

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ірина УЛЮКАЄВА

ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ПІДРУЧНИК

Харьков

2016

УДК 37.0 (09) (477) (477): 372 (075)
ББК 74.1 (4 УКР) з
У 50

Рецензенти:

Беленька Г.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка;

Гавриш Н.В. – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;

Поніманська Т.І. – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології (дошкільна та корекційна), проректор з наукової роботи Рівненського державного гуманітарного університету.

ISBN 978-617-7064-83-0

*Друкується за рішенням вченої ради Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 2 від 24 вересня 2015 року)*

Улюкаєва І.Г.

У 50 **Історія дошкільної педагогіки** : підручник / І.Г. Улюкаєва. –
Х.: Вид-во «Діса плюс», 2016. – 354 с.

У підручнику поданий систематизований, хронологічно послідовний виклад розвитку теорії та практики виховання дітей дошкільного віку впродовж усієї історії світової цивілізації. Це перший підручник з дисципліни «Історія дошкільної педагогіки» у вітчизняній практиці дошкільної педагогічної освіти. Він містить авторське трактування історичних подій, фактів, педагогічних теорій.

Адресований студентам напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта». Може стати у пригоді педагогам-практикам системи дошкільної освіти, науковцям.

ISBN 978-617-7064-83-0

© І.Г. Улюкаєва, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА, ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ "ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ"	7
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Історія зарубіжної освітньо-виховної теорії та практики з ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХІХ ст.....	19
Тема 1.1. ВСТУП. ВИХОВАННЯ У ПЕРВИСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. Освіта і виховання у староДавні часи, епоху середньовіччя та Відродження	19
Тема 1.2. Педагогічна діяльність та ідеї Яна Амоса Коменського ...	42
Тема 1.3. Педагогічні ідеї Дж. Локка.....	57
Тема 1.4. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЖАН-ЖАКА РУССО	66
Тема 1.5. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ Й.Г. ПЕСТАЛОЦЦІ	77
Змістовий модуль 2. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЗА КОРДОНОМ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	92
Тема 2.1. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В КРАЇНАХ СВІТУ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	92
Тема 2.2. Педагогічна діяльність та ідеї Фрідріха Фребеля	110
Тема 2.3. Педагогічна діяльність та ідеї Марії Монтесорі	121
Змістовий модуль 3. Теорія і практика виховання дітей дошкільного віку (кінець ХІХ –початок ХХ ст.).....	135
Тема 3.1. Суспільне дошкільне виховання в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.	135
Тема 3.2. Видатні педагоги-організатори і теоретики суспільного дошкільного виховання початку ХХ ст.....	155
Тема 3.3. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В 1917–1919 рр. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ С.Ф. РУСОВОЇ	189
Змістовий модуль 4. Освіта, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, педагогічна наука В УКРАЇНІ У 20 – 30-ті РОКИ.....	211
Тема 4.1. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У 20-ті РОКИ	211
Тема 4.2. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА В УКРАЇНІ У 30-ті РОКИ	229
Тема 4.3. Педагогічна діяльність та ідеї А.С. Макаренка.....	256
Змістовий модуль 5. Освіта, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ у другій половині ХХ на початку ХХІ ст.	269

Тема 5.1. Розвиток Освіти, СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ у 40-90 рр..	269
Тема 5.2. Педагогічна діяльність та ідеї В.О. Сухомлинського.....	299
Тема 5.3. Відродження національної освіти та СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ за часів державної незалежності (1991-2010 рр.).....	311
Дитячі садки за кордоном.....	325
3 життя вітчизняних дитячих садків і майданчиків 20-30-х рр.....	329
3 життя дитячих садків і майданчиків 50-60-х рр.....	333
3 життя дитячих садків 70-80-х рр.....	341
Сучасні дитячі садки	350

ПЕРЕДМОВА

Підручник "Історія дошкільної педагогіки" призначений для педагогічних навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка фахівців дошкільної освіти. Дисципліна "Історія дошкільної педагогіки" визначається Стандартами вищої освіти для напряму підготовки 6010101 "Дошкільна освіта" як нормативна й займає чільне місце у змісті підготовки педагогів даної освітньої галузі. Проте це перший підручник з цієї дисципліни у вітчизняній практиці дошкільної педагогічної освіти.

Підручник складається з 5 змістових модулів, у яких сконцентровано науково-пізнавальну інформацію про розвиток теорії та практики виховання дітей дошкільного віку впродовж усієї історії світової цивілізації. Логіка побудови підручника є традиційною й відповідає прийнятій в історико-педагогічній науці періодизації.

Підручник містить авторське трактування історичних подій, фактів, педагогічних теорій. Особливо це стосується тем, у яких висвітлюється історія розвитку вітчизняної дошкільної освіти. Авторка багато років досліджує означену проблему й має в цій сфері значні напрацювання. Відповідні теми підготовлено з використанням різноманітних джерел: архівних матеріалів, періодичних видань і публікацій різних років. У тексті наводяться численні цитати, фрагменти документів. Це не лише знайомить студентів з першоджерелами, але й дає можливість відчувати "колорит епохи". Презентація джерельної бази формує уявлення про специфічність історико-педагогічної інформації, переконує у вірогідності викладеного матеріалу. Підручник містить додатки, до яких включено публікації з періодичних видань минулого, що яскраво ілюструють особливості становлення й розвитку вітчизняної дошкільної освіти на різних етапах її історії.

Викладу основного матеріалу передую навчальна програма дисципліни, тематичний план. До кожної теми сформульовано проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення, наведено перелік рекомендованої літератури, запропоновано ілюстративний матеріал.

Автор навмисно відмовився від підготовки підручника за схемою навчально-методичного комплексу. "Класичний підхід" дає можливість його майбутнім користувачам – викладачам історії дошкільної педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів України - більш природно й творчо адаптувати його до власних науково-методичних напрацювань і використовувати при проектуванні вивчення студентами цієї дисципліни. З цієї ж причини в підручнику наведено лише основні літературні джерела. Керівництвом для самостійної роботи студентів є інші складові навчально-методичних комплексів, у яких і мають бути подані методичні рекомендації, навчальні завдання, а також списки літературних джерел, узгоджені з бібліотечними фондами вищого навчального закладу.

Зміст підручника відповідає Стандартам вищої освіти за напрямом підготовки 6.010101 "Дошкільна освіта". Він може бути використаний у процесі вивчення не тільки цієї, а й інших дисциплін ("Вступ до спеціальності", "Дошкільна педагогіка" та ін.).

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА, ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ "ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ"

Вступ

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни "Історія дошкільної педагогіки" складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму 6.010101 "Дошкільна освіта".

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теорія і практика навчання та виховання дітей дошкільного віку в різні історичні періоди в межах усієї світової цивілізації.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення "Історії дошкільної педагогіки" спирається на весь комплекс психолого-педагогічних дисциплін, а також дисципліни: "Історія України", "Світова культура", "Філософія", "Соціологія".

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Історія зарубіжної освітньо-виховної теорії і практики з давніх часів до середини XIX ст.
2. Суспільне дошкільне виховання за кордоном (XIX ст. – початок XX ст.).
3. Історія вітчизняної освіти, педагогічної думки із стародавніх часів до початку XX ст.
4. Теорія і практика виховання дітей дошкільного віку в Україні (кінець XIX ст. початок XX ст.).
5. Освіта, суспільне дошкільне виховання, педагогічна наука в Україні у 20-30 рр. XX ст.).
6. Освіта, суспільне дошкільне виховання, педагогічна наука в Україні у другій половині XX ст. – на початку XXI ст.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни "Історія дошкільної педагогіки" є ознайомлення студентів із становленням та розвитком теорії та практики навчання й виховання дітей дошкільного віку в різні історичні періоди.

1.2. Основними завданнями навчальної дисципліни "Історія дошкільної педагогіки" є: сформувати в студентів цілісну систему поглядів на історію педагогічної думки й освіти як людської цивілізації загалом, так і в Україні зокрема, як складову історії становлення людства; розкрити тенденції, закономірності та специфіку розвитку педагогіки; забезпечити опанування студентами як світової, так і національної історико-педагогічної спадщини та усвідомлення значущості виховання в розвитку суспільства; навчити майбутніх педагогів застосовувати набуті знання в практичній діяльності; сприяти виконанню студентами пошукової діяльності, розвиткові їхнього творчого потенціалу та формування професійного педагогічного світогляду.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- тенденції, закономірності та специфіку розвитку дошкільної педагогіки;
- особливості навчання та виховання підростаючого покоління, зокрема дітей дошкільного віку в різні історичні періоди;
- цілі суспільства щодо виховання особистості на різних етапах розвитку людської цивілізації;
- закони, закономірності, принципи, методи та основні форми організації виховного процесу на різних етапах розвитку людського суспільства;
- підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища;
- біографічні дані видатних педагогів минулого та їхні провідні ідеї;
- зміст педагогічних творів педагогів минулого, що передбачені програмою;
- погляди провідних вітчизняних і зарубіжних педагогів щодо навчання і виховання дітей;
- найбільш значущі факти в історії світової та вітчизняної педагогіки;
- особливості національної системи навчання і виховання, її становлення та розвиток.

уміти:

- вивчати й аналізувати історико-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до процесу виникнення й розвитку педагогічної думки загалом;
- формулювати провідні цілі виховної роботи згідно з вимогами розвитку суспільства на різних етапах становлення людської цивілізації;
- визначати соціально-економічні та історико-культурологічні обумовленості розвитку освіти;
- виділяти позитивний досвід, продуктивні ідеї минулого й визначати можливості та шляхи їх використання в сучасних умовах;
- оперувати педагогічною термінологією;
- виконувати пошукову діяльність у галузі педагогіки та історії педагогіки;
- застосовувати набуті знання в практичній діяльності.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія зарубіжної освітньо-виховної теорії і практики з давніх часів до середини ХІХ ст.

Предмет, завдання, джерела історії педагогіки. Методи історико-педагогічних досліджень. Педагогічні твори минулого як джерела вивчення історії педагогіки.

Виховання в первісному суспільстві.

Виховання в Стародавній Греції: спартанська та афінська системи виховання. Давньогрецькі філософи про виховання.

Загальна характеристика епохи середньовіччя. Система середньовічних шкіл. Зміст та організація шкільного навчання. Лицарське виховання. Виникнення перших університетів у Західній Європі. Педагогічні ідеї епохи Відродження.

Західноєвропейська педагогіка епохи Нового часу та Просвітництва.

Життя та діяльність Я.А. Коменського. Праця Я.А. Коменського "Велика дидактика" та її роль в розвитку педагогічної теорії та практики. Мета і завдання виховання, визначені Я.А. Коменським. Ідея природовідповідності в педагогічній системі Я.А. Коменського. Вікова періодизація й освітня система Я.А. Коменського. Дидактика

Я.А. Коменського. Дидактичні принципи. Організація процесу навчання. Класно-урочна система. Підручник "Світ чуттєвих речей у малюнках". Я.А. Коменський про виховання дітей дошкільного віку. Книга "Материнська школа".

Світогляд Д. Локка. Теорія "чистої дощечки". Книга "Думки про виховання" як виклад програми виховання "нової людини". Д. Локк про зміст і методи фізичного, розумового й морального виховання.

Світогляд Ж.-Ж. Руссо. Вплив суспільно-політичних поглядів Ж.-Ж. Руссо на його виховну концепцію. Праці Ж.-Ж. Руссо "Юлія, або нова Елоїза", "Еміль, або про виховання". Теорія природовідповідного та вільного виховання Ж.-Ж. Руссо. Вікова періодизація Ж.-Ж. Руссо. Зміст і методи виховання в різні вікові періоди. Співзвучність ідей Д. Локка і Ж.-Ж. Руссо сучасним тенденціям розвитку теорії та практики навчання і виховання.

Соціально-педагогічні експерименти І.Г. Песталоцці. Теорія елементарної освіти І.Г. Песталоцці. Розвиток І.Г. Песталоцці методик початкового навчання. Вплив ідей І.Г. Песталоцці на подальший розвиток початкової освіти й теорії дошкільного виховання.

Змістовий модуль 2. Суспільне дошкільне виховання за кордоном в ХІХ – на поч. ХХ ст.

Суспільне дошкільне виховання в країнах світу в ХІХ – на поч. ХХ ст.

Педагогічна діяльність Ф. Фребеля. Книги "Виховання людини", "Дитячий садок". Філософські засади педагогічної системи Ф. Фребеля.

Ф. Фребель про суспільне виховання дітей дошкільного віку й організацію дитячої діяльності в дитячому садку. Розвиток Ф. Фребелем теорії гри. Дарунки Ф. Фребеля. Система Ф. Фребеля в оцінках вітчизняних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Вплив ідей Ф. Фребеля на розвиток теорії і практики виховання дітей дошкільного віку.

Науково-педагогічна діяльність М. Монтесорі. Книга М. Монтесорі "Метод наукової педагогіки". Ставлення до ідей М. Монтесорі у вітчизняній педагогіці в різні часи. Завдання виховання дітей дошкільного віку, визначені М. Монтесорі.

Ідея вільного виховання та самовиховання в педагогічній системі М. Монтесорі. Організація педагогічного процесу в системі М. Монтесорі. Дидактичний матеріал і вправи із сенсорного виховання, розроблені М. Монтесорі. Використання ідей М. Монтесорі в сучасній практиці дошкільного виховання.

Змістовий модуль 3. Історія вітчизняної освіти, педагогічної думки із стародавніх часів до початку ХХ ст.

Освітні надбання Київської Русі. Вплив прийняття християнства на розвиток писемної культури. Заснування князем Володимиром першої школи (Київ, 988 р.). Виховні та освітні традиції слов'ян. Педагогічні пам'ятки Київської Русі: "Златоуст", "Ізборник Святослава", "Повчання Володимира Мономаха дітям". Просвітницька діяльність Ярослава Мудрого.

Освіта в період занепаду Київської держави (друга пол. XIII – перша пол. XVI ст.).

Загальна характеристика культури й освіти українського Відродження.

Діяльність козацьких і січових шкіл. Козацька педагогіка. Освіта і педагогічна думка в Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Єзуїтські, католицькі школи Західної України. Острозька академія. Виникнення та розвиток братських шкіл. Київська братська колегія. Петро Могила як фундатор вищої школи в Україні. Києво-Могилянська академія як центр освітнього, наукового й культурного життя України в XVI – XVIII ст. Просвітницька діяльність та педагогічні ідеї Г. Сковороди.

Наступ російського самодержавства на українську національну школу. Освітня політика уряду Російської імперії. Загальна характеристика освіти в Україні в другій половині XIX – на початку ХХ ст.

Організаційна й педагогічна діяльність М. Корфа. Освітньо-педагогічна діяльність М. Пирогова. Педагогічні ідеї М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, М. Грушевського.

Життя і педагогічна діяльність К.Д. Ушинського. К.Д. Ушинський про народність виховання й національні системи виховання. Видатний педагог про роль рідної мови в розвитку дітей, формуванні їхньої духовності. Праця "Рідне слово". К.Д. Ушинський про психологічні засади виховання і навчання. Книга "Людина як

предмет виховання". К.Д. Ушинський про сімейне та суспільне виховання дітей дошкільного віку. К.Д. Ушинський про соціальну природу гри та її виховну роль. Ідеї К.Д. Ушинського й відродження національної системи виховання.

Змістовий модуль 4. Теорія і практика виховання дітей дошкільного віку в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)

Соціально-педагогічні передумови виникнення виховних закладів для дітей дошкільного віку. Перші дитячі садки. Внесок педагогічних товариств у розвиток суспільного дошкільного виховання. Педагогічні ідеї перших теоретиків виховання дітей дошкільного віку в Росії – Є.М. Водозовою, А.С. Симонович, Є.І. Тихеевої.

Суспільно-педагогічний рух початку XX ст. в Україні. Діяльність Київського товариства народних дитячих садків. Керівник товариства – Н.Д. Лубенець. Видання журналу "Дошкільне виховання" (1911 р.). Організація товариством міжнародних виставок "Дошкільне виховання" (1908 р.) "Дитяча праця" (1910 р.). Відкриття школи нянь – першого навчального закладу з підготовки педагогів для дитячих садків (1905 р.). Розробка членами товариства змісту та організації діяльності дитячого садка. "Народний дитячий садок" (1907 р.), "Положення про дитячі садки" (1908 р.), "Програма занять у дитячому садку" (1910 р.). Фребелівське педагогічне товариство м. Києва та його інститут. Зміст та організація навчання у Фребелівському педагогічному інституті. Педагогічна діяльність та ідеї Н.Д. Лубенець, Т.Г. Лубенця, І.О. Сікорського, В.В. Зеньківського.

Політика уряду УНР у галузі освіти. Заходи уряду УНР щодо створення державної системи суспільного дошкільного виховання. Проголошення обов'язковості та безкоштовності дошкільної освіти. Підготовка національних педагогічних кадрів для дитячих садків.

Громадська і педагогічна діяльність С.Ф. Русової. Книги "Дошкільне виховання", "У дитячому садку". С.Ф. Русова про загальні засади виховання дітей дошкільного віку. Концепція національного дитячого садка. С.Ф. Русова про зміст і організацію навчання дітей дошкільного віку. С.Ф. Русова про моральне виховання дошкільнят. Ідеї С.Ф. Русової та відродження сучасного українського дошкілля.

Змістовий модуль 5. Освіта, суспільне дошкільне виховання, педагогічна наука в Україні у 20-30 рр. ХХ ст.

Українська система освіти 20-х років. Стан суспільного виховання дітей дошкільного віку в Україні у 20-ті роки. Теорія і практика суспільного дошкільного виховання дітей дошкільного віку у 20-ті роки. Робоча книжка "Дошкільне виховання" (1927 р.) як перший виклад українськими педагогами радянської концепції і програми виховання дітей дошкільного віку.

Педагогічна діяльність та ідеї О.І. Дорошенко. Книга "Дитячий садок". О.І. Дорошенко про вікові особливості дітей дошкільного віку. О.І. Дорошенко про різні види діяльності та їхню виховну цінність. Використання ідей та порад О.І. Дорошенко в сучасній практиці виховання дітей дошкільного віку.

Розвиток суспільного дошкільного виховання в 30-ті роки. Проголошення "Дошкільного походу". Масове відкриття дитячих садків, сезонних майданчиків у містах і селах України. Розробка програмно-методичних документів для дошкільних закладів у 30-ті роки. "Програма для дошкільних закладів" (1932 р.), "Програми та внутрішній розпорядок дитячого садка" (1934 р.), "Керівництво для вихователя дитячого садка" (1938 р.). Уніфікація змісту освітньо-виховної роботи. Особливості змісту дошкільного виховання в 30-ті роки. Розвиток теорії дошкільного виховання в 30-ті роки. Відновлення видання науково-методичного журналу "За комуністичне виховання дошкільника" (1931 р.). Вплив педології на теорію і практику дошкільного виховання у 30-ті роки. Постанова ЦК ВКП(б) "Про педологічні перекирчування в системі Наркомосу" (1937 р.) та його наслідки. Позитивні досягнення й негативні риси дошкільного виховання в 30-ті роки. Вплив наробок 30-х років на подальший розвиток теорії та практики дошкільного виховання.

Підготовка педагогів для суспільного дошкільного виховання в 30-ті роки. Курсова підготовка дошкільних працівників. Підготовка спеціалістів з дошкільного виховання в педагогічних навчальних закладах.

Педагогічна та літературно-педагогічна діяльність А.С. Макаренка. Теорія колективу - основа педагогічної системи А.С. Макаренка. Сучасні погляди на педагогічну спадщину А.С. Макаренка. Загальна характеристика творів А.С. Макаренка "Книга для батьків", "Лекції про виховання дітей".

Проблеми сімейного виховання, розглянуті А.С. Макаренком: батьківський авторитет, дисципліна, сімейне господарство, трудове виховання, статеве виховання, виховання навичок культурної поведінки. А.С. Макаренко про виховну роль гри і форми керівництва нею. Класифікація іграшок А.С. Макаренка. Вплив ідей А.С. Макаренка на подальший розвиток педагогічної теорії.

Змістовий модуль 6. Освіта, суспільне дошкільне виховання, педагогічна наука в Україні у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

"Дошкільний похід" повоєнної доби. Заходи щодо відбудови мережі дошкільних закладів та покращення їхньої роботи. Постанова Ради міністрів УРСР "Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок) (1960 р.)" та її вплив на подальший розвиток суспільного дошкільного виховання в країні. Проведення Всесоюзних і Республіканських оглядів роботи дошкільних закладів.

Розвиток змісту освітньо-виховної роботи в дитячих садках у 40-60 рр. "Керівництво для вихователя дитячого садка" (1945 р.), (1953 р.), "Програма виховання в дитячому садку" (1962 р.).

Спроба реформування освіти в СРСР у 80-ті роки. Заходи з реформування дошкільної освіти. Створення навчально-виховних комплексів "школа – дитячий садок". "Типова програма виховання і навчання у дитячому садку" (1984 р.). Розвиток теорії дошкільного виховання в 70-80 рр. Розробка методичного забезпечення освітньо-виховного процесу дошкільних закладів. Підготовка педагогів дошкільного виховання в 50-80 рр.

Життя і педагогічна діяльність В.О. Сухомлинського. В.О. Сухомлинський про розумове виховання, особливості виховання дітей шестирічного віку і підготовку їх до школи. В.О. Сухомлинський про моральне виховання та естетичне виховання. В.О. Сухомлинський про родинне виховання, єдність родинного і суспільного виховання. Використання ідей В.О. Сухомлинського в сучасній практиці виховання дітей дошкільного віку.

Стан дошкільної освіти за часів державної незалежності України. Скорочення мережі дошкільних закладів та кількості дітей, що їх відвідували. Позитивні зрушення в галузі дошкільної освіти в 2005-2012 рр.

Модернізація системи дошкільної освіти наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Закон України "Про дошкільну освіту" (2001 р.). Оновлення нормативно-правової дошкільної освіти. "Положення про дошкільний навчальний заклад" (2003 р.). Створення варіативних програм для ДНЗ. Розробка Базового компоненту дошкільної освіти (1999 р., 2012 р.).

Розвиток теорії дошкільної освіти наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Українські вчені – теоретики дошкільної освіти.

Підготовка педагогів дошкільної освіти в педагогічних навчальних закладах України.

3. Рекомендована література

Базова:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підруч. / Л.В. Артемова – К.: Либідь, 2006. – 420 с.
2. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – 624 с.
3. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – 188 с.
4. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко – К.: Знання, 2006. – 447 с.
5. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник./ І.Г. Улюкаєва. – Х.: Вид-во «Діса плюс», 2015. – 354 с.
6. Улюкаєва І.Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посіб. / І.Г. Улюкаєва. – Донецьк.: ЛАНДОН ХХІ, 2013. – 238 с.
7. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / Укладач З.Н. Борисова. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
8. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки в Україні / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Донецьк: ЛАНДОН ХХІ, 2011. – 213 с.

Допоміжна:

1. Егоров С.Ф. Введение в историю дошкольной педагогики: учебн. пособ. / С.Ф. Егоров. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
2. История дошкольной педагогики / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.

3. История педагогики: учебн. пособ. – Ч. 1, 2. / Под ред. А.И. Пискунова. – М.: Сфера, 1997. – 304 с.
4. Кравець В.П. Історія освіти і школи України: навч. посіб. / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 422 с.
5. Медвідь Л.А. Історія національної освіти та педагогічної думки в Україні: посіб. / Л.А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (с древнейших времен до конца XVII в.). – М.: Педагогика, 1989. – 472 с.
7. Персоналії в історії національної педагогіки: 22 видатних українських педагоги: підруч. / під заг. ред. А.М. Бойко. – К.: Професіонал, 2004. – 576 с.
8. Розвиток освіти і педагогічної думки на Україні / За ред. М.А. Ярмаченко. – К.: Радянська школа, 1991. – 381 с.
9. Сисоева С.О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб. / С.О. Сисоева. – К.: ЦУЛ, 2003. – 308 с.
10. Скільський Д.М. Історія української педагогіки. Ілюстрований навчальний посібник / Д.М. Скільський. – Тернопіль: Богдан, 2012. – 340 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. в 2-х томах / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005.
12. Хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки. – М.: Просвещение, 1981. – 528 с.
13. Хрестоматія по історії зарубіжної дошкільної педагогіки. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
14. Хрестоматія по історії дошкільної педагогіки в Росії. – М.: Просвещение, 1987. – 432 с.
15. Хрестоматія по історії советської дошкільної педагогіки. – М.: Просвещение, 1986. – 477 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання – екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання – опитування, тестування.

ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.
Змістовий модуль 1. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.						
Тема 1. Вступ. Виховання у первісному суспільстві. Освіта і виховання у стародавні часи, в епоху середньовіччя та Відродження.	4	2				2
Тема 2. Педагогічна діяльність та ідеї Я.А. Коменського.	5	2	2			1
Тема 3. Педагогічні ідеї Д. Локка	2					2
Тема 4. Педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо.	2		2			
Тема 5. Педагогічна діяльність та ідеї Й.Г. Песталоцці	2					2
Разом за змістовим модулем 1	15	4	4			7
Змістовий модуль 2. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЗА КОРДОНОМ У ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.						
Тема 1. Суспільне дошкільне виховання в країнах світу в ХІХ - на поч. ХХ ст.	4	2				2
Тема 2. Педагогічна діяльність та ідеї Ф. Фребеля.	4		2			2
Тема 3. Педагогічна діяльність та система М. Монтесорі.	7	2	2			3
Разом за змістовим модулем 2	15	4	4			7
Змістовий модуль 3. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ, ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ІЗ СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.						
Тема 1. Школа, педагогічна думка Київської Русі. Національна освіта в Україні в епоху Відродження (ХІІІ-ХVІІІ).	4	2				2
Тема 2. Освіта в Україні в ХІХ - на початку ХХ ст.	4	2				2
Тема 3. Педагогічна думка в Україні у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст.	4		2			2
Тема 4. Педагогічна діяльність та ідеї	3		2			1

К.Д. Ушинського.						
Разом за змістовим модулем 3	15	4	4			7
Змістовий модуль 4. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)						
Тема 1. Суспільне дошкільне виховання в Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.	4	2				2
Тема 2. Видатні педагоги - організатори і теоретики суспільного дошкільного виховання початку ХХ ст.	5		2			3
Тема 3. Суспільне дошкільне виховання в 1917-1919рр. Педагогічна діяльність та ідеї С.Ф. Русової.	6	2	2			2
Разом за змістовим модулем 4	15	4	4			7
Змістовий модуль 5. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ У 20-30 РР. ХХ СТ.						
Тема 1. Освіта, суспільне дошкільне виховання, педагогічна наука у 20-ті роки.	5	2				3
Тема 2. Суспільне дошкільне виховання, дошкільна педагогіка в 30-ті роки.	4		2			2
Тема 3. Педагогічна діяльність та і ідеї А.С. Макаренка.	6	2	2			2
Разом за змістовим модулем 5	15	4	4			7
Змістовий модуль 6. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.						
Тема 1. Розвиток освіти, суспільного дошкільного виховання, педагогічної науки в 40-90 рр.	5	2				3
Тема 2. Педагогічна діяльність та ідеї В.О. Сухомлинського.	6		4			2
Тема 3. Відродження національної освіти та суспільного дошкільного виховання в Україні за часів державної незалежності (1991 - 2010 рр.)	4	2				2
Разом за змістовим модулем 6	15	4	4			7
Усього годин	90	24	24			42

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ XIX СТ.

ТЕМА 1.1. ВСТУП. ВИХОВАННЯ У ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ. ОСВІТА І ВИХОВАННЯ У СТАРОДАВНІ ЧАСИ, ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

1. *Історія педагогіки як наука.*
2. *Виховання в первісному суспільстві.*
3. *Виховання й освіта в Стародавній Греції.*
4. *Виховання й освіта в епоху середньовіччя в Західній Європі.*
5. *Педагогічні ідеї в епоху Відродження.*

1. Історія педагогіки як наука. Історія дошкільної педагогіки є галуззю історії педагогіки, яка вивчає теорію і практику навчання та виховання дітей дошкільного віку в різні історичні періоди в межах усієї світової цивілізації.

Значення історії педагогіки добре розкривають слова Гегеля про те, що без знання минулого не можна зрозуміти сучасне і спрогнозувати майбутнє.

Історико-педагогічна наука базується на принципах історизму, логічного взаємозв'язку та об'єктивності.

Принцип *історизму* передбачає вивчення всіх історико-педагогічних явищ з позиції того, як і коли вони виникли, які основні етапи у своєму розвитку пройшли і чим на сьогодні стали. Тобто процес розвитку простежується в певній динаміці. Реалізація принципу історизму дозволяє виявити новації в педагогічному досвіді минулого, з'ясувати його обмеженість вимогами й умовами кожного історичного періоду, а також оцінити з позицій сьогодення.

Принцип *логічного взаємозв'язку* передбачає розгляд усіх історико-педагогічних явищ в органічному зв'язку із загальною історією суспільства, тих процесів, які в ньому відбуваються, з розвитком науки і культури та ін. Цей принцип досить вдало ілюструють такі вислови: "Історія педагогіки тисячею нитями пов'язана із загальною історією", "Кожна педагогічна ідея донька свого часу і тієї соціальної групи, яка її висунула".

Принцип *об'єктивізму* передбачає об'єктивний, незаангажований розгляд історико-педагогічних явищ.

Ігнорування, порушення цих принципів дає спотворену картину минулого.

Історія педагогіки як наука має свою специфічну *джерельну базу*, яка є її інформаційною, змістовою основою. Це й пам'ятки стародавньої писемності; археологічні знахідки та етнографічні матеріали; твори живопису, літератури, скульптури в аспекті їх історико-педагогічної ретроспективи; офіційні матеріали (тексти законів, наказів, постанов, звітів, статистичні дані); навчальні матеріали (навчальні плани, програми, підручники, посібники різних часів); педагогічна преса минулого (журнали, газети); педагогічна спадщина видатних педагогів (педагогічні твори, мемуари тощо); різноманітні наукові видання (збірки наукових праць) та ін.

До джерельної бази можна віднести й надбання науково-технічного прогресу ХХ ст. – це художні й документальні фільми, різноманітні відеозаписи, світлини. Ураховуючи те, що "день вчорашній" вже є історією й переходить у сферу інтересу істориків педагогіки, усе сучасне потенційно є джерельною базою для історії педагогіки.

Історія педагогіки як наука використовує комплекс *методів дослідження*, як – от: загальнонаукові методи (теоретичні, емпіричні, математичні і статистичні); конкретно наукові (пошуково-бібліографічний, історико-ретроспективний, хронологічний, персоналістично-біографічний, порівняльно-зіставний, герменевтичний (герменевтика – тлумачення текстів) та ін.

2. Виховання в первісному суспільстві. Перший досвід виховання підростаючого покоління людство здобуло ще на початку свого існування в так звану первісну епоху. Життя людей у цей період було дуже тяжким і наближеним до природи. Доводилося вести постійну боротьбу за виживання. Організаційним осередком первісного суспільства була родова община. Усі її члени були рівні між собою й брали участь у спільній праці й боротьбі із силами природи. Праця в той час була елементарною (збирання плодів, рибна ловля, полювання, приготування їжі, пізніше землеробство, найпростіше ремісництво), й до неї досить легко могли долучатися і діти.

Підготовка підростаючого покоління до життя не відокремлювалася від участі в ньому. У спільній праці діти й підлітки спостерігали за діяльністю дорослих і набували відповідних знань та умінь. Для дітей навіть виготовлялися менші за розміром засоби праці. Виховання в первісних общинах було рівним для всіх дітей і підлітків та мало на меті підготовку їх до життя, трудової діяльності.

Властиві дітям у родових общинах велика свобода й самостійність у діях проявлялися в їхніх іграх, що були своєрідним засобом формування трудової та соціальної поведінки. Залучення дітей до спільної з дорослими праці, ритуальні церемонії, свята, дитячі ігри з однолітками – все це здійснювалося в природному ритмі життя первісної общини, створюючи сприятливе виховне середовище, формуючи колективізм, активність та інші цінні якості особистості. В умовах відсутності сім'ї суб'єктом виховання були всі дорослі члени общини.

Виховання зазнало суттєвих змін із зародженням у пізньопервісному суспільстві інституту сім'ї. Її виникнення знаменувало принципово нове явище: появу домашньо-сімейної форми виховання. Існувала статева диференціація у вихованні дітей: дівчат виховували матері та інші родички, а хлопчиків – чоловіки, що належали до сім'ї. Проте виховання було "відкритим" і для позасімейних виховних впливів.

З розвитком господарської діяльності та суспільних відносин виникає необхідність спеціальної підготовки підростаючого покоління до життя, а також визначення суспільством рівня цієї готовності. З'являються так звані *ініціації* – випробування, у ході яких необхідно було довести свою зрілість, дорослість, готовність бути "рівним серед рівних". Ініціації проходили всі підлітки у 10-13 – річному віці. Відповідно до умов життя, в общинах вироблялась і певна програма випробувань. Ініціації для хлопчиків і дівчат суттєво відрізнялися. Хлопчики мали продемонструвати знання і практичні вміння, необхідні мисливцю, землеробові, воїну тощо, а дівчата - насамперед у веденні домашнього господарства. Програма ініціацій, тобто вимоги суспільства до свої нащадків, постійно ускладнювалася. Згодом виникла потреба у спеціально організованій підготовці підростаючого покоління до ініціацій, а в широкому сенсі й до життя взагалі. Саме в цей період визначилася тенденція до інституалізації виховання, яка отримала свій

подальший розвиток. Почали з'являтися "будинки молоді", які стали своєрідним прообразом школи. Крім того, виділилася категорія осіб, які стали спеціалізуватися на навчанні молоді.

Подальший розвиток виробництва сприяв створенню надлишкового продукту. На його основі зародилися передумови для появи приватної власності, майнового й соціального розшарування, конституювання родоплемінної знаті.

У період розпаду первісного ладу моногамна родина перетворилася на первинну й одночасно системо утворювальну одиницю суспільства. Накопичені багатства, які спочатку належали родові, переходили в приватне володіння окремих родин. Майно сім'ї успадковувалося дітьми. Провідна роль у суспільстві й родині поступово переходить до чоловіків. Перехід до великої патріархальної родини змінив усю картину домашньо-сімейного виховання.

Майнове та соціальне розшарування призвело до розшарування й у вихованні підростаючого покоління. З'явилися досить суттєві відмінності у змісті виховання дітей різних станів. На ґрунті загальнодоступних "будинків молоді" стали відкриватися закриті "школи", у яких навчалися лише діти родоплемінної знаті.

Отже, ще на зорі людської цивілізації виникла нерівність у праві та можливості людей на отримання освіти. Освіта і знання стали привілеєм, недоступним для більшості. Ще одна нерівність визначилась у цей період: це нерівність у праві отримання освіти чоловіками і жінками. Жінка практично позбавилася цього права. Така ситуація зберігалася протягом усієї історії світової цивілізації, і з нею вели активну боротьбу найкращі представники роду людського.

3. Виховання й освіта в Стародавній Греції. Часові межі античного світу охоплюють період від III тисячоліття до н. е., коли в басейні Егейського моря, на островах і материку, лише зароджувалася стародавньо-грецька культура, і аж до V ст. н. е., коли греко-римський світ рухнув, змішався з так званим варварським світом, християнством, і породив епоху Середньовіччя.

На островах Егейського моря, зокрема на Криті, і на материковій території Греції в III-II тисячоліттях до н. е. сформувався особливий тип державного устрою – міста-поліси.

Провідну роль серед дрібних держав-полісів відігравали Афіни з республіканським устроєм правління і Спарта, формально

очолювана царями, влада яких обмежувалася Радою старійшин – *герусією*. Ці два полярних поліси, міста-держави, подали два різних зразки організації виховання в стародавньому світі: *спартанську* (VIII-IV ст. до н. е.) і *афінську* (VII - V ст. до н.е.), обумовлені різним рівнем економічного, політичного й культурного розвитку Спарти й Афін.

Спартанська система виховання. Спарта (головне місто Лаконії) займала в Південно-Східній частині Пелопоннеського півострова територію, де не було зручних гаваней. Зовнішня торгівля, техніка й наука перебували на низькому рівні. Життя населення мало замкнутий характер. Переважало землеробство, засноване на праці рабів.

9 тис. родин рабовласників (спартіатів) жорстко експлуатували 250 тис. рабів (іліотів), серед яких часто вибухали повстання. Життя спартіатів було підпорядковане основній вимозі – бути в стані постійної військової готовності. У Спарті була ще одна група населення – *періеки-ремісники*, які мали певну свободу.

Основною метою спартанського виховання була підготовка сильного, витривалого, мужнього воїна - члена військової общини.

Виховання й освіта жорстко регламентувалися державою. Освіта була привілеєм спартіатів; *періеки* отримували лише навички, необхідні для занять ремісництвом і торгівлею, іліоти не проходили жодного навчання. Контроль держави починався з перших днів життя дитини: новонароджених оглядали члени Герусії (центральний адміністративний орган) й повертали батькам тільки здорових дітей (немічних і хворобливих, за переказами, скидали в ущелини Тайгетського хребта).

До 7 років діти виховувалися в сім'ї, де вони знаходилися в досить сурових умовах. Малюків виховували мати й годувальниці з рабинь. Годувальниці "з Лаконії" були відомі своєю суворістю. Дітей не сповивали, росли непримхливими до їжі, привчали не боятися темряви, легко переносити голод, холод, спрагу, неподобства й труднощі, які можливі в майбутніх воєнних походах.

З 7 до 18 років хлопчики – спартіати перебували у виховних закладах інтернатного типу – *агелах*. Устрій життя в агелах був повністю побудований за військовим зразком. Усе виховання спрямовувалося на вироблення бездоганної слухняності, витривалості й засвоєння науки перемагати. На першому місці були фізичне виховання та військові вправи. До обов'язкової програми

входило так зване п'ятиборство: стрибання, біг, боротьба, метання диска і списа. До нього додавалися музика, спів і танці, які мали войовничий характер і використовувалися як естетичне оформлення військових ритуалів. Читання й письмо офіційно не входили до змісту навчання. Особлива увага приділялася навчанню юнаків коротко й чітко висловлювати свої думки ("лаконічна мова"). З кожним роком суворість режиму зростала. В юнаків виховували беззаперечне підпорядкування старшим, звичку ходити в легкому одязі, без взуття, спати на жорсткому ліжку тощо. Для розвитку спритності хлопчикам дозволялися крадіжки з приватних городів і під час громадських трапез. Тих, кого затримували, піддавали жорсткому покаранню, але не за крадіжку, а за те "що попалися". Державний контроль над вихованням здійснювався у формі періодично організованих змагань-випробувань (*агонів*).

У 14 років кожен спартанець проходив через *агон* – публічне січення різками біля алтаря Артеміди Ортії, в якому вихованці змагалися в терпінні й витривалості. Після "випробовувального року", протягом якого юнаки несли поліцейську службу, вони отримували право носіння зброї та участі в так званих *криптіях* – систематичних побиттях іліотів.

З 15 років розпочинався новий етап виховання. Учні ставали помічниками старшого вихователя-педонома в агелах.

З 18 до 20 років юнаки перебували в *ефебії*. Вони ставали членами військової общини й несли військову службу. Упродовж наступних років не припинялася військова підготовка і фізичні тренування, зміцнювались моральні та світоглядні засади. Моральне й політичне виховання здійснювалося під час спеціальних бесід державних чиновників з молоддю, в яких змальовувалися стійкість і мужність предків у боротьбі з ворогами, героїзм, моральні якості спартіатів. Молодь також вивчала напам'ять релігійні, моралізаторські й патріотичні поезії та пісні, в яких прославлялися герої і ганьбилися боягузи.

Здійснюючи антиалкогольне виховання, юнакам показували п'яну людину, підкреслюючи її жалюгідність, смішний вигляд. Бути посміховиськом в очах інших для спартанця було тяжким покаранням.

Молоді люди віком від 20 до 30 років отримували право жити сімейним життям, але повноправними громадянами вони ставали лише в 30 років.

Щодо виховання спартанських дівчат, то воно мало чим відрізнялося від виховання юнаків. Вони також отримували військово-фізичну підготовку. Тодішні статuti забороняли їм пестити себе, сидіти вдома й вести зніжений спосіб життя. Під час військових походів чоловіків спартанські жінки повинні були тримати в покорі рабів, охороняти місто.

Афінська система виховання. Афінi (VII-V ст. до н. е.) – це найбільш розвинуте давньогрецьке місто – поліс, який залишив нащадкам багатющий культурний спадок.

Афінське виховання передбачало іншу мету, ніж спартанське. Його сутність сформулював афінський письменник Лукіан: "Найбільше ми прагнемо, щоб громадяни були прекрасні душею і загартовані тілом, бо саме такі люди добре живуть у мирний час і спасають державу під час війни". Афіняни прагнули до поєднання розумового, морального, естетичного й фізичного розвитку.

До 7 років діти отримували традиційне сімейне виховання, метою якого був розвиток у дитини фізичних сил, почуття краси й формування традиційних моральних якостей. Вихованням дитини займалися мати й годувальниця – рабиня. Діти перебували на жіночій частині дома – гінекеї. Велика увага приділялася фізичному розвитку дітей. Малюкам розповідали казки, читали літературні твори, грали з ними. З дошкільного віку долучали до гри на музикальних інструментах (найчастіше – лірі), танців.

Після досягнення 7 років дівчатка залишалися виховуватися в сім'ї, а хлопчики починали відвідувати навчальні заклади (одночасно або послідовно): *мусичні і гімнастичні школи*, останні мали назву *палестри*. У заможних сім'ях опіку над учнями здійснював раб – педагог (з грецької "пайс" – дитина, "аго" – веду за руку). Він супроводжував дитину до школи й стежив за нею вдома.

Мусична школа (з грецької "мусія" – мистецтво муз) мала два відділення – граматиста і кіфариста. Заняття проводили вчителі – дидаскали ("дидаско" – я вчу).

У школі граматиста навчали читати, писати і рахувати. Навчання грамоти здійснювалося буквоскладальним методом. Для письма використовували навощені дощечки, на яких писали загостреними паличками – "стилями". Вивчали всі чотири арифметичні дії. Рахувати вчили за допомогою пальців, камінчиків та лічильної дошки (абаку).

У школі кіфариста давалася літературна і музична освіта. Мусичне виховання охоплювало ті сфери культури, які перебували під опікою муз. До цієї сфери належали поезія, музика, танці, науки й мистецтва загалом. Діти вивчали напам'ять уривки з творів Гомера, Гесіода, Езопа, Есхіла, Софокла, Евріпіда. Літературні твори часто декламувалися в музичному супроводі. Музика, поезія і граматики настільки тісно були взаємопов'язані, що викладав їх, здебільшого, один учитель, паралельно навчаючи дітей грі на лірі і кіфарі. Значна увага приділялася мистецтву танцю.

У палестрі (13-14 років) афінські діти, як і спартіати, проходили програму п'ятиборства – основи Олімпійських ігор. Вони тренувалися в бігу, стрибках, боротьбі, метанні диска і списа. Крім того, у систему фізичного виховання палестри входило і плавання.

Юнаки з найзаможніших родин, які успішно завершили курс навчання в мусичних школах і палестрах, продовжували вдосконалюватися в державних навчальних закладах – *гімнасіях* (16-18 років). В Афінах у V-IV ст. до н. е. їх було три: Академія, Лікей та Кіносарг, де видатні риторичні й поетичні вчені вели з юнаками повчальні бесіди. Грецьке слово "схола", теперішнє "школа", означає дозвілля, відпочинок від праці, що сприяє фізичній та духовній досконалості.

Гімнасій Академія розміщувався в храмі легендарного афінського героя Академа. У садах Академа стояли жертвовники музам і Прометесві, який, згідно з легендою, подарував людям писемність. Саме тут Платон збирав своїх учнів. Гімнасій Лікей містився біля храму міфічного Аполлона Лікейського, в якому навчав Арістотель.

З 18-ти до 20-річного віку афінські юнаки повинні були перебувати в *ефебії*, де їх навчали військової справи. Після першого року перебування на службі вони давали клятву на вірність Афінській державі.

В Афінах та інших містах Еллади в кінці V – на початку IV ст. до н. е. свої школи мали й мандрівні вчителі мудрості *софісти*, які навчали передусім красномовства й логіки. Красномовство, мистецтво переконувати й відстоювати свої погляди, стало справою політиків. Потребу в підготовці таких людей і задовольняли софісти. Їх називали вчителями мудрості, "словесної боротьби", "гімнастики розуму". Софісти започаткували розвиток риторичної й логічної мистецтва мови, що передбачає залучення поетичних, художніх

і наукових творів. Розвиваючи риторичку, софісти сприяли піднесенню загального рівня освіти юнаків, привчаючи їх мислити, правильно говорити, наслідувати поведінку видатних людей. Методи навчання були найрізноманітніші: розповідь, бесіда, розгорнуте доведення, дискусія та ін.

Педагогічна думка Стародавньої Греції. Найвидатніші вчені і філософи Стародавньої Греції: Сократ, Платон, Арістотель та ін. – приділяли питанням виховання і навчання значну увагу.

Сократ (бл. 470-399 рр. до н.е.) – грецький філософ-ідеаліст, збагатив педагогічну думку Стародавньої Греції.

Виховання Сократ трактував як висхідний шлях інтелектуального й морального розвитку людини та характеризував виховання як "друге народження".

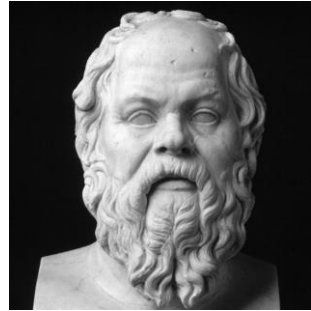
Розцінюючи людину як носія доброго начала від природи, Сократ вбачав основну мету виховання в пізнанні людиною самої себе, у моральному самовдосконаленні. Завдання педагогічної діяльності полягає у вивільненні людського інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів та у створенні гармонійної єдності життєвих потреб і здібностей людини.

У своїй педагогічній практиці Сократ широко використовував метод діалогу (так званий *сократівський метод*). Саме в діалозі здійснюється пошук істини. Він одним із перших став використовувати індуктивні доведення й давати певні поняття. Для подібних бесід характерні дві найважливіші риси:

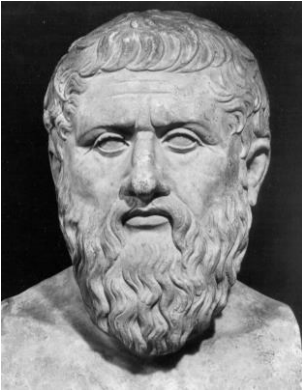
1) так звана "сократівська індукція" – метод співбесіди, що складається з допоміжних питань, відповідаючи на які співрозмовник сам поступово переконується в неправильності й недосконалості раніше висловлених положень;

2) "сократівська іронія" – жартівливо перевернена позиція вчителя, що підкреслювала уявне незнання обговорюваного питання на протипагу зазнайкуватій самовпевненості учня.

Із Сократом пов'язують зародження евристичного методу навчання. Педагогічній діяльності Сократ надавав особливого значення і до вчителя висував високі вимоги: педагог повинен користуватися незаперечним авторитетом і любов'ю учнів.

Фалософ не залишив після себе написаних творів, але його справи й думки відомі зі споминів багатьох його учнів і послідовників, зокрема творів (діалогів) Платона й історика Ксенофонта, які були учнями Сократа.

Платон (427-347 рр. до н.е.) – давньогрецький філософ-ідеаліст. Отримав різнобічну освіту. Був учнем, а потім другом Сократа. У 378 р. до н.е. заснував на околиці Афін філософську школу – так звану Академію, де, крім філософії, яка включала в себе діалектику, космологію, антропологію та етику, вивчалися математичні дисципліни й риторика.

Школа Платона була відкритим об'єднанням учнів і однодумців навколо схоларха. Найважливішим завданням своєї філософської й педагогічної діяльності

Платон вважав створення проекту ідеальної держави (твори "Держава" і "Законо") і виховання філософів, здатних до державної діяльності.

Основою педагогічних поглядів Платона є його віра в безсмертя душі й переселення душ. З цим пов'язане те виняткове значення, якого Платон надавав вихованню й навчанню: лише той, хто належним чином вихований і навчений відрізнити добро від зла, може в наступному народженні вибрати правильний спосіб життя. Для Платона виховання й освіта визначають не лише правильну соціальну орієнтацію людей, але й дають людині істинну духовну свободу й можливість правильно орієнтуватися у світі вічних духовних цінностей.

Виховання і систематичне наповнення людиною знань набувають у Платона важливого значення. Завдання виховання – навчити людину передавати нащадкам принципи добродітності й таким чином зміцнити розумну частину душі.

На думку Платона, тільки державне виховання може дати особистості духовну й моральну культуру. Щодо самої системи виховання й освіти, то вона вишлює з основного факту заперечення сімейного начала для панівних груп населення. Виховання в державних закладах є обов'язковим. Після народження дітей поміщають у спеціальні виховні будинки, де їх вигодує й доглядає штат годувальниць. Уже в цей період не варто задовольняти всі

бажання дитини, вдаватися до різних пестошів. Правильний спосіб життя полягає в тому, щоб не ганятися за радощами й не уникати смутку, а дотримуватися середини.

До 7 років дитина проходить цикл організованого дошкільного виховання. Помітного значення Платон надавав дитячим іграм як засобові підвищення ефективності навчання, пізнавальної активності дітей, формування в них соціальних якостей і бажання систематично трудитися. Важливого значення надавав філософ ознайомленню дітей з оповіданнями, казками. Для естетичного розвитку радив оточувати дітей красивими предметами: статуями, картинами, витонченими тканинами.

Отже, у своєму прагненні регламентувати життя раннього дитинства Платон власне висунув ідею організації виховного закладу для дітей дошкільного віку.

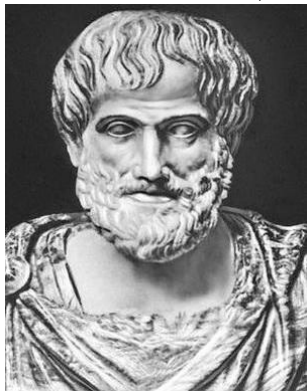
З 7 років хлопчики і дівчата (окремо) починають відвідувати державні школи зі звичайною для афінських шкіл програмою. У зміст навчання Платон вводив низку обмежень: цензуру на казки, вилучав твори Гомера, епос з літератури; забороняв участь учнів у театральних виставах, обмежував перелік музичних інструментів, зводячи їх до ліри й кіфари.

З 7 до 17-річного віку особлива роль відводиться гімнастиці для підтримання здорового способу життя. Цінними є думки Платона про необхідність фізичного розвитку й загартовування дітей обох статей з раннього віку. Фізичне виховання учнів повинно мати військово-прикладний характер і психологічно готувати до захисту вітчизни.

Вік з 18 до 20 років Платон визначав як період серйозної військової підготовки – *ефебії*, коли здійснюється відбір юнаків за здібностями. Менш обдаровані майбутні воїни закінчують на цьому свою освіту, а найобдарованіші приступають до вищої освіти, яка складається з двох циклів. З освіти вилучається все, пов'язане з практикою. Протягом першого, циклу (21-30 років) учні вивчають математику (арифметика, геометрія й астрономія) і музику. У 30 років серед учнів знову здійснюється відбір, і найздібніші протягом наступних 5 років (31-35 років) вивчають діалектику (мистецтво вести дискусію). Після закінчення навчання необхідно протягом наступних 15 років брати участь в управлінні державою, у 50 років наступе час для теоретичних занять і педагогічної діяльності.

Отже, вчення Платона глибоко кастове. Освіта прерогатива лише вищих класів, решті радив "міцно - міцно затиснути вуха".

Філософ висунув ідею державного виховання дітей змалку, запропонував загальну систему його організації: сформулював найважливіші положення про зміст і методи роботи з маленькими дітьми, зокрема виділив значення літератури, дитячих ігор як засобу виховання; намітив вимоги до осіб, що здійснюють виховання (няні, педагоги-вихователі).

Арістотель (384-322 рр. до н.е.) – один з найвидатніших філософів і педагогів античності, був учнем і продовжувачем ідей Платона, вихователем Олександра Македонського (356-323 рр. до н.е.).

У 335 р. до н.е. в Афінах заснував свою школу – *Лікей*, яка проіснувала кілька століть. Для своїх учнів створив низку праць, які охоплювали практично всі галузі знання того часу: філософію, логіку, психологію, природознавство, історію, політику, етику, естетику. Найважливіший філософський твір Арістотеля – *"Метафізика"* (те, що після фізики).

Педагогічним проблемам Арістотель не присвятив окремих досліджень, але дуже часто аналізував їх у різних творах, здебільшого, в *"Етиці"*, *"Політиці"* й *"Афінській політиці"*.

У своїх працях Арістотель розвивав ідею державного виховання і навчання молоді, хоча не зменшував і значення сімейного виховання, оскільки воно відповідає особливостям людської природи. Виховання дітей з 7-річного віку обов'язково повинно здійснюватися під контролем держави. Сімейне і суспільне виховання повинні співвідноситися між собою як частина й ціле. Основна мета виховання – формування в молоді добродетельності.

Виховання за своєю природою повинно мати два аспекти, оскільки в суспільстві, за переконанням Арістотеля, система "раб-господар" настільки ж природна, як і в сім'ї "дружина-чоловік". Раби повинні готуватися до праці, а діти заможних повинні мати необхідні умови для розвитку розуму й тілесного вдосконалення. Діти аристократів повинні одержувати найкращу освіту, бо вони управлятимуть державою.

Арістотель помітну увагу приділяв аналізу проблеми факторів, які впливають на розвиток людини, виділивши три основні групи факторів:

- 1) зовнішній світ, що оточує людину і який вона сприймає за допомогою органів відчуття;
- 2) внутрішні сили, які сприяють розвиткові в людини її природних задатків;
- 3) цілеспрямоване виховання здібностей людини в необхідному для суспільства напрямку.

Арістотель не поділяв вчення Платона про трансцендентальні ідеї, вважаючи, що розум дитини від народження є "чиста дошка", яка заповнюється в процесі життя, і запропонував власну концепцію виховання й освіти.

Аналізуючи проблеми виховання й освіти, Арістотель дотримувався вікової періодизації розвитку дітей, запропоновану ще піфагорійцями й обґрунтовану Платоном: від народження до 7 років, від 7 до статевої зрілості (14 років), від 15 до 21 року.

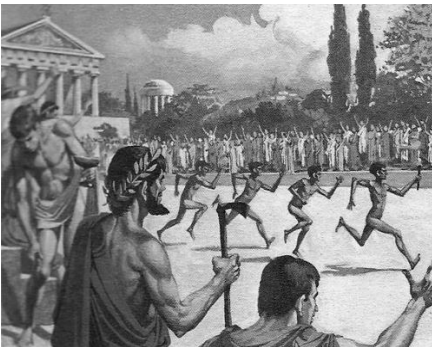
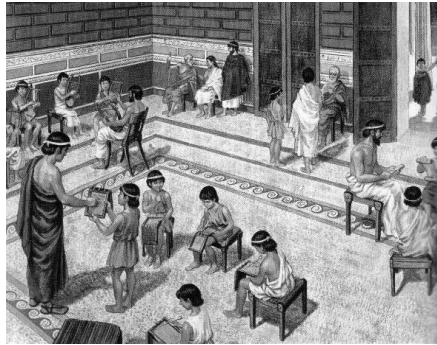
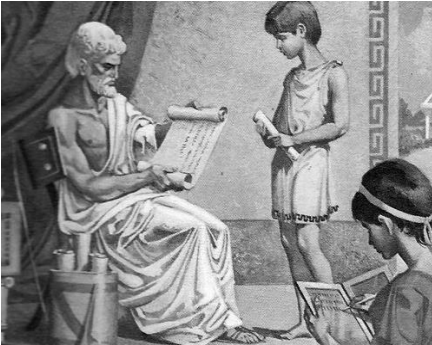
На першому, підготовчому, етапі дитина повинна оволодіти вміннями писати, читати й лічити; удосконалюватися фізично, займатися гімнастикою, розвиватися естетично, навчаючись музики й малювання. У процесі цих занять у дитини повинно поступово розвиватися логічне мислення.

На цій основі юнаки на наступному ступені навчання повинні набути традиційні знання про природу й суспільство, про людську історію. У подальшому юнаки з аристократичних родин, займаючись риторикою й поезикою, повинні були готуватися до участі в державному житті.

Педагогічна система Арістотеля, заснована на гармонійному розвитку особистості, була вершиною теоретичної педагогічної думки античного світу. Арістотель здійснив особливий вплив на наступний розвиток усієї наукової, зокрема й педагогічної, думки.

Отже, педагогіка рабовласницької епохи відображала своєрідність систем виховання, їхній кастовий характер. Вона слугувала інтересам рабовласників і була за своєю суттю теорією виховання ідеального типу рабовласника.

Антична педагогіка відобразила пошуки змісту, методів, засобів виховання дітей різного віку, намагання диференціювати педагогічні явища, описати їх, ввести необхідні терміни та виробити відповідні поняття.

4. Виховання й освіта в епоху середньовіччя в Західній Європі. Середні віки – великий історичний пласт, який охоплює понад дванадцять століть. У межах середньовіччя найчастіше виділяють три періоди: У X ст. – раннє середньовіччя, XI-XIII ст. – розвинене, або "високе" середньовіччя і XIV-XVI ст. – пізнє середньовіччя, відоме як епоха Відродження.

Панівними групами в цю епоху були феодали й духовенство, які володіли всією землею й експлуатували підвладних їм селян. Епоха феодалізму успадкувала від Римської імперії християнську релігію з її західною різновидністю католицизмом. Християнська церква стала головним ідеологічним оплотом європейського феодалізму, і весь розвиток культури й освіти в період середньовіччя здійснювався в руслі релігійної ідеології католицизму.

Середньовічна церква категорично відкинула майже всі здобутки античної культури, проте необхідність користуватися богослужбовими книгами, написаними латинською мовою, спонукали її турбуватися про навчання майбутнього духовництва.

Християнство проголошувало постулат про природжену гріховність людини, закликало до терпіння, покори, аскетизму, сліпого слідування авторитетам. Сенс життя "на цьому світі" – підготовка до майбутнього потойбічного життя. Ці положення були визначальними як у вихованні, так і навчанні підростаючого покоління.

Увесь зміст освіти був пронизаний релігією. Латинська мова стала мовою європейської освіти в той час. Цією мовою велося богослужіння в католицькій церкві, вона ж була і мовою науки. Нею були написані основні твори християнської літератури.

У середні віки церква мала монополію на відкриття шкіл. Більшість шкіл, особливо у першій половині середньовіччя були відкриті й утримувалися саме церквою. Існували такі типи шкіл: *приходські (парафіяльні), монастирські, соборні (кафедральні)*.

Приходські школи були при кожному церковному приході (церкві), розміщувалися в церковному приміщенні або на квартирі священнослужителя, який і виконував обов'язки вчителя.

Соборні школи відкривалися при кафедральних соборах, а *монастирські* при монастирях. Монастирські школи були "зовнішніми" – для мирян і "внутрішніми" – для тих, хто готувався до прийняття духовного сану.

Приходські, соборні й "зовнішні" монастирські школи відвідували хлопчики 7-15 років.

У середньовічній школі мали місце різні рівні навчання. Елементарного рівня, що передбачав читання, письмо, рахунок і співи, учні досягали за п'ять років. Середній рівень передбачав *трипуття*, до складу якого входило вивчення латинської *граматики, риторики, діалектики*. Підвищений курс "семи вільних мистецтв" , в якому до трипуття додавалися ще чотири науки – арифметика, геометрія, астрономія і теорія музики, – становив так зване *чотирипуття*. Сукупність цих двох циклів предметів відома під назвою "семи вільних мистецтв", ними вичерпувався весь зміст середньовічної освіти, сповна пристосованого до потреб церкви і феодального суспільства.

Навчання розпочиналося з механічного заучування напам'ять латинською мовою молитв і 150 псалмів, після чого приступали до вивчення латинської азбуки, читання та письма.

Читати вчилися буквоскладальним методом, який ґрунтувався на механічному запам'ятовуванні. Матеріалом для читання служили

релігійні тексти на латинській мові, зміст яких був незрозумілий дітям. Основною книгою для навчання грамоти слугував Псалтир. Після опанування читання вчилися письма, техніка якого була також дуже складною.

Навчання в середньовічних школах ґрунтувалося переважно на запам'ятовуванні текстів священного письма й коментарів до нього. Панував катехізичний спосіб оволодіння знаннями, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них. Схоластика, мета якої примирити віру і розум, релігію і науку, була визначальною у всьому навчанні.

Певних термінів і розкладів занять у парафіяльних школах не було. Типовою була індивідуально-групова форма навчання.

У школах панувала сувора дисципліна, учні жорстоко каралися за неуспішність у навчанні, недотримання порядку, дитячі пустощі.

У другій половині середньовіччя, у зв'язку з розширенням торгівельних відносин та під впливом більш розвинутої арабської культури, знайомству з якою сприяли хрестові походи (X-XIII ст.), почали розширятися знання європейців у галузі математики, астрономії, географії, медицини та інших наук. Проте церковні школи ігнорували нові знання, оскільки вони не відповідали духові й догматам християнства. Ремісники й купці не були задоволені церковними школами, оскільки ті не задовольняли потреб торгово-ремісницьких запитів міського населення.

На противагу церковним школам ремісники відкривали свої *цехові школи*, де їх діти вивчали рідну мову, рахунок, елементи геометрії й природознавство, релігію; навчання ремесла здійснювалося вдома в майстерні батька.

Купці відкривали так звані *гільдійські школи* з такою ж програмою, як і цехові. Але в деяких вивчалися ще й граматики, елементи риторики. Навчання в цехових і гільдійських школах дуже відрізнялося від того, яке здійснювалося в церковних. Воно мало світський характер і професійно-прикладну спрямованість. Поступово ці школи перетворилися на початкові *міські (магістратські школи)*, які утримувалися коштом міського самоврядування (магістрату).

Своєрідний характер мало *виховання синів світських феодалів*. Його метою було виховання рицаря-воїна з відповідними лицарськими якостями.

Середньовічне лицарство, що жило за рахунок експлуатації селян та військових походів, ставилося з неповагою до всіх видів праці, зокрема й розумової. Навіть елементарна грамотність не вважалася для лицарів обов'язковою. До системи лицарського виховання входило "*сім лицарських добродійностей*":

- 1) верхова їзда;
- 2) плавання;
- 3) володіння списом;
- 4) фехтування;
- 5) полювання;
- 6) гра в шахи;
- 7) складання віршів і гра на музичних інструментах.

До 7 років сини феодалів виховувались у сім'ї. З 7 років вони перебували в замку у вищестоящого феодала (сюзерена), де виконували обов'язки пажа при дружині сюзерена. З 14 років, із врученням меча, яке здійснювалося в урочистій обстановці, до 21 року юнак ставав зброєносцем сюзерена, навчаючись їздити верхи, уміння володіти зброєю, супроводжував сюзерена в походах і на полюванні, брав участь у лицарських турнірах. У 21 рік особливим церемоніалом посвячувався в лицарі.

Виховання й освіта жінок у період середньовіччя мали суворо становий характер. Дочки феодалів виховувались у сім'ї під наглядом матері та спеціальних виховательок. Нерідко їх навчали читання й письма капелани й монахи. Була поширена практика віддавати дівчат із знатних сімей на виховання в жіночі монастирі, де вони вивчали латинську мову, знайомилися з Біблією, привчалися до шляхетних манер. У середньовіччі грамотність серед жінок-дворянок була вищою, ніж серед рицарів. Значною мірою це пояснювалося тим, що католицьке духовенство намагалося здійснити вплив на світських феодалів через їхніх дружин, які виховувалися в монастирях у релігійному дусі. Невипадково серед приданого дівчини з сім'ї феодала були книги релігійного змісту, зокрема Біблія.

Виховання дівчаток, які належали до непривілейованих станів, обмежувалося навчанням ведення господарства, рукоділля, релігійних настанов.

У XII ст. з'являються освітні заклади нового типу – *університети*. Вони виникали за ініціативою учених і були добровільним об'єднанням учителів і учнів. Перші університети були відкриті в Болоньї (1158 р.), Оксфорді (1168 р.), Кембриджі (1209 р.), Парижі (1253 р.), Празі (1348 р.). У 1500 р. в Європі налічувалося 65 університетів. Вони мали певну автономію відносно церкви, феодалів та міських магістратів. Зокрема, викладачі та студенти самі визначали порядок функціонування університету, обов'язки посадових осіб (ректора та ін.), ретельно захищали свої права.

Середньовічні університети мали, переважно, 4 факультети: *підготовчий (або артистичний), богословський, юридичний, медичний.*

Підготовчий відігравав роль середньої школи; навчання тривало 6-7 років, викладалися "сім вільних мистецтв", після закінчення його учні отримували ступінь "магістра мистецтв". У подальшому надавалася можливість продовження навчання на одному з трьох вищеназваних факультетів і, провчившись 5-6 років, отримати звання доктора наук.

Основною формою організації занять в університетах була лекція: професор читав по книзі текст і його коментував. Організовувалися також диспути на основі тез доповідей, які повідомлялися раніше, а потім обговорювалися слухачами.

З моменту виникнення університетів церква активно підпорядковувала їх своєму впливові. Згодом провідну роль в університетах став відігравати богословський факультет. Учені-богослови намагалися примирити науку і релігію, підпорядкувати світські знання вірі. На цій основі розвивалася середньовічна *схоластика*, що передбачала теоретичне обґрунтування релігійного світогляду шляхом підведення логічних висновків під положення священного писання.

І все ж систематичні диспути на релігійні теми з питань християнської філософії відігравали й позитивну роль: вони привчали схоластиків до уважного вивчення канонічних текстів, розвивали вміння розглядати факти в логічній послідовності, абстрактно мислити. Усе це готувало ґрунт для розвитку науки в епоху Відродження.

5. Педагогічні ідеї в епоху Відродження. У XV-XVI ст. у низці країн Західної і Центральної Європи в результаті зародження капіталістичного способу виробництва, розвитку мануфактури й торгівлі, росту міст, виникнення нового класу молоді буржуазії почала складатися й нова буржуазна ідеологія та культура.

Револьюційний переворот у науці, пов'язаний з відкриттями Коперника, Галілео Галілея, Кеплера та інших, бурхливий розвиток математики, астрономії, механіки, географії, природознавства, виникнення книгодрукування в Європі, відкриття Америки, морського шляху в Індію – усе це послаблювало ідеологію феодалізму – католицьку релігію, а також вплив католицької церкви.

Поява перших ознак нових соціальних відносин стала результатом виникнення нового погляду на природу й людину на противагу середньовічному релігійно-догматичному світоглядові. Середньовічний аскетизм з його запереченням радостей земного життя та проповіддю підготовки до потойбічного, вічного існування поступово витісняється ідеями гуманізму, який протиставив теології світську науку, висунувши на перший план ідеал життєрадісної, сильної духом і тілом людини.

Почалась епоха, відома під назвою Відродження, яка охоплює понад три століття (XIV-XVI). Людство зобов'язане їй визнанням цінності людини як особистості, що заслуговує уваги та глибокого вивчення.

Розвиток буржуазного суспільства вимагав формування іншого світогляду, у центрі якого поставала активна особистість, здатна перетворювати світ. Для осмислення місця людини у світі й суспільстві буржуазна інтелігенція зверталася до античної культури як джерела історичного досвіду людства, шукаючи в ній відповіді на питання, поставлені новою епохою. Спадщина стародавніх часів розглядалася не як зразок для наслідування, а як джерело ідей культурного розвитку, на яке можна опертися для створення власного світогляду і власної культури. З намаганням встановити

спадкоємність з античністю шляхом відродження класичної давнини і пов'язана назва епохи – *Відродження*.

Ідеї гуманізму знайшли відображення в поглядах передових мислителів на виховання і в практиці роботи окремих шкіл того часу. Гуманісти Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле, Мішель Монтень та ін. різко критикували всю середньовічну схоластичну систему освіти й протиставили їй виховання, що забезпечує розвиток у людини розумових і фізичних сил, формування високих моральних якостей. Одним із найважливіших завдань школи гуманісти вважали ознайомлення учнів з кращими творами латинських і грецьких авторів, з Біблією та іншими джерелами в оригіналі, а не в перекрученій церквою формі; замість містичних трактувань мало бути серйозне засвоєння цієї літератури та її оцінка.

Низка гуманістів (Ф. Рабле, Т. Мор, Вікторіно да Фельтре), крім вивчення історії й античної літератури, вимагали поширення через школу реальних знань, вважали за необхідне вивчення таких наук, як математика, астрономія, природознавство, ознайомлення з різноманітними видами людської діяльності.

По-новому підходили гуманісти і до визначення мети, завдань і методів навчання й виховання. Зазначалося, що в процесі виховання і навчання діти повинні набути здатності здраво мислити, пізнавати навколишній світ. Праця в школі має бути привабливою. Навчання повинно розпочинатися з ознайомлення з речами, а потім вже зі словами, що їх означають; правилам повинні передувати факти, узагальненням – спостереження. Необхідно розвивати в дітей навички самостійної роботи, активність мислення, широко використовувати прогулянки, ігри.

М. Монтень вважав, що спочатку необхідно вивчати рідну мову, а також мови сусідніх народів, а вже потім переходити до вивчення латинської і грецької мов.

У повній відповідності з античним ідеалом людини педагоги епохи Відродження виявляли турботу про фізичний розвиток дітей та їхнє здоров'я, розробляли методику фізичного виховання, відводячи в ній багато місця грі. Значна увага приділялася розумовому, естетичному вихованню. Однак провідне місце в освітньо-виховній роботі більшість гуманістів відводили моральному вихованню, без якого безплідні будь-які знання. Найважливішими засобами морального виховання вони вважали релігію і особистий приклад вихователя.

По-новому розуміючи мету і завдання виховання, гуманісти вимагали й іншого підходу до дитини, відзначали необхідність урахувувати особливості дитячого віку, індивідуалізувати виховання й навчання. Виступаючи на захист права дітей на повагу, гуманісти протестували проти тілесних кар, засуджували сувору шкільну дисципліну. Значну увагу педагоги-гуманісти приділяли жіночій освіті.

Цікаві проекти перетворення освіти на нових засадах представлені в працях Франсуа Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель", Томазо Кампанелла "Місто Сонця", Томаса Мора "Золота книга, настільки ж корисна, як і забавна, про найкраще облаштування держави і про новий устрій Утопії".

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Яку мету мала спартанська система виховання?
2. У чому особливості спартанської системи виховання?
3. Яку мету мала афінська система виховання?
4. У чому особливості афінської системи виховання?
5. Чим були обумовлені відмінності між спартанською та афінською системами виховання?
6. Що Сократ називав "другим народженням"? Чому?
7. У чому Сократ вбачав основну мету виховання?
8. У чому сутність "сократівського методу" навчання?
9. Яким бачив Платон виховання дітей до 7 років?
10. У чому полягає станова обмеженість поглядів Платона й Арістотеля на освіту підростаючого покоління?
11. Які фактори розвитку особистості визначав Арістотель?
12. Порівняйте погляди Платона та Арістотеля щодо наслідування знань.
13. Яким був вплив церкви на середньовічну освіту та виховання?
14. Схарактеризуйте систему шкіл, що склалася в середні віки.
15. Чи можна стверджувати, що в середні віки повністю заперечувалася вся культурна спадщина античного світу?
16. Чи є справедливим твердження, що середньовіччя – це час застою в розвитку педагогічної теорії та практики?
17. Розкрийте зміст і організацію навчання в школах у середні віки.
18. Схарактеризуйте систему лицарського виховання.
19. Коли і де з'явилися перші університети?

20. Схарактеризуйте особливості організації та змісту навчання в середньовічних університетах.
21. Назвіть провідні педагогічні ідеї епохи Відродження.

Першоджерела:

1. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія: навч.посіб. / укл. і автор вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна; заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 12-46, 63-98.
2. История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматія: учеб.посіб. / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С. 7-40.

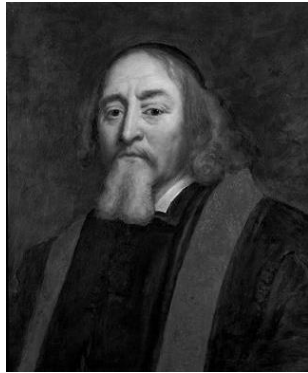
Література:

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – С.11-251.
2. История дошкольной педагогики / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360с.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посіб. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.27-121.
4. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – С.11-28.
5. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки / Д. Скільський. – К.: СМОЛОСКИП, 2011. – С.15-89.
6. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики / Г.Е. Жураковский . – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 509 с.
7. Білецька С. Особливості античної концепції дитинства / С. Білецька // Шлях освіти, 2008. - № 1. – С 42-47.
8. Білецька С. Дитинство епохи середньовіччя: становлення християнського сприйняття / С. Білецька // Шлях освіти, 2009. – № 1. – С.35-42.
9. От глиняной таблички – к университету: образовательные системы Востока и Запада в эпоху Древности и Средневековья: учеб. пособ. / под ред. Т.Н. Матулис. – М.: Изд-во РУДН, 1998. – 531 с.

ТЕМА 1.2. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО

1. *Життя та діяльність Я.А. Коменського.*
2. *Вікова періодизація та освітня система Я.А. Коменського.*
3. *Принцип природовідповідного виховання.*
4. *Дидактика Я.А. Коменського.*
5. *Я.А. Коменський про виховання дітей дошкільного віку. Книга "Материнська школа".*

1. Життя та діяльність Я.А. Коменського (1592 - 1670). Ян Амос Коменський народився 28 березня 1592 року в Чехії в сім'ї, що належала до протестантської братської общини (національно-релігійного об'єднання, що протистояло німецьким феодалам і католицькій церкві). Його батько був досить освіченою людиною, і саме він дав Янові початкову освіту.

У дванадцятирічному віці хлопець осиротів – під час епідемії чуми померли його батьки та дві сестри. Навчання на певний час було перервано. Лише в шістнадцять років він зміг його продовжити в латинській школі. Юнак був здібним, швидко став кращим учнем школи. Але це була типова для середніх віків школа зі схоластичним навчанням, зубрінням і паличною дисципліною. Саме в роки учнівства в Яна Коменського виникло бажання докорінно реформувати сучасну йому школу.

У 1611 році братська община направила його для здобуття університетської освіти до Німеччини. По поверненні на батьківщину, у 1614 році, був призначений керівником братської школи в м. Пшерові. Кількома роками пізніше його обрали пастирем-проповідником і ректором школи в м. Фульнеці. З перших років самостійної педагогічної діяльності Я.А. Коменський розпочав експерименти з перетворення шкільної освіти. Але події, що відбувалися в Європі, зруйнували його плани. Розпочалася Тридцятирічна війна. Братчани були вимушені покинути свої домівки й переховуватися в горах. У цей драматичний період

виявилися найкращі людські якості Я.А. Коменського. Не звертаючи уваги на особисту трагедію (загибель дружини й малолітніх дітей), постійну загрозу життю й необхідність переховуватися від переслідування загарбників, він опікувався сиротами братства, продовжував керувати школою й викладати в ній. Здавалося, що руйнується світ, а він розпочав роботу над книгою "Велика дидактика", якій судилося стати найвидатнішою в педагогіці, книгою, з якої, за загальним визнанням, і починається педагогіка як наука.

Після багаторічної боротьби, не бажаючи скоритися й прийняти католицьку віру, а також владу династії Габсбургів, община Я.А. Коменського була вимушена покинути батьківщину й знайшла притулок у польському місті Лешно. Тут він прожив майже тридцять років. Викладав у гімназії, був її ректором, обіймав посаду єпископа братства. Активно займався науковою діяльністю. Закінчив роботу над "Великою дидактикою". Написав цілу низку книг філософського, просвітницького характеру, педагогічних творів, підручників. "Материнська школа" – перша у світі книга про виховання дітей дошкільного віку, "Світ чуттєвих речей у малюнках" – універсальний підручник. Завдяки своїм працям він став відомим і популярним у Європі.

Значну увагу Я.А. Коменський приділяв створенню "Пансофії", своєрідної енциклопедії, "зібранню всіх знань". Ця ідея була в той час досить популярною. Аналогічну спробу зробили й англійські вчені. Вони запросили Я.А. Коменського приїхати до Лондона й очолити

творчий колектив. Він погодився, але буржуазна революція, що відбулася в Англії, зашкодила реалізації цього міжнародного проекту. Пізніше чеський учений написав свій варіант енциклопедії – "Пансофію". Саме вона повинна була стати орієнтиром для визначення змісту навчання, того, "чого треба навчити в школі".

У 1642 році уряд Швеції звернувся до чеського педагога з пропозицією розробити нову методику навчання латинської мови. Результатом стала праця Я.А. Коменського "Новітній метод викладання мов" і низка підручників.

У 1650 році вченого запросили до Угорщини, де він отримав можливість апробувати свої ідеї зі створення школи нового типу в гімназії м. Шарош – Паток. Але з багатьох причин йому не вдалося повністю реалізувати свій задум. Між тим, цей досвід виявився дуже корисним і довів життєвість розробленої чеським педагогом моделі організації школи.

Повернувшись у 1654 році до Польщі, Я.А. Коменський продовжив займатися науково-педагогічною діяльністю. Крім того, він був призначений єпископом братства. Але знову відбулися події, які вкотре змінили його життя, зруйнували плани. Розпочалася війна між Польщею і Швецією. Лешно було зруйноване. Згорів дім Я.А. Коменського, а в ньому й рукописи вченого.

Останні роки життя Я.А. Коменський провів у Голландії, де його приймали з великою шаную. За рішенням сенату було видано перше повне зібрання дидактичних праць чеського педагога. Вихід у світ цього видання стало епохальною подією в історії педагогіки.

У Голландії Я.А. Коменський багато працював над книгою "Загальна порада щодо виправлення справ людських", яку розпочав ще в 1644 році. У ній він виклав свій план реформування суспільства, життя людей. Велику роль у цій справі він відвів вихованню й освіті. Учений гостро відчув недосконалість, більш того, несправедливість, жорстокість тогочасного світового устрою і мріяв змінити його на краще. Ця книга була своєрідним заповітом великого педагога – гуманіста людству.

Помер видатний педагог 15 листопада 1670 року в Амстердамі, далеко від Батьківщини.

Я.А. Коменський жив у дуже складну епоху зміни соціально-економічної формації, боротьби різних суспільних сил, утвердження

нового суспільного устрою. Ця епоха була насичена протиріччями, нове тісно перепліталось зі старим, тим, що віджило. У цей час робилися великі наукові відкриття, але все ще горіли вогнища інквізиції, на яких спалювали єретиків.

Протиріччя епохи відобразилися на поглядах Я.А. Коменського, наклали відбиток на все його життя. Він був священиком і водночас ученим, добре обізнаним з багатьма науками, зокрема, й дослідними. Він був найпрогресивнішою людиною свого часу й разом з тим полоненим своєї епохи, був обмежений нею, зокрема рівнем розвитку науки, культури.

Я.А. Коменський зміг акумулювати найбільш продуктивні педагогічні ідеї та педагогічний досвід попередніх поколінь і сучасників, створив цілісну, науково обґрунтовану реалістичну педагогічну систему. Між тим, вона виявилася занадто сміливою для того часу. Суспільство ще було не готовим до реалізації ідей педагога. За визнанням сучасних учених, він випередив свій час на 200 років. Реалізація його плану створення нової школи тривала довгий час.

Я.А. Коменський жив на зламі двох епох, та зміг зазирнути далеко вперед, побачивши в темряві чіткі контури майбутньої школи.

2. Вікова періодизація та освітня система Я.А. Коменського.

Я.А. Коменського справедливо вважають *великим реформатором школи*.

Розроблена ним система освіти ґрунтувалася на принципах демократизму й гуманізму, палким прихильником яких він був. Педагог-демократ виступав проти будь-яких соціальних та інших обмежень у праві здобуття освіти. У "Великій дидактиці" він чітко визначив свою позицію: "До школи потрібно віддавати не тільки дітей багатих і знатних, а й усіх узагалі: знатних і незнатних, багатих і бідних, хлопчиків і дівчаток, у всіх містах і містечках, селах і селищах".

Учений переконливо довів право дівчат на здобуття рівної з хлопчиками освіти: "Не можна назвати жодної переконливої підстави, чому слабку стать треба було б зовсім усунути від наукових знань. Жінки – також образ Божий. Однаково приречені вони благодаті і царству майбутнього віку. Однаково вони обдаровані розумом гострим, який сприймає мудрість...". Я.А. Коменський

також наполягав і на необхідності навчати й дітей, що відстають у розвитку. Це треба, зазначав педагог, "щоб звільнити їх від природної тупості".

Я.А. Коменський запропонував чітку систему освіти, кожен ступінь (школа) якої відповідав певному віковому періодові розробленої ним вікової періодизації: для дітей від народження до 6 років (дитинство) він запропонував материнську школу; для 6-12 років (отроцтво) – школу рідної мови; для 12-18 років (юність) – латинську школу; 18-24 роки (зрілість) – академію.

Проте, за переконанням Я.А. Коменського, не всі ці освітні ступені були обов'язковими для всіх дітей. Він був реалістом і розумів, що на той час це було не тільки не можливе, а й не потрібне. Обов'язковими педагог вважав тільки материнську й початкову школи. Латинська ж – для тих, "чис життєве призначення бути кимось більшим, ніж ремісником", академія – узагалі для підготовки вчених і державних керівників.

У розробленій Я.А. Коменським освітній системі був реалізований принцип наступності. Між усіма її ступенями існував тісний взаємозв'язок: кожна школа спиралася на попередню й здійснювала підготовку до наступної. Педагог був проти так званих тупикових шкіл, які не давали можливості своїм випускникам далі продовжувати навчання.

Усупереч середньовічній традиції навчати в школі тільки латинською мовою, педагог запропонував здійснювати початкове навчання рідною мовою. Намагаючись підкреслити це, він навіть назвав початкову школу школою рідної мови.

3. Принцип природовідповідного виховання.

Червоною ниткою пронизує всю педагогічну систему Я.А. Коменського принцип природовідповідності. Він вважається батьком так званої природо відповідної педагогіки. Чеський педагог першим обґрунтував цей принцип й з того часу він не сходить зі сторінок педагогічних праць. Але різні автори трактують його по різному. За Я.А. Коменським, природовідповідне виховання – це виховання, яке здійснюється за законами природи. Він вважав, що у світі (природі) все існує, розвивається за єдиними законами. Людина – частина природи, й тому її виховання теж має здійснюватися за цими законами. Обґрунтовуючи положення своєї педагогічної системи, Я.А. Коменський постійно посилається на

природу, наводить приклади-аналогії з життя тварин, діяльності людини. Так, доводячи доцільність розпочинати навчання дітей у відповідному віці, він згадує про природу, де «для усього добирається відповідний час»: так, навесні птиця відкладає яйця, а садівник саджає дерева, тому й дітей слід розпочинати вчити на «весні життя», тобто у дитинстві. Вікові періоди в житті людини педагог порівнює з порами року: дитинство відображає собою весну, юність – літо, дорослість – осінь, а старість – зиму. Слід зауважити, що наведення прикладів із природи необхідно було Я.А. Коменському для більшої переконливості. Він прокладав новий шлях в освітній теорії та практиці й йому потрібен був певний незаперечний авторитет, до якого б він міг апелювати, доводячи свою правоту. У середні віки автори книг, як правило, посилалися на святе писання, бога, як найвищий авторитет. Для Я.А. Коменського таким авторитетом була природа. Але слід зазначити, що у своїй вірі він був наближений до пантеїзму і для нього природа і бог були єдиним (бог у всьому існуючому на світі). Між тим, сама ідея додержання у вихованні та навчанні дітей законів природи (логічно, що вони також є й законами розвитку самої дитини) є прогресивним.

4. Дидактика Я.А. Коменського. Я.А. Коменський значно розширив зміст шкільної освіти на всіх її ступенях. Так, початкова школа повинна була дати дітям широке коло реалістичних знань, "необхідних у житті". Ці знання, за висловом видатного педагога, однаково необхідні для тих, хто продовжував навчання в латинській школі, і тих, хто "присвячував себе землеробству, торгівлі й ремісництву". Варто звернути увагу на термін, який він відвів для початкової школи, – шість років, що є значно тривалішим, ніж це коли-небудь було в історії. Початкова школа у Я.А. Коменського поставала як дещо більше, ніж початкова школа.

У програму латинської школи, крім традиційних "семи вільних мистецтв", були включені фізика, географія, хронологія, мораль, а також чотири мови (рідна, латинська, грецька та давньоєврейська).

На академію (покладалося завдання "завершення і доповнення всіх наук і всіх вищих предметів освіти". Академії мали складатися з традиційних для середніх віків факультетів: богословського, юридичного і медичного.

Він також визначив основні вимоги до організації навчання. У "Великій дидактиці" педагог писав, що навчання необхідно

організовувати так, щоб людина в молоді роки успішно, легко, найкоротшим шляхом і ґрунтовно засвоїла все, що необхідно для життя.

Основу дидактики Я.А. Коменського складали такі загальнопедагогічні принципи:

- 1) виховний характер навчання;
- 2) зв'язок навчання з життям, дійсністю;
- 3) відповідність навчання віку дітей.

Педагог уперше в історії розкрив сутність таких важливих дидактичних принципів, як наочність; свідомість і активність; наступність і систематичність; вправлення й міцне оволодіння знаннями й навичками та інше.

Особливе місце в дидактиці Я.А. Коменського посідає принцип наочності, названий автором "золотим правилом дидактики". Обґрунтовуючи його, педагог спирався на емпіричну теорію пізнання. Відома його фраза: "Нічого не може бути у свідомості, чого б раніше не було у відчуттях". Принцип наочності передбачав засвоєння учнями знань шляхом їх чуттєвого сприймання: "все, що тільки можна давати для сприймання чуттями (органами чуттів), а саме: видиме – для сприймання зором, чутне (те, що можна чути) – слухом, запахи – нюхом, те, що підлягає смаку – смаком, доступне дотикові – на дотик. Коли які-небудь предмети відразу можна сприйняти кількома органами чуттів, нехай вони одночасно сприймаються ними. Нікого не можна примусити повірити чужому свідченню всупереч досвідові власного відчуття. Отже, чим більше знання спирається на відчуття, тим воно повніше. Тому, коли ми бажаємо прищепити учням істинне й тверде знання речей, узагалі треба навчати всього через особисте спостереження і чуттєвий доказ".

Як наочність Я.А. Коменський вважав можливим використання:

- 1) реальних предметів;
- 2) моделей і копій предметів (коли неможливе сприймання реального предмета);
- 3) малюнки із зображенням предметів і явищ.

Використання наочності має особливе значення в навчанні дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Принципом наочності керувалися всі творці дошкільної педагогіки.

Я.А. Коменський заклав основи організації навчального процесу в школі. Він запропонував теорію навчального року, а також розробив класно-урочну систему. З притаманною йому ретельністю описав школу, її устрій. У всій наступній педагогічній літературі важко знайти більш детальний опис організації навчального процесу й самої школи, ніж це ми бачимо у "Великій дидактиці".

5. Я.А. Коменський про виховання дітей дошкільного віку. Книга "Материнська школа". У педагогічній спадщині Я.А. Коменського велике місце відведено питанням *виховання і навчання дітей дошкільного віку*. Педагог особливу увагу приділяв вихованню в період саме дошкільного дитинства. Він наголошував на винятковому значенні первісного виховання в становленні особистості дитини.

Майже в усіх своїх педагогічних працях А.Я. Коменський звертався до проблеми виховання дітей дошкільного віку. Йй він присвятив розділ у "Великій дидактиці", а також окрему книгу – "Материнська школа".

"Материнська школа" посідає особливе місце в історії дошкільної педагогіки. Це перша книга, присвячена дошкільному дитинству, вихованню й навчанню дітей цього віку. Уперше вона була видана в 1633 році німецькою мовою в Лешно і мала назву "Інформаторій материнської школи". У зібранні дидактичних творів Я.А. Коменського, виданих у 1653 році в Амстердамі, вона була надрукована під назвою "Школа дитинства, або про дбале виховання юнацтва у перші шість років життя".

Книга "Материнська школа" складається з 12 глав, у яких автор розглянув практично всі ключові питання дошкільного виховання: завдання виховання, які повинні розв'язуватися в цей віковий період; фізичне виховання й догляд за дитиною; моральне та розумове виховання; розвиток мови; підготовка дітей до школи.

Гуманістичний погляд педагога на дитинство проявляється ще більшою мірою, коли йдеться про дітей дошкільного віку та їхнє виховання. Він застосовує всю силу свого літературно-педагогічного таланту, щоб переконати батьків лагідно, з великою любов'ю ставитися до своїх дітей. "Для батьків діти повинні бути милішими й дорожчими, ніж золото і срібло, оксамит і дорогоцінне каміння", – з такими словами звертався педагог до батьків.

Я.А. Коменський дав дуже слушні поради щодо того, як повинна вести себе жінка, яка очікує дитину, як треба доглядати немовля, берегти його здоров'я. Він наполягав на тому, щоб матері обов'язково самі годували своїх малюків грудьми й довів шкідливість традиції передавати дітей годувальницям, яка існувала серед заможних жінок на той час.

Книга, між іншим, є програмою виховання й навчання дітей дошкільного віку з відповідними методичними рекомендаціями. У ній чітко визначено обсяг знань, які діти повинні засвоїти в перші шість років свого життя, а також моральні якості, чесноти, які повинні бути в них виховані.

У "Материнській школі" знайшов повне втілення принцип, проголошений Я.А. Коменським у "Великій дидактиці": учити всіх всього. Він вважав, що, починаючи з раннього віку, дітям потрібно давати основи знань з усіх наук, які потім будуть вивчатися в школі. Перелік цих наук вражає: метафізика, фізика, оптика, природознавство, астрономія, географія, хронологія, історія, арифметика, геометрія, граматики, риторика, економіка, політика, релігія. Передбачалося ознайомлення дітей із широким колом природничих і суспільних явищ. Але при найближчому ознайомленні із змістом пропонованого дітям матеріалу бачимо, що ці знання є дуже обмежені, елементарні й доступні розумінню дітей дошкільного віку. Так, з оптики пропонувалося знайомити дітей з тим, що таке темрява, світло, учити розрізняти основні кольори та називати їх; з астрономії – навчити розрізняти сонце, місяць, зірки; із хронології – дати уявлення про те, що таке година, день, тиждень, місяць, рік, а також пори року. З арифметики - діти повинні засвоїти поняття "багато" або "мало", уміти рахувати до 20 або до 60, мати розуміння про парні - непарні числа, а також, що $3 \text{ більше } 2$; $3 + 1 = 4$ та інше. Передбачалося навіть вивчення економіки (!) – ознайомлення з домашнім господарством, предметами побуту, виховання в дітей бережливості.

Цю "програму" супроводжували поради, "як треба вправляти дітей у розумінні предметів". Указувалося, в якому віці з чим їх варто починати знайомити та в якій послідовності, які методи і прийоми використовувати.

При тому, що дитячої психології як науки ще не існувало, Я.А. Коменський, між тим, добре знався на особливостях дітей

дошкільного віку, враховував їх при розробці педагогічної теорії. Він також закликав батьків "слідувати природі дитини".

Саме виходячи з природи дітей ("Діти завжди охоче чимось займаються"), педагог рекомендував організовувати життя дитини таким чином, щоб воно було насичене різноманітною діяльністю, зокрема грою, ручною працею, малюванням, музикою, співом.

Особливу увагу вчений приділяв розвиткові мовлення дітей. Він розумів єдність мислення й мовлення, і саме з цієї позиції розробив методичні засади розвитку мовлення дошкільника.

У книзі "Материнська школа" Я.А. Коменський виклав і програму морального виховання, яка включала в себе такі чесноти: помірність, охайність, поважність, люб'язність, правдивість, справедливість, працелюбність, делікатність, витонченість манер тощо. Причому він конкретизував, як ці якості повинні виявлятися у дітей дошкільного віку. В окремій главі педагог показав, "у який спосіб потрібно вправляти дітей у моральності та чеснотах". Він називав основні методи морального виховання, а саме:

- 1) постійний взірець чеснот;
- 2) вчасне й розумне наставляння та вправи;
- 3) помірна дисципліна.

А також дав конкретні поради щодо виховання перелічених вище моральних якостей.

У моральному вихованні дітей, формуванні правильної поведінки значну роль Я.А. Коменський відводив позитивному прикладові дорослих. "Необхідно постійно показувати дітям гарний приклад", – писав він. Педагог попереджував батьків про таку особливість дітей, як наслідування прикладу: "Бог подарував дітям властивості мавп: пристрасть наслідувати все те, що в них на очах роблять інші". Це означає, що батьки мають поводитися обачливо й дотримуватися правильної поведінки. "Якщо це буде відбуватися постійно, то, без сумніву, не потрібні будуть ані слова для настанов, ані покарання для примусу", – із упевненістю стверджував Я.А. Коменський і водночас із сумом констатував: "Але оскільки дорослі самі часто роблять помилки, то не дивно, що й діти також наслідують те, що бачать в інших". Я.А. Коменський вважав, що моральних дітей можуть виховувати тільки моральні батьки. Так, стосовно виховання в дітей ввічливості він зауважував, що батьки "можуть навчити дитину бути ввічливою лише настільки, наскільки вони самі є ввічливими". І це стосується будь-якої чесноти.

Коли ж прикладу виявляється недостатньо, Я.А. Коменський радив використовувати словесні пояснення. Як один із засобів виховання, педагог визнавав і покарання. Він зауважував, що іноді треба застосовувати й цю міру, щоб "діти більше звертали увагу на приклади чеснот і вмовляння". Я.А. Коменський називав два ступені покарання. Перший – окрик, з можливим подальшим осудом і навіть погрозою. Причому він попереджав батьків, що потрібно бути дуже обережними, щоб дитина "не була приголомшена", і в разі виправлення треба її "негайно або дещо пізніше похвалити". В окремих випадках Я.А. Коменський визнавав можливими й тілесні покарання (другий ступінь), але вважав їх крайньою мірою. Педагог був проти тілесних покарань, широко розповсюджених у середні віки, але в ті "суворі" часи навіть такий гуманіст, як Я.А. Коменський, не зміг від них повністю відмовитися.

На думку педагога, діти мають перебувати в материнській школі шість років. Але він зауважував, що цей вік "не треба розуміти безумовно". Відповідно до здібностей дітей термін переходу до школи рідної мови (початкової школи) "можна або подовжити, або скоротити на півроку, або навіть на цілий рік". Він визначив критерії, за якими можна робити висновки щодо готовності дитини до навчання в школі.

В останньому розділі книги чеський педагог назвав ті помилки, яких припускалися батьки, відправляючи дітей до школи, й дав поради, як потрібно готувати дітей до шкільного навчання.

Учення Я.А. Коменського про материнську школу – це перша спроба створити теорію і методику дошкільного виховання, визначити його мету, зміст, основні засоби й методи, запропонувати ретельно продуману систему роботи з маленькими дітьми відповідно до їхніх вікових особливостей.

У книзі "Материнська школа" Я.А. Коменський писав тільки про виховання дітей у сім'ї. Але в одній з останніх своїх праць – "Загальній пораді про виправлення справ людських", яка є своєрідним заповітом педагога-гуманіста людству, він висловив *ідею суспільного виховання дітей дошкільного віку*. І знову ж, зробив це одним із перших в історії! Зауважимо, що цей факт є маловідомим, і разом з тим він є ще одним свідченням прозорливості Я.А. Коменського. Педагог запропонував організувати для дітей 5-6 річного віку "свого роду напівгромадські школи". "У цих школах діти повинні були

привчатися до спілкування, ігор, співів, рахунку, закріплювати добрі нрави та чесноти (без читання й письма)... взагалі навчатися всього, що допоможе їм краще сприймати шкільну науку".

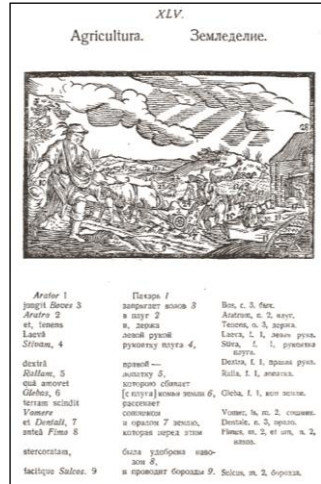
За його уявленням, такі інституції повинні були створюватися з ініціативи матерів, розташовуватися в більш придатних для цього приватних оселях, де були малюки й матері яких виявили найбільшу зацікавленість і підготовленість до виховання своїх і сусідських дітей. Більш конкретних пояснень Я.А. Коменський не дав, але можна припустити, що цей "гостинний дім" діти мали відвідувати не постійно, без будь-якої регламентації, за домовленістю.

Ще одним внеском Я.А. Коменського в дошкільну педагогіку можна вважати його книгу "Світ чуттєвих речей у малюнках", яка може бути презентована як перша навчальна книга для дітей дошкільного віку. Мета її була сформульована в передмові: "дати короткий обіг всього світу й всієї мови" з тим, щоб ознайомити дітей з предметами, "корисними для життя".

Книга складається із 150 статей і відповідних малюнків. Діти повинні були не тільки отримати уявлення про предмети і явища, а й засвоїти 2000 слів-понять.

Я.А. Коменський називав цю книгу "Енциклопедією видимого світу". Вона спрямована на ознайомлення дітей з природою, діяльністю людини, ремеслами й навіть абстрактними поняттями. Серед інших до неї ввійшли такі статті: небо, вода, земля, дерева, квіти, овочі, птахи, худоба, звірі, риби, людина, місто, землеробство, мисливство, рибальство, дім, коваль, пекар, типографія, книга, школа, мудрість, працелюбність, небесна сфера та інші.

Цікаво, що малюнки до книги зробив сам Я.А. Коменський. Автор малюнків намагався зображувати предмети, явища, дії людей не в статичному стані, а, наскільки було можливо, у русі. Це, за задумом автора, повинно було сприяти виникненню інтересу в маленького читача, збуджувати його фантазію. Узагалі ілюстрована

книга, на думку Я.А. Коменського, сприятиме тому, що діти будуть сприймати навчання не як муку для себе, а як задоволення.

Під малюнками містився текст, у якому називалося все, що було зображено, і давалися відповідні пояснення.

Створена чеським педагогом книга була універсальною й супроводжувала дитину на шляху до знань протягом багатьох років. Вона могла бути корисною ще задовго до того, як дитина навчилася читати: мати показувала маленькій дитині малюнки і, користуючись запропонованим текстом, давала пояснення. Ця книга була чудовою помічницею матерям у навчанні їхніх дітей. Завдяки їй мати "знала навіть те, чого не знала" і могла правильно все пояснити дитині.

У передмові до книги Я.А. Коменський дав методичні поради батькам. Між іншим, він радив "давати дітям книгу в руки, щоб вони роздивлялися малюнки і щоб ці малюнки стали їм добре знайомі ще до вступу до школи". Обов'язковим він вважав проведення бесід за малюнками. Рекомендував давати дітям їх змальовувати.

Книга використовувалася й на етапі навчання дитини грамоти. Вона містила так званий "символічний алфавіт": до кожної букви були підібрані зображення живих істот, які видають звуки, що нагадують звучання тих чи інших букв. Цей підхід був значним кроком до звукового методу навчання грамоти. Основне ж її призначення – бути книгою для читання, вправляти дітей у читанні, закріплювати й розширювати знання.

Зверталися до цієї книги й при вивченні іноземної мови. Пояснювальний текст під малюнками наводився двома синхронними колонками: рідною мовою і латиною. По суті, Я.А. Коменський запропонував нову методику навчання латини, яка значно полегшувала цей процес. Книга "була відкрита" і для інших мов: паралельно з латиною з'явилися й тексти різними іноземними мовами. Пізніше ця книга й започаткований нею підхід широко використовувався для вивчення іноземних мов.

Внесок Я.А. Коменського в розвиток педагогічної теорії і практики є визначним. Він вивів людство із середньовічної темряви й накреслив шлях розвитку освіти на кілька століть уперед. Геніальний педагог заклав основи дошкільної педагогіки як окремої галузі педагогічних знань. Але педагогічний спадок видатного чеського педагога - це не тільки історія. Багато його ідей і сьогодні є актуальними й можуть допомогти в розв'язанні сучасних проблем.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Схарактеризуйте епоху, в яку жив Я.А. Коменський.
2. Визначте основні етапи життя видатного педагога.
3. Які події вплинули на формування світогляду вченого?
4. Що дає підстави стверджувати, що Я.А. Коменський є великим реформатором школи, "батьком педагогічної науки"?
5. Схарактеризуйте вікову періодизацію та шкільну систему, запропоновані Я.А. Коменським.
6. За якими принципами будувалася шкільна система Я.А. Коменського?
7. Які дидактичні принципи розробив учений?
8. Яким бачив Я.А. Коменський суспільне виховання дітей дошкільного віку?
9. Схарактеризуйте книгу "Світ чуттєвих речей у малюнках".
10. Схарактеризуйте структуру книги Я.А. Коменського "Материнська школа".
11. Якими словами звертається Я.А. Коменський до батьків, закликаючи їх любити своїх дітей?
12. Ставлення Я.А. Коменського до годування немовлят грудьми.
13. Схарактеризуйте програму морального виховання дітей дошкільного віку в перші 6 років життя, викладену Я.А. Коменським у книзі "Материнська школа".
14. Які методи морального виховання дітей дошкільного віку радив використовувати Я.А. Коменський?
15. Основи яких наук дитина мала засвоїти до 6-ти років?
16. Оцініть із сучасних позицій зміст програми розумового виховання дітей дошкільного віку, запропоновану Я.А. Коменським.
17. Коли, на думку Я.А. Коменського, діти мають "переходити" з материнської школи до початкової школи?
18. Оцініть книгу Я.А. Коменського "Материнська школа" з позицій сучасних традицій укладання програмно-методичних матеріалів.

Першоджерела:

1. Коменський Я.А. Велика дидактика / Я.А. Коменський // Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія / заг.ред. Є.І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.100-155.
2. Коменський Я.А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва у перші шість років / Я.А. Коменський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С.10-24.

Література :

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – С.252-323.
2. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – С. 29-35.
3. История дошкольной педагогики: учебн. пособ. / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посібник / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.125-178.
5. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки / Д. Скільський. – К.: СМОЛОСКИП, 2011. – С.90-122.
6. Кратохвил М.В. Жизнь Яна Амоса Коменского / М.В. Кратохвил. – М.: Просвещение, 1991. – 318 с.
7. Лордкипанидзе Д.О. Ян Амос Коменский / Д.О. Лордкипанидзе. – М.: Просвещение, 1970. – 439 с.
8. Смоляницкий О. Три века Яна Амоса Коменского. – М.: Детская литература, 1987. – 205 с.
9. Улюкаєва І.Г. Він випередив свій час: до ювілею Яна Амоса Коменського / І.Г. Улюкаєва // Дошкільне виховання, 2012. – № 3. – С.4-7.

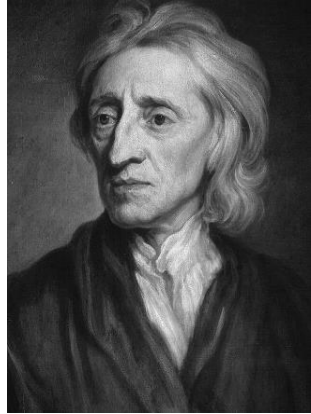
ТЕМА 1.3. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ДЖ. ЛОККА

1. *Світогляд Д. Локка.*
2. *Педагогічні ідеї Д. Локка.*

1. Світогляд Д. Локка (1610 - 1704).

Д. Локк – видатний англійський філософ, просвітитель. Увійшов в історію як ідеолог буржуазної англійської революції 1688 року. Ідеї Локка сприяли суспільному прогресу, розвитку культури, науки, зокрема педагогічної теорії та практики.

Народився Д. Локк у сім'ї адвоката. Початкову освіту здобував удома, середню – у престижній Вестмістерській школі. Закінчив Оксфордський університет, де вивчав філософію, природничі науки, медицину. Після закінчення університету працював у ньому викладачем. Згодом став домашнім лікарем і вихователем у сім'ї графа Шефтсбері, відомого політичного діяча того часу. Під впливом графа Д. Локк долучився до політичного життя країни. Він був на боці буржуазії й цілком підтримував буржуазні перетворення. Водночас, Д. Локк симпатизував і ліберальному дворянству, яке лояльно ставилося до тогочасних суспільних подій.

Д. Локк був визнаний "сином класового компромісу" між буржуазією та дворянством. Він запропонував дві теорії, які допомогли буржуазії у відстоюванні її права на владу. Ці теорії доводили природну рівність людей.

Перша – договірна теорія походження держави. Згідно з нею, люди за давніх часів були вільними й рівними, але потім добровільно передали свої права правителям, щоб ті відповідали за суспільний лад і захищали інтереси людей. Але згодом ті, в чийх руках опинилася влада, стали ігнорувати інтереси інших людей. Тому вимога буржуазії повернути владу народові (хоча й в особі буржуазії) сприймалася як досить справедливою.

Друга теорія стосувалася проблеми набуття людиною знань. У праці *"Досвід про людський розум"* Д. Локк критикував теорію

"вроджених ідей", якою дворянство доводило свою винятковість і право на суспільні привілеї, владу. Учений довів, що знання виникають із чуттєвого досвіду. Душу новонародженої дитини він порівнював з "чистою дошкою" (tabula rasa), яка під впливом навколишнього світу на органи відчуттів наповнюється уявленнями.

Ця теорія мала велике значення й для розвитку педагогіки. Вона доводила провідну роль виховання у формуванні особистості. "Від виховання і зовнішніх обставин залежить увесь розвиток людини", - писав Д. Локк і додавав: "Дев'ять десятих тих людей, з якими ми зустрічаємося, є такими, якими вони є - добрими чи злими, корисними чи ні внаслідок виховання. Саме воно і створює велику різницю між людьми". Проте він не заперечував наявності природжених, успадкованих задатків. Напроти, Д. Локк доводив, що люди самою природою наділені різними здібностями, які залежно від виховання можуть досягти різного рівня у своєму розвитку або зовсім не проявитися. Він наполягав на наявності в дітей індивідуальних особливостей, які необхідно враховувати у вихованні й навчанні. Саме з позиції врахування особливостей психофізіологічного розвитку дитини Д. Локк обґрунтував свої педагогічні ідеї.

Д. Локк розумів, що нова епоха потребує і "нової" людини. "Нова порода людей", з одного боку, створюється новими соціально-економічними умовами, з іншого, - соціальний прогрес залежить саме від наявності людей, які б відповідали вимогам часу.

Виходячи з особливостей капіталістичного ладу, Д. Локк вивів відповідний потребам того часу виховний ідеал. Це джентльмен. За походженням - виходець із вищого світу, дворянин, але, водночас, ділова людина, яка вмє вести свої справи "уміло й передбачливо". Він витончений у стосунках з людьми, досить моральний, володіє якостями ділка й підприємця, фізично сильний і загартований. Досягаючи свого власного щастя, не заважає щастю інших.

У книзі "Думки про виховання" автор виклав цілісну програму виховання джентльмена - виховання, що мало на меті виховання нової людини.

Книга Д. Локка була протиставленням тим традиціям, що склалися в середні віки у відношенні до дитини, її виховання й

навчання. За своєю сутністю вона стала викладом нової педагогічної філософії, яка проголошувала гуманізм, любов і повагу до дитини.

Але треба бути об'єктивними: гуманізм Д. Локка був досить обмеженим. Він не розповсюджувався на дітей бідних верств населення. Визнаючи природну рівність усіх людей, педагог, водночас, вважав припустимим існування експлуатації й пригнічення людей. Проте, це не заперечує загальної прогресивності Д. Локка, зокрема і його педагогічної концепції. Варто зауважити, що хоча ця концепція і створювалася з орієнтацією на певну соціальну групу (буржуазію), але за своєю сутністю була загальнолюдською. Запропоновані автором конкретні ідеї, поради значною мірою можуть бути віднесені до виховання дитини "взагалі".

Свого часу ідеї Д. Локка буквально зробили революцію в поглядах людства на дитину й сприяли подальшому розвитку педагогічної теорії та практики.

Д. Локк, як і більшість прогресивних діячів того часу, негативно ставився до середньовічної школи. Але, на відміну від Я.А. Коменського, він обрав шлях не її реформування, а відмови від неї взагалі. Школу він називав місцем, де зібрано "різнобарвний натовп погано вихованих порочних хлопчиків різного стану". Набагато кращим, на його думку, буде виховання вдома. Учений рекомендував доручити всю справу виховання добре підготовленому, високоосвіченому вихователю. Зауважимо, що на той час навчання дітей у домашніх умовах було більш поширеним, ніж шкільне навчання. Саме тому запропоноване Д. Локком було не оригінальною вигадкою, а досить реалістичною, враховуючи реалії того часу, виховною системою.

2. Педагогічні ідеї Д. Локка. У книзі "Думки про виховання" автор виклав свою програму виховання без чіткої визначеності вікових періодів і вказівок на вік дітей. Але є очевидним, що він починає "виховувати джентльмена" з самого його народження. Багато порад і зауважень стосується саме дошкільного віку. Педагог наполягав на великому значенні первісного виховання, яке відбувається в дошкільному віці.

На думку Д. Локка, виховання повинно здійснюватися у фізичному, моральному й розумовому напрямках.

Він наголошував на важливості фізичного виховання. Саме цій проблемі присвячені перші параграфи книги. "Здоров'я необхідно нам для професійної діяльності й щастя", – зазначив він і

запропонував оригінальну систему фізичного виховання, яка включала в себе загартування, правильне харчування, дотримання режиму, фізичне навантаження та інше. Основна мета фізичного виховання – це здорова, загартована людина. Між іншим, передбачалося, що "джентльмен повинен бути вихованим так, щоб у будь-який час бути готовим взяти зброю і стати солдатом".

Дуже цікавими є ідеї Д. Локка стосовно морального виховання, основним завданням якого він вважав вироблення характеру, розвиток волі, моральну дисциплінованість.

За переконанням педагога, основними засобами виховання є не морально-етичні розмірковування й пояснення, а приклад, оточення дитини, середовище. "Прийміть за істину, – писав він, – які б настанови ви не давали дитині і якими б уроками гарного тону не наповнювали її кожного дня, найбільше впливають на її поведінку все ж таки компанія, в якій вона знаходиться, і поведінка тих людей, які виховують її". Саме приклад поведінки людей, що оточують, Д. Локк вважав найефективнішим засобом морального виховання. Батьки та вихователі повинні звертати увагу дітей як на позитивні, так і на негативні приклади, давати відповідні пояснення. У дітей наочно-образне, конкретне мислення, і тому доведення до їхнього розуміння моральних понять за допомогою конкретних прикладів відбувається значно легше. Але Д. Локк не відкидав і словесних методів виховання. Так, досить дієвим він вважав метод переконання. Діти добре сприймають доступні їхньому розумінню доводи, вони чутливі до схвалення й осудження з боку інших людей.

Особливо важливого значення вчений надавав вихованню в дітей стійких позитивних звичок. Саме звички є вагомою складовою характеру. "У них вся справа", – наголошував педагог. Виховання звичок повинно розпочинатися з раннього віку. Первинне виховання, на думку Д. Локка, – це не тільки ознайомлення з правилами поведінки, а й привчання до певних взірців поведінки. Раз закріпившись, звички потім діють легко й природно, без допомоги пам'яті і свідомості. Звички стають другою натурою. Д. Локк дав конкретні поради стосовно виховання звичок: не можна прищеплювати кілька звичок одночасно, треба закріплювати спочатку одну, а потім переходити до іншої. Необхідно використовувати "лагідні слова й м'які умовляння", нагадування. Він заперечував можливість досягнення позитивних результатів насильством і грубістю.

Педагог рекомендував використовувати будь-яку нагоду для вправління дітей у тому, що в них повинно бути виховано: "Якщо ви вважаєте за необхідне привчати їх до чого-небудь, закріплюйте це шляхом практики кожного разу, коли буде нагода, а якщо це можливо, самі створіть цю нагоду".

Д. Локк виступав проти фізичних покарань, називаючи цей засіб найбільш легким, але водночас і найменш ефективним. Крім того, він є й шкідливим, бо "рабська дисципліна створює рабський характер". Між тим, у разі впертості дитини, демонстративної непокори, педагог допускав і фізичні покарання.

Наполягаючи на гуманному й навіть лагідному ставленні до дитини, Д. Локк, водночас, вважав за потрібне боротися з дитячими примхами. Він радив не потурати дитячим вимогам, які вони супроводжують плачем, криками. Педагог вважав за необхідне виховувати в малих дітей слухняність. На його думку, діти ще недостатньо розумні, тому є доцільним їх підкорення розумним розпорядженням дорослих. "Той, хто не звик підкоряти свої бажання розумові інших, коли він молодий, навряд чи буде прислухатися й підкорятися голосові свого власного розуму, коли досягне того віку, коли стане спроможним ним користуватися". Неважко уявити, яка людина виросте з такого суб'єкта. У міру дорослішання вплив дорослих варто зменшувати, надавати дітям більше самостійності та можливості проявляти ініціативу. Узагалі важливою рисою особистості педагог вважав дисциплінованість і наполягав на необхідності привчати дитину підкоряти свої почуття розумові. Він радив "спонукати дітей переборювати свої бажання й відмовлятися від власних потягів із самої колиски".

Д. Локк започаткував так званий попереджувальний метод у вихованні. Його сутність полягає в тому, що навколишнє середовище, виховний вплив мають бути організовані таким чином, щоб не провокувати погані вчинки, а також появу й розвиток небажаних рис характеру. Учений вважав, що дорослі часто-густо самі винні у виникненні в дітей дурних моральних якостей або хибної поведінки. Він закликав дорослих замислитися над тим, чи завжди є справедливими покарання й чи не повинні дорослі розділити провину з дитиною.

Д. Локк рішуче порвав із середньовічними традиціями в навчанні дітей. Схоластичному змістові освіти, догматизму він протиставив реалістичні, потрібні в житті знання. Для майбутнього

джентльмена – прагматичного, ділового буржуа – педагог запропонував програму навчання, яка складалася з граматики (рідної мови), французької мови, арифметики, геометрії, географії, астрономії, етики, бухгалтерії, основ історії і законодавства, малювання, верхової їзди, танців, а також ремісництва.

Учений зауважував, що існує багато галузей знань і не можна оволодіти ними за роки учнівства в повному обсязі. Тому одним із найважливіших завдань освіти є розумовий розвиток, який зробив би учнів здібними до самостійного оволодіння новими знаннями, розумової діяльності. З цього завдання витікає інше: виховання в дітей потреби в знаннях.

Початкове розумове виховання Д. Локк рекомендував починати з розвитку пізнавального інтересу. Саме це повинно забезпечити накопичення дітьми первісних знань і успіх у навчанні в майбутньому. Він зазначав, що природа сама подбала про дітей, наділивши їх такою особливістю, як допитливість.

Дитяча допитливість виявляється в запитаннях. Д. Локк помітив схильність малюків ставити питання й наголосив на значенні цієї якості для розумового розвитку дітей. Водночас, він підкреслював, що ця схильність не використовується повною мірою й навів цілий перелік помилок, яких припускаються дорослі що до дитячих запитань. Уміти вислухати дитячі запитання й правильно відповісти на них – ось одна з умов розумового розвитку дитини. Педагог закликав дорослих з розумінням і терпінням ставитися до дитячих питань, якими чудними вони б не здавались. З характерною йому оригінальністю Д. Локк дає пояснення стосовно природи дитячого незнання: "Діти – мандрівники, які щойно прибули до чужої країни, про яку нічого не знають... і всі речі, з якими вони стикаються, спочатку невідомі їм, як невідомі були й нам, і щасливі ті, хто зустрівся з увічливими людьми, готовими зглянутися на їхнє неуцтво й допомогти їм позбутися його". Він також підкреслював, що дорослі повинні відчувати відповідальність, яка на них покладена, й давати тільки правильні відповіді, не вводячи дітей в оману.

Д. Локк дав поради стосовно розвитку пізнавальної активності дітей. Так, він радив створювати ситуації зіткнення малюків із чимось невідомим і водночас дуже цікавим. Як ефективний засіб мотивації пізнавальної активності дітей він називав похвалу,

позитивну оцінку. Пропонував доручати дітям щось розповісти меншим або чогось їх навчити.

Педагог вважав за необхідне формувати в дітей культуру мислення. Він радив дорослим висловлювати при дітях свої міркування (звісно, з прийнятної тематики). Чим більше таких міркувань будуть чути діти, тим скоріше самі почнуть щось осмислювати. "Можливо, здається дивним, що я говорю про роздуми з дітьми, але я бачу в цьому найбільш правильний спосіб поводження з дітьми. Діти сприймають роздуми з того раннього віку, коли починають розмовляти; і якщо мої спостереження мене не обманюють, дітям подобається, коли з ними поводяться, як з розумними істотами. Це почуття гідності потрібно в них підтримувати й у міру можливостей використовувати як головне знаряддя їхнього виховання".

Д. Локк виступав проти примусу в навчанні, вважаючи погрози й покарання малоефективними. Він пропонував використовувати так звані "м'які методи". Ці методи враховують природні особливості дітей, зокрема їхні інтереси, емоційну сферу, і роблять навчання легким та привабливим. Педагог рекомендував використовувати ігрові форми навчання; застосовувати різноманітну наочність, зокрема, книги з картинками; закріплювати здобуті знання на практиці. Д. Локк, як спостережливий й проникливий педагог, дійшов висновку, що лінощі не природні для дитини, більш того, малюкам притаманний потяг до вільної та різноманітної діяльності. Саме це повинно бути враховано при організації навчання дітей.

Учений наполягав на тому, що зміст і всі засоби виховання й навчання мають відповідати віковим та індивідуальним особливостям дітей. Він зауважував, що навряд чи можна знайти двох дітей, у вихованні яких можна було б використовувати абсолютно однакові методи й прийоми.

Для правильного виховання, на думку Д. Локка, потрібно уважно вивчати індивідуальні особливості дітей. Він радив батькам і вихователям спостерігати за дітьми, щоб "намітити їхні переважні потяги і нахили" й керуватися цим у вихованні.

Не залишив без уваги Д. Локк і проблему дитячої гри та іграшки. Він запропонував досить оригінальний підхід щодо підбору іграшок, віддавши перевагу саморобним.

Педагогічні ідеї Д. Локка увійшли в золотий фонд педагогічної науки. Значною мірою вони позначилися на педагогічній теорії та

практиці у свій час, вплинули на їхній подальший розвиток. Крім того, вони витримали перевірку часом і залишаються актуальними й сьогодні.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу та осмислення:

1. У чому полягає сутність філософсько-психологічної теорії "чистої дошки", розробленої Д. Локком? Чи відповідає вона сучасним науковим підходам до факторів формування особистості?
2. Якого значення надає Д. Локк вихованню? Чи погоджуєтесь з його думкою про те, що "дитячі душі можна спрямовувати в той чи інший бік так легко, як і воду...".
3. На які верстви населення розрахована запропонована Д. Локком система виховання? Яке його ставлення до освіти дітей робітників?
4. Які напрями виховання обґрунтовує Д. Локк у своїй праці?
5. Якого значення в житті людини він надає здоров'ю?
6. Як Д. Локк урівноважує вимоги лагідно ставитися до дитини й одночасно, "ні в чому не потурати дітям"?
7. Чим обґрунтовує Д. Локк необхідність учити дитину підкоряти свої бажання, почуття розумові ?
8. Чому Д. Локк приділяв таке значення вихованню в дітей дисциплінованості?
9. Ставлення педагога до тілесних покарань. Як він оцінює їхню ефективність та в чому бачить негативні наслідки?
10. У яких випадках Д. Локк вважав можливим застосовувати тілесні покарання?
11. Які методи й засоби морального виховання він радив застосовувати?
12. Як Д. Локк оцінював вплив поведінки інших людей на формування особистості дитини?
13. Яку роль відводив Д. Локк дитячій допитливості й зокрема запитанням малечі? Які поради він дав стосовно дитячих запитань?
14. У чому він убачав користь спільних із дорослим міркувань?
15. Доведіть, що ідеї Д. Локк не втратили свого значення та актуальності й сьогодні.

Першоджерела:

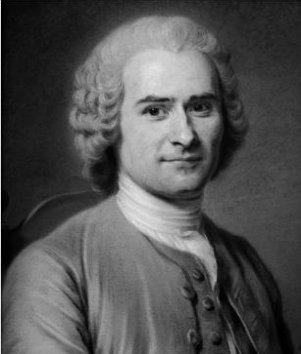
1. Локк Д. Думки про виховання // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С.25-38.

Література:

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – С.324-346.
2. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – С.34.
3. История дошкольной педагогика: учебн.пособ. / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посіб. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.179-201.
5. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посіб. / Д. Скільський. – К.: СМОЛОСКИП, 2011. – С.123-130.

ТЕМА 1.4. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЖАН-ЖАКА РУССО

1. *Світогляд Ж.-Ж.Руссо.*
2. *Теорія природовідповідного та вільного виховання Ж.-Ж.Руссо.*
3. *Вікова періодизація Ж.-Ж.Руссо. особливості виховання в кожний віковий період.*

1. Світогляд Ж.-Ж. Руссо (1712 - 1778).

Жан-Жак Руссо – французький політичний діяч, філософ, просвітитель, письменник, педагог.

Народився в Женеві в сім'ї годинникаря. Систематичної освіти не здобув. З 16 років полишив рідне місто, жив у Франції, у різних містах Швейцарії, змінив багато професій: був учнем нотаріуса, гравера, служив секретарем, домашнім вихователем, давав уроки музики, займався самоосвітою. Успіх і популярність прийшли до Руссо після того, як він у 1749 р. написав конкурсний твір на тему, запропоновану Діжонською академією: "Чи сприяв прогрес наук та мистецтв покращенню моралі?", в якому різко критикував сучасну йому культуру й соціальну нерівність.

Ще більший успіх приніс твір "*Думки про походження основ нерівності між людьми*" (1777 р.), в якому він намагався довести, що природа створила людей рівними, добрими, щасливими, а суспільство зробило їх нещасними.

1756-1762 рр. – роки розвитку творчості Руссо. У 1761 р. був опублікований соціально-педагогічний роман "*Юлія, або Нова Елоїза*", в якому автор засудив численні вади, забобони, соціальні несправедливості, породжені феодальним суспільством: у романі сформульовано програму так званої сентиментальної педагогіки. Перша і п'ята частини роману власне є трактатом про виховання людських почуттів на засадах гуманізму, бережливого ставлення до людини й людської природи.

У 1762 р. вийшли ще дві книги – "*Суспільний договір, або Принципи суспільного права*" та "*Еміль, або Про виховання*". У першій книзі проголошувалася демократична ідея верховної влади народу.

Основну причину соціального зла Руссо вбачав у приватній власності. У другій книзі її автор різко критикував існуючу в епоху феодалізму практику виховання, убогість, стану замкнутість і неприродність виховання й навчання в сучасній йому школі, а також виклав власний погляд на правильне виховання.

В "Емілі..." Руссо виклав теорію вільного природовідповідного виховання.

Ж.-Ж. Руссо дотримувався "природної релігії". Розгнівані церковники добилися того, що його праця "Еміль, або Про виховання" за вироком французького парламенту була привселюдно спалена на одній із площ Парижа, а її автор змушений був тікати від переслідування. Повернувся він до Франції в 1767 р. під чужим ім'ям, розбитий духовно й морально.

Негативно ставлячись до всіх релігій, Руссо визнавав, водночас, наявність вищої сили, яка створила світ.

Достатньо радикальними були соціально-політичні переконання Руссо. Він пропагував ідею рівності людей, їхнього природного права на свободу. Убачаючи джерело нерівності людей і всіх соціальних несправедливостей у приватній власності, Руссо виступив, однак, лише за ліквідацію великої приватної власності. Дрібна приватна власність, яка є результатом особистої праці, має бути недоторканою.

Систематичні педагогічні ідеї Руссо викладені в романі "Еміль, або Про виховання", в якому він різко критикував виховання у феодальному суспільстві й накреслив план формування нової людини, зокрема розробив вікову періодизацію розвитку дитини, сформулював завдання, зміст і методи виховання в кожному із цих періодів.

2. Теорія природовідповідного та вільного виховання Ж.-Ж. Руссо. З точки зору Руссо, в природному стані все є ідеальним, тому виховання також повинно бути природним, або природовідповідним, тобто таким, що відповідає віку та природним особливостям дитини і здійснюється в природних умовах.

Вважаючи основним природним правом людини право на свободу, Руссо висунув ідею вільного виховання, яке збігається з природним процесом розвитку дитини, слідує за природою, допомагає їй усувати негативні впливи. Руссо вважав основною помилкою всіх батьків і вихователів те, що вони ставилися до дітей, як до маленьких дорослих, між тим як потрібно забезпечити умови, щоб "діти були дітьми, перш ніж вони стають дорослими".

Природа вимагає, щоб розумовому розвитку передував розвиток фізичних сил і органів відчуття. Знаючи це, вихователь повинен допомагати природі, забезпечивши дитині можливість вільно рухатися, грати, розвиватися, діяти. Цього ж принципу необхідно дотримуватися й щодо розумового виховання. Оскільки інтереси дитини спрямовані на навколишнє середовище, то вихователь повинен допомагати їй набути знання в галузі фізики, природознавства, астрономії, при цьому нічого не нав'язуючи ззовні.

Важливою рисою природовідповідного виховання є розвиток дитячої самодіяльності: усі свої знання й моральні уявлення дитина набуває самостійно, "відкриває" при непомітному керівництві вихователя. Завдання вихователя не в тому, щоб повідомляти істини, а в тому, щоб запобігти набуттю дитиною помилок.

Мета виховання, за Руссо, – це виховання людини такою, якою вона є в природному стані. Основне завдання полягає в тому, щоб виховати людину, яка б ні від кого не залежала, жила плодами своєї праці, цінувала б свою свободу і свободу інших, уміла її захищати.

Руссо вважав, що джерелами виховання є три фактори: *природа, люди і речі*. Кожен із них виконує свою роль. Виховання природою здійснюється шляхом внутрішнього розвитку людських здібностей і органів відчуттів; виховання людьми – це навчання того, як використовувати розвиток цих здібностей і органів відчуттів;

виховання речами – це набуття людиною власного досвіду з допомогою тих предметів, з якими людина має справу та які діють на неї. Виховання виконує свою роль лише тоді, коли всі три фактори будуть діяти узгоджено.

Вихователь не повинен нав'язувати дитині своїх поглядів та переконань, готових моральних правил, а лише надати їй можливість рости й розвиватися вільно, відповідно до її природи, усуваючи все, що їй заважає. Природне виховання – це і є вільне виховання. Тому не дивно, що Руссо рішуче засудив схоластичну школу з її збірним, суворою дисципліною, тілесними покараннями й пригніченням особистості. Він вимагав поважати особистість дитини, враховувати її інтереси та запити.

Згідно з поглядами Руссо, вихователіві потрібно діяти так, щоб дітей переконувала потреба, необхідність, логіка природного розвитку речей, тобто потрібно застосовувати "метод природних наслідків", суть якого полягає в тому, щоб дитина сама відчувала результати своїх неправильних дій, негативні наслідки свого неправильного вчинку. Вихователь, якому Руссо відводив надзвичайно велику роль, повинен чітко усвідомлювати свою мету. Його завдання забезпечити, насамперед, не стану і професійну освіту, а загальнолюдське виховання. Ця вимога, безперечно, мала прогресивний характер.

Розуміння Руссо природовідповідності виховання відрізняється від трактування Я.А. Коменського. Руссо вважав, що виховувати природовідповідно – це означає слідувати за природним розвитком дитини. Він вимагав ретельного вивчення психології дитини, знання її вікових та індивідуальних здібностей і можливостей.

3. Вікова періодизація Ж.-Ж. Руссо. Особливості виховання в кожному віковий період. Природовідповідне виховання, описане Руссо в його романі "Еміль...", здійснюється на основі запропонованої ним вікової періодизації. Ураховуючи характерні ознаки, властиві дітям на різних ступенях природного розвитку, Руссо виділив чотири вікові періоди в житті дитини, визначивши провідну ознаку для кожного ступеня розвитку, вказавши, на що варто спрямовувати основну увагу вихователя.

Перший період – від народження до 2 років, до появи мовлення. Увага повинна бути приділена в цей період фізичному вихованню дитини.

Другий період – від 2 до 12 років - Руссо називав "сном розуму". Вважаючи, що в цьому віці дитина ще не здатна до абстрактного мислення, педагог пропонував розвивати переважно органи відчуття, сприяти накопиченню дитиною життєвого досвіду, уявлень та вражень.

Третій період – від 12 до 15 років. Основна увага повинна бути приділена розумовому і трудовому вихованню.

Четвертий період – від 16 років до повноліття – "період бур і пристрастей". Особлива увага має бути приділена моральному і статевому вихованню.

Руссо намагався виявити внутрішні закономірності розвитку дитини, не займаючись при цьому глибоким вивченням особливостей певних етапів дитинства. Суб'єктивне вип'ячування певної особливості, характерної для кожного періоду, надавало дещо шпугного, надуманого характеру цій періодизації.

Описові природовідповідного виховання в кожний із відзначених періодів присвячені окремі розділи роману-трактату "Еміль, або Про виховання".

Перший розділ книги – "Перший рік життя Еміля". У ній Руссо подав низку конкретних указівок про виховання в ранньому дитинстві, переважно з догляду за дитиною: їжа, гігієна, загартовування. Перші турботи зобов'язана брати на себе мати, яка по можливості повинна годувати дитину власним молоком. З перших днів немовляті треба надати свободу рухів, не треба туго сповивати, носити на руках, необхідно проявляти турботу щодо загартовування, вчити самостійно ходити, не зніжувати, не потурати примхам, щоб не перетворити дитину на тирана. Діти, за словами Руссо, "починають з того, що змушують собі допомагати, і закінчують тим, що змушують собі прислужувати".

Другий розділ книги – "Дитячий вік", присвячено аналізу другого періоду життя дитини. З 2 років починається новий етап життя дитини. Основна увага повинна приділятися розвиткові органів відчуття. Як прихильник сенсуалізму, Руссо вважав, що сенсорне виховання передує розумовому: "все, що входить у людське мислення, проникає туди за допомогою відчуттів", – писав він, – "щоб навчитися мислити, потрібно тренувати наші органи відчуття, які є засобами нашого розуму". У книзі він детально описує, як

на його думку, потрібно тренувати окремі органи відчуттів, рекомендував різноманітні вправи для розвитку зору, дотику, слуху.

Будучи переконаним, що в цей період „розум ще спить“, він вважав передчасним і шкідливим здійснювати навчання малюків. Руссо заперечував форсування розвитку мови дитини, оскільки, на його думку, це може призвести до неправильної вимови, а також нерозуміння дитиною того, про що вона говорить. Він також наполягав на необхідності домогтися того, щоб дитина говорила тільки те, про що вона дійсно знає.

Руссо штучно відокремив розвиток відчуттів і мислення й висловив хибне положення, що діти до 12 років нібито не здатні до узагальнень, абстрактного мислення і тому до цього віку їх не потрібно навчати.

На думку Руссо, дитині до 12 років краще не знати книг, але, якщо вона навчиться читати, то першою та єдиною книгою повинна стати "Робінзон Крузо" Д. Дефо, що відповідало його педагогічним задумам. Її головний персонаж Робінзон, був вимушено вільним, не від кого не залежав, знаходився у постійному пошуку шляхів вирішення проблем, які ставило перед ним життя, був дослідником і винохідником.

Руссо вважав, що до 12 років не варто не лише навчати дитину, але й давати їй моральні настанови, бо в неї немає ще певного життєвого досвіду. Найефективнішим у цьому віці буде метод "природних наслідків", при якому дитина мала б можливість на власному досвіді відчутти неприємні наслідки своїх негативних вчинків. Так, якщо дитина зламала стілець, не варто негайно замінити його новим: хай вона відчує, як незручно обходитися без нього; якщо дитина розбила віконне скло, не треба поспішати вставляти його, хай вона відчує, як стало холодно й незатишно. "Краще отримати нежить, ніж вирости безумним", - писав педагог.

Заслуга Руссо полягає в тому, що він відкидав нудне моралізаторство з дітьми, а також суворі методи дій на них, хоч метод "природних наслідків", рекомендований ним як універсальний, не може замінити різноманітних методів морального виховання дітей цього періоду.

Отже, у віці від 2 до 12 років діти повинні познайомитися на основі власного досвіду з природними й деякими суспільними явищами, розвивати свої зовнішні відчуття, проявляти активність у

процесі ігор та фізичних вправ, виконувати деякі сільськогосподарські роботи.

Третій віковий період, з 12 до 15 років, на думку педагога, є найбільш сприятливим для навчання, оскільки у вихованців з'являється надлишок сил, які варто спрямовувати на набуття знань. Оскільки цей період дуже короткий, то з численних наук треба вибрати ті, які дитина може опанувати з найбільшою користю для себе. Руссо вважав, що підліткам малознайома галузь людських взаємовідносин, а тому їх не варто навчати гуманітарних наук, зокрема історії, а краще знайомити з природничими науками: географією, астрономією, фізикою, природознавством.

Метою *розумового виховання* Руссо вважав пробудження в підлітка інтересу до наук, озброєння його методами набуття знань. Відповідно до цього він пропонував докорінним чином перебудувати зміст і методику навчання на основі розвитку самостійності й активності учнів (спостереження, збір матеріалів, дослідження, досліди тощо). Дитина набуває знання з географії, знайомлячись з околицями того села, де вона живе; астрономії, спостерігаючи зоряне небо, схід і захід Сонця, Місяця; оволодіває фізикою на основі дослідів. Учений заперечував підручники і ставив дитину в становище дослідника, "хай вона здобуває знання не через нас, а через саму себе: хай вона не заучує науку, а творить її сама". Отже, завдання педагога не в тому, щоб повідомляти учням систематичні знання, а в тому, щоб організувати й керувати їхньою самостійною пізнавальною діяльністю.

Перелічені вимоги виражали палкий протест Руссо проти середньовічної школи, відірваної від життя, досвіду дитини. Настійні рекомендації розвивати в дитини спостережливість, допитливість, активність, стимулювати вироблення в неї самостійних суджень були, безсумнівно, історично прогресивними. Водночас, у поглядах Руссо на освіту є й хибні положення: він не зумів пов'язати власний досвід дитини з досвідом, який накопичений людством і відображений у науках; рекомендував розпочинати навчання в надто пізньому віці та ін.

Руссо надавав великого значення *трудовому вихованню*: працю розглядав як суспільний обов'язок кожної людини; вважав, що участь підлітка в трудовій діяльності дозволить йому розібратися в сучасних суспільних відносинах, збудить у нього повагу до трудівників,

викличе зневагу до нероб і дармоїдів. Ручну працю – столярну, ковальську, сільськогосподарчу та ін. – проголошував найважливішим засобом виховання. У праці вбачав дійовий засіб розумового розвитку дитини (Еміль повинен працювати, як селянин, а мислити, як філософ). Педагог вважав, що підліткові треба опанувати не лише деякі види сільськогосподарських робіт, але й прийоми ремесла, найкраще столярного, яке розвиває тіло, вимагає вправності й кмітливості; столяр робить не предмет розкоші, а корисні речі. Руссо відзначав, що кожна людина, яка отримала навіть дуже хороше розумове виховання, але нездатна до фізичної праці, залишається неповноцінною, був переконаний, що свою свободу й незалежність людина може забезпечити передусім власною працею. Ось чому праця, трудове виховання посідає таке важливе місце і є одним із важливіших завдань у педагогічній системі Ж.-Ж. Руссо. Його думки про виховання працею мали новаторський характер.

Після 15 років – це вік, коли Емілія треба вже повертати до людей і виховувати серед людей. Особливу увагу треба приділяти в цей період *моральному вихованню* і статевій освіті. Ж.-Ж. Руссо висуває три основні *завдання морального виховання*: виховання добрих почуттів (серця), добрих суджень, доброї волі. Розв'язання їх досягається не моралізаторськими сентенціями, а зразковими прикладами, хорошими справами, вивченням біографій видатних людей, історії, літератури, мистецтва. Виховання доброї волі можливе лише при здійсненні добрих і корисних справ. У цьому віці Руссо вважав за потрібне давати юнакам і статевою освіту. Однак у питаннях статевої освіти не варто поспішати з надто ранніми роз'ясненнями, але не можна годувати юнака й казками. По можливості треба стримувати цікавість юнака, але якщо вже не можна, то необхідно давати щирі відповіді. На його думку, потрібно всіляко стримувати пробудження статевого інстинкту, для цього необхідно усунути все зайве, збуджуюче – еротичну літературу, картини тощо. Юнак не повинен бути зніженим і вести сидячий спосіб життя, а більше рухатися, займатися спортом, фізичною працею, уникати тісного одягу, частіше бувати на свіжому повітрі. Щоб зберегти Емілія від розпусти, Руссо веде його в госпіталь, де той бачить хворих на сифіліс. І це гнітюче й лякливо впливає на Емілія.

Руссо вважав, що до 17-18 років юнакові не потрібно говорити про релігію. Він був переконаний, що Еміль, розмірковуючи про

розумний устрій Всесвіту, сам поступово прийде до пізнання божественного начала.

За переконанням Ж.-Ж. Руссо хлопчиків і дівчат треба виховувати по різному. Думки Руссо про виховання жінки (на прикладі виховання дружини Емілія, Софії) визначалися його поглядами на природу жінки та її соціальне призначення. Воно полягає в тому, щоб бути матір'ю, вести домашнє господарство, створювати сімейний затишок, бути корисною чоловікові. На думку Руссо, жінка розумовими здібностями поступається чоловікові й тому виховання дівчини повинно докорінним чином відрізнятись від виховання юнаків. У дівчини потрібно виховувати слухняність і покірність, готовність засвоїти чужі погляди, навіть якщо вони не збігаються з власними.

Щоб жінка могла народити фізично здорових дітей, щоб вона набула природної краси та грації, необхідне відповідне фізичне виховання. Серйозні розумові заняття їй ні до чого, а корисні лише ті, які сприяють розвиткові не розуму, а почуттів. Руссо вважав, що вже з дитинства потрібно починати її релігійне виховання; погляди дівчини сповна визначаються авторитетом людей, у підпорядкуванні яких вона перебуває. Усяка дівчина повинна дотримуватися релігії своєї матері, а потім – релігії свого чоловіка. Отже, ставлячи мету сформувати з хлопчика вільного самостійного громадянина, Руссо відмовляв жінці в самостійності. Погляди його на призначення жінки в суспільстві і на її виховання досить консервативні.

Незважаючи на низку суперечностей і помилкових положень, які притаманні педагогічним ідеям Руссо, вони мали історично прогресивне значення й справляли величезний вплив на подальший розвиток педагогічної думки.

Зокрема цінним було те, що Руссо рішуче критикував застарілу феодальну систему виховання, яка придушувала особистість дитини, станову обмеження в галузі освіти, словесне навчання, догматизм і зубріння, палочну дисципліну, тілесні кари. Виражаючи погляди передових людей свого часу, він виступив з палким закликком звільнити людину від феодального гніту, захистити права дитини; закликав з любов'ю ставитися до дитини, уважно вивчати її вікові й індивідуальні особливості, враховувати її потреби. Він особливо підкреслював необхідність виховувати органи відчуттів дітей, розвивати їхню спостережливість, кмітливість, стимулювати розвиток у них самостійного мислення, творчих сил.

Прогресивними були вимоги Ж.-Ж. Руссо надати освіті реалістичний характер, пов'язати її з життям, розвивати в процесі навчання активність і самодіяльність дітей, готувати їх до праці як до суспільного обов'язку кожного громадянина.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Схарактеризуйте світогляд Ж.-Ж. Руссо.
2. Яку мету виховання визначав Ж.-Ж. Руссо?
3. Якому вихованню – домашньому чи суспільному – надає перевагу Ж.-Ж. Руссо?
4. Які три "основні елементи" виховання виділено в книзі "Еміль...".
5. Чому Ж.-Ж. Руссо вважав, що дітей треба виховувати поза містом, на природі?
6. У чому сутність природовідповідного та вільного виховання?
7. У чому, на думку Ж.-Ж. Руссо, виявляється свобода дитини?
8. Як Ж.-Ж. Руссо рекомендував ставитися до дитячих капризів, неслухняності?
9. У чому сутність та особливості використання у вихованні дітей методу природних наслідків, обґрунтованого Ж.-Ж. Руссо?
10. Які вікові періоди виділив Ж.-Ж. Руссо? Оцініть його вікову періодизацію.
11. На що мало бути спрямоване виховання дитини в перші два роки життя?
12. Як Ж.-Ж. Руссо рекомендував розвивати органи чуття в дітей?
13. Чи поділяєте ви погляди Ж.-Ж. Руссо про те, що другий період розвитку дитини (від 2 до 12 років) є "сном розуму"?
14. Яким шляхом, на думку Ж.-Ж. Руссо, діти мають здобувати знання?
15. Як Ж.-Ж. Руссо ставився до "книжного навчання"?
16. Розкрийте сутність його слів: "Весь світ є книга".
17. Чому, на думку Ж.-Ж. Руссо, саме книга Д. Дефо "Робінзон Крузо" мала стати першою книгою дитини?
18. Яким, за переконанням Ж.-Ж. Руссо, має бути правильне розумове виховання?
19. У чому полягає прогресивність поглядів Ж.-Ж. Руссо, а в чому їхній ідеалізм?
20. Які ідеї Ж.-Ж. Руссо співзвучні сучасним напрямкам розвитку педагогічної теорії та практики?

21. Які конкретні методичні прийоми, запропоновані Ж.-Ж. Руссо, можуть бути використані у вихованні дітей дошкільного віку.

Першоджерела:

1. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання / Ж.-Ж. Руссо // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С.39-52.
2. Руссо Ж.-Ж. Юлия, или Новая Элоиза / Ж.-Ж. Руссо // История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматия / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С.90-102.
3. Руссо Ж.-Ж. Эмил, или О воспитании / Ж.-Ж. Руссо // История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматия / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С.102-131.

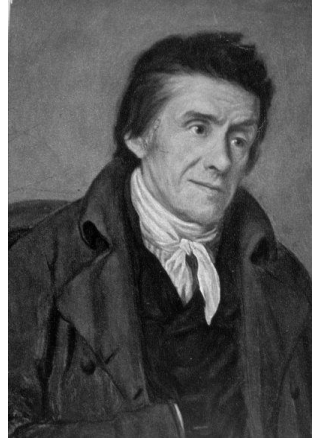
Література:

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – С.358-369.
2. История дошкольной педагогики: учеб.пособ. / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посіб. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.201-270.
4. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посіб. / Д. Скільський.- К.: СМОЛОСКИП, 2011. – С.130-145.
5. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – С.34-36.
6. Сарапунова Є. Ідеї Руссо актуальні й сьогодні / Є. Сарапунова // Дошкільне виховання. – 2003. – №1. – С.13-15.

ТЕМА 1.5. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ Й.Г. ПЕСТАЛОЦЦІ

1. *Життя та педагогічна діяльність Й.Г. Песталоцці.*
2. *Педагогічна теорія Й.Г. Песталоцці.*

1. Життя та педагогічна діяльність Й.Г. Песталоцці (1746 - 1827). Йоган Генріх Песталоцці народився 1746 р. в Цюріху в сім'ї лікаря. Рано залишився без батька. Його виховували матір і віддана служниця, проста селянка. Самовіддана боротьба двох жінок з постійними злиднями, їхня стійкість і добросердечність рано пробудили в ньому почуття співпереживання до бідних та пригноблених, а також готовність прийти на допомогу тим, хто її потребує.

Освіту Й. Песталоцці здобув спочатку в початковій, а потім латинській середній школі. Учився у вищій школі гуманітарної спрямованості – Колегіумі Кароліна, але на останньому курсі залишив навчання. Причиною тому було захоплення Й. Песталоцці просвітницькими й революційними ідеями, що поширювалися на той час у Швейцарії. Його турбувала доля простих людей, які жили в злиднях і неосвіченості. Він брав активну участь у буржуазно-демократичному русі 60-80-х рр. XVIII ст. швейцарської інтелігенції й навіть знаходився певний час під арештом. Але це не згасило його прагнення знайти причини бідкування простого народу та шляхи покращення його життя.

Особливо Й. Песталоцці хвилювало селянство, й без того тяжке життя якого погіршувалося під час буржуазних соціально-економічних перетворень. Селяни масово зубожіли, покидали рідні домівки, йшли в міста, шукаючи роботу на мануфактурах і фабриках. Й. Песталоцці наївно вважав, що причиною такої ситуації було невміння селян господарювати й для покращення їхнього життя достатньо навчити їх працювати. Щоб довести свою правоту, він на позичені гроші купив біля Цюріха маєток Нейгоф

(нім. NeuhoF – Новий двір), де й намагався на прикладі зразкового ведення господарства навчити селян раціональних прийомів сільськогосподарської праці. Однак цей утопічний соціальний експеримент, який тривав п'ять років (1769-1774 рр.), закінчився крахом.

Проте Й. Песталоцці не відмовився від своїх намірів. Він вирішив спрямувати свої зусилля на допомогу дітям селян і саме таким чином досягти покращення життя простого народу в майбутньому. У будинку розореного нейгофського маєтку він організував притулок для бідних дітей – "Заклад для бідних", який став одним із перших в історії експериментальним навчально-виховним закладом. Саме тут Й. Песталоцці й здійснив свій усесвітньо відомий педагогічний експеримент, метою якого була підготовка дітей селян до життя, праці в нових соціально-економічних умовах. Як і в першому, "дорослому" експерименті, він намагався навчити дітей раціональних прийомів праці, але до сільськогосподарської додав ще й промислову (пов'язану з мануфактурним виробництвом), що значно покращувало їхні життєві перспективи.

У притулку було близько 40 дітей віком від 7 до 14 років. Вихованцями закладу опікувався лише Й. Песталоцці. Єдиною його помічницею була дружина. У фінансовому плані йому теж доводилося розраховувати тільки на себе. Пізніше Й. Песталоцці згадував: "Я жив роками в колі більш ніж п'ятдесяти злиднених дітей; я ділив з ними в бідності моїй хліб; я сам жив як злидар для того, щоб навчити бідних жити по-людськи". Не зважаючи на численні труднощі, нейгофський притулок проіснував майже п'ять років (1774-1780 рр.).

У "Закладі для бідних" була організована праця дітей у сільському господарстві, прядильній і ткацькій майстернях. Програма передбачала також оволодіння вихованцями мінімумом загальноосвітніх знань (читання, письмо, рахунок і співи). Варто, однак, зазначити, що тут мало місце механічне поєднання навчання з працею. Так, діти прядли й одночасно заучували букви, які для них писалися на дошці, слухали розповідь учителя, практикувалися в усному рахунку, заучували напам'ять.

Проблема підготовки до праці для більшості дітей у ті часи була не відтермінованою перспективою, а вже існуючою життєвою

потребою. Дітей наймали на різні роботи, починаючи з 5-6 – річного віку. Становище народних мас було таким, що батьки вимушені були відправляти дітей "на заробітки". Тяжка праця виснажувала дітей. Поширеними були дитячий травматизм і смертність. Сьогодні це здається неможливим, але цей ганебний факт мав місце в історії людства. Як протидію цьому, Й.Г. Песталоцці намагався створити такий тип закладу, де діти отримували би певну опіку, здобули елементарну освіту, засвоїли різноманітні трудові навички, фізично зміцніли. За його задумом, цей, сучасною мовою кажучи, навчально-виробничий комплекс, мав існувати на засадах самоокупності: вироблена дітьми продукція повинна була реалізовуватися й таким чином покривати витрати на його утримання. Але сподівання Й. Песталоцці не виправдалися: праця дітей була малопродуктивною й не давала необхідних прибутків. З причини нестачі коштів Й. Песталоцці в 1780 р. був вимушений закрити притулок.

Протягом наступних вісімнадцяти років педагог займався літературною діяльністю. Основним результатом цього періоду став соціально-педагогічний роман "Лінгард і Гертруда, книга для народу", у якому він виклав свою концепцію покращення життя селян за допомогою впровадження розумних методів господарювання й правильного виховання. За сюжетом, герой роману, як і його автор, вирішив реформувати життя в селі. Значне місце у своїх перетвореннях він відводив школі. Учителювати до цієї школи він запросив Гертруду, просту селянку, досвід виховання якої власних дітей йому дуже сподобався. Гертруда – ідеальна мати, яка розумно виховує своїх дітей, учить їх працювати, опікується їхнім духовним розвитком. Представлена на сторінках роману школа відрізнялася від сільських шкіл того часу. У ній не було традиційного муштрування, зубріння, а діти отримували всебічний розвиток, початкову освіту і трудову підготовку. У романі Й.Г. Песталоцці в повний голос заявив про необхідність освіти для простого народу й створення народної школи на нових засадах. Ідеї роману "Лінгард і Гертруда" були співзвучні настроям прогресивних сил того часу. Ім'я його автора невдовзі стало широко відомо за межами Швейцарії, зокрема у Франції. У 1792 р., йому, у числі 18 видатних іноземців, Законодавче зібрання революційної Франції надало звання почесного громадянина Французької республіки.

До активної соціально-педагогічної діяльності Й. Песталоцці повернувся в 1798 р. На той час у Швейцарії відбулася буржуазна революція й утворилася Швейцарська республіка. Але після контрреволюційного повстання та його придушення в одному з міст республіки – Станці – з'явилося багато безпритульних дітей. Уряд доручив Й. Песталоцці організувати притулок для постраждалих. Розташовувався заклад у будівлі колишнього монастиря й вміщував 80 безпритульних хлопчиків і дівчаток у віці від 5 до 10 років. Діти, які потрапили до притулку, були в край тяжкому фізичному і моральному стані. Крім того, жодних умов для їхнього проживання та навчання не було. Як і в Нейгофі, Й. Песталоцці був один, без помічників, сам на сам з численними труднощами. Але він прийнявся за справу з великим ентузіазмом. Для існуючих на той час притулків типовим було бездушне ставлення до дітей, палічна дисципліна, він же намагався будувати свій заклад за зразком сім'ї, у якій він брав на себе роль турботливого й люблячого батька. Згодом педагог так описував своє життя у Станці: "З ранку до вечора я був один серед них ... Мої руки тримала їхні руки. Мої очі дивилися в їхні очі. Мої сльози текли разом з їхніми сльозами, і моя посмішка супроводжувала їхню посмішку. Вони були поза світом, поза Станцем, вони були зі мною, і я був з ними. ... У мене нічого не було: ні дому, ні друзів, ні служниці, були тільки вони". За батьківську турботу і любов діти відповідали йому щирою відданістю та симпатією.

Не зважаючи на численні труднощі, Й. Песталоцці вдалося досить швидко організувати діяльність притулку. У Станці він знов запровадив навчання дітей у поєднанні з працею, але відмовився від їхнього механічного поєднання. На відміну від Нейгофа, праця дітей у Станці здійснювалася не одночасно з навчанням: з 6 до 8 год. ранку - навчання, потім до 16 год. - праця, після чого до 20 год. - знову навчання. Й. Песталоцці зазначав, що як фізичний, так моральний стан дітей швидко покращувався.

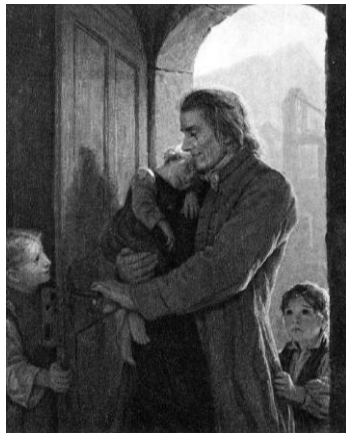
Притулок у Станці проіснував лише півроку. Приміщення, в якому він розташовувався, знадобилося для військового шпиталю. Однак для швейцарського педагога цей період виявився досить плідним. Саме в Станці в нього виникла ідея розвивального шкільного навчання й елементарної освіти. Покидаючи Станц, педагог-ентузіаст вирішив зайнятися розробкою методик початкового навчання.

У 1799 р. розпочався Бургдорфський період у житті Й. Песталоцці. Спочатку він працював учителем у "міській школі для малолітніх дітей", в якій училися хлопчики й дівчата віком від 5 до 8 років, а потім очолив щойно створений Бургдорфський інститут – заклад, який поєднував середню школу з інтернатом і семінарією з підготовки вчителів. У Бургдорфі педагог зосередився на розробці своєї педагогічної системи, яка отримала широку відомість як "метод Песталоцці".

У Бургдорфі Й. Песталоцці працював дуже плідно. Він успішно розробляв свою концепцію елементарної освіти й методики початкового навчання. У нього з'явилися послідовники та учні. Вийшли в світ і мали великий резонанс його книги "Як Гертруда вчить своїх дітей", "Книга матерів, або керівництво для матерів, як вчити їхніх дітей спостерігати й говорити", "Азбука наочності, або Наочне вчення про вимірювання", "Наочне вчення про число".

У 1805 р., у зв'язку з політичними подіями в країні, інститут був переведений в місто Івердон, де Й. Песталоцці й продовжив свою, значною мірою експериментальну, діяльність. Поступово інститут перетворився на елітний навчальний заклад: його учні, у своїй більшості, належали до привілейованих станів. Згодом Івердонський інститут набув світової слави. У ньому навчалися діти з багатьох європейських країн. Частими були гості – відомі люди того часу. Але успіхи інституту не радували Й. Песталоцці, оскільки він змушений був навчати дітей багатіїв, а не селян, за долю яких уболівало його серце й кому він намагався допомогти все своє життя. Педагог-гуманіст не міг із цим змиритися й у 1818 р., не залишаючи роботу в інституті, відкрив у сусідньому з Івердоном містечку Клінди школу для бідних. У ній він продовжував розробляти організаційні й методичні засади народної школи, планував на її базі здійснювати підготовку народних учителів. Школа проіснувала 6 років. Увесь цей час вона утримувалася на власні кошти Й.Г. Песталоцці. Заради цієї школи великий альтруїст обмежував себе в найнеобхіднішому.

У 1825 р. Івердонський інститут з різних причин був закритий. Хворий та самотній Й. Песталоцці повернувся у Нейгоф, з якого багато років до того розпочалися його пошуки кращої долі для всіх пригноблених. У Нейгофі він пише книгу "Лебедина пісня" (1826 р.) – підсумок багаторічних соціально-педагогічних пошуків, своєрідний заповіт нащадкам, звернення продовжити справу, якій він присвятив усе своє життя. Помер Й.Г. Песталоцці у 1827 р. на 81 році життя.

Йоган Песталоцці – видатний представник демократичної думки й талановитий педагог-практик, який усе своє життя присвятив вихованню дітей трудящих. В Івердоні, де два останні десятиліття працював педагог, на зведеному йому пам'ятнику накреслені слова: "Усе для інших, нічого для себе". Цей напис якнайкраще відображає життєве кредо Й. Песталоцці – палкого й вірного друга бідних, батька сиріт, засновника народної школи та вихователя людства. Винятковий альтруїзм, палка любов до дітей, і особливо до дітей трудящих, для багатьох його послідовників ставали прикладом для наслідування.

2. Педагогічна теорія Й.Г. Песталоцці. Ідеї Й. Песталоцці пов'язані, насамперед, з проблемами початкової освіти, її загальнотеоретичними й методичними аспектами, але вчений багато уваги приділяв і вихованню дітей дошкільного віку. Саме з дошкільного дитинства він починав вибудовувати свій "метод". Педагог стверджував: "Час народження дитини є першим часом його навчання". Першим учителем дитини має стати її мати. Материнське виховання Й. Песталоцці вважав найкращим для розвитку дитини. Саме від матері, залежить як буде дитина розвиватися, якою вона стане в майбутньому. За його словами, без допомоги матері дитина не зможе "піднятися у своєму розвитку до тієї висоти, до якої її може привести рідна мати". Закликаючи матерів ніколи не забувати про своє високе призначення, педагог звернувся до них з такими словами: "Мати! Пізнай себе як посередницю між природою і дитиною. Нехай розвиток усіх її почуттів відбувається під твоїм турботливим керівництвом, здатність до якого надана тобі самим Богом. Доля твоєї дитини, за Божою волею, залежить від того, як ти користуєшся цією здатністю".

Проте Й. Песталоцці не заперечував і ролі батька у вихованні дітей. Опікування дітей у сім'ї педагог називав "дуже складною та відповідальною працею", але радість, яку діти приносять батькам, за його висловом, є "найбільш святою радістю, яка тільки доступна людині".

Роль матері у вихованні дітей Й. Песталоцці розкриває в багатьох своїх працях, зокрема "Як Гертруда вчить своїх дітей". Крім того, він написав своєрідний навчальний посібник для матерів, який назвав "Книга матерів, або керівництво для матерів, як їм навчити своїх дітей спостерігати і говорити". Педагог намагався так спростити методику навчання дітей, так доступно її викласти, щоб нею могла

користатися будь яка мати-селянка. Але для цього жінка повинна була мати хоча б початкову освіту. З цієї причини користувачами книги були не селянки, про що мріяв великий гуманіст, а матері, що належали до більш заможних верств населення. Проте значення цієї книги було значно більшим, ніж це замислювалося Й. Песталоцці – вона стала теоретичним підґрунтям для розвитку теорії і методики дошкільної освіти.

Й. Песталоцці суттєво збагатив положення прогресивної педагогіки про фактори формування особистості та гармонійний розвиток усіх сил і здібностей дитини. За його переконанням, у формуванні особистості провідну роль відіграє виховання. Але виховання може бути успішним лише в разі, якщо воно має природовідповідний характер, тобто відповідає природі дитини, законам її розвитку. Й. Песталоцці порівнював діяльність вихователя з працею садівника, який дбайливо доглядає за рослинами, сприяє їхньому зростанню, але джерело росту й цвітіння знаходиться в них самих – садівник нічого не може привнести ззовні. Так і вихователь: він не може вкласти в дитину ніякі сили та вдихнути в неї життя; він має лише подбати про те, щоб ніщо не перешкоджало розвитку цих сил. За словами Й. Песталоцці, цим внутрішнім силам, які Творець (Бог) вкладає в дитину до моменту її народження, властиве прагнення до розвитку: "Око хоче бачити, ухо – чути, нога – ходити, а рука – брати. Проте також і серце хоче вірити і любити. Розум хоче думати".

Мету виховання Й. Песталоцці бачив у гармонійному розвитку природних сил. Але на відміну від Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що природні сили мають розвиватися спонтанно й потрібно якомога менше втручатися в хід природного розвитку дитини, Й. Песталоцці наполягав на необхідності здійснення прямого педагогічного впливу, починаючи з першого дня життя дитини.

Й. Песталоцці вважав, що в природі людини закладені *розумові, фізичні і моральні* сили й виховання треба спрямовувати на сприяння розвитку всіх цих сил, причому гармонійному розвитку: "Будь - який однобічний розвиток однієї з цих сил є хибним, не природовідповідним розвитком".

Ідея про гармонійний, усебічний розвиток "усіх сил і здібностей людської природи" лежить в основі розробленої педагогом теорії *елементарної освіти*. Свою теорію освіти Й. Песталоцці назвав елементарною, оскільки вона передбачала здійснення вихователем

керівництва розвитком дитини, її розумових, фізичних і моральних сил, починаючи з первинних основ освіти, від найпростіших елементів до більш складних. Для досягнення цієї мети він розробив систему вправ.

Уважаючи, що в людській природі закладені розумові, фізичні й моральні сили, Й. Песталоцці поділяв теорію елементарної освіти на *розумову, фізичну і моральну*.

Розумове виховання, за Й. Песталоцці, здійснюється в процесі навчання. Найважливіше завдання навчання – розвивати здібності дітей: увагу, пам'ять, мислення; формувати вміння логічно мислити й чітко висловлювати свої думки. Така позиція протистояла традиційному розумінню навчання як механічного запам'ятовування учнями навчального матеріалу. Для полегшення навчання Й. Песталоцці виділяв найпростіші елементи для спостереження, а саме, *числа, форми, слова*. Крім того, простішим елементом числа він називав одиницю, форми – пряму лінію, слова – звук. На основі цих елементів Й. Песталоцці прагне вести дитину крок за кроком до пізнання цілісного предмета. Елементарна освіта передбачає навчання дитини вміння *говорити, рахувати, вимірювати*.

Особливу роль у навчанні Й. Песталоцці надавав наочності, яку називав першоосновою пізнання. Й. Песталоцці, як і Я. Коменський, уважав за необхідне знайомити дітей із предметами та явищами навколишнього світу, залучаючи до їхнього сприймання якомога більше органів відчуття. Й. Песталоцці поглибив думки Я. Коменського про роль, місце та значення наочності в розвитку в дітей логічного мислення.

Й. Песталоцці відзначав, що перші спостереження дитини переважно нечіткі, безсистемні. Елементарна освіта повинна сприяти тому, щоб у дітей, на основі наочності, поступово формувалися більш чіткі уявлення, а потім і поняття. Й. Песталоцці справедливо вимагав, щоб учитель уміло визначав об'єкти дитячого спостереження й демонстрував їх у суворій послідовності, планомірно розвиваючи в дітей їхню спостережливість, виробляючи в них уміння порівнювати предмети, виявляти спільні та відмінні ознаки, з'ясовувати, в яких співвідношеннях вони перебувають, об'єднувати споріднені предмети. Іншими словами, необхідно сприяти розвитку в дітей здатності до таких розумових операцій, як аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, встановлення зв'язків між новими й раніше здобутими знаннями.

Отже, Й. Песталоцці не обмежувався в розумінні наочності в навчанні лише тим, що дітям потрібно набути знань на основі їхнього чуттєвого досвіду, а вбачав у ній важливий фактор, що сприяє розвитку їхнього логічного мислення.

Теорія розумової елементарної освіти містить і низку інших важливих дидактичних вимог. Педагог справедливо вимагав, щоб процес навчання здійснювався з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей. Для цього він радив глибоко вивчати дитячу психологію.

Помітний внесок Й. Песталоцці зробив у розробку методики навчання *рідної мови*, визначення її соціального, культурного й загальнопедагогічного значення. "Мова, - писав він, - дає дитині в коротку мить те, що людина отримала від природи протягом тисячоліть". Вивчаючи мову, "видатний здобуток стародавності про все наявне", діти засвоюють історичний досвід і культурні цінності народу.

Розглядаючи мову як мистецтво, Й. Песталоцці вважав за необхідне розвивати її в дітей планомірно, дотримуючись певної послідовності. Спочатку потрібно розвинути усну мову. Провідна роль тут належить матері. У результаті попередніх усних вправ, коли мова дитини вже достатньо розвинена, можна навчати спочатку читання складів, потім слів і, нарешті, зв'язних речень. Й. Песталоцці наголошував, що розвиток мови в дитини повинен здійснюватися на основі її чуттєвого й життєвого досвіду. Тому дітей потрібно знайомити з назвами предметів і явищ у галузі природознавства й географії, що сприяє розширенню знань про навколишній світ і поповненню їхнього словникового запасу; за допомогою мови варто навчити дітей визначати властивості предметів і явищ, зміни в стані предметів залежно від кількості, часу, обставин, а також їхнього взаємозв'язку з іншими предметами. Подібні вправи сприятимуть виробленню в дітей умінь виражати за допомогою мови результати їхньої розумової діяльності й озброювати їх корисними для життя знаннями. І хоч не всі вправи однаковою мірою сприяли всебічному аналізу предметів, безсумнівно, педагогічно цінним і плідним було прагнення дослідника виробляти в дитини граматично правильну мову у зв'язку з розширенням кола її уявлень про реальний світ і розвиток мислення. Цінним внеском у теорію і практику початкової школи є також спроба дослідника створити таку систему навчання

рідної мови, при якій дитина, беручи за основу найпростіші елементи (звуки і їх поєднання у складі), поступово й послідовно залучатиметься до більш складних конструкцій. При цьому розширюються й уточнюються поняття про навколишній світ та розвивається мислення дитини.

Багато нового для свого часу зробив Й. Песталоцці в галузі вивчення дітьми *форми* предметів, яку вони пізнають у процесі вимірювання (геометрія), малювання та письма. Початком вивчення форми є лінія, ознайомлення з властивостями прямої лінії в різних її положеннях (горизонтальне, вертикальне тощо), розглядаються паралельні лінії, кути, квадрат і поділ його на частини, здійснюється знайомство з кривими лініями й фігурами, які вони утворюють (коло, круг, овал тощо). Й. Песталоцці орієнтував дітей переважно на вимірювання плоских фігур.

Малювання Й. Песталоцці розглядав як основу для письма дітей, висунувши вимогу, яка не втратила значення і в наш час, – тренувати руку в зображенні елементів букв, а потім уже переходити до написання букв і слів. Однак і малювання педагог зводив до зображення переважно плоских геометричних фігур, приділяючи менше уваги творчому вільному малюванню.

Плідні думки висловив дослідник щодо методики викладання *арифметики*. Замість навчання, яке зводилося тоді до механічного запам'ятовування чисел і заучування правил, він намагався вивчати предмет на основі широкого застосування наочності й розвитку в дітей свідомості й активності. Вивчення форми нерозривно пов'язував із навчанням рахунку. Так, ділення квадрата на частини використовувалося не лише для навчання вимірювань, але й щоб виробити розуміння співвідношення між цілим і його частинами і таким наочним шляхом засвоїти дріб. Найпростішим елементом числа вважалася одиниця. Шляхом послідовного додавання й віднімання одиниці у дітей формувалося поняття про число, множину. Й. Песталоцці пропонував виконання дітьми арифметичних дій за допомогою предметів: камінців, горошинок, паличок тощо. Так, він добивався чітких уявлень про числові співвідношення і навчав без утруднень рахувати в межах першого десятка.

Для навчання арифметики в початковій школі Й. Песталоцці створив спеціальний дидактичний матеріал – три таблиці, де за

допомогою штрихів були зображені цілі числа (від 1 до 100) і квадрати, розділені на частини (для вивчення дробів). Крім того, його послідовники ввели в шкільну практику арифметичний ящик, який використовується і в наші дні.

Внесок Й. Песталоцці в навчання рахунку, арифметики настільки вагомий, що він вважається одним із засновників сучасної методики навчання арифметики.

Намагаючись забезпечити в процесі виховання цілісний, гармонійний розвиток підростаючого покоління, Й. Песталоцці надавав особливого значення *моральному вихованню*.

Провідна роль морального виховання у здійсненні загальної мети виховання – "формування істинної людяності" – звучить лейтмотивом у творах Й. Песталоцці, виражаючи гуманістичну спрямованість його ідей.

Моральне виховання дітей може бути ефективним лише тоді, коли воно матиме цілеспрямований характер і здійснюватиметься планомірно, починаючи з раннього віку. У багатьох своїх творах Й. Песталоцці висунув надзвичайно цінне в теоретичному і практичному відношенні положення про те, що виховання й навчання повинні здійснюватися в нерозривному взаємозв'язку. Односторонній розвиток розумових здібностей може призвести до того, що діти виростуть черствими, егоїстичними людьми, позбавленими міцних моральних переконань.

Найважливішими завданнями елементарної моральної освіти є: розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних звичок і, нарешті, формування в молодого покоління моральної свідомості, стійких моральних переконань.

З геніальною простотою розкриває Й. Песталоцці першоджерело гуманістичних почуттів людини. Першим паростком моральності, її початком, найпростішим елементом є природне почуття довіри, любові до найближчої людини – матері.

За допомогою виховання пропонувалося поступово розширювати коло дитячої любові. Природне почуття довіри та любові переноситься від матері до батька, на безпосереднє оточення – сестер, братів, дідусів і бабусь, на вчителя і шкільних товаришів. Грунтуючись на любові до ближнього й повільно, але неухильно просуюючись до більш далекого, дитина на певному

етапі свого розвитку починає відчувати любов до свого народу, врешті, до всього людства. Без такої моральної вихованості "неможлива гармонія наших сил, немислимий внутрішній світ ні з самим собою, ні з людьми".

Й. Песталоцці вважав неприпустимим використовувати в моральному вихованні багатослівні проповіді й заучування дітьми напам'ять незрозумілих їм релігійних текстів, присвячених "доброчинностям". Те, наскільки людина вихована морально, потрібно оцінювати не за її вміннями виголошувати високі слова про мораль, а за реальними справами.

Уся система моральної елементарної освіти, як і всього виховання загалом, ґрунтується на розвитку активності самої дитини. Основи для поступового природовідповідного морального розвитку дитини мають закладатися в сім'ї, яку Й. Песталоцці називав найсвятішим храмом для людини.

Важливу роль у моральному вихованні дітей відіграє виконання ними, починаючи з раннього віку, доступних видів домашньої праці, що одночасно сприяє пробудженню їхніх фізичних і духовних сил. На близьких, доступних розумінню маленької дитини прикладах мати повинна давати дітям перші початкові моральні уявлення. Приклад добродіяльної та працелюбної матері є одним із найважливіших факторів правильного морального розвитку дітей.

Дієвим засобом моральної елементарної освіти є "вправи в добродіяльності", зокрема участь дітей у добрих і корисних справах, що нерідко вимагає з їхнього боку виявлення волі, витримки. Вправи в добродіяльності Й. Песталоцці пропонував розпочинати ще в сім'ї, а потім продовжувати в навчально-виховних закладах. Вправи та моральні вчинки, як їх розумів і використовував Й. Песталоцці, були не штучними вправами у відтворенні моральних приписів катехізису, а реалізувалися в моральній діяльності дітей, що обумовлювалося обставинами безпосереднього життя.

Теоретичне узагальнення власної дослідно-педагогічної діяльності дозволило Й. Песталоцці переконливо довести вирішальне значення гуманно спрямованого виховання у формуванні повноцінної людської особистості.

Й. Песталоцці вимагав, щоб з ранніх років життя дитини планомірно здійснювалася її *фізична елементарна освіта*.

Найпростіші елементи гімнастики є нічим іншим як здатністю до руху в суглобах дитини й можливістю довільно виконувати ці рухи. Педагог робить висновок, що основою елементарної фізичної освіти повинні слугувати вправи суглобів, які забезпечують можливість природних рухів дитини. Завдяки цим вправам початкові неупорядковані рухи набудуть цілеспрямованого характеру. Такі вправи мають місце в кожній сім'ї, коли мати, керуючись інстинктом, поступово привчає дитину стояти, робити перші кроки, ходити. При цьому вона спочатку тримає її за обидві руки, потім за одну і, нарешті, протягує їй тільки палець. Ця природна домашня гімнастика, як називає її Й. Песталоцці, не лише розвиває фізичні сили дитини, а й одночасно сприяє її розумовому й моральному росту.

На основі "природної домашньої гімнастики" Й. Песталоцці пропонував здійснювати систему шкільної "елементарної" гімнастики, яка складається з послідовних природних рухів. Саме ця гімнастика повинна пробуджувати всі фізичні здібності й можливості дитини, сприяючи послідовності та гармонійності її розвитку.

Змістом фізичної елементарної освіти дітей є розвиток їхніх органів відчуття, тому гімнастичні вправи в Івердонському інституті поєднувалися з заняттями музикою, співами, малюванням. Широке використання в цьому навчальному закладі отримали ігри, різноманітні види спорту, військові заняття, екскурсії, туристичні походи Швейцарією. Безперечною заслугою Й. Песталоцці в галузі фізичного виховання є й те, що він був ініціатором введення в школу гімнастики як особливого навчального предмета. Аналіз його ідей про фізичну елементарну освіту дозволяє виявити цінну думку про гармонійний розвиток багатогранних фізичних здібностей дитини.

Педагогічні ідеї Й. Песталоцці ще за його життя стали відомі далеко за межами Швейцарії. Вони суттєво вплинули на подальший розвиток прогресивної педагогічної думки та шкільної практики.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу та осмислення:

1. Назвіть основні етапи життя Й.Г. Песталоцці.
2. Що спільного і що відмінного було між першим та другим експериментами Й. Песталоцці в Нейгофі?
3. Чому експерименти Песталоцці в Нейгофі зазнали невдачі?

4. У чому відмінність у поєднанні навчання з працею в Нейгофі і Станці?
5. Які основні результати діяльності Й. Песталоцці в Бургдорфі й Івердоні?
6. Чому педагог уважав, що не досяг головної мети свого життя й чи можна це заперечити?
7. Яку роль у вихованні дитини Й. Песталоцці відводив матері?
8. Для кого призначалася праця Й. Песталоцці "Книга матерів" і яка її основна ідея?
9. Принцип природовідповідності в трактовці Й. Песталоцці.
10. Сутність теорії "елементарної освіти" Й. Песталоцці.
11. Які "першоелементи" він виділяв?
12. Основи яких методик початкового навчання були закладені Й. Песталоцці?
13. Оцініть вплив "методу Песталоцці" на розвиток теорії й методики початкового навчання.
14. У чому полягає цінність педагогічної спадщини Й. Песталоцці для дошкільної педагогіки?

Першоджерела:

1. Песталоцці Й.Г. Книга матерів, або poradник для матерів. Як їм навчати своїх дітей спостерігати і говорити / Й.Г. Песталоцці // Хрестоматія історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С. 60-66.

Література:

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки: підруч. / І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім "Слово", 2010. – С.391-425.
2. Левківський М.В. Історія педагогіки: підруч. / М.В. Левківський. – К.: ЦУЛ, 2008. – С.40-42.
3. История дошкольной педагогики: учеб. пособ. / Под ред. М.Ф. Шабаевой. – М.: Просвещение, 1989. – 360 с.
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки : навч. посіб. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.275-350.
5. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посіб. / Д. Скільський. – К.: СМОЛОСКИП, 2011. – С. 145-151.
6. Сарапунова Є. Впорядкування думок, почуттів і вчинків: виховна система Й.Г. Песталоцці / Є. Сарапунова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С.10-11.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЗА КОРДОНОМ В ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ТЕМА 2.1. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В КРАЇНАХ СВІТУ В ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Традиційно виховання дітей дошкільного віку було справою сім'ї. Першим досвідом створення закладів для маленьких дітей можна назвати притулки, які поширилися Європою ще у XVIII ст. Вони призначалися для дітей-сиріт та являли собою вкрай жалюгідне явище: відсутність будь-яких умов, велика скупченість дітей, антисанітарія. Ці заклади іноді називали "фабриками смерті", оскільки смертність дітей у них була просто вражаючою. Виховний процес був відсутній.

Розвиток капіталістичних відносин призвів до масового включення в суспільне виробництво та громадське життя жінок і відповідно поставив проблему догляду за дітьми матерів, що працювали. Виникла гостра необхідність у створенні інституцій для дітей дошкільного віку. Відповідно до суспільного розвитку потребу в таких закладах відчували жінки, які належали до різних соціальних станів. Крім того, вони мали розв'язувати і проблеми самих дітей: одних, із бідніших прошарків населення, готувати до праці (дітей 5 – 6 років у ті часи вже наймали на роботу), а іншим, більш заможним – забезпечити загальний розвиток і підготувати їх до школи. Відповідно до цих потреб, із початку ХІХ ст., у різних європейських країнах почали відкриватися заклади для дітей дошкільного віку. У становленні та розвитку дошкільної освіти в країнах світу протягом ХІХ – початку ХХ ст. простежуються як загальні закономірності й тенденції, так і притаманні тільки окремим країнам особливості, національні риси.

У **Німеччині** перші виховні заклади для дітей дошкільного віку з'явилися на самому початку ХІХ ст. Так звані школи для маленьких дітей призначалися для малюків із нижчих прошарків населення. Відкривалися вони громадсько-педагогічними товариствами та існували за рахунок членських внесків і пожертв.

У 1837 р. у Бланкенбурзі німецький педагог Фрідріх Фребель відкрив заклад, який поклав початок новому типу виховних закладів

для дітей дошкільного віку. У 1840 р. він дав йому назву "дитячий садок". За задумом Ф. Фребеля, цей заклад "мав не тільки забезпечувати догляд за дітьми дошкільного віку, а й проводити відповідні їхній сутності та потребам заняття, зміцнювати їхні тіла, вправляти органи відчуття, ґрунтовно знайомити із природою та людством, правильно направляти серце й душу та вести до першооснови єдності життя". Ф. Фребель розробив питання організації самого закладу для малечі, педагогічного процесу в ньому, запропонував різноманітні види дитячої діяльності. Особливу роль він відводив грі, вважаючи її найбільш відповідною природі дитини діяльністю. Значне місце в його системі займали ручна праця, зокрема плетіння, складання з паперу, викладання з лучинок, ліплення з глини, малювання. Були передбачені рухливі ігри, марширування, співи. Учений підкреслював значення розповіді та бесід, але не включив до своєї програми навчання дітей читання, письма, рахування. Із німецькою педантичністю Ф. Фребель розробив систему занять, ігор, вправ і дуже детально їх описав. Педагог щиро ділився своїми ідеями. У 1838 – 1840 рр. він видавав газету "Недільний аркуш", а в 1851 р. – щотижневик "Журнал ідей Фрідріха Фребеля, його спроб упровадження ідеї розвивально-виховного навчання", в яких висвітлював свій досвід і друкував конкретні розробки ігор, занять та ін. Окремими виданнями вийшли "Материнські та пестливі пісні" (1843 р.), "Сто пісень до ігри з м'ячем" (1844 р.). Пізніше з цих видань було складено книгу "Педагогіка дитячого садка" (або "Дитячий садок"). Ідеї Ф. Фребеля попали на благодатний ґрунт і відразу "дали добрі сходи". У нього з'явилося багато прихильників і послідовників у різних країнах світу. Але на батьківщині Ф. Фребеля офіційна влада до цього закладу ставилася насторожено. Його звинуватили в атеїзмі й навіть підірвали тогочасного соціального устрою. В 1851 р дитячі садки були заборонені і ця заборона тривала майже десятиріччя.

У 60–70 рр. дитячі садки стали швидко розповсюджуватися по всій Німеччині. Цим займалися приватні особи й численні товариства: фребелівські фереїни, товариства народних дитячих садків, народного виховання тощо. Пізніше до цієї справи долучилися й міські управи. У деяких містах вони повністю брали дитячі садки на своє утримання, в інших – покривали частину витрат.

Діяльність педагогічних товариств Німеччини є вражаючою. Для розв'язання спільних завдань, що визначали для себе педагогічні товариства, вони об'єднувалися в різноманітні союзи, як то Фребелівський союз, союз народних дитячих садків. Діяльність усіх товариств координував Центральний союз опіки дитинства. Спільними зусиллями товариства проводили з'їзди, на яких обговорювалися проблеми виховання дітей дошкільного віку, організації діяльності дитячих садків, психічного та фізичного розвитку дітей та ін. Здійснювали вони й видавничу діяльність. На початку ХХ ст. у Німеччині видавалися десятки часописів, присвячених вихованню дітей дошкільного віку, у великій кількості друкувалися книги з цієї проблеми. Уряд, за умов такої активності громадськості й муніципалітетів, особливої активності не виявляв.

У 1893 р. в країні налічувалося 372 дитячі садки. Вони призначалися як для дітей із заможних сімей, так і для дітей бідноти. Для останньої категорії дітей відкривалися так звані народні дитячі садки. На початку ХХ ст. відбувалося подальше збільшення кількості дитячих садків і покращення їхньої діяльності.

Підготовка педагогів для дитячих садків здійснювалася в спеціальних семінаріях для дитячих садівниць (виховательок). Перший такий заклад відкрив сам Ф. Фребель. Підготовка садівниць здійснювалася й в інших навчальних закладах, зокрема у відкритому в 1910 р. у Лейпцигу Вищому Жіночому інституті.

Але застосування системи Ф. Фребеля в більшості дитячих садків Німеччини та її тлумачення німецькими педагогами було далеким від замисленого. Справа в тому, що Ф. Фребель представив свої ідеї, свою педагогічну систему в досить складному, туманно-філософському викладі, який був багатьом не зрозумілим. Водночас педагог залишив добре зрозумілу, "розкладену по полицках" систему роботи, конкретні методичні розробки, детальні описи. Так, він не просто дав обґрунтування доцільності використання й рекомендації щодо застосування свого дидактичного матеріалу, відомого як "Дарунки Фребеля", а й додав численні альбоми, в яких представив практично все, що з цим матеріалом можна робити. У методичній розробці та описові системи Ф. Фребеля повною мірою проявився характерний для німецької педагогіки педантизм. Послідовники педагога залишали поза увагою його теорію й використовували лише представлені ним у чіткій системі практичні розробки різноманітних

занять, ігор та ін. При цьому в організації педагогічного процесу в дитячих садках вони використали шкільну модель у найгіршому її вигляді. Ефект був прямо протилежним тому, до чого прагнув Ф. Фребель. Те, проти чого він активно боровся й що мріяв викоренити своєю системою, спостерігалось в дитячих садках, які носили його ім'я, а саме: формалізм, жорстка регламентованість, дидактизм, сувора дисципліна, муштрування та ін. Садівниці формально, сліпо копіювали його розробки, не допускаючи жодного відхилення від них. До того ж, таку заформалізовану, вихолощену модель фребелівського дитячого садка його послідовники стали нав'язувати всьому світові. Вони переконували всіх йти "слід у слід за системою Фребеля", а насправді – за тією системою, яку самі створили, прикриваючись його ім'ям. Позитивно сприймаючи як саму ідею дитячого садка, так і систему Ф. Фребеля загалом, педагоги багатьох країн водночас достатньо активно критикували "фребелівські дитячі садки" й відмовлялися від їх копіювання. Про хиби німецьких дитячих садків писав й К.Д. Ушинський, який під час свого багаторічного педагогічного відрядження (середина 70 – років XIX ст.) побував у кількох німецьких дитячих садках. У деяких країнах дитячі садки були більш фребелівськими, тобто краще відповідали задумам і намаганням видатного німецького педагога, ніж у Німеччині. Іноземці критикували німців за ігнорування вихідних позицій фребелізму, за те, що вони "засвоїли лише зовнішній бік фребелівської системи", "ухопилися за форму, але не прониклися ідеєю". Але й у самій Німеччині ситуація згодом змінилася. У процесі дискусій, під впливом гуманістичної, або, як її називають, "нової педагогіки" початку XX ст., німецькі дитячі садки наближались до "істинного" Ф. Фребеля.

Дитячі садки в Німеччині за своєю організацією, обладнанням, загальним духом мали значні відмінності. Сучасники високо оцінювали дитячі садки Мюнхена. Вони були надзвичайно добре організовані й їх, як "взірцеві", демонстрували гостям, що приїжджали зі всього світу "повчитися в німців як треба облаштовувати дитячі садки, доторкнутися до першоджерел цієї справи". Організацією дитячих садків у місті тривалий час займалося педагогічне товариство, засноване в 1868 р. Його мета: відкриття в місті дитячих садків, заснованих на системі Ф. Фребеля; підготовка вихователюк-садівниць; розробка питань теорії і практики виховання дітей у дитячих садках.

У рік заснування товариства до його складу входило 713 осіб. У 1905 р. товариство утримувало 20 дитячих садків. Їхнє фінансування здійснювалося за рахунок пожертв, членських внесків, а також субсидій від міста. У 1905 р. правління товариства звернулося до міської управи із пропозицією взяти дитячі садки під свою повну опіку й отримало на це згоду. Мюнхен став першим німецьким містом, у якому всі дитячі садки утримувалися за рахунок міської управи. Вони були включені до шкільної системи міста і стали першою її ланкою. Були розроблені єдині правила для всіх дитячих садків. Вони були прив'язані до певних шкіл і підпорядковувалися їхньому керівництву. При будівництві нових шкіл передбачалися приміщення для дитячого садка. Загальне керівництво всіма дитячими садками міста здійснювала старша садівниця. У 1912 р. в Мюнхені функціонувало 28 дитячих садків, які відвідували діти різних верств населення. Плата від батьків була передбачена, але платили "за достатком", а найбідніші взагалі звільнялися від неї. Більшість дитячих садків розташовувалися в спеціально для них побудованих будівлях. Кожен дитячий садок мав кілька просторих залів, кімнати для ігор і занять, гігієнічних процедур. Приміщення були світлими, стіни прикрашені картинами та гравюрами. Меблі відповідали віку дітей. У шафах зберігалися різноманітні матеріали для ігор і занять дітей. Обов'язковим атрибутом дитячого садка було піаніно. Кожен заклад мав невеличкий садочок, майданчики для ігор. У Мюнхені дотримувалися позиції, що дитячий садок не повинен нагадувати школу й потрібно уникати всього, що має "шкільний характер". Акцент робився на грі, ручній праці, заснованій на вільному виборі й бажанні дітей. Було багато співів, музики й рухливих ігор, зокрема під музику. Проводилися колективні заняття невеличкими групами. Діти багато часу проводили на свіжому повітрі. План роботи, розклад складалися, але вони були не обов'язковими й від них можна було відступати в разі педагогічної доцільності. До роботи в дитячому садку допускалися лише особи, які мали загальну освіту й закінчили дворічну педагогічну семінарію для дитячих садівниць. Претендентки обов'язково мали вміти грати на піаніно. Вони також мали бути віком не молодшими ніж 20 і не старшими ніж 25 років при отриманні першої кваліфікації. Навчальне відомство при міській управі затвердило для дитячих садівниць Мюнхена такі

кваліфікаційні рівні: помічниця дитячої садівниці (має 4 роки відпрацювати в дитячому садку, з яких перший рік - безкоштовно); виконавч обов'язків дитячої садівниці (3 роки на посаді); садівниця.

Для кожного рівня встановлювалася заробітна плата. Було передбачено й пенсійне забезпечення. На пенсію садівниці могли вийти, маючи 10-річний стаж роботи в дитячому садку. Мали вони й гарантовану щорічну відпустку. Дитячі садівниці у своїх правах були прирівняні до вчителів початкової школи. Міська управа турбувалася про постійне підвищення професійного рівня садівниць, організуючи для них спеціальні курси. Цей опис дитячих садків Мюнхена відноситься до 1913 р. На цей час вони вже пройшли певний шлях свого становлення та розвитку, накопичили певний досвід, позбавилися деяких негативів і недоліків, які спостерігалися в 60-80 рр. Дитячі садки довели свою необхідність й здобули багато палких прихильників.

Коли до німців прийшло розуміння значення Ф. Фребеля й тієї ролі, яку він відіграв у розвитку виховних закладів для дітей дошкільного віку в усьому світі, німецькі педагоги та громадськість прийняли на себе зобов'язання зі збереження його пам'яті, популяризації та поширення його ідей, його виховної системи. Він став предметом національної гордості для німецького народу. Німецькі педагоги розповсюджували систему свого співвітчизника по всьому світу. У багатьох країнах саме вони відкрили перші дитячі садки, заснували фребелівські товариства, які мали на меті поширення ідей Ф. Фребеля. З ініціативи німецьких педагогів на початку ХХ ст. був створений Інтернаціональний союз дитячих садівниць, членами якого були керівниці дитячих садків, організатори фребелівських товариств, викладачі семінарій з підготовки дитячих садівниць та інші зацікавлені цією справою. Регулярно, кожні два роки, союз проводив з'їзди для своїх членів. Вони були досить тривалими (до тижня), завдяки чому їхні учасники встигали прослухати багато доповідей, обговорити наявні проблеми й відвідати показові дитячі садки та семінарії. Проводилися й інші заходи. Так, у 1911 р. у Нюрнберзі пройшов міжнародний конгрес, анонсований як такий, що "присвячений вихованню дітей у дусі Ф. Фребеля". У Бланкенбурзі, в якому Ф. Фребель свого часу відкрив свій перший дитячий садок, було організовано дім-музей Ф. Фребеля, а в Берліні - освітній заклад "Песталоцці-Фребель дім", який став своєрідним науково-методичним центром Ф. Фребеля.

Ф. Фребеля і його педагогічну систему щиро прийняли у всьому світі. Дитячий садок, як тип виховного закладу для дітей дошкільного віку надовго став асоціюватися з його ім'ям, утворюючи назви: фребелівські дитячі садки, фребелічки, фребелівські заняття, фребелівські товариства та ін.

У **Франції**, країні, в якій суспільне дошкільне виховання набуло значного поширення, на початок ХХ ст. склалася така система закладів для дітей дошкільного віку: ясла (для дітей від двох неділь до 3 років), материнські школи, дитячі садки (для дітей 3-6 років). Перші ясла були відкриті в 1844 р. у Парижі. У наступні роки вони почали досить швидко розповсюджуватися по містам Франції. Ясла призначалися для дітей матерів, які працювали. У 1847 р. в Парижі було створено "Товариство ясел", яке отримало позитивну оцінку й значну грошову допомогу від Луї Наполеона, що стало прикладом для широкого наслідування підтримки цих закладів. У 1854 р. ясла під свою опіку взяла імператриця. У 1862 р. вони отримали офіційне визнання як "загальнокорисні заклади". Ясла мали фінансування від держави, муніципалітетів, пожертв, внесків від батьків. Хоч ясла й були платними, але порівняно з іншими коштами, що поступали на їхнє утримання, ця платня сприймалася як досить символічна. У 1875 р. у Парижі налічувалося 29 ясел, у пригороді – 6, в інших містах – 100. У 1907 р. їхня кількість збільшилася відповідно до – 68, 44, 322. У яслах дітей забезпечували загальним, зокрема й медичним, доглядом, харчуванням, нерідко й одягом. Діяльність цих закладів була регламентована відповідними циркулярами, але педагогічна робота в них не прописувалася. Показово, що навіть до керівниці закладу не ставилася вимога обов'язкової педагогічної освіти.

Найбільш поширеним у Франції закладом для дітей дошкільного віку була материнська школа. Початок материнським школам поклав французький пастор Оберліні, який у 1771 р. відкрив притулок для маленьких дітей (sale d'asile) у селищі Вогегаз. У цьому закладі діти проводили час в іграх, співах, молитвах, їх вчили ручної праці, передусім плетіння, а також читання та письма. На початку ХІХ ст. подібні заклади з'явилися в Парижі. Вони відразу здобули офіційне визнання й були підпорядковані урядовій інспекції. У 1836 р. у Парижі функціонувало 24 школи-притулки, які відвідували 3600 дітей; у провінції – 800 притулків із контингентом 23000 дітей. В 1848 р. було визнано, що ці заклади є освітніми, а не

благодійними, й перейменовано на "материнські школи" (écoles maternelles). На відміну від ясел, усі материнські школи були безкоштовними. У 1886 р. відповідним декретом кожен населений пункт, який налічував 2000 мешканців, забов'язувався відкривати для найменших своїх городян материнську школу. У 1907 р. у Франції налічувалося 4111 материнських шкіл. Крім того, там, де не було можливості виділити під материнську школу окрему будівлю, відкривали "підготовчі класи" при початкових школах. Здебільшого їх відвідували діти 5-6 років. Досить близькими до материнських шкіл були започатковані філантропами в торгівельно-промислових центрах *garderies des enfants*. У 1895 р. Міністерство освіти розробило для материнських шкіл програму та низку інструкцій, якими передбачалося використання таких видів діяльності й занять: ігри, рухи в поєднанні зі співами; ручна праця, малювання, ознайомлення дітей з навколишнім світом, розвиток мови, читання й письмо (після 5 років), арифметика. У цій програмі значне місце займала "шкільна компонента", але педагогів попереджали, що до 5 років дітей не треба вчити читати й писати. Але це застереження на практиці дуже часто ігнорувалося – зірцем для наслідування материнської школи ставала початкова школа. Намагаючись виправити ситуацію, Міністерство в 1905 р. видало спеціальний циркуляр, яким розвело призначення та завдання материнської і початкової шкіл. Відносно материнської школи вказувалося, що вона "має дати дітям дошкільного віку такий догляд, який потрібен для їхнього фізичного, розумового й морального розвитку, й підготувати їх до сприймання початкової освіти". Далі: "...вона має слугувати перехідною ланкою від сім'ї до школи й поєднувати очарування й затишок сімейного життя з пунктуальністю школи". Керівниці материнських шкіл повинні були мати свідоцтво про звання вчительки.

Початковий досвід відкриття дитячих садків у Франції відноситься до 50-х років XIX ст. Саме тоді, "під першим враженням від Фребелівських винаходів", з'явилися два дитячі садки в Парижі й Орлеані. Але їхнє існування було дуже короткостроковим і непомітним. Першим же дитячим садком вважають заклад, відкритий у 1907 р. у Парижі мадам Мано. Він був приватний і розташовувався у винайманій квартирі. У 1911 р. у Парижі з'явилося Французьке Фребелівське Товариство. Ініціатором його створення була мадам Фанта, вона й стала його головою і зробила дуже багато

для популяризації дитячих садків та ідей Ф. Фребеля у Франції. Завдяки її авторитету до товариства ввійшли відомі представники педагогічного й наукового світу Франції. Так, його почесним головою було обрано віце-ректора Паризького університету. Протягом 1911-1914 рр. товариство відкрило 6 дитячих садків у Парижі й 8 у провінції. У цей період іншими засновниками в Парижі було відкрито ще 3 дитячі садки. На кінець 1914 р. у Франції функціонувало всього 17 дитячих садків: 9 у Парижі (виховувалося 270 дітей), 8 у провінції (240 вихованців). Дитячі садки були платними, й відвідували їх переважно "діти буржуа". Лише один заклад призначався для дітей народну й він невігідно відрізнявся від інших. Дитячі садки тією чи іншою мірою працювали за системою Ф. Фребеля. У 1911 р. у Парижі, в ліцеї Севіньє, були відкриті дворічні курси з підготовки дитячих садівниць. У перший рік на них навчалось 7 учениць, 1914 р. – 52. У 1913 р. товариство почало видавати свій журнал. Те, що дитячі садки не мали значного поширення у Франції, можна пояснити тим, що їхнє місце вже було зайняте материнськими школами, і саме на них зробив ставку уряд країни. Але в одному автентичному виданні було висловлено думку, що у Франції, на відміну від більшості країн, де заклади суспільного дошкільного виховання поширювалися переважно завдяки приватній ініціативі, громадськість у цій справі виявилася дуже пасивною. Причиною тому було те, що у Франції, де освіта повністю знаходилася в руках держави, громадяни "звикли сподіватися на уряд і не виявляли необхідної ініціативи". Між тим, інтерес до питань виховання дітей, зокрема й дітей дошкільного віку, у французів був традиційно великим.

Англія досить часто згадується як країна, в якій з'явився перший виховний заклад для дітей дошкільного віку. Мається на увазі "школа для маленьких дітей", яку відкрив у 1816 р. філантроп-фабрикант Р. Оуєн.

Система виховних закладів для дітей дошкільного віку, що сформувалася на початку ХХ ст. в Англії, була схожою з французькою та складалася з ясел, дитячих шкіл і дитячих садків. Ясла відвідували діти до 3 років. Їхня мережа в Англії була набагато меншою, ніж у Франції. Так, у 1904 р. у Франції функціонувало 388 ясел, а в Англії – 74 (з них 55 знаходилися в Лондоні). На відміну від Франції, де ясла мали значні субсидії від держави і муніципалітетів, в Англії ясла існували виключно на приватні кошти.

Найпоширенішим типом виховних закладів для дітей дошкільного віку були дитячі школи (Infantschools). Їх відвідували діти від 3 до 5 років. Законом 1870 р. початок навчання в елементарній (початковій) школі визначався п'ятирічним віком. Це було особливістю англійської системи освіти. Ранній початок шкільного навчання пояснювався, з одного боку, бажанням "прибрати дітей з вулиці", з іншого, – "не гаючи часу" розпочати їхню підготовку до трудової діяльності (за тодішнім законодавством початок працездатного віку визначався 10-ма роками). Дитячі школи функціонували як окремі заклади, а також і при початкових школах. На відміну від французьких материнських шкіл, у яких діти перебували з 7 год. до 19 год., дитячі школи в Англії працювали з 9 год. до 17 год., з перервою з 12 год. до 13 год., коли діти мали піти додому на обід. До речі, в материнських школах маленькі французи отримували безкоштовне харчування, ліки і навіть одяг, чого були позбавлені їхні англійські ровесники. В Англії дитячі школи, більш ніж у Франції, були наближені до початкової школи. Діти багато часу проводили за партами. Типовою для дитячих шкіл кінця ХІХ ст. була картина, коли "сидячи в напівколі амфітеатром 60-70 малюків у віці від 2,5 до 5 років старанно займаються "the3R-S" (reading, writning, arithmetic), тобто читанням, письмом, рахуванням". Як рудимент "старої школи", в них також збереглися тілесні покарання. Але на початку ХХ ст. ситуація стала змінюватися на краще. Дитячі школи стали наближатися до дитячих садків. Це відбулося як під впливом останніх, так і загальних гуманістичних тенденцій розвитку педагогічної теорії та практики.

Перший дитячий садок в Англії був заснований у 1851 р. у Лондоні німецьким педагогом, послідовником Ф. Фребеля. Активно поширюватися дитячі садки розпочали в 70-80 рр. ХІХ ст. У 1888 р. був створений Національний Фребелівський союз. Але кількість дитячих садків в Англії все ж була невеликою. Усі вони були приватними й призначалися здебільшого для дітей, що належали до середнього класу. Педагогів для дитячих садків готували в спеціальних навчальних закладах, зокрема Інституті дитячих садівниць "Sesame Hause" в Лондоні, в якому навчалосся 25 виховательок-садівниць (дані 1913 р.). Учениці жили в пансіоні при інституті. Навчальний заклад також мав свій дитячий садок, у якому здійснювалася практична підготовка майбутніх садівниць.

У Лондоні знаходився й ще один заклад з підготовки садівниць – Фребелівський інститут. Він теж мав свій дитячий садок, який вважався кращим у країні. Його відвідували діти із заможних сімей. Цей заклад був побудований і утримувався на кошти батьків і вражав "своїм комфортом і розкішно". Тут навіть був обладнаний "чудовий зимовий сад із струмками і птицями".

На початку ХХ ст. в Англії з'явилися перші дитячі садки для хворих дітей. Спочатку садівниці навідувалися у шпиталі, а потім на базі дитячих відділень із довгостроковим перебуванням хворих дітей були відкриті постійно діючі дитячі садки. У найбільшій "Hospital-school" Лондона перебувало 70 дітей, педагогічний персонал складався з керівниці й трьох учительок-садівниць. Ця ініціатива знайшла підтримку у влади Лондона та інших міст. Досвід створення дитячих садків для хворих дітей був і в Німеччині.

Хоча дошкільна освіта в Англії була здебільшого справою приватною ініціативи й не знаходила суттєвої підтримки з боку держави або муніципальної влади, між тим вона не залишилася без їхньої уваги. Так, у відповідних органах влади були передбачені посади інспекторів дитячих садків і дитячих шкіл. Останні отримували певну фінансову підтримку.

Великі досягнення в дошкільній освіті були в **Бельгії**. За визнанням сучасників, ця країна займала "почесне місце в справі виховання раннього дитинства". Цю справу під свою опіку взяв уряд країни. Ще в 1879 р. був затверджений урядовий циркуляр, яким регламентувалася діяльність закладів для дітей дошкільного віку. Документом упроваджувалися типи дошкільних закладів (ясла, притулки, дитячі садки) і визначалися вимоги до кожного з них. Дитячі садки поділялися на громадські (утримувалися за рахунок громади) й ті, що одержували кошти від держави. Для останніх передбачалось обов'язкове інспектування відповідними органами влади (як мінімум два рази на рік). Дитячі садки були безкоштовні для всіх дітей. У 1912 р. у Бельгії нараховувалося 2771 дитячих садків, у яких виховувалося 258149 дітей віком від 3 до 6 років. Більшість садків були в доброму стані.

Досить розповсюдженими були заклади для дітей дошкільного віку у **Швейцарії**. У цій країні уряд, взявши на себе забор'язання забезпечити безкоштовним навчанням дітей від 6 до 14 років, опікування дошкільнят доручив кантонам. Швейцарський шкільний

закон усіяко заохочував кантони відкривати заклади "первинного виховання" (Kleinkinderanstalten) для дітей 3-6 років. Кантони мали великі свободи щодо організації цих закладів. У різних регіонах вони навіть по-різному називалися. Так, у "німецькій Швейцарії" їх називали "дитячими школами", французькій - "Ecoles enfantines", у тессинському кантоні - "Asile d'infanzia". Але у всіх кантонах дошкільні заклади були безкоштовними, а в деяких навіть обов'язковими. У німецькій частині дотримувалися системи Фребеля, а французькій до змісту виховної роботи було включено навчання грамоти, письма. До роботи в дошкільних закладах допускалися особи, що мали середню освіту, а також пройшли спеціальний курс підготовки дитячих садівниць, витримали іспит, провели "пробний урок у дитячому садку" й продемонстрували вміння спілкуватися з дітьми. Точної статистики щодо Швейцарії немає, але є численні згадки про те, що дошкільні заклади були досить звичним для країни явищем. Так, у 1913 р. у місті Базелі 4000 дітей дошкільного віку відвідували дитячі школи. Ці заклади були "розсіяні по всьому місту й розташовувалися на перших або других поверхах будинків городян". Приміщення були просторі, сонячні, облаштовані дитячими меблями. У кожному закладі на почесних місцях висіли портрети Й. Песталоцці та Ф. Фребеля.

На території **Австро-Угорщини** перший виховний заклад для маленьких дітей - "сад янгелів" (angualkert) був відкритий у 1828 р. графінею Брунsvік фон-Коромпа. У 1836 р. виникло "Товариство розповсюдження материнських шкіл в Угорщині", яке мало за мету якнайширше розповсюдження материнських шкіл. У 1869 р. був відкритий перший Фребелівський дитячий садок і Фребелівське товариство. У 1872 р. воно об'єдналося з товариством, що опікувалося материнськими школами. Нове утворення, яке стало називатися Товариством захисту дитинства, намагалося домогтися від уряду суттєвої підтримки суспільного дошкільного виховання. І це йому вдалося. У 1876 р. було відкрито першу материнську школу, яка фінансувалася за державний кошт. У 1891 р. був прийнятий закон, яким відвідування дітьми 3-6 років дошкільних закладів визнавалося обов'язковим. Цей закон зобов'язував батьків віддавати дітей у материнські школи й навіть передбачав стягнення в розмірі 10-50 крейцерів за намагання залишити дитину вдома. Паралельно з материнськими школами відкривалися й дитячі садки, які

працювали за методикою Ф. Фребеля. В Австрії відкриття закладів для маленьких дітей активізувалося наприкінці 70-х років XIX ст. У 1895 р. функціонувало 503 материнські школи, а в 1908 р. – 844 дитячі садки. З кінця XIX ст. видавався часопис "Дошкільне виховання". Австрійські й угорські педагоги враховували здобутки відомих європейських систем, але намагалися вибудувати дошкільну освіту з урахуванням національно-культурних традицій і власних освітніх напрацювань.

Перший дитячий садок у **Сполучених Штатах Америки** було відкрито в 1855 р. у штаті Вінсонсін ученицею Ф. Фребеля К. Шурц. У цьому ж штаті, в 1880 р. був відкритий перший навчальний заклад з підготовки дитячих садівниць. Отже, як і в інших країнах світу, розвиток суспільного дошкільного виховання в Америці розпочинався з приватної ініціативи. Дитячі садки відкривали приватні особи, педагогічні товариства, церква, а також підприємства для дітей своїх співробітників. Починаючи з 90-х років у відкритті дошкільних закладів активну участь стали брати штати, що сприяло поступовому їх входженню в освітню систему країни. Законодавства більшості штатів визнали дошкільну освіту першою ланкою освітньої системи, а в деяких навіть зробили її обов'язковою. Саме така підтримка забезпечила швидке збільшення кількості дитячих садків. У 1900 р. у США налічувалося 5000 дитячих садків. У 1915 р. функціонувало вже 9650 дитячих садків, у яких виховувалося 486842 дитини й працювало 10886 співробітників. В одному з найбільших міст США – Нью-Йорку в 1904 р. було 600 дитячих садків, а в Бостоні майже третина всіх дітей дошкільного віку відвідувала дитячі садки.

За загальним визнанням сучасників, на початку XX ст. американці досягли в дошкільній справі найкращих результатів. Ідея дитячих садків прийшла в США з Європи. Її популяризаторами також були прихильники та послідовники Ф. Фребеля зі "Старого світу". Саме в США, як сама ідея дитячого садка, так і педагогічна концепція видатного німецького педагога, попали на найбільш благодатний ґрунт. Американці дуже ретельно вивчали ідеї, систему Ф. Фребеля. Так, у 1911 р. у так званій паломницькій поїздки на батьківщину видатного німецького педагога взяли участь 500 американців. Ф. Фребель користувався в Америці чи найбільшою повагою й визнанням ніж у себе на батьківщині. Європейці, що

побували в Америці побачили, за їх виразом, "культ Ф. Фребеля, який граничив з ідолопоклонством". Ще така зворушлива подробиця, вихованці американських дитячих садків уявляли собі Бога в образі Ф. Фребеля, це вочевидь було наслідком того, що в дошкільних закладах на почесному місці обов'язково висів портрет "батька ідеї дитячого садка", прикрашений квітами, гірляндами.

Але не зважаючи на таку прихильність та симпатію до Ф. Фребеля і його системи, саме американці чи не найпершими критично подивилися на його спадщину та створену його послідовниками "класичну модель" фребелівського дитячого садка. Американцям вдалося дійти до першооснов Ф. Фребеля, зрозуміти його істинні замисли й намагання. І саме американці розпочали сміливі експерименти з модернізації дитячого садка, його перетворення на відповідних реаліям і вимогам нового часу засадах.

Чому саме американцям Ф. Фребель виявився більш зрозумілим, ніж європейцям? В основу системи засновника дитячого садка було покладено ідею максимального врахування вікових особливостей і природних потреб дітей дошкільного віку, сприяння їхньому розвитку за допомогою найбільш притаманних цьому віку видів діяльності, забезпечення їм максимальної свободи, самодіяльної активності, створення атмосфери веселості й життєрадості. На жаль, намагання романтика й гуманіста Ф. Фребеля були не зрозумілі й навіть неприйнятні для німецької педагогіки першої половини ХІХ ст., коли відбувалося перше перенесення з теорії в практику його ідей. Водночас ідеї свободи й активності дитини, покладені в основу його педагогічної концепції, ментально були близькі американцям. Крім того, американці не відчували такою мірою як європейці, гнітючого впливу середньовічної школи. Але основним було те, що процес активного поширення дитячих садків збігся з бурхливим розвитком у країні дитячої психології, або, як її там називали, "Child study" (вивчення дитини). Результати наукових досліджень у галузі дитячої психології суттєво вплинули на розвиток теорії і практики дошкільної освіти в Америці на початку ХХ ст. і сприяли використанню ідей Ф. Фребеля на якісно новому, але більш наближеному до першоджерела, рівні. Проте ідеї Ф. Фребеля, зі свого боку, стали для американців, за їхнім визнанням, "філософією виховання", межі якої виходили за дошкільний вік і дитячий садок та сприяли утворенню оригінальної і своєрідної

американської освітньої системи. Особливо цей вплив відбивався на початковій школі. Наслідуючи дитячий садок, початкова школа змінила характер вивчення окремих дисциплін, включила до програми рухливі ігри. У багатьох школах з'явилися "гральні кімнати" та ін.

На початку ХХ ст. Америка з великим інтересом і ентузіазмом сприйняла появу педагогічної системи виховання дітей дошкільного віку італійки Марії Монтесорі. Учена кілька разів особисто приїздила до США, виступала з лекціями, демонструвала "метод Монтесорі" в дії. Її ідеї користувалися популярністю та знайшли багато прихильників і послідовників.

Підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків в Америці здійснювалася в різноманітних навчальних закладах. Це були і спеціалізовані навчальні заклади, які готували лише садівниць, і такі, де зазначена підготовка існувала поруч з іншими спеціальностями. Так, відділення для підготовки садівниць були при багатьох учительських семінаріях і кількох університетах. Відділення з підготовки садівниць "і взагалі з дошкільного виховання" функціонували й при загальноосвітніх середніх школах.

У багатьох штатах видавалися часописи, присвячені проблемам виховання дітей дошкільного віку, наприклад, часопис "Дитячий садок", перший номер якого вийшов у світ у 1891 р. у Чикаго.

Прийнявши свого часу естафету фребелізму з Європи, США, зі свого боку, також сприяли його подальшому поширенню по світу. Так, наприкінці ХІХ ст. на острові **Куба** американці відкрили декілька дитячих садків. У 1901 р. у Гавані був утворений Інститут дитячих садів, який здійснював підготовку дитячих садівниць. Термін навчання – 2 роки. Серед іншого вивчалася й "педагогіка Фребеля". У 1913 р. на Кубі було вже 59 дитячих садків.

Американські місіонери принесли ідеї Фребеля й до **Китаю**. Наприкінці 90-х років ХІХ ст. вони відкрили перші дитячі садки в найбільших містах країни. Згодом дошкільні заклади стали відкривати й китайці. У багатьох містах Китаю виникли товариства, котрі, як і в інших країнах, мали на меті розповсюдження дитячих садків. До 1913 р. вони об'єдналися в Центральне товариство китайських дитячих садків. Дошкільні заклади були приватними й орієнтованими на дітей із заможних сімей, але потім стали

відкриватися й безкоштовні народні дитячі садки. Китайські дитячі садки працювали за системою Фребеля, хоча застосовувалася вона достатньо творчо й доповнювалася національними виховними традиціями. Фребелівські матеріали завозилися з-за кордону, але потреба була такою, що навіть ставилося питання про їхнє виробництво в Китаї. Для підготовки дитячих садівниць були відкриті семінарії, у яких спочатку викладали американці, а пізніше китаянки, що отримали спеціальну підготовку в Америці або в себе на батьківщині.

Є відомості й про існування виховних закладів для дітей дошкільного віку в **Японії**. Перший дитячий садок фребелівського типу відкрила в 1876 р. у Токіо німкеня Клара Цидерманн. Починаючи з 1882 р. Міністерство освіти стало відкривати дитячі садки для дітей бідноти. У 1900 р. були затверджені офіційні правила, що регламентували діяльність дитячих садків. У 1894 р. у Токіо з'явилися перші ясла.

На початку ХХ ст. виховні заклади для дітей дошкільного віку були в більшості країн світу.

Узагальнюючи вище викладене, можна зробити висновок, що становлення й розвиток дошкільної освіти в країнах світу мало певні закономірності та спільні риси.

Заклади для дітей дошкільного віку почали з'являтися в багатьох країнах світу на початку ХІХ ст. У цьому виникла нагальна потреба, а також з'явилися відповідні передумови й умови.

У більшості країн поява закладів для дітей дошкільного віку була наслідком приватно-громадської ініціативи. Діяльність громадськості в популяризації та утвердженні ідеї суспільного дошкільного виховання, утворення закладів для дітей дошкільного віку була вирішальною. Їй вдалося привернути увагу влади до цієї проблеми й тією чи іншою мірою взяти участь у її розв'язанні. В окремих країнах дитячі садки навіть були визнані початковою ланкою освітньої системи.

Відповідно до наявних умов заклади дошкільної освіти в багатьох країнах набули значного поширення й навіть утворили системи дошкільної освіти й розгалужені мережі. Проте в різних країнах світу вони мали свої відмінності й вибудовувалися під впливом багатьох чинників.

У багатьох країнах майже до кінця ХІХ ст. більшість закладів для дітей дошкільного віку, як в організації, так і змісті педагогічного процесу копіювали шкільну модель. Але поступово ситуація змінювалася, й утвердилася позиція, що виховання дітей дошкільного віку має здійснюватися на інших, специфічних засадах.

Значний вплив на розвиток дошкільної освіти в усьому світі мала система німецького педагога Ф. Фребеля й запропонований ним тип виховного закладу для дітей дошкільного віку – дитячий садок. Але вона не уникнула перекручень і формалізації з боку його послідовників, що викликало критику на адресу самого педагога та його системи.

Важко чітко визначити різницю між дитячими садками та іншими закладами для дітей дошкільного віку, що діяли в той період. Ф. Фребель не включив у програму дитячих садків читання й письмо, але водночас запропонував різноманітну дитячу діяльність, зокрема й так звані "фребелівські заняття". Проте непоодинокими були випадки, коли в дитячих садках дошкільнят учили читати й писати, а організація педагогічного процесу була наближена до шкільної моделі. Водночас у дитячих (материнських) школах досить часто використовували запропоновані Ф. Фребелем для дитячого садка види діяльності й конкретні його розробки ігор і занять. Іноді школи для маленьких дітей більш нагадували дитячі садки, ніж заклади, що мали таку назву.

Розвиток дошкільної освіти на початку ХХ ст. відбувався в руслі так званої нової педагогіки. Багато відомих прогресивних педагогів того часу звернулися до дошкільного дитинства, як першого й найвідповідальнішого періоду в житті людини. Утвердилася думка, що саме з дитячого садка мало розпочатися оновлення всієї освітньої галузі на засадах гуманізму й дитиноцентризму.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Що спричинило появу перших виховних закладів для дітей дошкільного віку?
2. Хто започаткував дитячий садок як тип виховного закладу для дітей дошкільного віку?
3. У чому мало бути призначення й сутність діяльності цього закладу?
4. Як Ф. Фребель популяризував свою систему?

5. На яких засадах відбувалися становлення та розвиток дошкільної освіти в Німеччині в ХІХ – на початку ХХ ст.?
6. Чому фребелівські дитячі садки зазнали критики багатьох прогресивних педагогів?
7. Як змінювалися дитячі садки в Німеччині протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст.?
8. Схарактеризуйте стан дитячих садків у німецькому місті Мюнхені на початку ХХ ст.
9. Схарактеризуйте систему виховних закладів для дітей дошкільного віку у Франції.
10. Чому у Франції материнські школи набули більшого поширення, ніж дитячі садки?
11. Порівняйте дошкільну освіту Франції та Англії.
12. Як ставилися в США до Ф. Фребеля і його системи?
13. Чому Ф. Фребель виявився більш зрозумілим і близьким американцям, аніж європейцям?
14. Які чинники мали визначальний вплив на розвиток дошкільної освіти в США?

Література:

Підготовлено автором з використанням чисельних автентичних джерел, які є малодоступними й не можуть бути рекомендовані для використання в навчальному процесі.

ТЕМА 2.2. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ

1. *Життя та діяльність Ф. Фребеля.*
2. *Загальнотеоретичні основи педагогічної системи Ф. Фребеля.*
3. *Ф. Фребель про виховний вплив гри. «Дарунки Фребеля».*

1. Життя та діяльність Ф. Фребеля (1782 - 1852). Фребель (Фрідріх - Вільгельм Август) народився 21 квітня 1782 року в невеличкому містечку Обервейсбасі (Німеччина). Він був шостою дитиною в сім'ї пастора.

Коли Фрідріхові було шість місяців, померла його мати. Незабаром батько знову одружився. Мачуха ставилася до малого Фрідріха дуже суворо й несправедливо - хлопчик ріс без батьківської турботи та ласки. Усе це позначилося на його характері - він був замкнутим, непривітним. Пізніше Фребель називав дитинство "найтяжчим періодом свого життя".

У десятирічному віці Фрідріха забрав до себе його дядько, який працював пастором у місті Ільме. Він дуже добре ставився до племінника й замінив йому батька.

Фрідріх закінчив муніципальну школу, але особливих здібностей не виявив. Він зробив спробу вивчитися на лісничого, але дуже скоро зрозумів, що ця професія його не цікавить. Певний час займався самоосвітою, читаючи літературу з різних галузей наукових знань. Пізніше нього виникло бажання здобути вищу освіту й він вступив до Йенського університету. Але через фінансові проблеми мусив залишити навчання. Як свідчать джерела, він навіть кілька тижнів провів у тюрмі за те, що не вніс платню за прослухані лекції.

Доля привела Ф. Фребеля до Франкфурта, де він познайомився з директором школи Грунером, послідовником Й. Песталоцці. Грунер побачив у Ф. Фребелі його справжнє призначення й

запропонував місце вчителя у своїй школі. Коли Ф. Фребель уперше опинився перед класом, він відчув себе, як згадував пізніше, "так добре й щасливо, неначе повернувся в рідну стихію". І далі: "...Я відразу відчув почуття давньої вчительської практики, нібито й народився для цієї професії".

У першу вакацію (канікули) Ф. Фребель поїхав у Швейцарію до Й. Песталоцці, який у той час перебував на гребені педагогічної слави. Після спілкування зі швейцарським педагогом Ф. Фребель захопився його ідеями й остаточно прийняв рішення стати педагогом. Повернувшись до школи Грубера, він досягнув значних успіхів у педагогічній справі. Але незабаром знову поїхав до Івердонського інституту, де три роки працював за методикою Й. Песталоцці.

Повернувшись на батьківщину, Ф. Фребель вирішив продовжити університетську освіту. У 1811 році він склав іспити й був зарахований до університету м. Геттінгена, де вивчав природничі науки, мови та філософію. Згодом перейшов до Берлінського університету.

Після активізації визвольної боротьби німцького народу за незалежність своїх земель, окупованих наполеонівськими військами, Ф. Фребель пішов добровольцем до корпусу "Чорні мисливці". У цей час він познайомився із студентами Берлінського університету Генріхом Лангенталем і Вільгельмом Міддендорфом. Ф. Фребель зацікавив молодих людей педагогічною діяльністю, і вони стали його однодумцями й помічниками на все життя.

У 1826 р. Ф. Фребель оселився в селі Грейсхеймі, де відкрив невеличкий навчальний заклад – "Універсальний німецький виховний інститут". Цей навчальний заклад налічував десяток учнів і розташовувався в селянській хаті. За своєю організацією та змістом освіти це була звичайна загальноосвітня школа.

Наступного року (1827 р.) Ф. Фребель перевів свій навчальний заклад у сусіднє село Кельхау. Кількість учнів збільшилася до 60 осіб. Увесь навчальний процес здійснювався за методикою Й. Песталоцці. Водночас, Ф. Фребель запроваджував і свої підходи, у розробці яких активну участь брали його давні послідовники Г. Лангенталь і В. Міддендорф. Крім них, доброю помічницею в питаннях шкільної справи стала дружина Ф. Фребеля – Генрієтта, з якою він побрався шлюбом у 1818 році. Треба зауважити, що Ф. Фребель та його соратники, як зазначалося в одному автентичному джерелі, "дуже бідували, приносили всякі жертви, однак робили це з беззавітною радістю, будучи відданими великій ідеї". Свої педагогічні ідеї Ф. Фребель виклав у працях "До нашого німецького народу" (1817 р.) і "Виховання людини" (1826 р.), багатьох брошурах.

Після активізації реакційних сил у Німеччині, які відкрито гнобили все нове й прогресивне, Ф. Фребель був змушений закрити свій навчальний заклад і переїхати до сусідньої Швейцарії. Уряд цієї країни запропонував Ф. Фребелю взяти на себе керівництво сирітським притулком у м. Бургдорфі, засновником якого колись був Й. Песталоцці. У цьому закладі виховувалися діти різного віку, зокрема й дошкільнята. Саме тут у Ф.Фребеля й виникла ідея

відкрити виховний заклад для дітей дошкільного віку й апробувати свої ідеї.

Повернувшись через п'ять років у Тюрінгію, педагог заснував у місті Бланкенбурзі (1837 р.) виховний заклад для дітей дошкільного віку, якому в 1840 році дав назву "Дитячий садок". Називаючи так свій заклад, Ф. Фребель мав на увазі, що діти багато часу будуть проводити просто неба, на природі. Крім того, у дитячому садку має бути організований догляд за дітьми, як у гарному садочку за рослинами. Діти, на думку видатного педагога, схожі на квіточки, які ростуть у садку під наглядом лагідної, вмілої садівниці.

Для пропаганди своїх ідей, досвіду роботи Ф. Фребель у 1838-1840 рр. видавав газету "Недільний аркуш", у якій друкувалися його статті та статті його співробітників. Газета виходила під гаслом "Будемо жити для наших дітей". У 1843 р. він опублікував "Материнські та пестливі пісні", а в 1844 р. "Сто пісень до ігор із м'ячем". У 1851 р. Ф. Фребель видав щотижневик "Журнал ідей Фрідріха Фребеля, його спроб упровадження ідеї розвивально - виховного навчання з метою всебічної єдності життя". З цих видань, уже після смерті Ф. Фребеля, його послідовниками була складена книга "Педагогіка дитячого садка", більш відома як "Дитячий садок".

Дитячий садок у Бланкенбурзі проіснував 7 років і був закритий через брак коштів на його утримання. Ф. Фребель зайнявся підготовкою "дитячих садівниць" - виховательок для дитячих садків. У 1850 р. у м. Марієнталі йому вдалося відкрити ще один дитячий садок, який проіснував усього декілька місяців. У 1851 р. німецький уряд заборонив діяльність дитячих садків. Причина тому досить надумана - влада звинуватила дошкільні заклади в атеїзмі та шкідливому впливі на дітей.

21 червня 1852 р., за два місяці до свого 70-річчя, Ф. Фребель помер. Поховано педагога на цвинтарі недалеко від м. Марієнтала. На його могилі встановлено пам'ятник у вигляді композиції з кам'яного куба, циліндра, кулі та викарбувано надмогильний напис: "Прийдіть, будемо жити для наших дітей".

2. Загальнотеоретичні основи педагогічної системи Ф. Фребеля.

Світогляд Ф. Фребеля, його педагогічні позиції були просякнуті панівним на той час філософсько-релігійним ученням пантеїзму, за яким природа і Бог тотожні: природа – це Бог, розчинений у речах. Відстоюючи ідею єдності природи і людини, Ф. Фребель у своєму фундаментальному творі "Виховання людини" писав, що всюди діє і керує вічний закон, в основі якого лежить єдність усього світу, природи і духу. Вона, ця єдність, виявляється і зовні – в природі, і внутрішньо – в духовності, в житті. Єдність – це Бог.

Ф. Фребель вважав, що рушійною силою розвитку є саморозвиток, закладений у природі людині. Потяги та інстинкти спонукають до прояву себе в зовнішніх діях – зображувальних, пізнавальних, мовних та ін. Розвиток – це безперервний процес як прояв руху внутрішньої сили людини. У ході його проглядаються основні етапи духовного розвитку попередніх поколінь.

Дитина, розвиваючись, повторює пройдене попередніми поколіннями не сліпо, а в творчій самодіяльності – у мовленні, малюнках, будіванні, іграх. З перших кроків вона носить своє життя в собі та власною діяльністю розвиває його. Пізнає світ емпірично завдяки властивим їй рухам і органам чуття, але сутність своїх дій усвідомлює лише тоді, коли досвід (емпірія) збуджує внутрішній світ. Здатність передавати своє внутрішнє зовнішніми діями є ознакою того, що дитина переходить від періоду немовляти у власне період дитинства, вважає Ф. Фребель. Досі її внутрішній світ був нерозчленованим цілим, позбавленим розмаїття. Тому виховання в ранньому віці має поєднувати обидва моменти, тобто робити зовнішнє внутрішнім і навпаки. Саме завдяки цьому, на думку Ф. Фребеля, люди розуміють себе й один одного.

Процес саморозвитку, тобто вияв внутрішнього в зовнішньому, повинен забезпечуватися відповідними умовами, які дають цим

внутрішнім силам розвиватися й реалізуватися зовні.

Ідучи за Й. Песталоцці, Ф. Фребель розвивав ідеї природовідповідності у вихованні дітей. Його не задовольняла "Книга матерів", складена Й. Песталоцці, – бачив у ній переважання мертвих слів; сам же він процес виховання в дитячих садках наповнив живим змістом. До принципу унаочнення навчання додав свій – принцип самодіяльності. Людина, стверджував він, є творча істота, а тому треба виховувати людину діла, бо саме в діяльності і творчості гармонійно розвиваються та формуються сили і здібності.

Й. Песталоцці розумів виховання як рух від нерозчленованого до розчленованого, від одиничного до загального. Цей принцип Ф. Фребель доповнив у своїй системі виховання малят принципом єдності й цілісності розвитку дитини в процесі її виховання. Це яскраво виявляється в його ігровій системі, в єдності різноманітних засобів впливу. Водночас Ф. Фребель дбав про збереження в цьому розмаїтті засобів виховного впливу людської індивідуальності, яка забезпечується в саморозкритті дитини у вільній творчості. Тут мають враховуватися її зовнішній і внутрішній досвід.

Виховання покликане урівноважувати внутрішнє єство, закладене в інстинктивних потребах і потягах, із зовнішніми умовами життя, бо тільки зрівноважування суперечливих факторів робить дитину людиною, здатною діяти в умовах складного суспільного життя. Сьогодні цей процес називають адаптацією до умов життя, або соціалізацією.

Система виховання, яку обстоював Ф. Фребель, повинна відповідати віковим особливостям розвитку дитини. Таку систему, на його думку, можуть забезпечити мати, родина і дитячий садок, який ґрунтується на принципах природовідповідності.

Дотримуючись позицій відповідності виховання та навчання дитини її природі, Ф. Фребель у своїх творах і педагогічній практиці підкреслював єдність психічного та фізичного розвитку людини. Основу такої єдності він убачав у природжених інстинктах і потребах – на цьому підґрунті під впливом виховання розвиваються внутрішні якості особистості дитини. Подібні погляди Ф. Фребеля тлумачилися як ідеалістичні в нашій країні навіть після революції, хоча спеціальні дослідження й практика довели дієвість природженого в житті та діяльності людини.

3. Ф. Фребель про виховний вплив гри. «Дарунки Фребеля».

У своїй системі виховання маленьких дітей Ф. Фребель найбільшу увагу приділяв ігровій діяльності. Діяльність дитини, зокрема творча, найширше виявляється в іграх, тому він радив як можна ширше спиратися на них. Ігри дітей, їхня самодіяльність, підкреслював Ф. Фребель, є проявом інстинктивного потягу до рухів і дій, до самовиявлення внутрішніх станів. Унаслідок цього внутрішнє в ігровому процесі втілюється в різні форми зовнішнього. Завдання вихователя – розпізнати ці внутрішні потяги та знайти зовнішні об'єкти-стимули, у які вони будуть втілюватися. Ось у чому полягає найбільше виховне значення ігор. У них, залежно від засобів ігрової діяльності, вправляються тіло дитини, зір і дотикова чутливість, рухи стають спритнішими, розвиваються сприймання, мислення, уява, мова, збагачуються знання. Ігри сприяють пізнанню природи, зближують дітей одне з одним, із дорослими.

Виходячи з власного розуміння ігрової діяльності, її ролі в розвитку дитини, Ф. Фребель побудував систему своїх відомих шести Дарунків для ігор. Вони спрямовувалися не лише на сенсорний і моторний розвиток дитини, а й на її всебічний розвиток, з них випливала система різноманітних занять у дитячому садку, які мали на меті розвивати потенційні творчі сили дитини. Цим реалізувався принцип єдності розвитку й виховання в навчальній діяльності. Ф. Фребель передбачав супровід гри словом і піснею (тексти складав він сам).

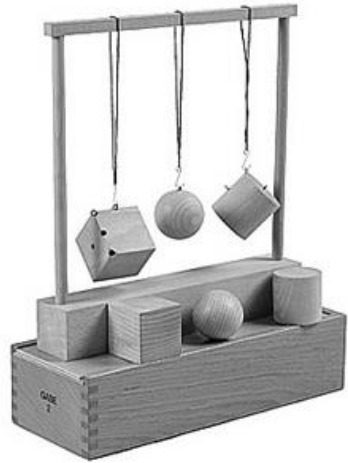

Дарунок перший – різноколірні м'ячі. М'яч – перша дитяча іграшка. Малятам пропонуються м'ячі кольорів райдуги, а також білий і чорний. Кожний на мотузочці, що дає змогу вільно маніпулювати ним.

Усією сукупністю своїх якостей м'яч задовольняє пізнавальні й рухові потреби дитини з раннього віку. Спостереження його в спокійному стані розвиває уявлення про цілий предмет, його форму. Рухові дії з м'ячем (праворуч – ліворуч, вперед – назад, вгору-вниз) формують сприймання простору, а повільні та швидкі рухи – відчуття часу.

Забарвлення іграшок навчає розрізняти кольори в навколишньому світі.

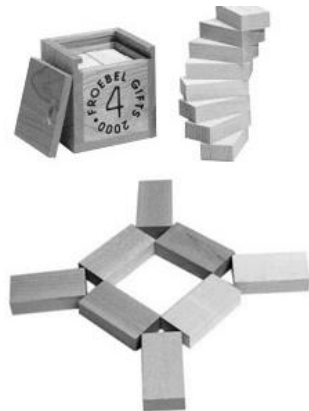
Дарунок другий – куля, кубик, циліндр. Ці тіла, починаючи з другої половини 1-го року життя, знайомлять дитину з різними формами предметів та їх властивостями. Протилежні за формою куля і кубик, поєднуючись і роз'єднуючись в іграх, дають уявлення про ціле й окреме. Куля, як і м'яч, демонструє рухові можливості сферичних предметів, кубик – статичні стани, а в різних положеннях у просторі – грані і кути. Круговий рух кубика, підвішеного на ниточці, дає уявлення про циліндр, але в цей час губиться сприймання його граней і кутів.

Дарунок третій – куб, поділений на 8 кубиків. Дії з кубом як з цілим предметом і з кубиками як частинами його формують уявлення про ціле і частини. Діючи з кубом або з кубиками, щось будуючи, дитина водночас додає, віднімає, ділить куб навпіл, на 4 чи 8 частин, множить. В іграх з кубиками вона засвоює, за визначенням Ф. Фребеля, три форми життя: будування, красу, пізнання.

Дарунок четвертий – куб, поділений на 8 брусків-площин. Граючись чи за завданням будуючи з брусків різні предмети, фігури, дитина ознайомлюється з лінійними, кутовими та площинними особливостями будівель, із довжиною, шириною, товщиною, висотою, з правилами рівноваги, стійкості, тобто із основними архітектурними поняттями. Як і в попередніх іграх, діти ознайомлюються з різними формами краси та пізнання.

Дарунок п'ятий – куб, поділений на 27 кубиків, 3 із цих кубиків поділені навскіс по діагоналі навпіл, а 3 із них навскіс, по діагоналі поділені на чверті. З усіх цих елементів можна скласти різноманітні комбінації- споруди, фігури прямокутної та гострокутної форми. Значно розширюється знайомство із властивостями предметів, з поняттями, представленими попередніми Дарунками. Побудова багатокутних предметів сприяє засвоєнню геометричних фігур.

Дарунок шостий – куб, поділений на 27 цеглинок, з яких 3 поділені навпіл уздовж і 12 поділені навпіл упоперек. Дії з цими цеглинками потребують відчуття реальності та спритності. Пошук назви будівлі розвиває уяву, збагачує мову дитини.

Значний внесок у теорію і практику виховання вніс Ф. Фребель своїми творами про рухливі ігри та заняття з дітьми. На його думку,

дитина прагне, навіть не усвідомлюючи того, виявити своє життя зовнішньо, спостерігати його на зовнішніх предметах, зробити його об'єктом спостереження. Для цього їй потрібен матеріал – нехай шматочок дерева чи камінчик, з якого вона робить щось. Ігрові та інші рухи справжньою своєю основою мають внутрішню сутність життя, яка усвідомлюється завдяки зовнішньому відображенню її в предметах. В іграх-подорожах, у пластичних рухах дитина пізнає світ, а зображуючи щось – творить. Кожний самостійний рух викликає в неї радість уже завдяки відчуттю сили, яке він збуджує.

Велику увагу приділяв Ф. Фребель навчальній діяльності, в якій дитина, пізнаючи зовнішній світ – природу, суспільні явища, розкриває і збагачує своє внутрішнє єство. Уже з п'яти років вона може складати з паперу предмети різної форми, викладати з паличок прямокутні, гострокутні й тупокутні фігури, показувати за допомогою паличок їхній стан і напрямок (вертикальний, горизонтальний, похилий).

Педагогічній системі Ф. Фребеля закидали формалізм і штучність у побудові ігор, надмірну регламентацію виховних заходів, але загалом прогресивна педагогічна громадськість високо оцінила теоретичні позиції та практику виховання маленьких дітей.

Ф. Фребель говорив: "Доля народів знаходиться більше в руках жінки, ніж тих, у чийх руках влада". Він надавав великої ваги підготовці жінок до виховної роботи з дітьми.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу та осмислення:

1. Під впливом якого педагога формувалися педагогічні погляди Ф. Фребеля?
2. Прослідкуйте педагогічний шлях Ф. Фребеля.
3. У якому році і де Ф. Фребель відкрив свій перший дитячий садок?
4. Чому педагог дав таку назву виховному закладу для дітей дошкільного віку?
5. Як Ф. Фребель поширював свої ідеї?
6. Ф. Фребель про ігри дітей раннього віку.
7. Опишіть кожен із шести Дарунків Ф. Фребеля. Розкрийте виховний вплив і методику використання кожного з них.
8. Які види діяльності рекомендував використовувати у дитячому садку Ф. Фребель?
9. Що стало підставою називати Ф. Фребеля "батьком дошкільної педагогіки"?

10. Які ідеї Ф. Фребеля знайшли подальший розвиток у педагогічній теорії та практиці?

Першоджерела:

1. Фребель Ф. Дитячий садок / Ф. Фребель // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг.ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С. 74-103.
2. Фребель Ф. Воспитание человека / Ф. Фребель // История зарубежной дошкольной педагогики / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С. 190-207.
3. Фребель Ф. Детский сад / Ф. Фребель // История зарубежной дошкольной педагогики / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С. 207-240.
4. Ушинський К.Д. Звіт відрядженого для огляду закордонних жіночих навчальних закладів колезького радника К.Д. Ушинського / К.Д. Ушинський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С.205-208.
5. Фребель Фридрих. Будем жить для наших детей / Фридрих Фребель. – М.: Изд-во У-Фактория, 2005. – 248 с.

ТЕМА 2.3. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ МАРІЇ
МОНТЕССОРІ

1. Педагогічна діяльність М. Монтессорі.
2. Педагогічна система М. Монтессорі.

1. Педагогічна діяльність
М. Монтессорі (1870 - 1952).

Марія Монтессорі народилася 31 серпня 1870 року в маленькому італійському місті Чіаравелла (Chiaraville). Вона була єдиною дитиною в сім'ї. Її батько – високопоставлений державний чиновник, мати – походила з одного з найстаріших в Італії роду, що славився освіченістю і вченістю. Мати була для того часу досить освіченою жінкою і все життя, як могла, допомагала дочці. Батько ж, навпаки, досить довго не схвалював бажання дочки вчитися, адже тодішній католицизм не заохочував жінку здобувати освіти.

У 1876 р. Марія – учениця початкової школи, де проявляла великий інтерес до навчання. У неї виявляється схильність до математичних і природничих наук. У 16 років вона вступила до Технічної школи з наміром отримати професію інженера. У цю школу до неї приймали лише юнаків.

У 1890 р. Марія поступає до Римського університету на медичний факультет. У ті часи це було майже неможливо, адже вища освіта, а тим паче медична освіта була привілеєм чоловіків. Їй навіть довелося звернутися до Папи Римського Лева XII для підтвердження права жінки бути студенткою медичного факультету й працювати лікарем. Добившись свого, Марія мала кожен день підтверджувати виборене право успішним навчанням. У 1896 р. вона успішно складає випускні іспити і стає першою в Італії жінкою – доктором медицини.

Марія Монтессорі отримала медичну практику, працюючи в університетській психіатричній клініці лікарем-асистентом. Тут вона вперше зіткнулася з дітьми з обмеженими можливостями. Її вразило, що ніхто не сприяв просуванню цих дітей уперед, вони були надані

самі собі. Навколишнє середовище не пробуджувало в дітей ніяких активних корисних дій. Вони практично були ізольовані від світу. Занурившись у проблеми лікування та навчання дітей з вадами розвитку, М. Монтесорі вивчала праці французьких психіатрів – Едуарда Сегена і Гаспара Ітара, після чого дійшла висновку, що розумова відсталість являє собою швидше педагогічну, ніж медичну проблему і що відсталі діти потребують більше доцільного виховання, ніж медичного лікування. Під впливом ідей Сегена та Ітара Марія розробляє власний метод розвитку органів чуття в розумово відсталих дітей.

Спочатку Марія Монтесорі веде дослідження в інституті експериментальної психології при Римському університеті, а в 1900 році очолює "Державну ортофренічну школу для дітей з відхиленнями в розвитку", яка була відкрита Лігою жінок Італії. У цій школі вона всього за три місяці, за висновком авторитетної комісії, домоглася приголомшливих результатів у роботі з розумово відсталими дітьми. Ще однією переконливою перемогою М. Монтесорі стали результати іспитів, які склали її вихованці при вступі до міської школи. Вони не тільки успішно впоралися із завданнями, а й випередили здорових дітей. Та обставина, що відсталі діти показали кращі результати, спонукали її досліджувати причини низького рівня розвитку здорових дітей. На думку М. Монтесорі, основна причина полягала в тому, що розвиток відсталих дітей підтримували й стимулювали, а в нормальних дітей він, навпаки, затримувався традиційними методами виховання й відсутністю індивідуального підходу. Вона дійшла висновку щодо необхідності спеціальної роботи із здоровими дітьми.

У 1904 р. Марія почала читати лекції з педагогічної антропології в Римському університеті, а також завідувати кафедрою гігієни в Королівському Жіночому Педагогічному коледжі, проводить різні антропологічні дослідження в галузі педагогіки. Паралельно вона вивчала методики роботи зі здоровими дітьми. У цей період були закладені основи її педагогічної системи. Необхідною умовою перевірки ефективності цієї системи стало застосування її на практиці.

6 січня 1907 р. за підтримки італійського мільйонера Едуардо Таламо в робочому кварталі Сан-Лоренцо (район Риму) було відкрито новий тип дошкільної установи - "Будинок дитини" ("Casa

dei bambini"), де Марія випробувала свій метод на здорових дітях. Його мешканцями стають 50 занедбаних дітлахів віком від 2 до 6 років.

Як результат теоретичних пошуків і практичної роботи у "Будинку дитини", в 1909 р. з'явилася книга Марії Монтессорі "Метод наукової педагогіки, що застосовується до дитячого виховання в Будинках дитини". Книга мала величезний успіх, її було перекладено 20 мовами світу. Метод М. Монтессорі починає свою тріумфальну ходу по всьому світу, активно впроваджуючись у життя.

У 1912 р. М. Монтессорі проводить у Римі перші міжнародні курси, на які приїхали вчителі майже зі всього світу: з європейських країн, а також Австралії, Індії, Китаю, США, Канади. Цього ж року М. Монтессорі здійснила першу подорож до Сполучених Штатів Америки. Її лекції викликали справжній бум. Послухати видатну італійку в Карнегі Холл збиралися тисячі слухачів. В одному з найпопулярніших американських журналів було опубліковано серію статей під загальною назвою "Освітнє чудо: метод М. Монтессорі". У цьому ж році в Америці було створено Монтессорі-Асоціацію (Montessori Educational Association). У 1915 р. в Сан-Франциско на міжнародній виставці Марія Монтессорі з блиском демонструє свій метод американцям у спеціально організованому класі за склом, який створили за її проектом у виставковому павільйоні.

У 1929 р. – Марія разом із сином Маріо організовує Міжнародну Монтессорі-асоціацію (AMI-Association Montessori-International), створює спеціальний коледж і школу. Популярність методу в Європі зростає з кожним роком.

Після встановлення фашистського режиму в Італії М. Монтессорі довелося емігрувати. Нова влада дуже негативно поставилася до її педагогічної системи, системи, орієнтованої на виховання вільної людини. Рятуючись від переслідувань, Монтессорі їде спочатку в Іспанію, потім до Голландії, а в 1939 році – в Індію, де вимушено проведе з сином сім довгих років. Тут вона продовжує наукову та педагогічну діяльність, активно популяризує свій метод.

У 1946 р. Марія Монтессорі повертається до Європи. Останні роки життя вона жила разом із сином у Голландії, країні, яку вона дуже любила, присвячує себе науково-педагогічній та громадській діяльності, боротьбі за мир. Марію Монтессорі тричі висували на Нобелівську премію миру.

У 1950 р. їй було присвоєно почесний ступінь доктора, професора Амстердамського університету, крім того, вона очолювала інститут педагогіки ЮНЕСКО в Гамбурзі. У 1951 році відбувся 9-й міжнародний Монтессорі-конгрес у Лондоні. Свій останній навчальний курс 81-річна Марія Монтессорі провела в австрійському місті Інсбрук.

Широко відомі такі праці М. Монтессорі: "Метод наукової педагогіки" (1909 р.), "Педагогічна антропологія" (1913 р.), "Самовиховання та самонавчання у початковій школі" (1922 р.), "Виховання для нового світу" (1946 р.), "Розвиток потенційних можливостей людини" (1948 р.), "Формування людини" (1950 р.).

6 травня 1952 р. Марії Монтессорі не стало. На її могилі в маленькому містечку Нордвіг, що поблизу Амстердама, викарбовано звернення: "Я прошу дорогих моєму серцю дітей, яким все під силу, працювати разом зі мною над встановленням мирних відносин між людьми в усьому Світі".

З 1952 року АМІ (Міжнародну Монтессорі-Асоціацію) очолив її син Маріо. Він зробив дуже багато для популяризації Монтессорі-педагогіки. Після його смерті (1982 р.) президентом АМІ стала онука Марії Монтессорі – Ренільде Монтессорі.

Сьогодні у всьому світі функціонують "монтессоріівські дитячі садки". У Монтессорі-педагогіки багато прихильників і послідовників. Її система майже століття визнається найбільш популярною, хоча й залишається альтернативною.

Система Монтессорі була добре відома тим, хто стояв біля витоків теорії та практики дошкільного виховання в Україні. Статті про досвід та ідеї італійського педагога, починаючи з перших своїх номерів, постійно друкував журнал "Дошкільне виховання" (1911 – 1917 рр.). У 1915 році керівник Київського товариства народних дитячих садків Наталя Лубенець видала книгу "Фребель і Монтессорі", у якій представила розгорнутий аналіз системи Монтессорі. Авторка загалом дала схвальну оцінку цій системі: "Роботи Монтессорі становлять еру в історії дошкільного виховання і доводять, що це – найважливіше і благородніше завдання, яке вимагає інтелігентності і великої душі". Доволі часто посилалася на М. Монтессорі Софія Русова. У книзі "Дошкільне виховання" вона зазначала: "Принцип Монтессорі правдивий – не треба лише впадати в крайнощі у його застосуванні". У 1921 році у Києві вийшла

друком книга М. Монтесорі "Метод наукової педагогіки". До того українські читачі користувалися російським виданням цієї книги (1913 р.). Аналіз різноманітних джерел дає підстави стверджувати, що становлення вітчизняної теорії виховання дітей дошкільного віку відбувалося під впливом системи М. Монтесорі, а її ідеї широко використовувалися в дитячих садках на початку ХХ ст.

Однак радянська система виховання відмовилася від ідей М. Монтесорі. Вони були розкритиковані та відкинута. За радянських часів її ім'я якщо і згадувалося, то лише в негативному контексті. М. Монтесорі називали "буржуазним педагогом", авторкою "ідеалістичної теорії виховання дітей дошкільного віку".

Ситуація змінилася наприкінці 80 р. ХХ ст. Демократичні процеси в суспільному житті призвели до кардинальних змін в освітній галузі. Яскравою ознакою того часу стало "повернення" М. Монтесорі. У Києві, як і в інших столицях колишнього Радянського Союзу, було відкрито Монтесорі-центр. У різних куточках України сьогодні є дитячі садки, які працюють за системою М. Монтесорі або з використанням елементів її системи. Приваблюють ідеї італійського педагога і батьків.

2. Педагогічна система М. Монтесорі. Педагогічна система М. Монтесорі є унікальною. Вона створена на підставі всебічного вивчення дитини й урахування її особливостей.

Система М. Монтесорі охоплює концепцію і технологію виховання та навчання дітей віком від 2,5 до 12 років. Проте особливе значення педагог надавала віку дитини з 3 до 7 років, "коли формуються та укріплюються всі основні сили та функції організму".

Провідна ідея вчення М. Монтесорі полягає в необхідності створення педагогом предметно-просторового середовища, в якому дитина могла б найповніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності. Це середовище має забезпечити розвиток кожної дитини за її індивідуальним темпом, з урахуванням її індивідуальних особливостей. Завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів для саморозвитку й розкритті правил їхнього застосування. Такими засобами є автодидактичні (самонавчальні) Монтесорі-матеріали, з якими дитина працює, спочатку наслідуючи педагога, діючи за зразком, а потім самостійно виконуючи різноманітні вправи. За її переконанням, діти мають унікальну здатність до саморозвитку.

М. Монтессорі так визначила завдання виховання дітей дошкільного віку :

- 1) розвиток усіх органів відчуття;
- 2) через розвиток органів відчуття розвивати всі психічні функції, особливо піклуючись про розвиток інтелекту, уваги, пам'яті, волі;
- 3) сприяти виробленню координованих психофізичних реакцій, розвитку координації та моторики;
- 4) розвиток навичок та потреби самообслуговування та самостійної діяльності;
- 5) розвиток мови;
- 6) розвиток емоцій, етичних й естетичних почуттів;
- 7) соціалізація дитини.

М. Монтессорі сформулювала педагогічні принципи, на підставі яких мають реалізовуватися завдання дошкільного виховання. Виховання повинне бути:

- 1) вільним;
- 2) індивідуальним;
- 3) спиратися на дані спостереження за дітьми;
- 4) засновуватися на активності та самодіяльності дитини.

Для реалізації цих завдань М. Монтессорі запропонувала метод самовиховання дітей у спеціально створеному середовищі. Створення середовища досягається своєрідним дидактичним матеріалом і сукупністю виховних прийомів.

Дидактичний матеріал у системі М. Монтессорі саме і є основним засобом саморозвитку, або "самотворення" дитини ("Діти – це істоти, які творять із себе людей"). Щоб виконати цю функцію, дидактичний матеріал повинен відповідати внутрішнім потребам дитини. Кожен матеріал дитина має отримати в певний період свого розвитку.

Дидактичний матеріал, розроблений М. Монтессорі, є різноплановим. Він включає в себе більш ніж 200 найменувань і в сукупності має забезпечити розв'язання всіх завдань дошкільного виховання. Матеріал поділяється на такі групи:

- 1) матеріал для розвитку сенсорики (органів чуття);
- 2) матеріал для вправ у повсякденному житті;
- 3) інтелектуальний матеріал для розвитку мовлення, навичок письма, читання, математичних уявлень;
- 4) матеріал для "космічного виховання".

Особливу роль у розвитку дітей дошкільного віку М. Монтесорі відводить сенсорному вихованню. Про значення розвитку органів чуття писали й інші педагоги, зокрема Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцци, Ф. Фребель. Це не випадково. За твердження сучасних вчених, 9/10 інформації дитина дошкільного віку отримує через органи відчуття. Чим краще розвинуті органи відчуття, тим більше й якісніше інформації отримає дитина, тим швидше вона адаптується в навколишньому світі.

М. Монтесорі вважала, що внутрішній світ дитини є "неорганізованим". Зовнішній світ уявляється їй хаотичним. Важливим завданням є впорядкування сприймання навколишнього світу. Ця проблема може бути успішно розв'язана за допомогою сенсорного дидактичного матеріалу й системи вправ.

Сенсорний матеріал, розроблений М. Монтесорі, є унікальним щодо розвитку всіх сфер відчуття: зору, слуху, смаку, нюху, тактильного, баричного, термічного, стереогностичного.

Матеріал для розвитку зору складається з дерев'яних блоків із вкладними циліндрами, розміри яких змінюються в певній послідовності; геометричного комоду (для вивчення геометричних фігур). Серед сенсорних матеріалів є також: "Рожева вежа", яка сприяє засвоєнню понять "великий-маленький"; "Коричнева драбина", яка формує уявлення про поняття "товстий-тонкий"; "Червоні штани" - для засвоєння понять "довгий-короткий"; кольорові картки - для ознайомлення з кольорами та ін.

Для розвитку слуху використовуються шумові коробочки, які заповнені різним дрібним матеріалом і різняться своїм "звучанням". Діти порівнюють їх між собою, розміщують у певній послідовності, визначають парні коробочки.

Для розвитку нюху передбачаються коробочки з речовинами, що мають різні запахи.

Для розвитку тактильного відчуття М. Монтесорі запропонувала використовувати колекції з карток паперу, картону, клаптиків тканини з різною на дотик поверхнею.

Для розвитку баричного відчуття (спроможність розрізняти предмети за вагою) був запропонований комплект дерев'яних брусків, виготовлений з різних порід дерева. Вони однакові за розміром, але відрізняються за вагою. Ця різниця є дуже незначною – усього 6 гр. між суміжними брусками. Діти повинні розмістити бруски в певній послідовності: від найлегшої до найбільш важкої.

Для розвитку термічного відчуття використовується комплект металевих посудин циліндричної форми з кришечками, у які заливають воду різної температури. Діти мають викласти їх у певній послідовності: від найбільш "холодної" до найбільш "теплої". Може бути використаний й інший комплект, тоді діти повинні підібрати "пару" до кожної посудини.

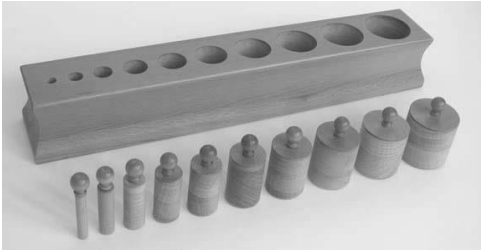
Для розвитку стереогностичного відчуття використовуються геометричні фігури. Пропонується вправа на кшталт "таємничого мішечка". Діти мають на дотик "упізнавати" геометричні фігури (наприклад кубики й цеглин) та розкласти їх у відповідні купи.

Одним із правил роботи з сенсорним матеріалом (за винятком матеріалу для розвитку зору) є "виключення зору". Діти зав'язували собі пов'язкою очі. Така вимога пояснюється тим, що очі є основним "інформатором" людини й, "виконуючи основну роботу", залишають інші органи відчуття недорозвинутими. Крім того, це дає можливість дітям не відволікатися й повністю зосереджуватися на виконанні завдання.

Однією з особливостей сенсорного матеріалу М. Монтессорі є те, що дитина працює з ним самостійно (вона саморозвивається). Це відбувається завдяки тому, що матеріал містить у собі:

- сенсорні стимули – матеріал стимулює інтерес до себе, викликає рухову активність, "запрошує до роботи";
- точність що забезпечує координованість рухів, дій;
- контроль помилки – дитина сама бачить свою помилку й виправляє її;
- матеріал викликає в дітей самостійні повторювальні дії, тобто вправляє;
- матеріал являє собою "ізольовані труднощі", тобто трудність, з якою стикається дитина в конкретному матеріалі, проявляється лише в одній властивості (якості), наприклад, при ознайомленні з формою;

- дидактичний матеріал М. Монтессорі також являє собою "чисті категорії сприймання". Вона уникала використовувати об'єкти природи (квіти, фрукти, овочі та ін.) для вивчення кольорів, форм, розмірів тощо.

Отже, дитина працює з дидактичним матеріалом самостійно, ніким не підштовхується, реагує на стимули, які відповідають її внутрішнім потребам і викликають рухову активність. Надаючи можливість дошкільникові самостійно помічати й виправляти помилки, матеріал тим самим забезпечує максимальну самостійність дитини. Не лише вибір матеріалу, а й темп, час роботи з ним дитина визначає самостійно.

Вправи із сенсорним матеріалом не тільки розвивають органи відчуття, але й одночасно сприяють розвиткові вищих психічних процесів: інтелекту, пам'яті, уваги та ін.

Призначення матеріалу другої групи – формування в дитини практичних навичок догляду за собою. Дитина до 3 років значною мірою залежить від людей, що її оточують. Вона не вміє самостійно обслуговувати себе (одягатися, роздягатися, їсти тощо). Необхідно визволити її від цієї залежності, "природної несвободи". Виховання дітей дошкільного віку, вважала М. Монтессорі, має бути спрямовано на те, щоб допомогти їм у здобутті самостійності.

Для того, щоб дитина стала самостійною, позбулася "природної несвободи" й набула навички догляду за собою, педагог розробила спеціальний матеріал і систему вправ.

Особливе місце серед матеріалів цієї групи займає набір з 10 рамок. На дерев'яних рамках прикріплена тканина з нашитими гудзиками різної величини, стрічки, шнурівка, гачочки. Їхнє призначення:

- 1) підготовка дитини до одягання-роздягання;
- 2) розвиток дрібної моторики, координації рухів.

Третя група матеріалу М.Монтессорі – інтелектуальний матеріал, який підготовлює дітей до навчання грамоти, письма,

математики. Матеріал для навчання грамоті включає у себе трафарети або контури із зображенням алфавіту, цифр; таблиці складів; картки із зображенням різноманітних речей та картки зі словами, що їх називають; послідовні картинки для складання розповідей та ін.

Математичний матеріал складається із контурів цифр; коробок з цифрами; червоно-синіх штанг; намистин для складання; шафи з так званим "Золотим матеріалом" (золотистого кольору намистини, які можуть поєднуватися між собою, створювати десятки, сотні) та ін.

Матеріал четвертої групи застосовується для так званого "космічного виховання" дітей. Його завданням є ознайомлення дітей з навколишнім світом, культурою людства. Діти отримують перші знання з фізики, хімії, біології, історії, географії, астрономії тощо. Метою "космічного виховання" є формування в дітей цілісного сприймання картини світу. Матеріал включає в себе глобуси, географічні карти, астрономічні календарі, макети (наприклад, макет Сонячної системи), різноманітні ілюстрації, приладдя для елементарних дослідів.

Монтессорі-матеріал був розроблений експериментально. Лише після тривалої та ретельної перевірки, відкидаючи все, що не викликало інтересу, не фіксувало уваги й не стимулювало самостійних повторювальних вправ дітей, М.Монтессорі визнавала їхню придатність. Є своя логіка і в послідовності використання цього матеріалу. Кожен матеріал готує до роботи з наступним матеріалом. Крім того, матеріал М.Монтессорі також побіжно готує дітей до

подальшого навчання. Вона не вчить писати власне письмом, а читати читанням. Дитина дістає можливість самостійно, "поелементно" навчитися цього. Наприклад, побіжну підготовку руки до письма складає набуття певних навичок у діях із блоками циліндрів (координація рухів та дрібна моторика трьох пальців руки, які тримають ручку, олівець), робота з металевими вкладками (обведення їх, штрихування контурів), робота з "піщаними" літерами, що розвиває м'язову пам'ять на конфігурацію літер тощо.

Педагогічна система М. Монтессорі вважається системою вільного виховання дітей дошкільного віку, а її авторка – найбільш авторитетним представником теорії вільного виховання.

М. Монтессорі намагалася створити систему виховання, яка б відповідала природі дитини і яка б сприяла розвитку того, що закладено природою в кожну дитину. Вона негативно ставилася до сучасної їй практики навчання і виховання та вважала її насильством над природою дитини. За її словами, традиційна освіта лише гальмує природний розвиток дитини.

Учена стверджувала, що духовний і фізичний розвиток дитини відбувається за специфічними законами. У школах, дитячих садках, не знаючи цих законів, направляють розвиток дітей хибним шляхом.

За переконанням М. Монтессорі, педагоги, навіть досвідчені, не спроможні пізнати внутрішні потреби та шляхи розвитку кожної конкретної дитини. Тому замість того, щоб допомагати дітям, вони шкодять їм, гальмують їхній розвиток.

Вихід М. Монтессорі бачила в тому, щоб дитині нічого не нав'язувати, а надати їй максимальну свободу. Саме надання дитині свободи має забезпечити її правильний, природний розвиток. Завдяки свободі дитина отримує можливість самостійно розвивати в собі те, що закладено в неї природою. Дитина, за її словами, "сама має творити себе". Дитині має бути надана свобода діяльності. Саме в процесі цієї діяльності, вільної та природної, дитина й розвивається, розкривається її природа. У чому виявляється свобода дитини? Зазначимо, що свобода не означає всюдозволеність. Це дисциплінована свобода. Насамперед, це свобода вибору діяльності, вибору дидактичного матеріалу, способу роботи з ним. Дитина самостійно вибирає матеріал, самостійно працює з ним, тобто вона саморозвивається. Усе відповідає її бажанню, цікавості, рівню розвитку.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу та осмислення:

1. Роз'ясніть сутність звернення дитини до педагога: "Допоможи мені це зробити самій", які стали символом педагогіки М. Монтесорі.
2. Чи погоджуєтесь ви із твердженням М. Монтесорі: "Дитина сама знає основні шляхи до саморозкриття особистості. Головне – не заважати їй у цьому"?
3. У чому полягає своєрідність і привабливість ідей і технологій М. Монтесорі?
4. Яку роль відведено педагогові в педагогічній системі М. Монтесорі?
5. Що саме утворює "предметно-розвивальне" середовище в системі М. Монтесорі?

Першоджерела:

1. Монтесорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в "Будинках дитини" / М. Монтесорі // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк.,2004. – С.104-120.
2. Монтесорі М. Метод наукової педагогіки, призначений для дитячого виховання в Домах ребенка М. Монтесорі // История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматия / сост. Н.Б. Мчеладзе и др. – М.: Просвещение, 1986. – С. 378-412.
3. Лубенець Н.Д. Фребель і Монтесорі / Н.Д. Лубенець // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища школа.,2004. – С. 283-290.
4. Монтесорі М. Помогите мне это сделать самому / М. Монтесорі / сост. М.В. Богуславский, Г.В. Корнетов. – М.: Издат. дом "Карапуз", 2001. – 272 с.

Література:

1. Дичківська І.М. М. Монтесорі: теорія і технологія / І.М. Дичківська, Т.І. Поніманська. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2006. – 304 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навч. посіб. / І.М. Дичківська. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2013. – С.109-159.
3. Дичківська І.М. Через свободу і самостійність: Розвиток індивідуальності дитини в теорії і практиці М. Монтесорі / І.М. Дичківська // Дошкільне виховання. – 1993. – № 5. – С. 6-17.

4. Дичківська І.М. Розвивальна роль дидактичного матеріалу в педагогічній системі М. Монтесорі / І.М. Дичківська // Дошкільне виховання. – 1998. – № 4. – С.20-21.
5. Печенко І. Виховання для життя: соціалізація особистості в дитинстві у педагогіці Монтесорі / І. Печенко // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С.78-80.
6. Сорокова М.Г. Система М. Монтесорі: теорія и практика: учебн. пособие / М.Г. Сорокова. – М.: Академия, 2003. – 384 с.
7. Якименко С.І. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтесорі: порівняльний аналіз: монографія/ С.І.Якименко, Г.С.Міленіна. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015.- 296 с.

Фільми про М. Монтесорі та її систему (YOU TUBE): "Фільм о Марии Монтесорри"; "Метод М. Монтесорри. Трогаем ... пробуем .... осязаем этот мир"; "Презентація метода Марии Монтесорри. Мастерская будущего"; "Воспитание по Монтесорри"; "Montessori material"; "Montessori 0-3"; "A Montessori morning"; "Montessori Sensorial Exercises".

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

ТЕМА 3.1. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

- 1. Перші заклади суспільного дошкільного виховання в Україні.*
- 2. Внесок педагогічних товариств у розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні.*

1. Перші заклади суспільного дошкільного виховання в Україні. Перші заклади суспільного дошкільного виховання в Україні. Суспільне дошкільне виховання в Україні починає свою історію з кінця ХІХ століття. Саме тоді склалися умови для виникнення закладів суспільного дошкільного виховання. Як і в інших країнах, відкриття дошкільних закладів було пов'язано із розвитком капіталістичного способу виробництва й тими змінами, що відбувалися в цей час у суспільстві.

Розвиток промисловості призвів до масового залучення до виробництва жінок. Це відразу гостро поставило проблему догляду за дітьми працюючих матерів. Положення сімей трудящих у той час було жакливим. Щоб прогодувати сім'ю, батьки були вимушені працювати, залишаючи вдома, без необхідного догляду навіть дітей-немовлят. У той час почали активно включатися в суспільне життя також жінки з середніх верств населення. Таким чином, зміни, що відбулися в становищі жінок у кінці ХІХ століття, зумовили необхідність відкриття дошкільних закладів, причому орієнтованих на різні соціальні групи.

Передумовою виникнення й розвитку суспільного дошкільного виховання стала активізація соціально-політичного життя в Україні. Одним із напрямів суспільного руху того часу був суспільно-педагогічний напрям. У суспільстві збільшився інтерес до проблем формування особистості, навчання та виховання підростаючого покоління. У передових колах сформувалося нове ставлення до сім'ї, шлюбу, виховання дітей.

Суспільно-педагогічний рух кінця ХІХ століття стимулював інтерес і до виховання дітей дошкільного віку – першого й найбільш

відповідального періоду в житті дитини. Багато педагогів, представники інших наук звернулися саме до цього вікового періоду.

Наприкінці XIX століття активізувався розвиток педагогіки та наук, які вивчали дитину (дитяча психологія, анатомія, фізіологія та ін.). Педагогічна думка все більше схилилася до переконання в необхідності відкриття закладів суспільного дошкільного виховання, їх доцільності і корисності. За думкою захисників цієї ідеї, дитячі садки, з одного боку, повинні були дати змогу жінці сполучати працю й материнство, а з іншого – сприяти правильному розвитку, вихованню дітей, підготовці їх до школи.

Значною мірою розвитку суспільного дошкільного виховання сприяв досвід зарубіжних країн з організації закладів виховання дітей дошкільного віку. У багатьох країнах вони вже стали досить поширеним явищем.

Коли в Україні з'явився перший дитячий садок? В останні роки в окремих виданнях вказується 1839 рік – місто Полтава. Це майже два роки по тому, як у Бланкенбурзі відкрив свій відомий заклад Ф. Фребель, і за рік до того, як він вигадав саму назву – "дитячий садок". Але навряд чи цей заклад для малюків за його призначенням, організацією та змістом виховної роботи можна назвати дитячим садком. Як слідує з документу, на який спираються прихильники цієї версії, заклад у Полтаві призначався "для тих бідних дітей, які під час денних робіт батьків залишалися без догляду, були позбавлені моральної освіти і більш того, піддавалися усім нещасним випадкам, які за слабкістю сил і за браком досвіду неспроможні були попередити або передбачити". Таким чином, тут ішлося лише про забезпечення догляду за дітьми та попередження їх травматизму. Правильніше було б назвати цей заклад притулком для маленьких дітей з бідних сімей. Дітей приймали з трирічного віку. Час перебування дітей у цьому закладі був досить тривалим – 13-14 годин (з 7 ранку до 20-21 години вечора). Діти отримували їжу і, в разі необхідності, медичну допомогу та одяг. Утримувався цей заклад за рахунок благодійних пожертв. До речі, на той час в Україні існували притулки для дітей-сиріт. Становище дітей в них було жалюгідним. Заклад м. Полтави відрізнявся від них, мабуть, лише тим, що призначався для малюків, які мали батьків.

У більшості джерел датою, коли була зроблена перша спроба відкриття дитячого садка в Україні, називається 1858 рік. Здійснила її дружина редактора газети "Киевские губернские ведомости" Є. Чернишова.

У її зверненні до М.І. Пирогова, який тоді обіймав посаду попечителя Київського учбового округу, було викладено цілісний погляд на організацію і зміст системи виховання малят. Цей дитячий садок призначався для дітей заможних батьків.

У 1866 році були відкриті дитячі садки в Миколаєві та Одесі.

У 1871 році в м. Києві сестри Ліндфорс – Марія та Софія (згодом Русова) відкрили перший український дитячий садок. Його відвідували діти київської інтелігенції. Багато років по тому С. Русова писала, згадуючи ці часи: "Ідея дошкільного виховання дуже повільно реалізовувалася у нас на Україні та і реалізувалася вона, проти усіх психологічних та педагогічних вимог, не на рідній мові, а на державній російській".

У 1882 році утримувачка початкової школи К. Безменова також відкрила приватний дитячий садок. За її уявленням, дитячий садок – це та ж елементарна школа, але в ній "корисне і серйозне іде поруч з приємним та цікавим для дитячого віку". До цього дитячого садка приймалися діти з п'ятирічного віку. Отже, цей заклад орієнтувався головним чином на підготовку дітей до навчання в школі. Проіснував дитячий садок К. Безменової до 1889 року.

Поодинокі спроби відкриття дитячих садків робилися і в наступні роки.

Значну роль у розвитку суспільного дошкільного виховання відіграли педагогічні товариства, які почали з'являтися на початку ХХ століття у великих містах України. Вони носили громадський самодіяльний характер. До їх складу входили педагоги, лікарі, прогресивні діячі інших професій, освічені батьки, тобто ті, кого цікавили й непокоїли проблеми виховання дітей дошкільного віку.

Педагогічні товариства відкривали дитячі садки, популяризували ідею суспільного виховання дітей-дошкільнят, сприяли поширенню наукових поглядів на виховання тощо. Деякі з товариств навіть здійснювали підготовку педагогів дошкільного виховання. Більшість педагогічних товариств ставили за мету допомогу дітям простого народу шляхом відкриття для них закладів суспільного дошкільного виховання.

Найбільшими і найактивнішими були товариства м. Києва: Київське товариство народних дитячих садків і Фребелівське педагогічне товариство. Обидва були засновані в 1907 році.

Загальна кількість зареєстрованих товариств склала на початок 1917 року – п'ятнадцять. У періодичних виданнях тих часів згадувалися товариства міст Одеси, Харкова, Миколаєва, Кременчука, Катеринослава, Житомира та ін.

Суспільне дошкільне виховання виникло й розвивалося виключно як ініціатива приватних осіб та педагогічних товариств. Уряд царської Росії, Міністерство народної освіти байдуже ставилися до цієї проблеми та ігнорували всі звернення і пропозиції прогресивних діячів.

Дошкільні заклади не були включені до державної освітньої системи і не мали державного фінансування. Всі вони існували або на кошти батьків, або на благодійні пожертви.

Така ситуація зберігалася до 1917 року. Відсутність державної підтримки гальмувала розвиток суспільного дошкільного виховання. У 1917 році в Україні налічувалося всього 47 зареєстрованих дитячих садків.

Попри всі труднощі, заклади суспільного дошкільного виховання мали деяке розповсюдження. Причому існували вони не тільки у формі дитячих садків. Можна стверджувати, що в цей час склалася навіть певна система суспільного дошкільного виховання: дитячі садки, ясла, осередки, майданчики, притулки.

Дитячі садки поділялися на дві групи: платні приватні та безплатні (народні).

Платні приватні дитячі садки існували за рахунок одержуваної платні. Їх відвідували діти заможних батьків, що належали до середніх прошарків населення. Дитячі садки мали на меті всебічне виховання дітей та їх підготовку до школи. Час перебування дітей у цих садках обмежувався 4-6 годинами.

Тим, хто відкривав дитячі садки в Україні, в той час було дуже складно. Вони були одними з перших і йшли невідомим шляхом. Не було чіткого уявлення про організацію дитячого садка, не визначено зміст виховної роботи, відсутнє методичне забезпечення. Тому кожен дитячий садок створювався у відповідності з поглядами його засновників. Широко використовувався зарубіжний досвід і, перш за все, педагогічні системи Ф. Фребеля, М. Монтесорі, творчі напрацювання російських педагогів.

На краще ситуація змінилася на початку другого десятиріччя ХХ ст. Це сталося завдяки діяльності київських педагогічних товариств, які активно розробляли питання теорії і методики дошкільного виховання.

Як показало вивчення матеріалів дитячих садків, дітям читали художню літературу, проводили з ними бесіди, заняття з малювання, ліплення, ручні роботи (вирізання, плетіння, вишивання та ін.), будівництва з фребелівського матеріалу, праця у природі. Широко застосовувалися ігри (організовані, вільні, рухливі). Дітей виводили на прогулянки, екскурсії. Зі старшими дітьми проводили предметні уроки, спрямовані на розумовий розвиток, вчили грамоті, лічбі, а іноді й іноземним мовам.

Цікавим був досвід організації родинних дитячих садків. Вони не мали офіційного статусу. Батьки об'єднували свої зусилля для виховання дітей. Дітлахів збирали на 2-4 години для спільних ігор та занять, які проводили батьки або запрошені вихователі.

Народні дитячі садки призначалися для дітей з бідних родин. Створювалися та утримувалися вони на кошти педагогічних товариств. Іноді такі дитячі садки відкривали для дітей своїх робітниць власники великих підприємств.

У народних дитячих садках кількість вихованців була досить великою – близько 100 дітей. Групи склалися з 50 малюків. Перебування дітей у цих дитячих садках було тривалим – 8, а іноді й більше годин. У навчально-виховному процесі перевага надавалася заняттям ручною працею, проведенню народних дитячих ігор.

Перший народний дитячий садок було відкрито в Києві в 1902 році Київським товариством сприяння вихованню і захисту дітей.

Ясла, як і народні дитячі садки, також призначалися для дітей бідніших верств населення, але їх відвідували діти до трирічного віку. Становище малюків у сім'ях робітників на той час було жакхливим. Матері, які працювали, були вимушені залишати без догляду навіть дітей-немовлят. "Няньками" ставали старші діти, які нерідко самі ще були дошкільного віку. У яслах малюків доглядали, годували, але виховної роботи з ними майже не проводили.

Осередки також мали багато спільного з народними дитячими садками. Їх метою було забезпечення догляду за дітьми під час праці батьків на виробництві. Діяли вони за принципами народних

дитячих садків. Були осередки які призначалися для дітей тільки дошкільного віку, а були й змішані – для дітей дошкільного та шкільного віку.

Майданчики функціонували сезонно, переважно влітку. Призначення майданчиків – організація дозвілля дітей, їх виховання та оздоровлення. Розраховані вони були на велику кількість дітей – 100-150 осіб. Як правило, організовувалися в парках та садах. Майданчики були як платні – для дітей заможних батьків, так і безплатні – для дітей з бідних родин. На майданчиках для дітей організовувалися ігри, читання, проводилися бесіди, розучувалися вірші та пісні, з дітьми проводили заняття з ручної праці, малювання, ліплення. Влаштувалися екскурсії, прогулянки, дитячі свята. На майданчиках працювали педагоги, серед яких було багато "фребелівок" – виховательок, які спеціалізувалися на вихованні дітей дошкільного віку. Майданчики користувалися великою популярністю й були створені в багатьох містах України. У Києві перший дитячий майданчик було організовано в 1892 році на Володимирській гірці.

З 90-х років XIX століття почалася діяльність земств з організації на селі притулків-ясел для догляду за дітьми під час літніх сільськогосподарських робіт.

В Україні функціонувала також система закладів опіки для дітей-сиріт, у яких перебували й діти дошкільного віку.

Перші дитячі садки відкривали освічені жінки, які мали хист до педагогічної діяльності. Між тим, ця справа вимагала спеціальної фахової підготовки. На початку XX століття Київськими педагогічними товариствами були відкриті два навчальні заклади, які спеціалізувалися на підготовці дошкільних працівників.

2. Внесок педагогічних товариств у розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні.

Київське товариство народних дитячих садків. Наприкінці XIX століття в Києві виникло благодійне товариство сприяння вихованню та захисту дітей, у складі якого була комісія з дошкільного виховання. У 1899 році її члени звернулися до Міністерства народної освіти із клопотанням про дозвіл заснувати Товариство народних дитячих садків. Дозвіл було одержано лише в 1906 році, а ще через рік було затверджено Статут Товариства. Назва товариства вказувала на спрямованість його діяльності: це, перш за

все, відкриття народних дитячих садків для дітей трудящих, а також пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання, підготовка садівниць (вихователів). "Перед нами велика, складна, але разом з тим нескінченно корисна і вдячна робота..." – так було записано у збірці "Народний дитячий садок", яка, по суті, була програмою діяльності товариства й вийшла у світ у рік його заснування.

Київське товариство народних дитячих садків об'єднувало у своїх рядах вчителів, лікарів, людей інших професій, яких турбувало положення дітей простого народу. Слід зазначити, що до товариства входили й почесні члени – заможні люди: фабриканти, землевласники, які робили благодійні внески і тим самим фінансували його діяльність. У 1908 році у складі товариства було 155 дійсних і почесних членів, а в 1916 році – 260.

Головою товариства була обрана Наталія Дмитрівна Лубенець, дружина відомого педагога, послідовника К.Д. Ушинського, – Т.Г. Лубенця, автора декількох підручників для початкової школи.

Маючи за мету створення широкої мережі народних дитячих садків і розуміючи, що приватної ініціативи для розв'язання цієї проблеми недостатньо, Київське товариство народних дитячих садків у 1907 році звернулося з доповідною запискою до Міністерства народної освіти. У ній йшлося про надзвичайно тяжке становище дітей дошкільного віку в сім'ях трудящих, зазначалося, що "на всю Росію з 1365 мільйонами дітей дошкільного віку існує всього 10 народних дитячих садків". Автори записки наполягали на необхідності поширення турботи держави про виховання дошкільнят і клопотали перед міністерством про те, щоб:

"1. Порушити в законодавчому порядку питання про включення дитячих садків у систему державних навчально-виховних закладів і про внесення в кошторис Міністерства народної освіти окремої суми на заснування та утримання дитячих садків, а також навчальних закладів для підготовки дитячих садівниць та їхніх помічниць.

2. Видати постанову про народні дитячі садки та встановлення правил введення в дію цих закладів.

3. Допускати до нагляду за дітьми у дитячих садках та до занять з ними тільки осіб, які прослухали спеціальні курси.

4. Заснувати у великих містах постійні курси для педагогічної підготовки садівниць та їхніх помічниць.

5. Ввести до курсу жіночих середніх навчальних закладів, де викладається педагогіка, теоретичне та практичне ознайомлення з вихованням дітей дошкільного віку".

Вимоги, що містилися у доповідній записці, характеризують діяльність товариства як демократичну, спрямовану на розвиток державної системи дитячих садків і підготовки кадрів для них.

У відповіді міністерства на це звернення вказувалося, що воно "цілком співчуває справі розвитку народних дитячих садків і має намір зайнятися розробкою цього питання". Але реальних дій за цією обіцянкою не послідувало. Єдине, що було зроблене, – це внесення в 1909 році в кошторис міністерства статті витрат "на заняття з дітьми дошкільного віку". Між тим, виділені суми були надто мізерні, щоб змінити ситуацію на краще.

У 1912 році Київське товариство народних дитячих садків здійснило нову спробу звернути увагу уряду на проблему дитячих садків. До міністерства було надіслано проект розвитку мережі дитячих садків у європейській частині Росії та на Кавказі. Була обгрунтована й обрахована існуюча потреба в народних дитячих садках і визначена сума, яка була необхідна на їх фінансування. На думку укладачів цього документа необхідно було відкрити 5213 народних дитячих садків (на 50 дітей кожний). Дитячі садки мали відкриватися і частково фінансуватися державою. Пропонувалося також залучати кошти земств і міських управ. Але і цього разу міністерство не пішло далі письмових подяк упорядникам документа.

За відсутності відповідних офіційно створених структур, які займалися б розробкою теорії та методики дошкільного виховання, цю роль узяли на себе деякі педагогічні товариства. Особливо активним у цьому плані було Київське товариство народних дитячих садків. Воно стало своєрідним науково-методичним центром, здійснивши велику роботу з визначення змісту, організації виховання в дитячому садку.

У книзі "Народний дитячий садок" (1907) було надруковано "План бесід предметних уроків і занять у дитячому народному садку". Це стало початком роботи Товариства над визначенням змісту виховної роботи в дитячому садку. Слід додати, що цей план був першою, зафіксованою у друкованому виданні програмою дитячого садка. Його було складено за місяцями і поділено за видами діяльності.

У 1908 році Товариство розробило "Положення про дитячі садки", в якому були визначені завдання дитячого садка, порядок його відкриття, зміст навчально-виховної роботи, а також вимоги до освітнього рівня педагогічного персоналу.

Згідно з Положенням, функцією дитячого садка визнавалося виховання дітей 4-8 років. Визначалися такі види діяльності:

- 1) унаочнені бесіди та розповіді;
- 2) ігри зі співом та гімнастикою;
- 3) малювання;
- 4) ліплення;
- 5) ручна праця;
- 6) перші елементи читання, письма та рахунку.

Провідною формою організації навчання називалося заняття. На роботу в дитячі садки на посади садівниць (виховательок) мали допускатися особи із середньою освітою та спеціальною курсовою або отриманою у відповідних навчальних закладах підготовкою.

Робота над змістом і організацією виховання в дитячому садку продовжувалася і в подальші роки. У 1910 році Товариством була розроблена "Програма занять у дитячому садку". У ній зміст виховної роботи був розподілений за видами діяльності, віковими групами, а також надавалися деякі методичні поради, наводився перелік рекомендованих наочних матеріалів.

Бажаючи активізувати науково-методичну роботу та надати їй цілеспрямованого характеру, Товариство створило в 1911 році "особливу педагогічну комісію", яка повинна була займатися "теоретичною і практичною розробкою проблем виховання". Головою комісії був обраний В.В. Флеров, а товаришем (заступником) голови – С. Ф. Русова.

Комісія окреслила коло проблем, які необхідно було розглянути в першу чергу, склала план роботи. У відповідності до цього плану члени комісії готували доповіді й виступали з ними на засіданнях. Комісія працювала активно і плідно. Про це свідчить той факт, що вже в перший рік існування було проведено вісім засідань, кожне з яких було насиченим і змістовним. Так на останньому засіданні (1911) було заслухано 13 доповідей, серед них такі, як-от:

- 1) Про відділ дошкільного виховання при Петербурзькому Товаристві сприяння дошкільному вихованню.
- 2) Про іграшки і дитячий театр.
- 3) Про екскурсії для дітей дошкільного віку.

- 4) Про книгу Пенцига "Серйозні відповіді на дитячі запитання".
- 5) Про народний дитячий майданчик у Полтаві.
- 6) Про дисципліну у дитячих садках.
- 7) Про покарання.

Ознайомлення з матеріалами засідань комісії дає підстави зробити висновки про те, що його члени добре володіли інформацією про стан теорії та практики дошкільного виховання в Україні, Західній Європі, Росії. Жваво відкликалися вони на появу нових педагогічних книжок, публікацій, практичного досвіду, самі проводили серйозну науково-дослідницьку роботу. Діяльність комісії сприяла розвитку теорії і практики дошкільного виховання.

У роботі комісії активну участь брала С.Ф. Русова. Так, п'ять з восьми засідань 1911 року пройшли під її головуванням. На багатьох з них вона виступала з доповідями.

Визначаючи одним зі своїх завдань пропаганду ідеї суспільного виховання дітей дошкільного віку, правильного й наукового виховання дошкільників узагалі, Київське товариство народних дитячих садків прийняло рішення про заснування спеціального журналу. Організація нового видання була справою досить складною, оскільки розраховувати можна було лише на власні сили.

Журнал з назвою "Дошкільне виховання" почав видаватися в 1911 році і виходив до жовтня 1917 року. Це було єдине в Російській державі періодичне видання, повністю присвячене питанням дошкільного виховання. Журнал мав такі розділи:

- 1) Пропаганда ідеї суспільного дошкільного виховання і перш за все народних дитячих садків.
- 2) Психологія дитинства і експериментальна педагогіка.
- 3) Теорія і практика дитячого садка: зразки занять, бесід, ігор, пісень тощо.
- 4) Гігієна дитячого віку та фізичне виховання дітей.
- 5) Критика і бібліографія, огляд вітчизняних та зарубіжних книг і журналів.
- 6) Педагогічна хроніка.

Опубліковані в журналі статті були дуже різноманітними за своєю тематикою і мали як теоретичний, так і практичний характер. У "Дошкільному вихованні" співробітничали відомі педагоги, психологи, діячі з дошкільного виховання України та Росії: І. Сікорський, С. Яницька, В. Фльоров, С. Тихєєва, М. Свентицька та інші. Друкувалися матеріали вихователюк-садівниць. Журнал сприяв творчому єднанню педагогів, які проживали в різних регіонах Російської імперії. Редактором журналу була Н.Д. Лубенець. Вона не лише редагувала журнал, але й була авторкою багатьох статей.

У 1916 році тираж журналу досяг 1000 примірників. Його знали далеко за межами України. У 1915 році, коли тираж складав 718 примірників, його передплатники розподілялися таким чином: у південних губерніях було передплачено 311 примірників, у центральних – 126, північних – 95, на Кавказі – 44, на Уралі – 36, Сибіру, Польщі – 10, за кордоном – 2. 42 примірники було передплачено у Києві.

З метою пропаганди ідеї суспільного дошкільного виховання, а також ознайомлення педагогів і батьків зі здобутками теорії і практики дошкільного виховання, Товариство на початку 1908 року організувало виставку "Дошкільне виховання". На цій виставці, як зазначалося в підготовленому її організаторами каталозі, експонувалося "все те, що відноситься до виховання дітей дошкільного віку у сім'ї і в дитячому садку". До речі, перегляд каталога виставки вражає як кількістю, так і різноманітністю виставлених експонатів. Виставка мала два відділи. У першому, присвяченому вихованню дітей у сім'ї, було виставлено обладнання дитячої кімнати, іграшки, книжки, взірці дитячого одягу. У другому відділі експонувалися фотографії, картини, які зображували кращі дитячі садки, взірці обладнання, а також все необхідне для виховання дітей у дитячому садку: іграшки, матеріали для занять, наочні посібники, книги для читання дітям (230 примірників), педагогічна література для вихователів і матерів (78 примірників). Були також виставлені й роботи фребелюк-вихователюк і дітей-дошкільнят. У виставці взяли участь педагогічні товариства, окремі педагоги не тільки з України (перш за все, Києва, Харкова, Одеси та ін.), а й з багатьох європейських країн і Росії. Зокрема, в каталозі виставки значилися експонати з Берліна (від Песталоцці –

Фребелівського будинку), Відня, Парижа, Лозанни, Риги, Санкт-Петербурга, Москви та ін. Її по праву можна вважати міжнародною. Дійсно, Київ становився центром дошкільного виховання європейського масштабу.

Під час проведення виставки був організований лекторій: прочитано 21 лекцію з питань виховання дітей. Були також передбачені і різноманітні заходи для дітей.

За півтора місяці виставку відвідало майже 10000 осіб. Бували дні, коли просторе приміщення виставки не вміщувало всіх зацікавлених.

Звітуючись про роботу виставки, Н.Д. Лубенець відмічала, що інтерес до питань дошкілля зріс саме після виставки "Дошкільне виховання".

Успіх виставки 1908 року надихнув членів Товариства на проведення в 1910 році ще однієї виставки під назвою "Дитяча праця". На ній головним чином експонувались роботи дітей. Ця виставка була більшою за попередню й викликала великий інтерес та резонанс. Обидві виставки відіграли значну роль у приверненні уваги суспільства до проблем дошкілля.

У 1908 році Товариство відкрило крамницю "Дошкільне виховання", яка була розташована в самому центрі Києва, на вулиці Прорізній. Як свідчить звіт Товариства, в цієї крамниці можна було придбати: "1. Книги для матерів і дітей. 2. Ігри та іграшки. 3. Посібники для дитячих садків. 4. Картини та наочні посібники. 5. Матеріали для занять у сім'ї та дитячому садку". Таким чином, крамниця орієнтувалася на сімейне й суспільне виховання дошкільнят. Це був єдиний у своєму роді магазин.

Одним із напрямків діяльності Товариства була підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків. У 1905 році воно відкрило школу нянь (ще напередодні отримання дозволу на відкриття самого товариства). Це був перший в Україні навчальний заклад з підготовки педагогів для дитячих садків. Його відкриття поклало початок історії вітчизняної дошкільної педагогічної освіти. Школа нянь згодом була перейменована на "школу фребелівок" і "мала за мету підготовку помічниць садівниць". У рік відкриття в школі було лише три учениці. Але їх кількість швидко зростала: 1911 році – 40 осіб, 1914 році – 48 осіб, 1917 році – 86 осіб. У звіті Товариства за 1914/1915 навчальний рік зазначалося, що попит на

випускниць значно перебільшує їх кількість, і постійно зростає. Н.Д. Лубенець неодноразово заявляла, що Товариство має бажання та можливості розширити школу до 150 учениць, однак на перепоні стояли матеріальні труднощі.

Навчання в школі нянь було безкоштовним. Більше того, оскільки значна кількість учениць були незаможними, то Товариство не лише платило за їх навчання, але й надавало деяку матеріальну допомогу своїм вихованкам. До школи приймали тих, хто закінчив однокласне училище.

Термін навчання в школі нянь був чотири роки. До навчального плану входив такий перелік дисциплін: Закон Божий, російська мова, арифметика, історія, малювання та ліплення, ручна праця, рукоділля, теорія дошкільного виховання, дитяча література, співи, гімнастика, гігієна (дитяча), практичні заняття в дитячому садку. Загальноосвітні предмети вивчалися переважно в перші два роки навчання. У цей час учениці отримували практичні вміння з малювання, ліплення, різних видів ручної праці та рукоділля. На третьому-четвертому роках навчання здійснювалася педагогічна та методична підготовка. У школі нянь значна увага приділялася практичній підготовці майбутніх "помічниць садівниць". В одному приміщенні зі школою знаходився дитячий садок, і учениці щоденно по декілька годин проводили в ньому, оволодіваючи навичками роботи з дітьми. Зміст підготовки учениць у школі нянь визначався тією діяльністю, до якої їх готували. Випускниці школи в подальшому мали працювати під керівництвом садівниць. Вони повинні були вміти, перш за все, проводити режимні процеси, організувати ігри, доглядати дітей.

За роки свого існування Товариство відкрило в різних районах міста чотири народні дитячі садки. Вони були розташовані в робочих кварталах, і ходили до них діти найбільш бідних городян. Товариство повністю брало на себе утримання дітей у садку. У роки першої світової війни, коли гостро стала проблема осередків для притульності, Товариство відкрило також декілька осередків для маленьких дітей і дитячий притулок. До притулку приймалися діти-біженці, що залишилися без батьків. Розмістився він у будинку №15 на знаменитому Андріївському узвозі і прийняв 80 дітей віком від 4 до 14 років.

Збірник "Народний дитячий садок" (1907), "Положення про дитячі садки" (1908), "Програма занять у дитячому садку" (1910), звіти Товариства за різні роки, дають уяву про організацію роботи дитячих садків, зміст навчально-виховної роботи в них тощо.

У садках Товариства працювали педагоги зі спеціальною освітою – випускниці Київського фребелівського педагогічного інституту і школи нянь.

Час перебування дітей у садку був досить тривалим – з 9-ї години ранку до 17-ї години вечора. День розподілявся на дві частини. У першій здійснювався прийом і огляд дітей, молитва, сніданок, вільні ігри на дворі або у приміщенні. З 11-ї до 14-ї години проводилися заняття: читання, письмо, лічба, бесіди, заучування молитв, віршів, читання й розповідання казок. О 14-й годині був обід, що складався з двох страв. У садку дітей привчали до праці з самообслуговування: чергові прибирали, мили посуд. У другій половині дня діти займалися ручною працею: вирізанням, вишиванням, ліпленням, малюванням, грали і співали.

В одному з річних звітів Товариства були наведені загальні напрямки змісту освітньої роботи в дитячому садку: "1. Ознайомлення дітей з молитвами й найважливішими святами. 2. Бесіди про явища природи, про рослинний і тваринний світ, про життя людини. 3. Казки, оповідання і вірші як ілюстрації до тем бесід та незалежно від них. 4. Різноманітні види ручної праці. 5. Експерсії. 6. Прибирання приміщення і догляд за рослинами в кімнаті і в саду. 7. Співи, ігри імітаційні і рухливі".

На початку календарного року на кожний місяць складався приблизний план предметних уроків, бесід і занять. Планування здійснювалося за сезонним принципом. У збірці "Народний дитячий садок" наведено план, який було складено для першого дитячого садка, відкритого Товариством. План на місяць мав такий вигляд:

Січень

Бесіди. Про Новий рік. Зимові роботи в селі та місті. Зимуючі птахи. Папір, олівець, пензлик. Вірші, загадки, прислів'я до тем бесід. Про лисицю і собаку. Пояснення свята Хрещення Господня.

Оповідання. "Маленький ганчірник", "Про що розповідає кімната", "Вася-газетяр", "Єгор – артільний хлопець", "Два морози", "Лисичка – сестричка" та інш.

Малювання, ліплення, вирізання та інш. на сюжети бесід і оповідань (лопата, лом, сани, книги та ін.)

Рухливі ігри. "Теремок", "Лисиця", "Залізниця".

Пісні "Нумо дітлахи, співайте дужче", "Як повернеться до нас весна".

Цей план не був обов'язковим, а лише орієнтував садівниць у можливому виборі тем для бесід або виборі творів для оповідання та ін. У дитячому садку повинні були враховуватися інтереси й бажання дітей. Звертає на себе увагу те, що в запропонованих творах відображається життя, що оточувало дітей, що було їм близьке та знайоме ("Маленький ганчірник", "Вася – газетяр" та ін.)

Для дітей часто проводилися екскурсії: до зоологічного саду, на берег Дніпра, у парки міста, на залізницю тощо.

Намагаючись скрасити життя дітей, внести до нього радість, вихователі дитячих садків за допомогою Товариства, організували для дітей свята: різдвяну ялинку, Великдень та ін. У збірці "Народний дитячий садок" було зазначено: "Маючи постійно на увазі те, що діти дитячого садка зібрані з найбільш бідних сімей і які не бачать дома радощів, ми намагаємося час від часу влаштувати для них розваги".

У 1914 році дітей одного з народних дитячих садків на літні місяці вивезли до Поділля, де вони гостювали у маєтку однієї господині. Ця поїздка була докладно описана в річному звіті Товариства. Вона була дуже корисною для дітей і принесла їм багато радості. Діти з робітничих кварталів відрізнялися слабким здоров'ям, пригніченістю. На природі ж вони розквіли як фізично, так і інтелектуально та морально. "Як мало їм треба і як все було для них радістю", – з сумом зазначила жінка, яка приймала в себе дітей.

Поставивши перед собою велику мету – сприяти широкому розповсюдженню народних дитячих садків по всій країні і здійснюючи досить масштабні заходи для досягнення цього, як-то: звернення до Міністерства, видання журналу, підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків, – товариство намагалось допомогти й конкретним дітям, відкриваючи дитячі садки.

Фребелівське педагогічне товариство м. Києва та його інститут. У Києві функціювало також і Київське фребелівське педагогічне товариство. Воно мало за мету наукову розробку питань навчання й виховання дітей дошкільного віку, підготовку кваліфікованих вихователів для дитячих садків.

У 1907 році Товариство заснувало Фребелівський педагогічний інститут, який був вищим навчальним закладом і мав за мету підготовку керівниць дитячих садків.

Інститут був найбільшим навчальним закладом з підготовки фахівців для дитячих садків у Російській імперії. У 1910/1911 навчальному році в ньому навчалося 217 осіб, 1911/1912 навчальний рік – 317 осіб, 1912/1913 навчальному році – 309 осіб, 1913/1914 навчальному році – 338 осіб.

Фребелівський педагогічний інститут був приватним навчальним закладом і існував здебільшого на кошти, які виділяло Фребелівське педагогічне товариство – засновник інституту, та за рахунок плати за навчання. З 1909 року інститут став отримувати субсидії від Міністерства народної освіти.

Основним документом, який регулював та регламентував діяльність інституту, було "Положення про Фребелівський педагогічний інститут". Ним визначалися завдання інституту, його структура, система управління, зміст та організація навчального процесу.

До інституту приймали осіб, що закінчили не менше шести класів гімназії. Стосовно інших вимог професор І.О.Сікорський, виступаючи на відкритті інституту, сказав, що слухачки будуть відбиратися "із натур найбільш тонких, ідеальних, проникливих в інтелектуальному відношенні, і в той же час не відчужених від практицизму життя". На його думку, саме такі "ідеалісти є носіями природного педагогічного інстинкту".

У "Положенні про Фребелівський педагогічний інститут" було записано, що його слухачками можуть стати жінки "всіх станів, звань та віросповідання", але освітній ценз і плата за навчання зумовили те, що слухачки здебільшого були вихідцями із дрібнобуржуазних верств населення, інтелігенції.

Першим директором інституту був обраний Іван Олексійович Сікорський, відомий психолог, професор університету ім. Святого Володимира. До роботи в інституті були залучені кращі педагогічні сили Києва. Предмети циклу "дошкільне виховання" викладали С.Ф. Русова, Н.Д. Лубенець, С.О. Толмачевська, О.М. Островська, О.Я. Іконнікова та інші. Психологічні дисципліни викладали професори І.О. Сікорський, В.В. Зеньківський.

Будучи одним із перших навчальних закладів, які готували "керівниць для дитячих садків", Київський фребелівський

педагогічний інститут зробив дуже багато в галузі розробки змісту й методики підготовки педагогів цієї спеціальності.

В інституті частково використовувався досвід педагогічних навчальних закладів Росії (а саме Петербурзьких Фребелівських курсів), а також і семінаріїв "з підготовки вчительок та дитячих садівниць" Німеччини. Але до наявного досвіду у Фребелівському педагогічному інституту ставилися досить критично, пропонуючи нові, більш прогресивні та науково обґрунтовані підходи. У семінаріях Німеччини значну увагу в підготовці "садівниць" надавали навчання слухачок методиці проведення фребелівських ігор та занять, а у Фребелівському педагогічному інституті зміст підготовки був значно ширшим. На перше місце було поставлено вивчення дитини, особливостей її розвитку. В інституті вважали, що педагогічна діяльність має базуватися на "психологічному та всебічному вивченні дітей". Ця принципова позиція відрізняла Фребелівський педагогічний інститут також і від вітчизняних педагогічних навчальних закладів.

У Фребелівському педагогічному інституті протягом усього періоду його існування велась активна робота над змістом навчання. До навчального плану були внесені суттєві зміни: його доповнили нові предмети, вдосконалювалася його структура. Розширення програми навчання зумовило необхідність подовження терміну навчання з двох до трьох років.

Підсумком творчого пошуку став навчальний план 1915 року, котрий характеризувався досконалістю в системно-структурному оформленні, повнотою та обґрунтованістю. Він складався з двох розділів: загальноосвітнього та спеціального (психолого-педагогічного).

До загальноосвітнього розділу входили такі предмети: вчення про християнську мораль, природознавство, біологія рослин і тварин, анатомія і фізіологія людини, психологія, логіка, вступ до філософії, історія літератури.

Предмети спеціального розділу були об'єднані в такі групи:

1. Педагогічні предмети: педагогічна психологія, історія педагогічного вчення, вступ до експериментальної дидактики, природа як чинник виховання, вчення про фізичний розвиток людини.

2. Школотзнавство.

3. Методика початкового навчання в школі: російська мова,

арифметика, природознавство, малювання, ліплення, співи, дитячі ігри, гігієна дитячого віку.

4. Дошкільне виховання: душа дитини, питання дошкільного виховання, вчення про важких дітей у виховному відношенні, анатомо-фізіологічні особливості дитячого організму, гігієна дитячого віку.

5. Огляд народної та дитячої літератури.

6. Дитячі типи в літературі.

Привертає увагу тісний взаємозв'язок предметів загальноосвітнього та спеціального розділів і зорієнтованість першого на другий. Загальноосвітні предмети були базовими для подальшого вивчення спеціальних.

Нааявність у навчальному плані школознавства та методик початкового навчання в школі пояснюється тим, що Фребелівський педагогічний інститут готував своїх слухачок до роботи не лише в дитячих садках, але й у початковій школі (однак орієнтація його діяльності була на дитячий садок).

Такий підхід склався деякою мірою під впливом досвіду семінарії Німеччини, де вважалося, що не можна стати вчителькою, не прослухавши курс для "дитячих садівниць", і навпаки.

На зміст навчання суттєвий вплив мала педагогічна система Ф. Фребеля. Прихильність до його ідей відбилася в назві інституту. У першому навчальному плані вивченню системи Фребеля відводилося значне місце. Були такі предмети, як "Теорія Фребелівської системи", "Практичні заняття з дітьми за Фребелівською системою" та інші. У подальшому ці предмети до навчальних планів не входили, однак ідеї Фребеля були покладені в основу окремих дисциплін. Слід зазначити, що викладачі інституту не сприймали теорію Фребеля як догму і ставилися до неї, як і до інших зарубіжних теорій, досить критично.

Теоретичний курс у Фребелівському інституті вивчався у формі лекцій, семінарських занять і поєднувався з практичною підготовкою. Для організації навчальної практики при інституті були відкриті дитячий садок, початкова школа, педагогічна амбулаторія. Влітку слухачки проходили тривалу педагогічну практику в дитячих садках, на літніх майданчиках, у притулках. Запити на слухачок-фребелівок надходили не тільки з України, але і з центральних та віддалених регіонів Росії.

У роки першої світової війни київські товариства не тільки не припинили існування, а й активізували свою діяльність. Товариство народних дитячих садків відкрило дитячий притулок і три осередки. Його члени надавали методичну допомогу вихователям, які працювали в осередках та притулках, що у великій кількості з'явилися в той час.

Київське фребелівське товариство та його інститут відкрили в 1914 році дитячий осередок і розробили інструкцію, що визначала своєрідність діяльності дошкільних закладів цього типу. У 1915 році вийшов друком збірник "Діти і війна", в якому було показано, як війна відбивається на дитячому житті, в дитячих малюнках, розповідях. У ньому також були висвітлені і деякі аспекти виховання безпритульних дітей у воєнні роки. Навесні 1915 року були організовані шеститижневі курси з дошкільного виховання. Слід зазначити, що в історії Фребелівського педагогічного інституту мав місце нетривалий період евакуації у м. Саратов (1915).

Попри всі складнощі ситуації в країні, члени київських товариств, викладачі Фребелівського інституту і школи нянь докладали чимало зусиль для організації діяльності дитячих садків, осередків, притулків. Вони вважали, що навіть у таких складних умовах не можна обмежуватися тільки доглядом за дітьми, а й необхідно здійснювати серйозну освітньо-виховну роботу.

Останні згадки про ці товариства датуються кінцем 1917 року. Події наступних років зробили неможливим їх подальше існування.

Зроблене Київськими педагогічними товариствами мало великий вплив на розвиток як теорії так і практики вітчизняного дошкільного виховання, а також і дошкільної педагогічної освіти.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Які чинники спричинили появу в Україні закладів суспільного дошкільного виховання?
2. Які типи дошкільних закладів існували в Україні на початку ХХ ст.?
3. У яких умовах відбувалося становлення суспільного дошкільного виховання в Україні?
4. Оцініть роль педагогічних товариств у створенні та розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні.
5. Які найбільш значущі заходи були проведені Київським Товариством народних дитячих садків?

6. Проаналізуйте зміст і організацію навчання у Фребелівському педагогічному інституті.

Завдання:

1. Ознайомтесь зі статтею Є. Яновської "Народний дитячий садок як історична необхідність" (Додаток). Використовуйте її при відповіді на запитання № 1.
2. Ознайомтесь зі статтею Н.Д. Лубенець "Звіт про народний дитячий садок". (Додаток) та статтями журналу "Дошкільне виховання" (Додаток). Які думки і враження у вас виникли в процесі ознайомлення із запропонованими матеріалами?

Література:

Підготовлено автором з використанням чисельних автентичних джерел: архівних матеріалів, нормативно-правових документів, статистичних збірок, періодичних видань та інш., які є малодоступними й не можуть бути рекомендовані для використання в навчальному процесі.

ТЕМА 3.2. ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ-ОРГАНІЗАТОРИ І ТЕОРЕТИКИ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

1. *Суспільно-педагогічна діяльність та ідеї Н.Д. Лубенець.*
2. *Педагогічна діяльність та ідеї Т.Г. Лубенця.*
3. *Педагогічна діяльність та ідеї І.О. Сикорського.*
4. *Педагогічна діяльність та ідеї В.В. Зеньківського.*

1. Суспільно - педагогічна діяльність та ідеї Наталії Дмитрівни Лубенець (1877-1943). Зародження суспільного дошкільного виховання в Україні пов'язано з ім'ям Наталії Дмитрівни Лубенець. Роль, яку вона відіграла в цьому процесі, високо оцінила С.Ф.Русова: "Першим серед інших міст відгукнувся в цій добродійній і вельми потрібній справі Київ, і тут на чолі руху стояла Н.Лубенець, яка заклала для цього Товариство народних дитячих садків... Відтоді ідея дошкільного виховання в Росії стала на певний

демократичний ґрунт і значно поширилася".

Народилася Наталія Дмитрівна в 1877 році. Вона була дружиною відомого в Україні педагога – Тимофія Григоровича Лубенця, визнаного фахівця в галузі теорії та методики початкового навчання, автора навчальних книг для дітей та методичних розробок для педагогів. Подружжя було однодумцями й плідно співпрацювало.

Н.Д. Лубенець була прекрасним організатором, енергійною й наполегливою людиною. Вона ініціювала створення і весь час існування очолювала Товариство народних дитячих садків, редагувала журнал "Дошкільне виховання", керувала школою нянь-фребелівок, викладала у Фребелівському педагогічному інституті теорію та методику дошкільного виховання. З метою популяризації ідеї суспільного виховання дітей дошкільного віку Наталія Дмитрівна виступала з численними лекціями та доповідями. Значною мірою завдяки Н.Д. Лубенець Київ на початку ХХ століття став одним із центрів дошкільного виховання.

Але Н.Д. Лубенець була не тільки організатором, а й теоретиком дошкільного виховання. Вона – авторка численних статей у педагогічних журналах, а також декількох книжок: "Суспільні та сімейні начала в дошкільному вихованні" (1911), "Народний дитячий садок" (1911), "Дошкільне виховання і народна школа" (1913), "Фребель і Монтесорі" (1915).

Наталію Дмитрівну знали і закордоном. Вона була членом Інтернаціонального союзу дитячих садівниць. У 1911 році взяла участь у з'їзді цього товариства, який проходив у Німеччині й виступила з доповіддю, в якій не тільки розповіла про організацію дитячих садків у себе на батьківщині, а й висловила свої міркування стосовно їх подальшого розвитку.

Після подій 1917 року, коли стала неможливою й була припинена діяльність Товариства народних дитячих садків, Наталія Дмитрівна не залишила справи, якій присвятила своє життя. Протягом 1918-1919 років вона працювала в Колегії дошкільного виховання, створеній Міністерством народної освіти, і брала активну участь у відкритті дитячих садків та притулків, в облаштуванні дитячих майданчиків, організації педагогічних курсів з підготовки вихователів.

У 1920 році Н.Д.Лубенець залишила роботу в галузі суспільного дошкільного виховання й почала працювати вчителькою дослідної школи у Пущі-Водиці під Києвом. Вона продовжувала займатися науково-методичною діяльністю. Разом зі своїм чоловіком, який працював директором школи, вона підготувала дві читанки для початкової школи. В останні роки життя Наталія Дмитрівна викладала українську мову в одній із київських шкіл. Точна дата її смерті не відома. Є підстави вважати, що вона померла в 1943 році.

Н.Д. Лубенець про суспільне дошкільне виховання і виховання дітей дошкільного віку

У своїх роботах Н.Д. Лубенець довела, що дошкільний вік відіграє винятково важливу роль у розвитку людини. Вона писала: "В ранньому дитинстві духовне зростання дитини є наймогутнішим та й найбагатішим за формами, а творча сила – найдіяльнішою; дитина виконує на протязі перших років таку духовну роботу, з якою не можна зрівняти нічого з того, що виконується пізніше". Саме в дошкільному віці "має бути закладене правильне підґрунтя для нормального фізичного та психічного росту людської особистості.

Будь-які недоліки у вихованні в цей час залишають невиправлені сліди на все життя". Починати виховання дитини лише зі школи, за її словами, однаково що "будувати будинок на піску й без фундаменту".

Н.Д. Лубенець всебічно обґрунтувала необхідність створення дитячих садків, розкрила їх потенційні можливості та переваги в порівнянні із сімейним вихованням. Наполягаючи на значенні й необхідності дитячих садків узагалі, вона особливо опікувалася створенням народних дитячих садків. Саме діти з бідних сімей потребували більше допомоги.

Створення дитячих садків, з одного боку, є соціальною потребою, з іншого – воно спроможне значно покращити справу виховання дітей, сприяти їх розвитку.

У праці "Суспільні та сімейні начала в дошкільному вихованні" Н.Д. Лубенець визначила основні фактори, що спричинили потребу в дитячих садках:

1. Емансипація жінок, зростаюча їх участь у процесі суспільного виробництва. Вона писала про те, що сподівання виключно на роль домашнього виховання в нових соціально-економічних умовах не виправдані.

2. Безпритульність дітей із бідних сімей, батьки яких змушені цілими днями працювати, заробляючи кошти на прожиття, негативний вплив вулиці та зростаюча дитяча злочинність.

3. Незадовільні житлові умови та погане харчування дітей робітників в умовах сім'ї. Перебування ж протягом дня у теплому світлому приміщенні дитячого садка, працівники якого дотримуються належних санітарно-гігієнічних норм, правильно організують режим дня та харчування дітей, позитивно впливає на фізичний розвиток та здоров'я дітей.

4. Низький рівень сімейного виховання у зв'язку з тим, що "жінки всіх класів однаково необізнані в питаннях виховання, так як не отримують необхідної для цього спеціальної підготовки".

5. Необхідність із раннього дитинства виховувати людину як члена суспільства. Важливо, зазначала Н.Д. Лубенець, ще у віці, коли починає формуватись особистість, "прищеплювати дитині громадські риси", адже "кожний член суспільства повинен навчитися жити в ньому, поважати суспільні інтереси, поступатися особистими прагненнями, віддавати себе, свою працю та енергію служінню спільній справі".

Наталія Дмитрівна наполягала на необхідності зробити дитячі садки першою ланкою державної системи освіти. На досягнення цієї мети вона спрямувала діяльність Товариства народних дитячих садків. Звертаючись до сучасників, Н.Д. Лубенець писала: "Широкий та повсюдний розвиток дитячих садків – питання надзвичайної важливості та першочергової ваги, а знайомство з дитячим садком, співчуття йому та сприяння – обов'язок та інтерес всіх тих, кого хвилює доля дітей як майбутніх носіїв культури взагалі, і тих, кому дорога та потрібна дійсно продуктивна робота школи".

У численних своїх працях Н.Д. Лубенець дала відповідь на питання, яким має бути дитячий садок. На її думку, він не повинен повністю замінити собою сім'ю: "Дитячий садок не має на меті відбирати дітей у батьків, робити зайвим сімейне виховання, його мета – сприяти батькам у здійсненні великого і відповідального обов'язку виховання дітей... робити сімейне виховання розумнішим і благодійнішим, своїми засобами та прийомами впливаючи на інтерес до цієї справи з боку матерів". Відзначаючи, що більшість батьків необізнані в питаннях правильного догляду за дітьми та їх виховання, Наталія Дмитрівна наполягала на виконанні дитячим садком такої функції, як педагогічне просвітництво батьків, й запропонувала різноманітні форми роботи із сім'єю. Взагалі ж, на її думку, дитячий садок повинен працювати в єдності із сім'єю, педагогізуючи її вплив, сприяти реалізації її виховного потенціалу.

Враховуючи те, що сім'я є найбільш природним середовищем для дітей-дошкільнят, Н.Д. Лубенець наполягала на тому, що "гарний дитячий садок повинен, наскільки це можливо, імітувати життя дітей в сім'ї, тільки за цією умовою він дасть дітям те, в чому в них є потреба... Вихователька повинна бути доброю, підготовленою до своєї справи матір'ю, спільне життя дітей повинно нагадувати дружнє життя братів і сестер в сім'ї".

Мету дошкільного виховання Н.Д. Лубенець вбачала в гармонійному і всебічному розвитку дітей: "В дошкільному вихованні повинен бути покладений початок розкриттю здібностей дитини та їх гармонійного і всебічного розвитку".

Першочерговим завданням дитячого садка вона вважала фізичний розвиток дошкільнят: "В народному дитячому садку слід ставитись до цього питання з великою увагою та докласти всіх зусиль до того, щоб підняти рівень фізичного розвитку дітей".

Вихователю слід у першу чергу зміцнювати здоров'я дітей, загартовувати їх організм, забезпечувати рухову активність протягом дня.

Н.Д. Лубенець визначила умови для правильного фізичного розвитку дітей:

- дотримання режиму дня, в якому обов'язковим є денний, післяобідній сон, що позитивно впливає на дітей, зміцнює їх та в той же час дає можливість перепочити вихователю від складних, відповідальних обов'язків;

- дотримання санітарно-гігієнічних умов у приміщенні дитячого садка, тобто його температурний режим, освітленість, чистота, регулярне провітрювання;

- належне харчування, що передбачає гарячі страви не менше як двічі на день;

- догляд лікаря за станом здоров'я, фізичним розвитком дітей.

Найефективнішими засобами фізичного виховання педагог вважала рухливі ігри, в яких діти охоче беруть участь і які можуть супроводжуватись музикою та співом; щоденні прогулянки, на яких слід забезпечувати рухову активність дітей шляхом проведення ігор, розваг, організації трудової діяльності.

Наступною за важливістю стороною всебічного виховання дітей Н.Д. Лубенець називає моральне виховання, що включає соціальне виховання, тобто становлення громадянина, відданого своїй Батьківщині, та морально-етичне виховання, завданнями якого є "пробудження в дітях почуття любові, жалю та співчуття до всього живого, почуття товаришування, здатності до морального самоконтролю, зародження почуття відповідальності за свої вчинки".

Головними засобами морального виховання вона вважала розповіді та бесіди на естетичні теми, що викликають у дітей відповідні моральні почуття; спільні ігри дітей, в яких формуються громадські риси, товаришування, і найголовніше, любовне, доброзичливе ставлення, повага до інших; різноманітні праці, що сприяють появі численних позитивних рис; вимогливість дорослих щодо дотримання дошкільниками правил життя в дитсадку.

Н.Д. Лубенець надавала виняткового значення прикладові, який мав подаватися педагогічним персоналом, адже діти легко

підмічають усі якості і вчинки своїх вихователів і наслідують їх. Найменші відхилення в поведінці дорослих відразу ж віддзеркалюються в діях дітей. Саме тому, стверджувала Наталія Дмитрівна, "точне й послідовне виконання всіх обов'язків виховательками, якими б дрібними вони не здавалися, має увійти у звичку дитячого садка та стати підмурівком гарної поведінки дітей".

Наполягаючи на ласкавому, душевному спілкуванні з дітьми, Н.Д. Лубенець застерігала, щоб "любов ця була розумною і не переходила в безмежну доброту, поєднану зі слабкістю волі", що призводить до появи в дітей відчуття вседозволеності. "У такому разі доброта та любов виховательки можуть стати великим злом, як для дітей, так і для неї самої: вона виховує дітей справжніми деспотами, а її праця стане каторжною і непотрібною.

Проблемним вважала Наталія Дмитрівна питання про покарання. Будучи переконаною в тому, "що при любові та дійсно педагогічних здібностях можна обійтися без покарання", що таке виховання є ідеалом, якого слід прагнути, вона все ж не виключала можливості покарання. Але покарання, на її думку, може бути лише у вигляді "позбавлення дитини товариства ровесників, участі у грі тощо чи самостійне усунення виконавцем наслідків тих чи інших неправильних чи небажаних вчинків. Наприклад, якщо дитина насмітила, то має підмести, якщо забруднила річ – має сама її почистити. Ставити дитину в куток, залишати без обіду аж ніяк не припустимо".

Важливе значення Н.Д. Лубенець надавала також розумовому, трудовому та естетичному вихованню. Причому вона вважала, що завдання з цих виховних напрямів значною мірою повинні вирішуватися на спеціально організованих заняттях. Наталія Дмитрівна розробила спеціальну програму занять в дитячому садку. Програма була складена за віковими групами й мала такий узагальнений зміст:

У молодшій групі:

1. *Малювання олівцем (чорним та кольоровим)* – вільне та ілюстративне.
2. *Ліплення з глини та пластиліну* – вільне та ілюстративне.
3. *Вирізування з чорного та кольорового паперу простих побутових і декоративних форм* – вільне та за шаблоном.
4. *Конструювання з кубів та цеглинок.*

5. Використання кольорових квадратів ("мозаїка") та паличок – вільне та на задану тему.

6. *Ігри з піском* – вільні та на задану тему, наприклад: круглий, чотирикутний двір, залізниця, гора, тунель тощо.

7. *Вишивання* на картоні кольоровими нитками.

8. *Плетіння* зі смужок кольорового паперу нескладних візерунків.

9. *Нанизування* кілець із соломи та паперу, намистинок.

У середній групі:

1. *Малювання* фарбами й олівцями (чорними та кольоровими) – вільне, ілюстративне та з натури.

2. *Ліплення* з глини та пластиліну – вільне, ілюстративне та з натури.

3. *Вирізування* з чорного та кольорового паперу побутових та декоративних форм – вільне та ілюстративне.

4. *Конструювання* з паперу (прийом складання).

5. *Викладання* кольорових геометричних фігур, силуетів.

6. *Ігри з піском* – як ілюстрація до бесід та вільні, а також групова робота.

7. *Будування* з кутів, цеглинок (за Фребелем) – вільне та за вказівкою.

8. *Вишивання* на картоні кольоровими нитками під час виготовлення предметів (папок, коробок, лялькових меблів).

9. *Плетіння* з кольорових паперових смужок складніших візерунків під час виготовлення предметів (обкладинок для зошитів, настільного календаря, папок, кошиків тощо).

10. *Виготовлення* нескладних іграшок з картону та паперу (ялинкові прикраси).

У старшій групі:

1. *Читання*. Складання окремих фраз за малюнком або під час ознайомлення з предметами. Виділення з речення окремих слів. Написання слів на дошці або складання їх за допомогою розрізної абетки. Читання слів з голосу вчительки, поділ їх на склади та виділення звуків за допомогою зору та слуху. Засвоєння літер. Складання слів за допомогою розрізної азбуки. Читання слів та фраз за таблицями. Вправління в читанні за книжкою.

2. *Письмо*. Зображення засвоєних літер та слів друкованим шрифтом. Написання елементів літер, слів за зразком. Написання

коротеньких речень за малюнками та предметами. Пересування слів, розподілених на групи, та списування коротеньких речень з рукописного тексту.

3. *Лічба*. Лічити одиниці першого десятку з використанням паличок, кубів, предметів тощо. Лічба з використанням практичних завдань. Додавання, віднімання, множення та ділення за допомогою практичних завдань на предметах, малюнках, кресленнях з використання різноманітної наочності. Написання цифр, розв'язання арифметичних задач. Лічба десятками до 100. Усна лічба до 20. Усні задачі для засвоєння таблиці додавання і множення в межах 20.

4. *Малювання фарбами й олівцями* (чорними та кольоровими) – вільне, ілюстративне та з натури.

5. *Ліплення з глини та пластиліну* – вільне, ілюстративне та з натури.

6. *Вирізування з паперу* (чорного та кольорового) побутових та декоративних форм – вільне та ілюстративне.

7. *Вишивання на бавовняній та вовняній тканині кольоровими або шовковими нитками різних виробів* (кишеньок для носовичків, фартушків, серветок, рушників тощо).

8. *Плетіння з клейонки, стружок або що різних виробів* (торбинок, килимків, кошиків).

9. *Наклеювання картонних силуетів*.

10. *Виготовлення нескладних іграшок із сірникових коробочок, картону, з дощечок, паличок*.

Для всіх груп передбачалося:

1. *Закон Божий*: ознайомлення дітей з першими молитвами та найважливішими святами.

2. *Прогулянки*: у сприятливу погоду – до саду, на город, вулицю, до річки, ставка, вітряка, у поле, ліс, на пасіку, до коваля.

3. *Догляд за рослинами*: взимку – за тими, що в горщиках та в ящиках; улітку – за тими, що ростуть на грядках.

4. *Предметні уроки, бесіди, розповіді*: про об'єкти та явища природи, про явища суспільного життя – один раз на тиждень.

5. *Рухливі ігри*: гімнастичні та зі звуконаслідуванням, зі співом та малорухливі.

6. *Музичні заняття*: засвоєння пісень та коротеньких віршів, доступних для дитячого сприймання.

Для розумового виховання дітей дошкільного віку Н.Д. Лубенець рекомендувала використовувати бесіди, розповіді, предметні уроки (заняття). Їх змістом були явища суспільного життя та природи, зокрема життя тварин. До програми вона додала перелік літературних творів, які могли бути використані в роботі з дітьми. Н.Д.Лубенець наполягала на тому, що вихователі повинні знати багато оповідань та казок для того, щоб розповідати їх у слухний час, а також самим вміти вигадувати оповідання. Доречним, на її думку, є використання картинок та іншої наочності.

У старшій групі пропонувалося вчити дітей читанню та письму. Це було зроблено з метою підготувати дітей до школи. "Необхідно дітей готувати до обставин та прийомів, з якими вони зустрінуться в школі. Інакше перехід від дитячого садка до школи буде надто різким та відчутним для дітей", – писала Н.Д. Лубенець.

З багатьох причин Наталія Дмитрівна значну увагу приділяла трудовому вихованню дітей. Вона враховувала й те, що праця має великий загальновиховний потенціал, й те, що вихованці народних дитячих садків – це в майбутньому люди праці: робітники фабрик, заводів, обслуговуючий персонал. Саме тому праця посідала значне місце в народних дитячих садках.

Н.Д. Лубенець визначила такі види праці дошкільників:

- 1) самообслуговування – звичка самому стежити за своїм зовнішнім виглядом, вміння одягатись, охайно складати свої речі;
- 2) господарська праця – прибирання в шафах з іграшками, сервіровка столів, прання лялькової білизни тощо;
- 3) праця в природі – догляд за рослинами та тваринами, роботи в саду, поливання кімнатних квітів, годування рибок, пташок;
- 4) ручна праця, яка дуже важлива та корисна: "вправляє м'язи, розвиває окомір, спритність рук, художній смак".

Серед інших видів праці особливе місце відводилося ручній праці. Це й вирізування з паперу, конструювання, плетіння, вишивання та інше. Значною мірою таке ставлення до ручної праці склалося під впливом системи Ф. Фребеля.

У своїх працях Н.Д. Лубенець дала рекомендації стосовно організації праці в дитячому садку, розкрила особливості та цінність кожного виду праці. Вона підкреслювала зв'язок трудового виховання з розумовим, моральним, естетичним та фізичним вихованням. За її словами, під час праці діти "спостерігають, вчаться, набувають практичні навички та спритність. Ці заняття впливають

на характер. Вони дають малюкам радість і спричиняють хороший настрій, що є кращим ґрунтом для виховного впливу. Діти привчаються турбуватися про інших, підкоряти свою волю волі інших, робити зусилля, щоб закінчити розпочате". На її думку, праця дітей в природі має значний вплив на моральне виховання дитини: "Доглядаючи за рослинами, спостерігаючи їх ріст, дитина навчається берегти, цінувати рослини і вже не дозволить собі знищити будь-які насадження в іншому місці. Ознайомлюючись з життям тварин, з користю, яку вони приносять, піклуючись про них, дитина проймається співчуттям".

Цікаві оцінки, що дала Н.Д. Лубенець й відносно виховних можливостей музики, співу, малювання, ліплення та рекомендації з їх застосування в дитячому садку.

У своїх працях Н.Д. Лубенець виклала досить цілісну систему виховання дітей у дитячому садку, в якій визначені зміст та організація освітньо-виховного процесу. Ця система ґрунтується та таких основних принципах:

– принцип гуманізації виховання, згідно з яким у дитячому садку мають панувати доброзичливий морально-психологічний клімат, "атмосфера життєрадісності та любові, м'якого та ласкавого ставлення до дітей", тобто визнання дитини як особистості, чуйне й уважне ставлення до неї;

– принцип народності, який полягає у врахуванні національної належності дітей та в поєднанні виховання з національною культурою того народу, до якого належить дитина: "Народний дитячий садок повинен бути обов'язково національним... Маючи справу з таким ніжним і важливим віком, як дошкільний, слід особливо обережно підходити до захисту національних інтересів та не допускати того, щоб вони страждали";

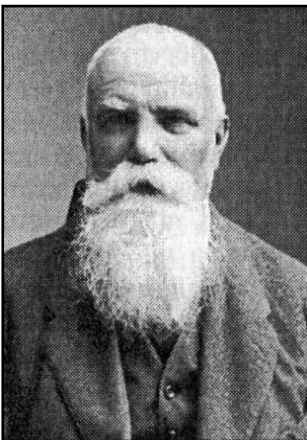
– принцип індивідуалізації виховання, який передбачає врахування психологічних особливостей дитини. Обов'язок вихователя, згідно з цим принципом, "помічати кожний прояв особистості дитини, намагатися зрозуміти й вивчити її запити, дати вихованцеві те, що йому найбільше потрібно та бажано, прагнути виявити все найкраще та цінне, що є в дитині, прокласти їй той шлях, який їй самій більше до серця".

Робота в дитячому садку, за переконанням Наталії Дмитрівні, повинна будуватися також на принципах природовідповідності виховання, активності, самостійності та творчості, свідомості,

доступності, емоційності виховного процесу, взаємозв'язку виховання з життям.

Центральною фігурою у навчально-виховному процесі дитячого садка Н.Д. Лубенець вважала вихователя. У своїх працях вона визначила роль та вимоги до особистих і професійних якостей вихователя та його підготовки. Високо оцінюючи роль вихователя, Наталія Дмитрівна писала, що він робить надзвичайно важку, але водночас дуже шляхетну справу, адже стоїть біля джерел становлення особистості. Враховуючи особливості роботи з дітьми дошкільного віку, педагог наполягала на тому, що "садівниця – не вчителька, а вихователька, яка дає дітям те, що могла б дати їм розумна, освічена та любляча мама". Особистісні якості повинні поєднуватися з професійністю. Важливою складовою професійної діяльності, вважала Н.Д. Лубенець, є ознайомлення із прогресивною педагогічною думкою, з досягненнями сучасної науки, культури, систематична робота із самоосвіти, вдосконалення кваліфікації. Вона була переконана, що лише педагог, який "іде в ногу з життям", зможе виховати всебічно і гармонійно розвинену особистість, задовольнити різноманітні запити та інтереси своїх вихованців.

Н.Д. Лубенець була одним із перших теоретиків і практиків дошкільного виховання в Україні. Вона зробила дуже багато для популяризації самої ідеї суспільного виховання дітей дошкільного віку, розширення мережі дитячих садків й підготовки педагогів для них, розвитку теорії та методики дошкільного виховання.

2. Педагогічна діяльність та ідеї Тимофія Григоровича Лубенця (1855-1936). Тимофій Григорович Лубенець – відомий український педагог та громадський діяч кінця XIX – початку XX століття, послідовник К.Д. Ушинського, автор праць із питань початкової освіти й дошкільного виховання.

Народився Т.Г. Лубенець 21 лютого 1855 року в м. Кролевець Чернігівської губернії (тепер Сумська область) у небагатій міщанській родині. Навчався в Кролевецькому повітовому училищі, а по його закінченню – в Чернігівській семінарії.

У 1873 році розпочав учительську практику в початковій школі с. Вороньки на Чернігівщині, а згодом переїхав на Поділля, де працював учителем у однокласному училищі в с. Рачки. З перших же кроків педагогічної діяльності виявив хист до творчості, новаторства.

Вже в 1876 році вийшов його перший підручник "Загальнокорисний задачник". У 1880 році побачили світ навчальні книги "Збірник арифметичних задач" і "Рідна нива". У 1883 році під псевдонімом Норець виходить його "Граматика" – український буквар, а під псевдонімом Хутірний – "Читанка", що за характером матеріалу була логічним продовженням "Граматики". Усі ці підручники призначалися для народної школи.

З 1883 року Т.Г. Лубенець протягом шести років працював учителем російської мови та арифметики підготовчого класу Київської першої гімназії, а потім інспектором училищ при управлінні Київського навчального округу. Широка науково-педагогічна ерудиція, плідна літературно-методична діяльність і великий авторитет Т.Г. Лубенця серед учительства зумовили призначення його директором народних училищ Київської губернії. На цій посаді він працював 12 років. При цьому адміністративну діяльність він успішно поєднував із науково-педагогічною творчістю. У 1903 році була надрукована його книга "Педагогічні бесіди", яка користувалася великою популярністю. В 1913 році її було перевидано із значними доповненнями. Ним також була підготовлена низка навчальних книг.

Після відставки з посади директора народних училищ у 1913 році він повернувся до викладацької діяльності – працював викладачем педагогіки і методики на Київських вищих жіночих курсах.

На початку ХХ століття почалась діяльність Т.Г. Лубенця із розповсюдження в Україні громадського дошкільного виховання. Разом з дружиною – Наталею Дмитрівною він багато зробив як для популяризації ідеї дитячого садка, так і для безпосереднього втілення її в життя. Він був одним із ініціаторів, засновників і найактивніших членів Товариства народних дитячих садків, брав участь майже у всіх заходах, що проводило Товариство. Між іншим, він викладав методику виховання у відкритій Товариством школі нянь, виступав із лекціями, розробляв питання навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Після проголошення в 1917 році УНР Т.Г. Лубенець активно включився у створення української школи. Працював він і за радянських часів. Протягом п'яти років (1919-1924) керував дослідною трудовою школою в Пущі-Водиці. Продовжував створювати підручники й навчальні посібники для нової трудової школи. У 1926 році у 72 роки пішов на пенсію, але продовжував на громадських засадах займатися справою, якій присвятив своє життя.

Помер Т.Г.Лубенець у 1936 році в Києві.

Т.Г.Лубенець про виховання дітей дошкільного віку

Проблеми дошкільного виховання Т.Г. Лубенець розглядав у працях "Педагогічні бесіди" (1903), "Дитячі осередки" (1911), "Про наочне викладання" (1911), "Про покарання в дитячому віці" (1907), "Про іграшки" (1909), "Про книги для читання" (1911) та ін.

Т.Г. Лубенець наполягав на винятковому значенні дошкільного дитинства для розвитку фізичних та психічних функцій, формування особистісних рис та характеру, але підкреслював, що період є й надзвичайно складним, позаяк діти дуже вразливі, ніжні, беззахисні. Характеризуючи у своїх працях вікові особливості дошкільників, Т.Г. Лубенець рекомендував дорослим ретельно вивчати дітей, їх якості, потреби і здібності. Ці особливості зумовлюють необхідність гуманного підходу, любовного, уважного ставлення до малечі: "Необхідно з любов'ю та великою обережністю ставитись до дітей, тому що вік цей найважливіший і потребує найбільшої уваги з боку вихователів", – писав він.

За переконанням Т.Г. Лубенця, для розвитку дітей дошкільного віку є вкрай корисним відвідування дитячого садка, особливо в плані підготовки дітей до школи.

Будучи передовою, прогресивною людиною, Т.Г. Лубенець бачив соціально-економічну зумовленість появи дитячих садків і вказував на тенденцію зростання потреби в них. Підтримуючи діяльність добродійних товариств у створенні дитячих садків, він у той же час критикував таку організацію дошкільного виховання, бо вона, за його словами, відбувається "хаотично, без зв'язку, системи та певного плану", і наполягав на необхідності включення дитячих садків до державної системи освіти. "В такій величезній та відповідальній справі потрібна не випадкова і у більшості випадків погано організована добродійність, а свідомо та обов'язкова суспільна турбота", – зазначав він.

Значну увагу приділяв Т.Г. Лубенець проблемі наступності дитячого садка і школи. Позитивно оцінюючи роботу дитячого садка ("Народні дитячі садки доклали так багато любові та праці для того, щоб спрямувати дітей по світлішому шляху, і передали їх з вірою у свою справу до школи"), він разом з тим зауважував, що школа не готова підтримати ці набутки й розвинути їх далі. Здійснене педагогом порівняння дитячого садка і школи було не на користь останньої. Дитячий садок виявився явищем більш прогресивним. Він стояв ближче до дитини й відповідав її природі, а школа між іншими негативними рисами ігнорувала "світ дитячих потреб та інтересів", узагалі не задовольняла "всіх запитів дитячої душі" і не надавала дітям "тієї моральної підтримки, якої вони потребують".

Розуміючи, що перебудова школи – це справа складна й віддалена в часі, Т.Г. Лубенець запропонував для налагодження наступності між дитячим садком і школою створювати дитячі осередки. Їх призначення – "продовжувати турбуватися про дітей з дитячих садків" (колишніх вихованців дитячих садків). Режим їх роботи – чотири години після навчальних занять у школі.

Осередки, за задумом Т.Г. Лубенця, повинні були вирішувати такі завдання:

- зміцнювати здоров'я та загартовувати дітей;
- формувати трудові навички господарської, ручної праці, догляду за рослинами та тваринами;
- виробляти звичку стежити за собою, своєю зовнішністю, бути охайним, чистим, дотримуватися порядку;
- виховувати моральні почуття взаємодопомоги, солідарності, піклування про менших, співчуття;
- забезпечувати естетичне виховання;
- організовувати дозвілля дітей.

Це було продовженням роботи, започаткованої в дитячому садку і яка практично не здійснювалася у школі. До осередку повинна була бути перенесена й атмосфера, яка панувала в дитячих садках: "щирі відносини між дітьми та вихователями, затишок, радісна трудова атмосфера". Запозичені й методи роботи: екскурсії, прогулянки, різноманітні ігри, читання художньої літератури, заняття мистецтвом, ручна праця, спів та слухання музики тощо.

Пропагандуючи ідею суспільного дошкільного виховання, Т.Г. Лубенець зробив свій внесок для виведення його на якісно новий рівень.

Важливу роль у розвитку дошкільнят Т.Г. Лубенець відводив навчанню. Він дав цінні рекомендації щодо навчання дітей дошкільного віку. Його дидактичні погляди базуються на таких принципах: природовідповідність, активність, свідомість, наочність та ін.

Т.Г. Лубенець підкреслював, що характерною рисою, природною особливістю дітей дошкільного віку є їх активність, яка повинна бути врахована при організації навчання: "Для дитини від двох до десяти років характерні вічний рух, постійна діяльність в тому чи іншому напрямку; ця рухливість дитячої природи та її прагнення до дії привертають до себе увагу психологів і педагогів, все більше з'ясовується необхідність зважати на неї, перебудовувати згідно неї все навчання та виховання". У дитячому садку вихованцям повинна бути забезпечена творча, активна, цікава діяльність.

Як і класики педагогічної науки Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф. Фребель, К.Д. Ушинський, український педагог вважав, що навчання маленьких дітей повинно будуватися на наочності: "Наочність має складати підґрунтя будь-якого елементарного навчання, так як діти за своєю природою сприймають свідоміше і міцніше те, що бачать їхні очі, ніж те, що доходить лише на слух".

Навчання без наочності нудне й незрозуміле: "Дітям все цікаво, якби було зрозуміло, а зрозуміло їм, як і дорослим людям, те, що сприймається ними шляхом зовнішніх почуттів, з самої дійсності". Тому основою пізнання Т.Г. Лубенець вважав активні методи навчання: екскурсії, спостереження, бесіди за картинами. Він радив широко використовувати в роботі з дошкільниками спостереження за об'єктами живої природи – тваринами, птахами, комахами, рослинами: "Такі спостереження в літній час можна проводити на кожному кроці в домі, надворі, в саду, на городі, березі ставка, на полі, в лісі. Привчить дітей до спостереження та покажіть їм, як треба спостерігати, – і ви побачити, з якою цікавістю діти будуть слідкувати за живими істотами". Спостереження в природі, зазначав педагог, мають як навчальну, так і велику виховну цінність.

Особливого значення Т.Г. Лубенець надавав художнім картинам. Він визначив завдання ознайомлення дітей з картинами:

– навчати сприймати картину, розглядати, спостерігати, порівнювати, розуміти сюжет;

– виховувати естетичне почуття: вміння визначати художні деталі картини, розуміти їх красу.

Для реалізації поставлених завдань картина повинна бути високохудожньою; точно, виразно відтворювати предмети та явища; мати відповідний розмір, який дав би можливість чітко бачити зображення; бути реалістичною, тобто мати життєвий зміст, зберігати справжній вигляд предметів та явищ, натуральне забарвлення.

Т.Г. Лубенець підкреслював значення ілюстрацій у книгах для дітей і висував такі вимоги до ілюстративного матеріалу: художність, правдиве відображення дійсності, відповідність змісту твору, доступність розумінню дітей, педагогічна цінність, порівняно невелика кількість, пропорційність розміру сторінки та обсягу книги.

На початку ХХ століття, у період визначення змісту освітньо-виховної роботи в дитячому садку, активно дискутувалася проблема навчання дошкільнят грамоті. Т.Г. Лубенець стояв на позиції необхідності навчати дітей грамоті вже зі старшої групи дитячого садка. Він розробив розділ "Грамота" для "Програми занять у дитячому садку", яку підготувало Товариство народних дитячих садків. Педагог чітко визначив завдання навчання дітей грамоті: вчити дітей складати речення за картиною, виділяти в реченні слова; формувати вміння поділяти слова на склади; визначати у складах звуки; ознайомити з буквами, що позначають певні звуки; вчити складати склади з розрізної азбуки; виробляти навички читання слів і речень за таблицею, книгою; виховувати любов та бережливе ставлення до книги; інтерес до процесу читання, що є важливою передумовою успішного навчання дітей у школі.

Проаналізувавши існуючі методи навчання грамоті, Т.Г. Лубенець віддав перевагу звуковому, аналітико-синтетичному методу, розробленому К.Д. Ушинським.

Між іншим, педагог плідно працював над підбором текстів для читання, і це не випадково – він вважав, що навчання грамоті важливе не тільки для розумового, а і для морального розвитку дітей.

Т.Г. Лубенець вважав можливим і необхідним навчати дітей елементам письма, що, на його думку, не тільки має підготувати дітей до школи, а й позитивно впливає на розвиток відчуттів, пам'яті, мислення, зміцнює м'язи рук, виховує охайність, посидючість,

спостережливість. Педагог визначив такі завдання оволодіння елементами письма в дитячому садку: вчити орієнтуватися на аркуші паперу, формувати вміння зображувати букви та склади друкованим шрифтом, вчити відтворювати елементи букв та складів за зразками.

Не обійшов Т.Г. Лубенець увагою і проблему дитячої гри, розглядаючи її як ефективний засіб виховання, навчання та розвитку дошкільників: "Граючись, діти виховуються та вправляються в здатності фантазії і винахідництва... У грі підкреслюються, розвиваються та вдосконалюються всі індивідуальні здібності, що закладені в дитині".

Т.Г. Лубенець вказував на тісний зв'язок ігрової діяльності з досвідом, рівнем знань та розвитком психічних процесів дітей: "В міру того, як діти стають старшими, діяльність їх посилюється, творчі проблеми вимагають здійснення, і діти починають видумувати та винаходити безкінечно різноманітні ігри, застосовуючи в них всі свої відомості та спостереження".

У статті "Про іграшку" Т.Г. Лубенець дав цінні рекомендації стосовно керівництва дорослими ігровою діяльністю дітей. Підкреслюючи те, що у грі малеча реалізує свою природну потребу в діяльності, творчості, педагог радив дорослим не обмежувати свободу дітей у грі: "Необхідно вміло і обережно керувати дитячими іграми, даючи дітям свободу в творчості та самодіяльності". Допускаючи можливість безпосередньої участі дорослого в іграх дітей, Т.Г. Лубенець разом з тим зауважував: "Особисто беручи участь у грі дитини, ніколи не слід забувати, що для цього потрібні особливі уміння та навички, не вміючи гратись з дитиною – краще не чіпайте її, дайте їй самій справлятися з грою. Інакше ви своїми грубими руками безжалісно, всупереч власній волі, звичайно, зруйнуєте весь чудовий світ її фантазії".

Важливу роль у психічному розвитку дітей дошкільного віку Т.Г. Лубенець відводив іграшці: "Іграшка є однією з найсуттєвіших потреб дитини, вона необхідна їй, як необхідна їжа, повітря та світло". Тимофій Григорович визначив вимоги до іграшок, провідні з яких – відповідність віку та здатність викликати роботу уяви. Дитині "подобається іграшка не сама по собі, а все те, що можна пов'язати з цією іграшкою, той довгий ланцюг фантазій, яким дитина доповнює і поширює іграшку", – писав він. Кращими іграшками, на його думку, є іграшки, виготовлені руками самих дітей, адже вони дають

можливість виявити власну ініціативу та фантазію. Він радив вихователям вчити дітей виготовляти іграшки із природного матеріалу.

Т.Г. Лубенець додержувався принципів гуманістичної педагогіки. Він наполягав на тому, що "виховання дітей перш за все і більш за все має здійснюватися з любов'ю, любов'ю та для любові". Вихователь, по-перше, має любити дітей; по-друге, повинен впливати на дитину, поважаючи її гідність, не пригнічуючи та не караючи її; по-третє, покликаний виховувати в дітях любов до ближнього.

Педагог категорично відкидав і засуджував використання фізичних покарань, а також дисципліну, що ґрунтується на страхові. Він застерігав, що страх і покарання залишають у дитині "шкідливі наслідки на все життя".

Між тим, Т.Г. Лубенець вважав обов'язковим виховання в дітях, причому починаючи з наймолодшого віку, дисциплінованості. Він радив виховувати дошкільнят слухняними, попереджувати в них вередування, прояви впертості. Але при цьому застерігав від виховання в дітей повної слухняності та підкорення волі дорослого: "Не дай Боже, щоб дитина була настільки слухняною, щоб не ставитись критично до своїх та ваших вчинків, щоб за одним лише рухом Вашої руки, за виразом обличчя, очей, за криком батька чи матері виконувала найдрібніше бажання".

У статті "Про покарання в дитячому віці та шкільну дисципліну" Т.Г. Лубенець дав цінні поради стосовно виховання в дітей дисциплінованості й використання покарань:

– причиною багатьох дитячих провин є вікові особливості малюків. За своєю природою діти допитливі, рухливі, вони не вміють стримувати свої емоції, довго зосереджуватися на одному об'єкті. Дорослим треба про це постійно пам'ятати і відповідно реагувати на поведінку дітей. Подавляти дитячу природу не слід, її треба враховувати. Т.Г. Лубенець зауважує, що занепокоєння повинно визивати не активність, а пасивність дітей;

– перш ніж покарати дитину, необхідно проаналізувати мотиви її вчинку, поставити себе на місце дитини, зрозуміти її: "Складність питання про керування дітьми в тому, що вихователі та вчителі у більшості випадків не вміють поставити себе на місце вихованців і тому не можуть входити в їхні ідеї, а намагаються

навіяти їм свої власні". Але до уваги треба брати не тільки окремі вчинки та їх мотиви, але й особистість дитини в цілому, її ставлення до покарання: "Педагогіка караюча відає, головним чином, вчинками дітей, а не їхньою особистістю, тримається повністю на відсутності спостережливості і на нездатності пов'язувати причину з окремими добрими та поганими проявами в цілісну картину особистості дитини";

- у жодному разі не можна принижувати дитину, її гідність;
- покарання повинно бути прямим і безпосереднім наслідком негативного вчинку, провини дитини;
- страх перед покаранням може спричинити формування в дітей негативних рис:

брехливості та лицемірства - "... дітям забороняють чіпати ті чи інші речі... і карають їх у випадках неслухняності. Повірте, що допитливість у природі дитини, і вона у вашу відсутність обов'язково торкнеться забороненої речі, а коли ви запитаете, чи чіпала вона, відповідь: "Ні, не чіпала". Так починається перша брехня;

боязкість - "... якщо дитина від природи боязлива, під впливом покарань вона стає ще боязливішою";

жорстокості - "Дитина, яку весь час карають, у якій жорстокі батьки, сама стає жорстокою, безсердечною".

Наполягаючи на гуманному ставленні до дітей, педагог закликав не відходити від цього принципу навіть у кризові періоди, коли діти стають "надто вимогливими і вразливими, що ніякими засобами, ні ласкою, ні вмовляннями, ні страхом та покараннями не можна їх заспокоїти й всі заходи, що вживаються у цьому напрямі, отримують різку та енергійну відсіч з боку дитини".

Вислови Т.Г. Лубенця стосовно покарань сприяли зміцненню позицій гуманістичної педагогіки у практиці сімейного й суспільного виховання.

Відстоюючи ідею дитячого садка й розкриваючи його потенційні можливості, Т.Г. Лубенець зазначав, що успіх виховання значною мірою залежить від педагога, його вміння і продуманого впливу на дітей, від його якостей, найбільш цінною з яких є любов та повага до дітей, розуміння їхніх прагнень та бажань, глибоке знання вікових особливостей, вміння виховувати дитину, не принижуючи її власної гідності, не вдаючись до погроз і покарань.

3. Педагогічна діяльність та ідеї Івана Олексійовича Сікорського (1842-1919).

Народився Іван Олексійович Сікорський 26 травня 1842 року в с. Антонове Сквирського повіту Київської губернії в родині священика. Початкову освіту здобув у духовному училищі, продовжив навчання в семінарії. У 1862 році екстерном склав іспит у Київській першій гімназії і вступив до університету св. Володимира. В 1869 році І.О. Сікорський закінчив медичний факультет університету, а в 1872 році захистив дисертацію і став доктором медицини. Цього ж року він переїхав до Санкт-Петербургу, де був призначений ординатором Військово-медичної академії, йому було присвоєно звання приват-доцента психіатрії і нервових хвороб.

У 1885 році Іван Олексійович повернувся до Києва і був прийнятий професором кафедри психічних і нервових хвороб в університет св. Володимира, де він працював протягом 26 років.

І.О. Сікорський став відомим і як лікар-практик, і як громадський діяч. Він заснував лікарсько-педагогічний інститут для розумово-відсталих і нервових дітей, психіатричне товариство, обирався почесним членом багатьох учених товариств, у тому числі і зарубіжних. Іван Олексійович також був головою Київського Фребелівського товариства сприяння справі виховання дітей та певний час очолював створений товариством Фребелівський педагогічний інститут.

І.О. Сікорський написав понад сто наукових праць. Багато його книг та статей присвячені проблемам дитячої та педагогічної психології, зокрема такі: "Про розвиток мови у дітей" (1881), "Виховання у віці першого дитинства" (1884), "Психологічні основи виховання і навчання" (1909), "Душа дитини" (1911). Багато праць видатного психолога перекладено іноземними мовами. Вони здобули визнання науковців і сприяли становленню й розвитку багатьох галузей психологічної науки.

В Івана Олексійовича була велика родина. Психолого-педагогічні спостереження він проводив і над власними дітьми.

До речі, його доньки Ольга та Олена активно допомагали батькові в роботі. У Києві навіть казали: "Сім'я Сікорських подбала про маленьких дітей". Всесвітню відомість здобув молодший син ученого – Ігор. Він був авіаконструктором. Емігрувавши в 1918 році до США, Ігор Сікорський створив перший у світі гелікоптер.

Помер І.О. Сікорський на 77 році життя, 1 лютого 1919 року. На жаль, після встановлення радянської влади ім'я І.О.Сікорського було несправедливо забуто. Його книги не перевидувалися, ім'я навіть не згадувалося. Пророчими виявилися слова Івана Олексійовича, сказані під час відкриття Фребелівського педагогічного інституту: "Часом видатних особистостей не оцінюють за життя, а потім нащадки розшукують забуті могили і прикрашають їх пам'ятниками та квітами". Прийшов час достойно оцінити і вшанувати доброю пам'яттю цю величну людину.

І.О. Сікорський про розвиток і виховання дітей дошкільного віку

І.О. Сікорський одним із перших у вітчизняній психології почав розробляти питання дитячої та педагогічної психології. При цьому значну увагу він приділяв ранньому та дошкільному дитинству, що було не випадковим: вік першого дитинства вчений вважав "найбільш важливим у виховному відношенні".

Продовжуючи започаткований у вітчизняній педагогіці К.Д. Ушинським підхід, відповідно до якого педагогіка повинна спиратися на всебічне вивчення дитини, Іван Олексійович вибудовує свою виховну концепцію. Він широко використовував дані психологічної науки й результати власних науково-прикладних досліджень. Стосовно існуючої на той час виховної теорії і практики І.О. Сікорський зауважував, що відсутність "твердо встановлених понять про природу дітей та про їх розвиток у перші роки життя" призводила до того, що батьки були безпорадні у вихованні своїх дітей. Він зазначав, що навіть освічені жінки, "ставши матерями, нерідко додержувалися, у відношенні виховання, примітивних понять своєї няні, наївно поділяючи разом з нею традиційні забобони". Звернення ж до книг нічого, крім ознайомлення із поняттями "загальнофілософського характеру, які малоприсадибні для практики виховання", не давало. Своєю книгою "Виховання у віці першого дитинства" І.О. Сікорський намагався перш за все допомогти батькам у розумінні своїх дітей і в їх правильному вихованні.

Вирішальну роль у вихованні дітей дошкільного віку І.О. Сікорський відводив сім'ї: "У ранньому дитинстві виховний вплив сім'ї незамінний", – писав він. Головна цінність сімейного виховання, на думку вченого, полягає в тому, що тільки сім'я може виховати в дитині індивідуальність. За його висловом, "дитячий садок, яслі, школа виховують середню дитину, шаблонну дитячу душу, але не можуть належним чином виховати індивідуальність". Між тим, саме вихованню індивідуальності І.О. Сікорський надавав велике значення, бо, на його думку, "прогрес людства залежить від розвитку індивідуальностей".

Розкриваючи педагогічні можливості сім'ї, І.О. Сікорський підкреслював, що в ній більшу виховну роль відіграє мати. За його переконанням жінки "від природи мають у порівнянні із чоловіками вищий педагогічний інстинкт". Але наявність такого інстинкту не заперечує необхідності підготовки жінки до виконання нею ролі матері. І.О. Сікорський наполягав на необхідності докорінного покращення жіночої освіти, зокрема підготовки дівчат до материнства й виховання дітей.

Визначивши роль матері у вихованні й розвитку дитини перших років життя, І.О. Сікорський разом з тим констатував, що багато матерів відмовляються виконувати покладені на них природою і суспільством обов'язки. Серед жінок середнього та великого достатку в той час стало розповсюдженим явищем ухилятися не тільки від догляду за своєю дитиною, а й від годування немовляти груддю. І.О. Сікорський розкрив негативні сторони такої, за його висловом, "заміни матері", особливо відзначаючи, що разом з іншим від цього може постраждати нервово-психічний розвиток дитини. Заперечуючи егоїзм матері, він підкреслював: "Жодна мати не має права позбавляти дитину своєї груді, яка з моменту народження більш належить їй, ніж матері".

На думку І.О. Сікорського, годування дитини груддю не є механічним актом. "У дитини, яка годується груддю своєї матері і користується її материнськими турботами і доглядом, встановлюється міцна асоціація між образом матері і приємними почуттями, які вона переживає, тамуючи голод чи, позбавляючись завдяки її догляду, від численних інших неприємних почуттів. Весь акт годування дитини з його материнською ласкою, емоціями,

складає одне з найвищих джерел дитячої насолоди і один із найсильніших стимулів у справі розвитку вищих почуттів немовляти, які зароджуються".

Доводячи значення спілкування матері зі своєю маленькою дитиною, І.О. Сікорський відзначав, що материнство збуджує в жінці "всі кращі якості, якими вона обдарована", підносить її людинолюбство та безкорисливість на якісно нову висоту й тому є безсумнівним, що "присутність біля колиски дитини істоти, яка охоплена вищими людськими спонуканнями і пориваннями" може служити найкращим джерелом розвитку почуттів дитини, а також її інтелекту.

Без сумніву, такого впливу на дитину не може мати жінка – годувальниця або нянька, яка доглядає за малюком. Більш того, на думку І.О. Сікорського, їх вплив може бути навіть негативним. Як правило, ставати годувальницею чужої дитини жінку змушували тяжкі умови життя. Вона залишала свою дитину, недогодувала її заради чужої малечі. Очікувати від цієї бідлахи материнської ласки та любові не приходилося. Годувальниця може зробити дитину тільки ситою, але того впливу на почуття та розум дитини, який справляє мати, вона не має. Навівши всі аргументи, І.О. Сікорський резюмує: "Годування та догляд за дитиною є справою великої педагогічної важливості, воно – і обов'язок, й подвиг матері". Відмова від годування власної дитини можлива лише за медичних протипоказань. Означена проблема стає сьогодні досить актуальною. Все більше жінок, з різних міркувань, звертаються до послуг годувальниць або "передоручають" немовлят нянькам-гувернанткам.

У своїх працях І.О. Сікорський розкрив фактори, що впливають на розвиток дитини. Одним з них він називав спадковість, зазначаючи, що від батьків або предків дітям передаються не тільки "риси тілесної організації (колір шкіри, зовнішні форми, врода), а й моральні властивості", і навіть іноді "тип розумової обдарованості". Але за його переконанням, відповідна атмосфера сімейного життя, розумне виховання дають батькам можливість коригувати природжені якості, підносити й удосконалювати їх.

Учений проводив велику дослідницьку роботу з виявлення різних негативних впливів на розвиток дітей. До речі, одним з напрямків його наукової і практичної діяльності була психіатрія. Він

встановив, що хвороби батьків, їх пороки, незадовільні умови життя погано впливають на дітей, їх здоров'я, психіку, розумові здібності, моральність та поведінку.

І.О. Сікорський сформулював "вимоги нервово-психічної гігієни", яких обов'язково слід дотримуватися в перші три місяці життя дитини:

1. Утримуватися від зайвого стимулювання психічного розвитку дитини, яке і без того відбувається дуже інтенсивно.

2. Охороняти дитину від сильних й довготривалих вражень, які викликають втому нервових центрів. Чим молодше дитина, тим скоріше настає втома й тим вона небезпечніше. Тому час від часу слід давати новонародженому відпочинок, відгородивши його від чуттєвих впливів – звукових, світових, нюхових. Втомлювати дитину може надмірне пересування, навіть надмірно тепла або холодна кімната, різкий запах, тривале неспання, постійна присутність матері або няні тощо. Вчений вважав, що "певне усамітнення дитини, яка не спить і залишається сама з собою, є досить корисним".

Виходячи з особливостей фізіології мозку людини, І.О. Сікорський обґрунтував власну концепцію розумового виховання дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, за Сікорським, є правильно організований процес пізнання дитиною себе й навколишнього світу. За його висловом, пізнання не є "механічним процесом мільйонних накопичень". Тому завдання розумового виховання – "розсортувати враження у сховищі пам'яті, укласти їх правильно, у відомому порядку". Необхідно допомагати дитині отримувати враження і зберігати їх у пам'яті, "як в бібліотеці".

І.О. Сікорський запропонував оригінальну класифікацію видів пам'яті і сформулював відповідні їм правила розумової діяльності. На його думку, для дітей молодших вікових періодів характерна нерозчленованість сприймання різних сторін складного враження та його запам'ятання в тому вигляді, в якому воно було сприйняте. Таку пам'ять І.О. Сікорський назвав предметною. Вона може бути зоровою, слуховою, м'язово-дотиковою. Більш досконалим видом пам'яті, за класифікацією І.О. Сікорського, є пам'ять аналітична. Вона приводить враження у певний порядок, пов'язуючи їх у систему, підпорядковуючи певній ідеї. Ще вищим видом пам'яті вчений називав асимілюючу пам'ять. Вона тісно поєднана з

роздумами. За допомогою цієї пам'яті людина намагається пов'язати нові враження з набутими раніше. Цей процес не лише інтенсифікує роботу пам'яті, але й полегшує пригадування вражень за різних умов. Отже, розвиток пам'яті від нижчих форм до вищих І.О. Сікорський розглядав як одну з умов правильного розумового розвитку дитини. Невміння користуватися вищими прийомами запам'ятання є, на його думку, результатом неправильного або ж недостатнього керівництва розумовою діяльністю дитини.

Ефективним засобом розумового розвитку дитини І.О. Сікорський вважав гру. Йому належить ідея про "суто інтелектуальний характер" дитячої гри. За словами вченого всі забави дитини становлять "взірці та схеми мислення", служать символами ідей і абстрактних понять, які зароджуються. На його думку, "гра дитини – це школа мислення, а творчість і фантазії, які виявляються в іграх, є нічим іншим, як різними фазами в еволюції розмисловості". Крім того, зазначав І.О. Сікорський, за допомогою ігор і забав дитина засвоює й конкретні знання. У процесі гри дитина знайомиться із силою й координацією своїх власних рухів, із фізичними властивостями деяких предметів, із послідовністю й причинним зв'язком явищ. І.О. Сікорський дещо звужував значення ігри, практично не виходив на її роль у моральному вихованні дітей. Але треба зазначити, що він головним чином розглядав ігри дітей раннього віку й нерідко називав грою дії дітей, які в сучасній дитячій педагогіці та психології відносять до маніпулятивної і предметної діяльності. Під цим кутом зору він розробив і класифікацію дитячих ігор.

Значну увагу І.О. Сікорський приділив проблемі дитячої іграшки. Але під іграшкою він мав на увазі не стільки сюжетну іграшку, скільки різноманітні геометричні фігури – "шаблони". Їх призначення – ознайомлення дітей із формою, розміром, кольором, розвиток моторики та інше. У наведених прикладах шаблонів можна впізнати елементи фребелівського та монтессорієвського матеріалів. І.О. Сікорський зробив свій внесок у розвиток теорії сенсорного виховання. Він запропонував відповідний матеріал і дав поради щодо організації ігр-вправ, особливо наполягаючи на дотриманні принципів свободи та самодіяльної активності дітей.

І.О. Сікорський тісно пов'язував розумовий розвиток із моральним, із розвитком почуттів. З цього приводу він писав:

"Холодний розум позбавлений глибини і проникливості думки". Тільки "осердечений розум" дозволяє людині по-справжньому зрозуміти себе і навколишній світ.

Вивчення емоційної сфери дитини дозволило І.О. Сікорському сформулювати основні напрямки емоційного виховання, а саме: вироблення навичок володіння своїм емоційним станом; стримання, придушення афектів, пристрастей, переведення їх у почуття повільні з інтелектуальним відтінком; перетворення простіших почуттів у більш складні, тонкі, піднесені; заохочення здорових, сильних почуттів.

І.О. Сікорський вважав виховання моральних почуттів необхідною умовою розвитку індивіду, що має не тільки особисте, а й суспільне значення.

До процесу морального розвитку І.О. Сікорський включав виховання не лише почуттів, а й волі дитини. Воля, за його переконанням, посідає важливе місце у формуванні особистості людини. Обґрунтовуючи значення волі, він писав: "В ряду душевних здібностей волі, по справедливості, має бути відведено перше місце; вона складає виключну, можна сказати, найголовнішу сторону душевного життя і є справжньою основою характеру. Значення людини вимірюється тим, що вона здійснила, а не тим, про що вона думала. Геніальні люди як правило встигають виконати програму свого життя; звичайні люди мають багато добрих намірів, але небагато з них здійснюють через недостатній розвиток волі. Отже, виховання волі має бути одним з найважливіших завдань виховання людини". Слабкий розвиток волі робить людину нерішучою, лишає можливості керувати собою. Навіть добре розвинуті розум і почуття безсильні втримати людину від поганих вчинків, якщо її воля розвинута слабо.

Характеризуючи вольову сферу дитини, І.О. Сікорський показав початкові моменти її проявів та становлення, дав класифікацію вольових дій. За його переконанням, вправляти дитину у вольових діях слід розпочинати якомога раніше – вже на першому році життя.

Кінцевою метою виховання І.О. Сікорський вважав досягнення гармонійного розвитку: духу й тіла, психічного й фізичного, врівноваженості розумового, морального й естетичного начал.

4. Педагогічна діяльність та ідеї Василя Васильовича Зеньківського (1881–1962). Народився Зеньківський Василь Васильович 4 липня 1881 року в м. Проскурів Подільської губернії (тепер м. Хмельницький) в учительській сім'ї.

Після закінчення гімназії вступив до Київського університету Св. Володимира, який у 1909 році закінчив і залишився викладачем на кафедрі філософії. У сфері його наукових інтересів були проблеми, що мали безпосередній вихід на психологію і педагогіку. У 1915 році В.В. Зеньківський захистив у Московському Психологічному інституті докторську дисертацію з теми "Проблеми психічної причинності".

В.В. Зеньківський брав активну участь у роботі Київського релігійного філософського товариства, а також Фребелівського педагогічного товариства.

Василь Васильович читав лекції з психології у Фребелівському педагогічному інституті й певний час був директором цього навчального закладу, який готував "керівниць дитячих садків". У період з 1917 по 1919 роки він брав активну участь у громадсько-політичному житті України, продовжуючи науково-педагогічну діяльність. Так, ціла низка його статей з проблем педагогічної психології була надрукована в журналі "Вільна українська школа".

У 1918 році в Москві вийшла книга В.В. Зеньківського "Соціальне виховання, його завдання і шляхи", якою він практично започаткував розробку такої галузі педагогічної науки, як соціальна педагогіка. У цій праці була розглянута й проблема виховання дітей дошкільного віку, а також розкрита роль дитячих садків у соціальному вихованні.

Як і багато інших представників інтелігенції, В.В. Зеньківський не прийняв владу більшовиків, тому в 1919 році емігрував з країни. Спочатку він жив у Югославії, працював у Белградському університеті, а з 1922 року у чеському місті Празі, яке було центром російської та української еміграції. Василь Васильович був одним із засновників Російського педагогічного інституту

ім. Я.А. Коменського, де з 1923 по 1926 рр. завідував кафедрою експериментальної і дитячої психології.

В.В. Зеньківський продовжував дослідження психолого-педагогічних проблем, над якими працював у доеміграційний період. У 1924 році в Лейпцизі вийшла його книга "Психологія дитинства", головну увагу в якій приділено психології дітей раннього та дошкільного віку. З позицій психології розглянуті питання виховання та навчання дошкільників, проаналізовано притаманні цьому віку види діяльності і, в першу чергу, гра.

Значне місце в науково-педагогічній творчості В.В. Зеньківського завжди посідали питання релігійності дітей, релігійного виховання. З 1927 року ця проблематика стала для нього провідною. Переїхавши до Парижа, він став професором Богословського інституту, де викладав такі дисципліни, як богословіє, педагогіка, психологія. Василь Васильович написав кілька книг з православної педагогіки. Помер В.В. Зеньківський 5 серпня 1962 року в Парижі.

***В.В. Зеньківський про психічний розвиток
дітей дошкільного віку***

В.В. Зеньківський був одним з перших вітчизняних психологів, хто займався розробкою питань дитячої психології. Найбільш відома його праця "Психологія дитинства". У ній він розглянув найважливіші проблеми дитячої психології: вікову періодизацію та її критерії, дав загальну характеристику різним періодам дитинства, розглянув проблему дитячої гри та її соціального змісту, розкрив своє бачення розвитку у дітей мовлення, сприймання, уваги, уявлень, пам'яті, мислення, показав особливості розвитку у дітей вольової та емоційної сфер, зокрема, соціальних почуттів, дав характеристику загальним рисам дитячої особистості, розкрив особливості дитячих релігійних уявлень та дитячої фантазії, сформулював завдання, шляхи та засоби соціального виховання.

Розглядаючи питання вікової періодизації, В.В. Зеньківський все життя людини поділяє на три періоди: дитинство, зрілість і старість.

В.В. Зеньківський вважав, що, оскільки дитинство охоплює великий відрізок життя людини, то воно може бути поділене на декілька періодів: дитинство (у вузькому розумінні слова), отрочество і

юність. Дитинство у вузькому розумінні (від народження до 11 років) вчений, у свою чергу, поділяє на декілька періодів: перший – від народження до року, другий – від одного року до 6,5-7 років, третій – від 7 до 11 років. Характеризуючи дитину першого року життя, В.В. Зеньківський підкреслює, що це період, коли дитина не володіє мовою, не ходить, але вона протягом нього поступово навчається користуватися органами чуття, орієнтуватися у соціальному середовищі і дещо осягає різницю між грою і дійсністю. Він говорить про те, що цей період може бути названим також "грудним", тому що дитина ще годується молоком матері. Даний період є особливим у житті дитини, а тому має бути виділений окремо.

Другий період, тривалість якого уже менш визначена, вчений називає "раннім" або "першим" дитинством, яке триває до 6,5 років. Він наголошує, що хоча ранній період дитинства і є досить вивченим, проте його цілісної картини, у якій би постала органічна єдність і внутрішній зв'язок окремих рис цього періоду, не можна дати. У певному розумінні "саме раннє дитинство має бути охарактеризоване, як *найбільш темний* період у нашому житті. Адже протягом раннього дитинства закладаються основи особистості, формуються її головні інтуїції, її перший, але найважливіший за своєю психічною впливовістю досвід. Саме у цей час визначається головна "*установка*", яка в майбутньому виражає *тип* людини. Усе це формується під пеленою зовнішніх процесів у глибині дитячої душі, і не лише дитя не розуміє, що з ним відбувається, але не розуміємо і ми. Воістину, ми – сліпі вожді сліпих!".

Скритність процесів, які відбуваються у ранньому дитинстві, на думку В.В. Зеньківського, така велика, що в них не можна проникнути іншим способом, окрім як за допомогою гіпотетичних побудов. Він переконаний, що найбільш суттєві сторони усіх процесів мають місце за межами сфери свідомості дитини, яка вбирає у себе величезний матеріал, котрим, проте, не володіє. Особистість дитини шукає свого емпіричного розкриття і вираження та зайнята тим, щоб розвинути свої сили і здібності. Діти у цей період довірливі і наївні, а їхня активність найбільше проявляється в іграх і вони ніби ще не ризикують входити у реальний світ. Загальне "світобачення" дитини може бути охарактеризоване у цей період як міфологічне: реальне і видумане так переплітається одне з одним, що неможливо визначити, де закінчується одне і розпочинається інше. За словами

вченого, "дитячу душу приваблює до себе світ – не який він є сам по собі, а яким він їй здається. Дитина не занурюється у дійсність, вона швидше пливе по її поверхні... раннє дитинство може бути охарактеризоване як фаза емоційної свободи, свободи розвитку почуттів і уяви. Іншими словами... перше дитинство є фаза наївного суб'єктивізму або наївного егоцентризму. Дитина повністю занурена у світ своїх переживань".

Саме ці особливості дитини, як вважав В.В. Зеньківський, і обумовлюють її ігри, які мають найбільш "ясний" характер і витікають із її намагання до виразу почуттів за допомогою рухів, одухотворених своїм смыслом (фабулою). Завдяки фантазії дитина живе у чудовому світі і зовсім не підозрює про темні, грубі і суворі сторони життя. Навіть ті рани, які іноді наносить дитині життя і які у глибині душі деформують її особистість, часто не залишають свого сліду в емпіричній особистості, оскільки вони "падають у глибину душі і там закріплюються у своєму отруйному змісті, тому над усією емпіричною особистістю дитини панує момент... тяжкі та гіркі переживання, не втрачаючи свого отруйного і гіркокого характеру, нагромаджуються у глибині душі, не впливаючи тривалий час на емпіричний бік особисті". В.В. Зеньківський був переконаний, що кожна людина більше або менше носить у собі отруту дитинства, яка є "підземним вулканом", що вибухає у випадку психічного потрясіння. А тому раннє дитинство, його враження і досвід мають велике значення у житті людини. Він вважав, що раннє дитинство закінчується між 5 і 6,5 роками.

За В.В. Зеньківським, грань між раннім (першим) і другим дитинством, яке настає біля 7 років, ще дуже непомітна, хоча різниця у цілому між цими періодами суттєва. Насамперед відбувається фізичний перелом, який виражається у поступовій зміні пропорцій частин тіла дитини, у зрості, у переміні обличчя тощо. З психічного боку зміни стосуються насамперед мови дитини, яка все більше стає знаряддям її думки. Інтенсивно розвивається сприймання, пам'ять, увага, особливо мислення.

В.В. Зеньківський вважав, що поступово дитина починає розмежовувати сферу гри і реальної дійсності, і коли це стає для і неї очевидним, вона психічно входить у друге дитинство, яке характеризується новою установкою – спрямованістю до зовнішнього світу. У свідомості дитини з повною ясністю починає виступати

справжній світ, який не залежить від її фантазії, і який вимагає пристосування до нього та його пізнання. Нова установка на оточуючий світ виводить дитину з наївного суб'єктивізму і відкриває перед нею неозорий зовнішній світ, який вона хоче пізнати, для неї настають роки навчання. Гра дитини набуває нового характеру і стає засобом пізнання світу, а іноді і відокремлюється у окрему сферу. Особливо приваблюють дітей так звані "побудовчі" ігри, в яких вони мають змогу творити нову для себе дійсність, чим і можна пояснити їх надзвичайний інтерес до малювання, ліплення та ручної праці. Дітей цікавить не лише процес творчості, але і його результат. Вони починають колекціонувати різні предмети, у них з'являється потреба у підтриманні порядку, який бачать навколо себе і хочуть його наслідувати. Процес наслідування, на відміну від раннього дитинства, стає свідомим як у тому розумінні, що воно усвідомлюється як наслідування, так і в тому, що поступово стає регульованим, а часто навіть і систематичним.

В.В. Зеньківський виклав багато досить цікавих і оригінальних поглядів на природу дитячої гри. Він не погоджувався ні з тими вченими, які розглядали гру як винятково засіб розумового розвитку (Сікорський, Селлі), ні з тими, котрі виявляли байдужість до її змісту (Гроос), стверджуючи, що "ігри лише опосередковано служать інтелектуальному розвитку, а головний їхній рушій лежить у зовсім іншій сфері – саме в області почуттів... Ігри виростають, як вираження почуттів, вони служать розкриттю їх, а, відповідно, внутрішньо визначаються директивами почуттів". В.В. Зеньківський вважав, що психічним корінням гри дитини є її емоційна сфера. Вона служить завданням емоційного життя дитини. В іграх шукає свого вираження це життя, вирішення своїх запитів і завдань. Фабула у грі складає не випадковий момент, а є душею гри, її психічним осередком, тому що у ній розкривається і усвідомлюється те чи інше почуття. Одне й те ж почуття може знайти своє вираження у різних фабулах. Вчений стверджував, що домінуючим у іграх дітей є соціальний зміст, вони завжди грають у "людину". Ігри є засобом "вживання" дитини у всю повноту людських взаємин, у все багатство соціального життя. Як бачимо, погляди В.В.Зеньківського на гру, які були висловлені ним ще на початку нашого століття, бачаться і сьогодні дуже сучасними і співзвучними тим, які висловлюються і у наш час.

Надзвичайно цікавими є думки В.В. Зеньківського щодо соціального розвитку дитини, зокрема, соціального успадкування. Він підкреслює різницю між двома формами успадкування: біологічною і соціальною. Біологічне успадкування пов'язане з одним моментом зачаття, у якому зосереджена уся таємниця передачі від батьків дитині успадкованих властивостей. Соціальне ж успадкування, яке пов'язує дитину з минулим, базується не на передачі властивостей, а на *творчому засвоєнні* новою особистістю того, що полягає в успадкованому матеріалі. Прикладом соціального успадкування може бути мова, якою дитина оволодіває поступово. Мова – це багатющий соціальний спадок, оволодіваючи яким дитина стає психічно зрілою та здатною до засвоєння соціальних традицій. Це тривалий процес, який передбачає творчу активність дитини. На думку вченого, "усе, що зберігається у скарбниці народного духу, вливається у душу дитини за допомогою мови, яка є головним провідником скарбів народного духу у душу дитини. У мові зберігається історія народу, його характер; ніщо не може так добре і безпосередньо ввести у народну душу, як мова, яка ніби всмоктує у себе музику народної душі. Дитина, оволодіваючи мовою народу, серед якого вона живе,... ще не усвідомлюючи, не розчленовуючи того, чим оволодіває, стає здатною до музичного "вчування" у народну душу, здатною до безпосереднього злиття з тим, чим живе народ". Проте не одна лише мова вводить дитину у соціальне життя. Вона має проникнутись тими ідеями і спрямованістю, якими живе суспільство. З часом, стаючи більш дорослою, дитина може їх не приймати, але вона має навчитися їх *розуміти*, щоб вільно рухатись у "соціально-психологічному просторі", щоб орієнтуватися і вгадувати хід життя, дії людей. Крім того, дитина має навчитися емоційно відгукуватись на все навколо себе, розуміти внутрішній світ інших людей. Соціальні почуття народжуються одночасно з набуттям соціального досвіду. І не завдяки роботі інтелекту, і не через наслідування дитина входить у зв'язки з соціальним середовищем, а завдяки тому, що відчуває це середовище, як живе, людське. Емоційне "вростання" у складний соціально-психологічний світ, збиження з ним є тим порогом, який потрібно переступити дитині, щоб відчути себе здатною до самостійної боротьби за своє існування. Отже, дитина, за В.В. Зеньківським, вступаючи у доросле життя, має стати самостійною не лише біологічно, але й соціально-психічно і

зійти "на верхній поверх того будинку, який будує у своєму розвитку окремих народ, усе людство". Водночас вчений наголошує, що ніхто не може стати сином свого народу, якщо він не проникнувся тими основними почуттями, якими живе народна душа. І якою б складною і темною не була психологія національного зв'язку, дитина не може дозріти поза національною стихією, якою вона повинна проникнутися, щоб сили її душі могли одержати свій розвиток.

Особливої уваги заслуговують думки В.В. Зеньківського щодо морального розвитку дитини. Він переконаний, що моральне здоров'я дитячої душі є найважливішим і найглибшим фактором її духовного розвитку, а головна моральна сила дитинства закладена у моральній чистоті, щирості, простодушності і цілісності його духу. Велике значення у моральному розвитку дитини, на його думку, мають ігри. Адже вона вносить у ігри ту ж моральну установку, що і в реальну активність. Іграм належить велика роль у генезисі моральної свідомості. Вони вперше відкривають дитині сферу можливого і бажаного на противагу сфері реального, що має значення для розвитку моральної свідомості. У грі дитина рухається до добра, до ідеалів, вона стоїть на шляху етичного розвитку.

Багато положень, висловлених В.В. Зеньківським у книзі "Психологія дитинства", не втратили наукового значення й представляють інтерес і в наш час. Про це красномовно свідчить той факт, що вона була переведена в 1996 році у Москві й рекомендована як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Дайте оцінку внеску київських педагогів (І.О. Сікорський, Т.Г. Лубенець, Н.Д. Лубенець) у розвиток теорії виховання дітей дошкільного віку.

Першоджерела:

2. Лубенець Н.Д. Народний дитячий садок /Н.Д. Лубенець // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-е, доп. – Донецьк: :ЛАНДОН – XXI, 2011. – С. 48-55.
3. Лубенець Т.Г. Педагогічні бесіди / Т.Г. Лубенець //Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-е, доп. – Донецьк: :ЛАНДОН – XXI, 2011. – С. 32-46

4. Сікорський І.О. Виховання у віці першого дитинства / І.О. Сікорський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011. – С.11-23.
5. Зеньківський В.В. Соціальне виховання, його завдання та шляхи / В.В. Зеньківський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011. – С. 25-30.

Література :

1. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / За ред. О.В. Сухомлинської. – Т.2. – К.: Либідь, 2005. – С. 69-73, 218-223.

ТЕМА 3.3. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В 1917-1919 РР. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ С.Ф. РУСОВОЇ

1. *Політика уряду Української Народної Республіки в галузі освіти.*
2. *Суспільне дошкільне виховання в роки Української Народної Республіки.*
3. *Педагогічна діяльність та ідеї С.Ф. Русової.*

1. Політика уряду Української Народної Республіки в галузі освіти. 1917-1919 роки – складні й трагічні для України: громадянська війна, боротьба за владу різних політичних сил, іноземна інтервенція. Проте, в ці роки не тільки продовжували функціонувати навчальні заклади, але й було проведено реформування освітньої системи. Особливо багато було зроблено при Центральній Раді – уряді Української Народної Республіки, яка своїм Четвертим універсалом проголосила створення самостійної, суверенної, незалежної української держави.

В історико-педагогічній літературі радянського періоду політика уряду УНР в галузі освіти і проведені ним конкретні заходи або повністю замовчувалися, або висвітлювалися упереджено і перекручено, на догоду політичній кон'юктурі. Документи, матеріали, що стосуються освітніх справ у цей період, були вилучені й до початку 90-х років зберігалися у спецхові Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

28 червня 1917 року Центральна Рада України утворила Генеральний секретаріат освіти (9 січня 1918 року його було перейменовано в Міністерство народної освіти). Очолив його Іван Матвійович Стещенко, відомий у Києві педагог.

Незважаючи на складні умови, в цей час було проведено два Всеукраїнські учительські з'їзди (5-6 квітня і 10-12 серпня 1917 року), Всеукраїнський учительський професійний з'їзд (13-15 червня 1917 року), нарада у справі організації освіти на Україні (15-20 грудня 1917 року), на яких було вироблено план управління справою освіти, визначені принципи побудови освіти в Україні тощо.

Прийнятими документами було проголошено, що всім народам Української республіки повинно бути забезпечено "вільний розвиток їхньої школи і взагалі освіти". Генеральний секретаріат

освіти звернувся зі спеціальною заявою "До української людності", в якій зазначав: "Нині кожний народ може розвиватися в повній мірі і будувати життя своє так, як треба для його щастя". У заяві підкреслювалося, що "у кожного народу повинні бути свої рідні школи, як це є по всьому світі".

Були чітко визначені основні "підвалини національної школи". Вказувалося, що "1) Народна освіта повинна будуватись на принципі признання виняткової і рішучої ролі в справі виховання і навчання рідної мови, укладу життя і дитячої психіки даної національності. 3)... школа повинна бути національною і завідування нею повинно бути переведено до рук даної національності... 6) Всі національні школи вільні в організаційній роботі, виробі програми, обсягу часу шкільного навчання, але виконують мінімальні вимоги, обов'язкові для усіх шкіл Української Народної Республіки".

Відповідно до цього, загальне керівництво справами народної освіти кожної національності передавалося відділам з народної освіти при національних генеральних секретаріатах. На місцях створювалися національні ради освіти: обласні, губернські, повітові, міські. До їх компетенції повинно було входити вирішення всіх питань освіти даної національності. Що стосується "мінімальних вимог, обов'язкових для усіх шкіл УНР", то Генеральний секретаріат освіти вважав за необхідне ввести до програми всіх національних шкіл українську мову й українознавство (література, географія і історія України).

Під керівництвом Генерального секретаріату освіти було розроблено концепцію національної школи України, план широкої українізації.

За цей короткий час зроблено досить багато і в організаційному плані, відкрита значна кількість середніх і початкових навчальних закладів. Особлива увага приділялася відкриттю українських навчальних закладів.

Активну діяльність зі створення національної освіти проводила сформована у квітні 1917 року. Всеукраїнська учительська спілка (ВУС), яку очолювала С.Ф.Русова. Спілка мала такі напрями діяльності: громадсько-політичну, педагогічно-освітню, професійну, економічну і відстоювання правових інтересів учителів. Протягом трьох років спілка видавала свій часопис, що мав назву "Вільна Українська школа".

У здійсненні концепції національної школи велика роль відводилася вчителю. Було багато зроблено для підготовки національних педагогічних кадрів. У жовтні 1917 року було відкрито Київський український народний університет у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного і факультету права. У листопаді того ж року у Києві була заснована педагогічна академія, яка повинна була готувати вчителів українознавства, а в липні 1918 року – Український державний університет у Кам'янець-Подільському. Продовжували підготовку педагогічних кадрів 39 учительських семінарій та 8 учительських інститутів і планувалося збільшення їх кількості. У педагогічних навчальних закладах переглядався зміст підготовки педагогів, до нього включалися українська мова й українознавство.

2. Суспільне дошкільне виховання в роки Української Народної Республіки. У складі утвореного Центральною Радою в серпні 1917 року Генерального секретаріату освіти України (з 9 січня 1918 року – Міністерство народної освіти) був відділ позашкільної освіти і дошкільного виховання. Суспільне дошкільне виховання фактично увійшло в державну систему освіти, що мало велике значення для його розвитку в подальші роки. Очолила дошкільний відділ С.Ф.Русова, відома українська громадська діячка, педагог. Усі заходи, проведені в ці роки в Україні для поширення суспільного дошкільного виховання й підготовки для нього педагогічних кадрів, пов'язані з її ім'ям.

С.Ф.Русова всіляко підтримувала Генерального секретаря освіти І.М.Степенка, який втілював з усією рішучістю гасло "українізації народної освіти, всіх шкіл, всіх освітніх організацій". Цю лінію С.Ф.Русова проводила в дошкільному вихованні. У найкоротший термін вона розробила концепцію українського національного дитячого садка, яку виклала потім у праці "Дошкільне виховання" (1918).

Завдяки зусиллям Софії Русової у цей складний, багато в чому трагічний та насичений подіями час у галузі суспільного дошкільного виховання здійснювалася послідовна політика.

Як зазначалося у зверненні відділу позашкільної освіти і дошкільного виховання до Генерального секретаря освіти (11 жовтня 1917 року), першочерговим його завданням ставилася організація дошкільного семінарію для поширення справи дошкільного

виховання по всій Україні. Семінарії замислювався як науково-методичний центр, який повинен був консультувати дошкільних працівників і вести пропаганду ідеї суспільного виховання. До роботи в ньому були залучені досвідчені дореволюційні фахівці.

У січні 1918 року відділ (департамент) з позашкільної освіти і дошкільного виховання вніс пропозицію розглянути питання про загальне обов'язкове дошкільне виховання дітей і провести це законодавчим порядком, що фактично й було зроблено. У підготовленому ним проєкті офіційного документа "Регламент дитячих садків" зазначалося, що "всі діти від трьох літ мають ходити до дитячого садка або захистку", які мають бути "скрізь безплатні і організовуватись на кошти земського і міського самоврядування". Тобто суспільне дошкільне виховання повинно було стати обов'язковим і безкоштовним і на досягнення цієї мети мали спрямовуватися зусилля департаменту.

Проєкт "Регламенту дитячих садків" було вміщено у збірнику "Організаційні поради в справі позашкільної і дошкільної освіти" поряд з іншими матеріалами, зокрема, з планом улаштування дитячих садків і літніх майданчиків. Ці матеріали становили собою важливі вказівки з організації й функціонування садків та інших форм суспільного виховання дітей дошкільного віку.

Розвиткові дошкільної справи мало сприяти введення по всій структурі управління народною освітою в Україні відділів дошкільного виховання. Передбачалися штатні одиниці завідуючих відділами й інструкторів.

Ще одним кроком в оформленні суспільного дошкільного виховання як рівноправної ланки в системі народної освіти стала ухвала на початку 1919 року Радою міністрів УНР Закону "Про надання прав державної служби співробітникам позашкільної освіти і дошкільного виховання". За ним різні категорії дошкільних працівників (завідуючі відділами, інструктори різних рівнів, керівники дошкільних закладів) прирівнювалися до відповідних категорій працівників нижчої, початкової, середньої і вищої школи. Для кожної з них визначався освітній ценз.

Цей закон було прийнято на прохання департаменту дошкільного виховання, який, обґрунтовуючи своє подання, зазначав, що серед учителів середніх і початкових шкіл є чимало охочих піти у дошкільне виховання, але їх утримує відсутність тут

пільг, якими користуються вчителі державної служби. Отже, урядова ухвала мала сприяти залученню до роботи з дошкільнятами нових людей.

Керівники департаменту вирішальну роль у створенні українського національного дошкільного виховання відводили педагогічним кадрам. Однак, як згадувала потім С.Ф. Русова, "для організації українських дитячих садків ніде не можна було знайти керівниць-українок". Саме тому значна увага в ці роки приділялася підготовці кадрів для суспільного дошкільного виховання.

У цей час продовжував функціонувати Фребелівський педагогічний інститут. У квітні 1917 року при ньому були організовані курси з підготовки фахівців для роботи в українських і єврейських яслах, дитячих садках, притулках. Восени 1917 року в інституті поряд з російським відкрилося й українське відділення, яке очолила С.Ф. Русова – ініціатор його утворення. У книзі "Мої спомини" вона писала: "...одною з перших моїх акцій було українізувати Фребелівський інститут". Було переглянуто зміст підготовки фахівців: інститут мав готувати свідомі українські кадри, які б створювали український за духом, формою і змістом дитячий садок.

Було українізовано і другий навчальний заклад, що готував дошкільних працівників, – школа нянь-фребелівок Київського товариства народних дитячих садків. На зборах Товариства у квітні 1917 року ухвалили перебудувати роботу школи, спрямувавши її на підготовку педагогічного персоналу для українських дитячих садків. Вводилося викладання української мови, загальної й дитячої української літератури, а також історії та географії. До речі, збори вирішили не українізувати садки, відкриті раніше, оскільки половина дітей у них була "великоросами", а паралельно з існуючими створювати українські дитячі заклади.

Серед заходів, спрямованих на забезпечення підготовки національних педагогічних кадрів, у цей період особливе місце посідали спеціальні курси, проведені у квітні-травні 1918 року. На їх випускників (50 осіб) покладалися великі надії у справі відкриття перших українських національних садків. До програми навчання, окрім традиційних тем, які ознайомили слухачів з основами теорії і методики дошкільного виховання й особливостями дітей

дошкільного віку, увійшла й тема "Українознавство". Обсяг матеріалу був незначним і обмежувався знаннями, необхідними майбутнім вихователям для роботи з дітьми. Заняття на курсах проводили відомі фахівці з дошкільного виховання: С.Ф. Русова, О.О. Толмачевська, О.Я. Іконнікова, В.В. Зеньківський.

Оскільки Фребелівський педагогічний інститут, залишаючись єдиним вищим педагогічним навчальним закладом в Україні, який готував кваліфікованих дошкільних працівників, не міг повністю задовольнити зростаючу потребу в них, С.Ф. Русова звернулася до міністра народної освіти з пропозицією ввести до навчальних програм учительських інститутів і педагогічних курсів дисципліни з дошкільного виховання. Міністр схвалив її ініціативу і віддав розпорядження підготувати відповідний законопроект.

Після проголошення УНР народи, які населяли Україну, дістали змогу вільно розвивати свою культуру, освіту. Значних успіхів у створенні національних дитячих садків досягла єврейська педагогічна громадськість. С.Ф. Русова зазначала: "...коли український уряд дав євреям повну волю національної освіти, найкращі дитячі садки, які мені довелося бачити і в Києві, і в Кам'янці, були єврейські". Функціонували окремі курси з підготовки дошкільних працівників для єврейських садків (до 1917 року не було жодного такого дитячого закладу), єврейська група функціонувала й на вищезгаданих курсах при Фребелівському інституті.

Таким чином, нетривалий у часі період існування УНР ознаменувався значними успіхами в галузі суспільного дошкільного виховання: воно увійшло в державну освітню систему, було здійснено цілу низку заходів для його подальшого поширення, розроблені теоретичні основи створення українського національного дитячого садка.

Проте, в радянській історико-педагогічній літературі зроблене в ці роки або повністю замовчувалося і подавалося таким чином, нібито перші заходи почали здійснюватися лише після встановлення радянської влади і на підставі документів, прийнятих в РРФСР, або ж без розгляду й аналізу стверджувалося, що система дошкільного виховання, створена в ці часи, була "від початку і до кінця реакційна система, побудована на принципах буржуазного націоналізму, індивідуалізму і релігійності".

3. Педагогічна діяльність та ідеї С.Ф. Русової (1856–1940). Народилася Софія Федорівна Русова в 1856 році на Чернігівщині в селі Олешні.

Її дівоче прізвище Ліндфорс. Батько, Федір Ліндфорс, – шведського, а мати, Ганна Жерве, – французького походження. Сім'я належала до аристократичних кіл. Те, що С. Русова мала неукраїнське походження, надає її діяльності, поглядам особливого сенсу.

Софія Федорівна Русова рано втратила матір. Її та сестру Марію виховував батько. Дівчина із золотою медаллю закінчила відомий в Україні навчальний заклад – Київську Фундуклеївську гімназію.

У 1871 році помер батько, і дівчата, опинившись перед необхідністю визначитися в житті, вирішили присвятити себе педагогічній діяльності. У цьому ж році вони відкрили перший у Києві дитячий садок. До нього водили своїх дітей Старицькі, які і ввели сестер Ліндфорс у коло української інтелігенції, зокрема, в товариство "Стара Громада", членами якого були Михайло Старицький, Микола Лисенко, Михайло Драгоманов, Олександр Русов та інші. Це спілкування було дуже важливим для юної Софії.

Згодом Софія разом з О. Русовим поїхала до Петербурга удосконалювати свою педагогічну освіту. Вона вивчала педагогічну літературу, знайомилася з досвідом організації дитячих садків. У 1874 році Софія Ліндфорс і Олександр Русов одружилися.

У 1876 році Русови повернулись до України і деякий час жили в Чернігові. Тут Софія Федорівна знову відкрила дитячий садок, але він проіснував недовго: Олександр Русов працював статистом у земствах, і його діяльність була пов'язана з постійними переїздами. Але де б сім'я не жила, Софія Федорівна проводила широку просвітницьку роботу: організовувала недільні школи, народні читальні та ін. Дім Русових завжди був осередком політичних зібрань, дискусій, згуртування молоді. Софія Федорівна вела активне політичне життя, відстоюючи право українців на рідну мову, культуру, захищаючи пригнічених. Неодноразово в їх оселі жандарми проводили обшуки. Їй, матері маленьких дітей, довелося

пережити арешти, слідство, перебувати в Лук'янівській тюрмі. За наказом міністра внутрішніх справ Русови мусили покинути Україну. Родина опинилась у Петербурзі. І хоча обоє були під наглядом, однак не припиняли своєї діяльності. Вони підготували й направили до імператорської Академії наук цілий ряд документів, у яких аргументовано захищали право українців на свою мову, літературу. У Петербурзі С.Ф. Русова написала й надрукувала українською мовою два підручники: "Початкову географію" і "Український буквар".

У 90-ті роки XIX століття і перше десятиліття XX століття С.Ф. Русова активно займається літературною діяльністю. Вона співпрацювала із харківським, а потім Київським товариствами грамотності та Петербурзьким благодійним товариством для видання загальнокорисних і дешевих книжок й написала цілу низку різноманітних за тематикою книжок для простого народу.

У 1909 році Русови отримали дозвіл повернутися до України.

У 1910 році Софія Русова стала співредактором заснованого в тому ж році першого на Наддніпрянщині україномовного педагогічного журналу "Світло". Вона була активною авторкою цього видання. За чотири роки його існування було надруковано майже 50 різноманітних за тематикою статей Русової. Це і статті, присвячені видатним зарубіжним і вітчизняним педагогам, розвитку освіти в різних країнах світу, її рецензії на педагогічні книги, журнали. Особливе місце серед публікацій займають статті, присвячені стану освіти в Україні, проблемі створення національної школи, дошкільного виховання. До того часу відносяться статті С.Ф. Русової "Дитячий сад на національному ґрунті", "Націоналізація дошкільного виховання". До речі, саме за таку спрямованість журналу його було закрито.

У цей час Софія Федорівна увійшла до Фребелівського педагогічного товариства. Після яскравого виступу з науковою доповіддю на одному з його засідань її запросили до Фребелівського педагогічного інституту викладати курс дошкільного виховання. Вона деякий час вагалася, оскільки "не мала диплому вищої школи й лекторського стажу, але, як вона пізніше писала у своїх споминах, "Віра Фльорова (директор ФП) у мої сили надала мені упевненості, і як я вдячна йому тепер за цю віру, яка наставила мене на шлях теоретичної педагогіки". У ФП С.Ф. Русова працювала з 1911 по

1919 роки. У цей час вона розробляла питання виховання дітей дошкільного віку.

У період існування Української Народної Республіки (1917-1919) С.Ф. Русова очолювала відділ (департамент) дошкільного виховання і позашкільної освіти при Міністерстві народної освіти України. Всі заходи, проведені в ці роки в Україні з розповсюдження суспільного дошкільного виховання та підготовки для нього педагогічних кадрів, пов'язані з її ім'ям.

У цей час С.Ф. Русовою були надруковані дві книжки, в яких викладалася концепція українського національного дитячого садка: "Дошкільне виховання" (1918), "У дитячому садку" (1919).

Крім того, в роки УНР вона очолювала Всеукраїнську учительську спілку, брала участь у розробці реформи всієї освітньої системи в Україні, створенні концепції національної української школи, входила до редакційної колегії журналу "Вільна українська школа", була одним із засновників видавництва "Українська школа". С.Ф. Русова мала дуже великий авторитет. Невипадково про неї казали сучасники: "Наша високошановна бабуса ідеї національної школи".

У 1919 році, після приходу до влади більшовиків, С.Ф. Русова переїхала до Кам'янця Подільського й тут деякий час працювала професором Першого українського університету.

У 1921 році вона емігрувала спочатку до Львова, а потім до Чехословаччини. В еміграції С.Ф. Русова продовжувала активну громадську роботу. Її обрали головою Української Жіночої Ради. Софія Федорівна слідкувала за тим, що відбувалося на її Батьківщині. Саме від неї за кордоном дізналися про голод в Україні.

С.Ф. Русова була одним з ініціаторів і організаторів створення в Празі Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, який було відкрито в 1923 році. С.Ф. Русова, працюючи на посаді професора, викладала декілька навчальних курсів, серед яких, зокрема, й педагогіку. У цьому ж вищому навчальному закладі разом з матер'ю працювали її син та донька.

С.Ф. Русова продовжувала розробляти питання дошкільного виховання. У 1924 році вона видала книгу "Теорія і практика дошкільного виховання", а в 1927 році – посібник для студентів Українського педагогічного інституту, які готувалися до роботи з дітьми дошкільного віку, – "Нові методи дошкільного виховання".

Праці Русової з дошкільного виховання – це результат теоретико-педагогічного дослідження практичної педагогічної діяльності вченої, плід колосальної праці.

Померла Софія Федорівна Русова 5 лютого 1940 року у Празі, далеко від Батьківщини, на славу якої вона працювала все життя і за долю якої вболівала.

Після встановлення в Україні радянської влади ім'я славної доньки України Софії Федорівни Русової, як і багато інших імен, було забуто, викреслено з історії. Її праці вилучалися з бібліотек, рукописи науково-педагогічних книг, статей були сховані в архівах. Тільки в 1991 році з них було знято гриф "секретно". На цих справах – папках було написано: "С.Ф. Русова – українська буржуазна націоналістка, білоемігрантка".

*С.Ф. Русова про загальні засади виховання дітей
дошкільного віку*

С.Ф. Русова визначила головні принципи виховання. За її переконанням, виховання повинно бути: по-перше, індивідуальним, пристосованим до природи дитини; по-друге, національним; по-третє, відповідати соціально-культурним вимогам часу. Саме ці принципи були покладені в основу створеної нею концепції національного українського дитячого садка.

Першою вимогою "справедливого виховання" С.Ф. Русова називала індивідуалізацію. Критикуючи сучасну їй школу, вона зазначала, що в цій "старій" школі, на усіх її шаблях, ідеальним вважається рівний одноманітний клас, де "всі діти однаковісінькі". Разом з тим, вона відзначала, що нова педагогіка, яка заявила про себе на повний голос на початку ХХ століття, визнала такий ідеал шкідливим і наполягає на необхідності враховувати індивідуальні особливості дітей.

С.Ф. Русова підкреслювала, що індивідуалізація має особливе значення при вихованні та навчанні "малих дітей по дитячих садках". Вона писала: "Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу".

Поклавши в основу всього виховання принцип врахування індивідуальних особливостей дітей, С.Ф. Русова наполягала на необхідності всебічного вивчення вихователями дитини. Як

позитивний момент вона відзначала, що в педагогічній науці на початку ХХ століття відбулися значні зміни: педагогіка все більше стала орієнтуватися на дитину, враховувати результати різноманітних досліджень. "Сучасна педагогіка – це експериментальна педагогіка", – писала С.Ф. Русова і вважала, що саме така наука й потрібна практиці. Але разом з тим, вона зазначала, що кожен вихователь повинен уміти вивчати дитину, володіти різними методами її пізнання. У книжках С.Ф. Русової знаходимо цінні рекомендації для вихователів стосовно вивчення дитини в умовах педагогічного процесу дитячого садка.

У книзі "Дошкільне виховання" С.Ф. Русова дала досить вичерпну відповідь відносно того, яким повинен бути український дитячий садок: "...він має організовуватись на підставах науки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педагогіки. Разом з цим він має бути весь пройнятий національним духом нашого народу".

В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка відповідала національним рисам і самобутності українського народу. Виходячи з цього положення, С.Ф. Русова наполягала на тому, щоб виховання в дитячому садку було поставлено у відповідність "до світогляду того народу, з психології тієї нації, з яких походить дитина". Національне виховання відтворює в кожному новому поколінні, в кожній дитині національний ідеал. С.Ф. Русова зазначала, що кожний вихователь повинен "добре вивчити собі сформований на протязі віків ідеал народа", бо саме на цій ідеал повинно орієнтуватися виховання.

С.Ф. Русова розкрила найбільш притаманні українському народу національні риси, схарактеризувала його ментальність, а також показала, як національний характер повинен враховуватись у вихованні дітей. На її думку, українців більш за все характеризує працелюбність. Український народ – землероб. І це вимагає того, щоб українські діти стояли якнайближче до природи.

Ще одна найхарактерніша риса українського народу – його естетична творчість, що "виявляється і в творах словесних, і в пісні, і в орнаментах, і в будівництві". І тому мистецтво повинно посідати чільне місце в українському дитячому садку.

С.Ф. Русова відзначала філософський склад українців, їх релігійність. Появу цих рис вона пояснювала впливом природного

ландшафту України: "...українець, вихований на широкому просторі степу, серед його ясної краси, непорушної величезної тиші, у своїх довгих мандрівках за часів козакування і чумакування звик придивлятися до цього без краю далекого обрію, до мовчазної тиші, повної таємничих звуків, звик придивлятися і розмірковувати".

Українці також, зазначає С.Ф. Русова, за своєю природою індивідуалісти й неабиякі гумористи.

За своїми спостереженнями С.Ф. Русова дала таку узагальнюючу характеристику українській дитині: "...українська дитина не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто-густо ховається від інших зі своїми переживаннями". Софія Федорівна зазначає, що ці особливості вимагають підходити до української дитини з ласкою, привертаючи її до себе повагою, збуджуючи її цікавість. За цих умов "виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулість".

С.Ф. Русова наполягала на тому, щоб навчання й виховання в дитячому садку проводилося тільки рідною мовою. Вона писала, що мова є "творчим знаряддям, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди й краси". Слід нагадати, що заборона на використання української мови в освітніх закладах розповсюджувалась і на дитячі садки. За рідне слово в закладах освіти виступали прогресивні діячі української культури, педагоги. Видатний педагог К.Д. Ушинський писав, що в малоросійському селі школа є єдиним місцем, де розмовляють незрозумілою великороською мовою: "Дитя, яке не чуло вдома жодного великороського слова, починають в школі з першого ж дня ламати на великороський лад". Така школа, за переконанням видатного педагога, не залишає нічого доброго ні в розумі дитини, ні в його серці. Проти такого положення, але відносно дошкільного закладу, рішуче виступала С.Ф. Русова.

У книзі "У дитячому садку" вона писала: "Коли звичайної нормальної школи не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний ступень виховання і навчання. ...Тільки з цією мовою – з цими звуками, словами, виразами й працєю її душа, тільки до неї озивається, ледве ще розпочинаючи працювати розум дитини".

Але за переконанням С.Ф. Русової, дитяча установа не стане національною лише тому, що в ній звучатиме рідна мова.

Це станеться лише за умов, коли вона буде "скарбницею, до якої зібрані всі скарби національної культури, зразки тої багатівікової народної творчості, в яких найкраще відбулася душа нації".

Легенди, казки, народні пісні, вірші народних поетів – все це, на думку С.Ф. Русової, має утворювати національно-етнічну атмосферу, яка повинна панувати в дитячому садку і яка "прив'язує дитину до певного рідного терену". Це дає їй конкретну свідомість того, до якого народу вона належить, поступово розкриває перед нею всі особливі риси її національності.

Рідне слово, рідна природа, історія народу, надбання національної культури – все це збуджує думку дитини, її душу.

Важливим завданням дошкільного виховання, за С.Ф. Русовою, є розвиток творчих здібностей дитини. Творчі сили дітей в українському садку мають бути збуджені саме національним матеріалом, здебільше таким, який у тій чи іншій місцевості більш поширений – глина, дерево, декоративний розпис, вишивання різних видів.

За переконанням С.Ф. Русової, саме національне виховання, національна школа й дитячий садок мають відіграти вирішальну роль в оновленні, відродженні душі народу.

Але національне виховання не означає національної обмеженості або егоїзму. Вона вважала, що через пошану й любов до свого народу формується пошана до інших народів, до всього людства, й наголошувала на тому, що, "люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і права на пошану за іншими народами".

Ідеї С.Ф. Русової стосовно створення національного дитячого садка відіграли значну роль у розвитку теорії і практики дошкільного виховання в Україні в свій час. Вони також були покладені і в основу сучасної концепції національного дошкільного виховання. Її спадщину детально вивчають і науковці, і практики. Але при цьому не слід забувати ще одного важливого принципу, проголошеного С.Ф. Русовою: дошкільне виховання повинне відповідати соціально-культурним вимогам часу. Реалії початку ХХ століття значно відрізняються від сьогодення. Україна з аграрного краю, де більшість населення мешкала в селі, стала індустріальною державою з високорозвинутою наукою, інтегрованою у світове співтовариство.

С.Ф. Русова про зміст і організацію навчання дітей дошкільного віку

С.Ф. Русова визначила зміст роботи дитячого садка і, перш за все, зміст навчання дітей. Софія Федорівна стверджувала, що початкове навчання дітей повинно ґрунтуватися на цікавості дітей, яку вона вважала природним інстинктом. С.Ф. Русова застерігала проти повторення помилки, яка мала місце у школі, коли при створенні програм, визначенні змісту навчання не враховувався інтерес дітей. Це призводило до того, що "за достатньо нетривалий час шкільного навчання дитяча цікавість знижувалась, зникала, її заступала повна індіферентність до того, чому так штучно вчила школа, і усі живі інтереси дитина задовольняла поза школою".

Вона вважала, що дітей дошкільного віку цікавить, перш за все, природа, техніка, праця, і тому "вже з молодого віку треба давати дитині знання з природознавства і з техніки, відповідно до того, що вона може з цього зрозуміти".

У роботі "У дитячому садку" С.Ф. Русова запропонувала примірну програму тих знань, що необхідно дати дітям. (Між тим, вона зауважує, що в дитячих садках не може бути детальної програми, хоча садівниця й повинна ясно собі уявляти, що вона за той або другий місяць мусить дати дітям, в якому напрямку "розворушити дитячу думку").

С.Ф. Русова вважала, що зміст програми повинен відповідати порі року і в цілому будуватися за сезонним принципом: "Кожен час – весна, зима, осінь викликає свої розмови, свої праці".

Згідно з цим, для кожної пори року С.Ф. Русова запропонувала зміст навчання, зміст різних видів діяльності (ігри, праці та ін.), надала конкретні методичні рекомендації. Наприклад, для весни вона визначила таку програму спостережень:

"1) Тане сніг і лід. Весняна вода: повинь, річка берег рие, наносить намул, затоплює луки та ін.

2) Перші птахи – граки, журавлі. Грачині гнізда.

3) На деревах бруньки, перші квіти, цибулинне коріння.

4) Оранка й сіянка: хліборобська справа і інструмент. Осимина й ярина.

5) Верба, береза, тополя.

6) Перші кузьки: муха, хрущ.

7) Бджола й пасіка.

- 8) Мурашка й її будівлі.
- 9) Квіти: конвалія, тюльпан, фіалка – частини рослини.
- 10) Жаба й ополонники".

Ця програма може бути доповнена місцевим матеріалом.

Однак з усім цим треба, вважала С.Ф. Русова, "менш за все знайомити словесно" – "увесь цей багатий матеріал мусить перебути в дітей на очах, в їх руках". Вона рекомендувала водити дітей на екскурсії, організовувати працю дітей на природі, збирати колекції, проводити досліди, експерименти (пророщувати насіння, розводити мальків риб та ін).

Спостереження дітей необхідно доповнювати читанням або переказом оповідань, які б збагачували дитячі враження, розширювали їх знання про природні явища. С.Ф. Русова дала перелік літературних джерел для дітей і зауважила, що, "підбираючи літературний матеріал, треба бути дуже обережним й давати справді гарні твори, де немає жодних наукових хиб або сентиментальної брехні".

Дітям також треба запропонувати й відповідні ігри, пісні, вірші (С.Ф. Русова підкреслювала, що "тут чи маємо досить готового матеріалу, свого, українського"), працю дітей також необхідно спрямовувати відповідно: запропонувати виліпити жабку, яку побачили на екскурсії, намалювати або наклеїти силуети метелика, його гусені тощо.

Важливим засобом навчання в дитячому садку С.Ф. Русова вважала предметні лекції (заняття). На її думку, їх проведення не може бути систематичним, а тривалість перевищувати 25-30 хвилин.

Головним завданням предметних лекцій є "розвиток мови дитини, вироблення логічної думки, послідовного шляху мислення".

Матеріалом для предметних лекцій мали бути об'єкти живої і неживої природи. С.Ф. Русова розкрила логіку проведення такої лекції. Першим є зовнішнє ознайомлення з предметом, потім "асоціація з іншими подібними" і далі "виділення усіх інших, як нове". Зрозуміло, що лекції носили наочно-практичний характер. Вони повинні були також мати продовження в повсякденному житті дітей, різних видах діяльності. Так, після лекції з ознайомлення дітей із зайцем С.Ф. Русова рекомендувала прочитати або розповісти дітям оповідання про життя зайчика, розучити "руханку з піснею" про зайчика, запропонувати виліпити зайчика з глини та ін.

Як уже зазначалося, С.Ф. Русова вважала (і цієї думки тримався багато хто з педагогів), що в дитячому садку не може бути сталої, задалегідь складеної програми. Програма може бути лише приблизною, а педагог, орієнтуючись на неї, повинен виходити, перш за все, з інтересів, зацікавленості дітей. Заперечуючи необхідність детального планування й обов'язкового додержання плану, С.Ф. Русова пише: "Цікавість дітей перебігає з одного предмета на інший, і треба йти за ними, а не вести їх за собою, за тією чи іншою програмою".

Важливе місце в дитячому садку повинні займати, на думку С.Ф. Русової, дитяча гра, праця, ліплення, малювання, спів, гімнастика тощо. Вона визначила значення кожного з цих видів діяльності і подала рекомендації стосовно їх організації.

У цих рекомендаціях червоною ниткою проходить упевненість С.Ф. Русової в необхідності надання дітям свободи для самовираження. Так, відносно малювання вона пише, що "малюнок дитини повинен бути вільним – це її графічна мова". Завдання вихователя – "розширити засоби малювання у маленького художника, розширити його враження". Дитина повинна бачити власними очима, а не очима вихователя, відобразити свої враження, почуття, думки а не перемальовувати шаблони. С.Ф. Русова також вважала, що вихователь повинен вчити дитину "самій дивитись", а не показувати їй, питати дитину про її враження, а не нав'язувати їй своїх оцінок, естетичних смаків.

З 6-річного віку, на її думку, необхідно починати вчити дітей читанню й письму. Вчити лічбі можливо й раніше – на 5-му році життя.

С.Ф. Русова про соціально-моральне виховання дошкільнят

Головним завданням виховання С.Ф. Русова вважала "вироблення характеру". "Людину ми найбільше цінуємо не за її знання, а за її характер – він найбільше важить у відносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага", – писала вона.

На формування моральних якостей дитини впливають багато чинників: її фізичний та психічний стан, сім'я та середовище, що оточує, цілеспрямоване виховання та ін.

Стосовно умов здійснення морального виховання С.Ф. Русова писала, що дитина повинна знаходитися в атмосфері любові,

розуміння. "Ніколи не вживайте кари або погрози, а головне, любіть дитину і заслужите її любов", – з такими словами звертається С.Ф. Русова до всіх, хто має справу з вихованням дітей. Русова не ідеалізує дитину (як, наприклад, Ж.-Ж. Руссо). Вона зазначає, що й серед дітей дошкільного віку можна спостерігати "цілу галерею шкідливих якостей і нахилів". Але до кожної дитини вихователь повинен підходити з ласкою, зі щирим бажанням її зрозуміти, допомогти.

С.Ф. Русова вказувала на те, що мотиви чи причини одного й того ж негативного вчинку можуть бути різними і вимагають різного виховного впливу. Для прикладу вона розглянула можливі причини дитячої брехні. В одних випадках це розвинута уява в дитини, коли вона вигадує різні фантастичні оповідання чи просто факти, яких не було; іноді причина – в помилковому сприйманні дійсності; в інших випадках – страх дитини перед покаранням чи отримання якоїсь вигоди; причиною може бути навіть "любов до людей, жалість", коли дитина бреше, щоб не засмучувати інших. І до кожного випадку брехні, підкреслює С.Ф. Русова, треба підійти, враховуючи причини провини, а також індивідуальність дитини. Для цього вихователь повинен зрозуміти дитину, проникнути до глибин її душі, розібратися в мотивах тощо.

С.Ф. Русова також зазначала те, що шкідливі якості або негативна поведінка дітей дуже часто є наслідком таких причин, як хвороба дитини, її фізичний стан, чого вихователі і батьки, як правило, не враховують.

Софія Федорівна була прихильницею попереджаючої педагогіки: навколо дитини необхідно створити таку атмосферу, в якій би ніщо не сприяло появі в неї негативних рис і де б гасилися природні негативні інстинкти.

Значну увагу С.Ф. Русова приділяла вихованню суспільності в дітей. Вона відзначала, що перше оточення дитини – це дорослі. У дитини тривалий час (протягом раннього дитинства) немає необхідності у спілкуванні з однолітками: "чотириохлітні діти найбільше люблять гратись самі з цяцьками. Але далі з кожним роком інстинкт соціальний, інстинкт групування набирає більшої сили".

Заперечуючи авторитаризм педагога, використання ним покарань для наведення порядку, С.Ф. Русова, між іншим, вважала, що повинні бути обмеження "анархічному свавілля дитини". Але ці

обмеження будуть зроблені самим дитячим осередком: "Воно одне може природно поставити моральні межі задля індивідуальної свободи". І далі: "Нижчій звірячій природі людини лише громадянство, лише суспільне життя ставить відразу тисячу перешкод, і людина має їм коритися, бо й сама живе лише громадянством".

Зазначимо, що стосовно організації дитячого життя С.Ф. Русова була прихильницею вільного виховання. Її погляди дуже співзвучні тому, що ми читаємо у М. Монтесорі. У книзі "У дитячому садку" С.Ф. Русова писала: "Усе виховання в дитячому садку має один певний ґрунт – воля, з'єднана з шануванням кожної особи й кожної праці. Поки граються діти, хай скачуть, бігають, кричать досхочу, настільки, наскільки це не шкодить нікому... Не треба силувати дітей ані до гри, ані до роботи, але треба вести й те й друге так цікаво, щоб діти захоплювалися ними, раділи однаково щиро".

У здійсненні морального виховання С.Ф. Русова вважала за необхідне формувати в дітей глибоке розуміння моральних категорій, вміння самостійно оцінювати відповідні життєві ситуації і діяти, керуючись своїми уявленнями. "Весь сенс моральної індивідуальності полягає в тому, щоб дитина самостійно розуміла правду і неправду і не давала себе збити з правдивого шляху ані власним емоціям, ані якимсь зовнішнім впливам. Як би тісно ми не були зв'язані з громадою, тільки ми самі можемо допомогти собі добре зрозуміти добро і зло і назавжди стати "чесними самі з собою", – писала С.Ф. Русова.

У своїх працях С.Ф. Русова значну увагу приділяла питанням релігійного виховання. Вона з психолого-педагогічних позицій обґрунтувала значення релігії для дитини, визначила зміст релігійного виховання й особливості його здійснення в дошкільному віці.

С.Ф. Русова вважала, що релігійність є однією з природних властивостей дітей і навіть наполягала на існуванні в дітей "релігійного інстинкту", який за певних умов може або розвинути, або зникнути. Для українських дітей, на її думку, релігійне виховання має особливе значення, оскільки однією з національних рис українського народу є релігійність. Все це, підсумовує С.Ф. Русова, "зобов'язує нас у вихованні дітей дошкільного віку не зрікатися релігійності наших діток і не нехтувати ним".

Узагальнюючи всі вислови С.Ф. Русової стосовно релігійності дітей, здійснення релігійного виховання, можна виділити три аспекти: пізнавальний, моральний, естетичний.

За переконанням С.Ф. Русової, "...діти живуть релігійним настроєм, їх думки, їх почуття шукають бога, шукають відповіді на класичне питання: хто утворив красу зоряного неба, хто вкрив степ чарівними травами і квітами, хто дав дитині матір" На це питання за часів С.Ф. Русової дитина частіше отримувала відповідь, що все це створив Бог. І така відповідь, на її думку, "не буде брехнею" і не завадить матеріалістичному сприйманню світу, бо "і для найбільших вчених буде те пояснення, далі за яке ще не сягали жодні телескопи, хімічні лабораторії". На питання "Де Бог?", яке природно з'явиться після того, як дитина отримує відповідь на попереднє, С.Ф. Русова вважала можливим відповісти "традиційно": "Він на небі". І знову попереджує вона, що і "...це не буде брехнею, бо там, за тою блакитною безмежною красою, і для астрономів ховається багато таємниць". Або пропонувала відповісти по-толстовськи: "Бог живе в твоєму серці і керує твоїми добрими вчинками". Взагалі ж, зазначала вона, уявлення про Бога в людей дуже суб'єктивне і не важливо, як люди уявляють його собі.

Релігія, зазначала С.Ф. Русова, дає людині уявлення й переживання, "які полегшують сам процес життя". Вона значно гуманніше, романтичніше, ніж наука, дає відповіді на питання народження і смерті, змиряє з життєвими прикрощами. "Бог потрібен людині, якщо навіть його і нема", – підстрочно читається у Русової.

С.Ф. Русова вважала, що релігійність тісно пов'язана з моральністю і є одним із джерел морального виховання. Вона писала, що дитина тягнеться до ідеального, ідеалу, і цим ідеалом для неї стає Бог як взірць моральності, носій найкращих людських якостей. "І хай ...світить для дитини одна певна думка: Бог є на світі, і я мушу всім своїм життям наближатися до його досконалої доброти і правди". І далі: "Тяжко жити на світі без абсолюту правди і краси. Все одно, як будете звати цей абсолют, – хай діти поки що зуть його Богом, хай Бог буде можливим здійсненням абсолютного добра, хай дитяче серце прагне наблизитися хоч трохи до цього невідомого, але певного для нього ідеалу".

Вказавши на те, що кожна релігія має свої культові обряди, С.Ф. Русова зазначала, що в українців вони тісно пов'язані з національною етнографією і саме тому, "як явище творчої думки

рідного народу", повинні мати певне місце у вихованні дітей. Але вона попереджала, що обряди можуть бути використані остільки, "оскільки вони виявляють красу етичну або поетичну, оскільки вони безпосередньо близькі народному світогляду".

С.Ф. Русова підкреслювала, що на дітей найбільше враження роблять ті обряди, які відбуваються поза стінами церкви: "Так ми сміло скажемо, що ніяка церковна справа не справить такого враження, як служба на дворі на свято Маковія або на Спас, коли святять воду, овочі, квіти, мак і несуться співи під високе блакитне небо".

С.Ф. Русова надзвичайно поетично описує красу релігійних свят, тонко показує їх сприймання дитиною: "...що може вабити дитину, як не Свят-вечір, з чеканням народження тієї ідеальної істоти, яка панує над усім світом і, на думку дитини (а також і всіх віруючих), володіє усіма моральними скарбами". Або: "...всеношна на Великдень: яке чудове враження робить ця ніч темна, зоряна, яка обступає осіяну вогнями свічок церкву, де йде велична одправа, свято братолобія, свято вічної віри в безкінечне життя. Хто не переживав краси великоднього ранку, який поволі змінює темну ніч, мов справді несе за собою надію на нове життя, на відродження, той не знає великого, святого почуття, правда, досить мрійного, але високого і радісного. Діти, звісно, по-своєму переживають і надзвичайні враження, але завше ця святкова ніч глибоко западає на душу дитині, хвилює її прагнення до чогось великого, доброго".

Важливим позитивним моментом є участь дітей в обрядах, що мають релігійно-етнографічний характер, С.Ф. Русова вважала, що вони сприяють єднанню дитини з іншими людьми, формуванню в неї суспільності і взагалі є "гарним ґрунтом для розвитку в дитині прив'язаності до того народу, з якого дитина вийшла". Крім того, релігійні свята, що проводяться "за архаїчно-народними звичаями" дають дитині глибокі, прекрасні переживання й "залишають на все життя етичне і естетичне враження". С.Ф. Русова зазначала, що в почуттях дітей від свят об'єднується й ідеально-релігійне, й національне-патріотичне, й естетичне.

С.Ф. Русова застерігала, що у прилученні дітей до релігії не може бути "жодних катехізисів або богослужбених пояснень" й наполягала на необхідності відкинути "всякий догматизм, всякий примусовий культ". Стосовно молитви вона зазначала, що якщо в дитині є бажання молитися, то вона має молитися так, як вона хоче, сама знаходячи для цього слова.

Але слова С.Ф. Русової про шляхи задоволення релігійного інстинкту, настрою дітей головним чином стосуються виховання дитини в сім'ї. За її переконанням, релігійне виховання – це справа сім'ї і в цьому з неї не можливо не погодитись. Стосовно дитячого садка С.Ф. Русова вважала, що у його житті повинні мати певне місце народно-релігійні свята, але "усе мусить бути в садку вільно, помалу, не насилуючи душі дитини, а тільки відповідати на ті або інші вимоги її".

І ще одне зауваження С.Ф. Русової є правильним і дуже актуальним: "якщо дорослі самі не мають релігійного почуття, краще нехай не втручаються в цю святая святих дитячої душі".

Вислови С.Ф. Русової щодо релігійного виховання мають велике значення, враховуючи сьогоденний інтерес до цієї проблеми в суспільстві. Вони повертають до традиції прилучення дитини до релігійного, що складалися у народі протягом століть, і разом з тим, можуть попередити помилки в цій справі.

У своїх працях С.Ф. Русова висвітила багато важливих питань навчання і виховання дітей дошкільного віку, організації дитячого садка. Її перша книжка "Дошкільне виховання" (1918) складалася з таких розділів: "I. Дошкільне виховання. II. Знання дитини. III. Творці дошкільного виховання. IV. Зовнішні чуття. V. Дитяча гра-забава. VI. Ручна праця. VII. Розвиток мови дитини. VIII. Річове предметне виховання. IX. Наука чисел у дошкільному вихованні. X. Моральне виховання. XI. Морально-соціальне виховання. XII. Естетичне виховання. XIII. Підготовка садівниць. XIV. Сучасні дитячі садки. XV. Український дитячий садок." Ці проблеми знайшли подальшу розробку в книгах "У дитячому садку" (1919), "Теорія і практика дошкільного виховання" (1924), "Нові методи дошкільного виховання" (1927). Слід зазначити, що кожна з цих проблем розглянута С.Ф. Русовою на тлі ґрунтовного огляду тогочасних вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень. С.Ф. Русова була добре знайома з європейським педагогічним досвідом. Вона докладно проаналізувала погляди багатьох зарубіжних педагогів і психологів (між інших – Ф. Фребеля, М. Монтессорі), показала можливість використання їх ідей у вихованні українських дітей.

Сьогодні, в період відбудови національного дошкільного виховання, ідеї С.Ф. Русової набули великої актуальності. Її педагогічна спадщина є орієнтиром для сучасних педагогів і відіграє

важливу роль як у теоретичному, концептуальному, так і практичному вирішенні проблем національного виховання в сім'ї і дитячому садку.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Як уряд УНР вирішував проблему створення національної освіти?
2. Назвіть основні здобутки часів УНР у розвитку суспільного дошкільного виховання.
3. Спрогнозуйте подальший розвиток суспільного дошкільного виховання за задумом і зробленими першими кроками Міністерства народної освіти уряду УНР.
4. Яку роль відіграла С.Ф. Русова у розвитку теорії і практики дошкільного виховання в Україні?
5. Чому ім'я С.Ф. Русової було невідоме педагогам дошкільного виховання у радянські часи?
6. За якими принципами, на думку С.Ф. Русової, повинно здійснюватися виховання дітей дошкільного віку?
7. Як С.Ф. Русова визначала зміст та організацію навчання у дитячому садку?
8. Розкрийте ставлення С.Ф. Русової до релігійного виховання дітей дошкільного віку.
9. Доведіть актуальність педагогічних ідей С.Ф. Русової на сучасному етапі розбудови національного дошкільного виховання.

Першоджерела :

1. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова //Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011 – С. 64-72.
2. Русова С. У дитячому садку / С. Русова //Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011 – С. 72-83.
3. Русова С. Мемуари. Щоденник. / С. Русова. – К.: Поліграф книга, 2004. – 543 с.
4. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова /Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-184.
5. Русова С. У дитячому садку / С. Русова /Там же. – С. 185-202.
6. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання /С. Русова / Там же. – С. 223-244.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ У 20 – 30-ТІ РОКИ

ТЕМА 4.1. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У 20-ТІ РОКИ

1. *Особливості української системи освіти.*
2. *Суспільне дошкільне виховання у 20-ті роки.*
3. *Педагогічна діяльність та ідеї О.І. Дорошенка.*

1. Особливості української системи освіти. У березні 1920 року на Першій Всеукраїнській нараді з народної освіти була прийнята система освіти України. Друга Всеукраїнська нарада, яка відбулася в серпні того ж року, затвердила систему педагогічної освіти. Обидві істотно відрізнялися від аналогічних, що функціонували на той час у Росії. Це був пошук свого шляху.

В основу української системи народної освіти лягло соціальне виховання дітей віком від 3 до 15 років, яке передбачало розширення впливу суспільства на життя людини, її навчання й виховання, і витіснення "несуспільних" виховних впливів – насамперед сім'ї, неорганізованого середовища. Нова система мала "охопити правильно поставленим єдиним вихованням усе життя дитини".

Основним типом дитячого закладу, або, користуючись тогочасною термінологією, "формою соціального виховання", був визнаний дитячий будинок.

Окремі освітньо-виховні заклади – дитячий садок, школа, позашкільний заклад – повинні були злитися в "єдиний соціальний організм" – дитячий будинок, де б дитина перебувала протягом усього "соцвихівського" віку (від 3 до 15 років).

Оскільки проведення такої кардинальної реформи потребувало часу, Народний комісаріат освіти УРСР визнав за можливе тимчасове існування "окремих форм єдиної системи соціального виховання": дитячого садка, школи тощо, але в перспективі дитячий будинок мав стати "єдиною формою, яка вмістила в собі всі сучасні форми". Разом з тим наголошувалося, що існуючим типам освітньо-виховних закладів слід терміново розпочинати перетворення в дитячі будинки. Дитячі садки повинні були "виростати" у дитячі будинки. У постанові Наркомосу України від 25 травня 1921 року "Система соціального виховання дітей УРСР" зазначалося: "Дитячий садок повинен затримувати своїх вихованців і

після так званого дошкільного віку – аж доти, коли дитині буде 15 років". Узагалі дитсадок визначався "готовою формою соціального виховання", прообразом дитячого будинку.

Система соціального виховання визначалася державною політикою в галузі освіти й була законодавчо закріплена Декларацією Наркомосу УРСР "Про соціальне виховання" від 1 липня 1920 року.

Те, що Наркомос України на початку 20-х років віддав перевагу дитячому будинку як єдиному освітньо-виховному закладу, а також визначав соціальне виховання як напрям розвитку освіти в республіці, пояснювалося рядом причин.

Найперша з них – гостра проблема дитячої безпритульності. Україна була ареною воєнних дій у першій світовій, а потім громадянській війнах, внаслідок чого тисячі дітей залишилися без батьків, без оселі. Для них треба було створити такий тип дитячого закладу, де б вони не лише вчилися, а й дістали б притулок. І саме дитячий будинок завдяки своїм особливостям цілковито відповідав цим вимогам.

Проте соціальне виховання малят мало не тільки розв'язати проблему дітей-сиріт – воно було покликане докорінно змінити виховання "всього дитячого населення". На думку багатьох педагогів (такою була й офіційна позиція Наркомосу), сім'я не здатна виховувати дитину "відповідно до нових педагогічних умов". Більше того, поширеним було уявлення, що в умовах, коли "чоловік і жінка (батько й мати) виходять з тісних пут родинного вогнища на широкий простір будівництва робітничо-селянської держави", відбувається розпад сім'ї. Звідси робився висновок про необхідність заміни "шкільно-сімейного" виховання суспільним.

Крім того, в обґрунтуванні системи соціального виховання й дитячого будинку як його основної форми виділявся і психолого-педагогічний аспект. Відстоювалася та точка зору, що дитина є єдиною, цілісною істотою, що розвивається, і виховний вплив на неї також має бути цілісним і єдиним. Вважалося непедагогічним "ділити дітей за віком, переміщуючи їх з одного закладу в іншій". Дитячий будинок, який об'єднав у собі всі освітньо-виховні заклади, був покликаний забезпечити безперервність і цілісність виховання дітей від 3 до 15 років. Разом з тим, він мав забезпечувати і єдність виховних впливів. А ще чимало педагогів вважали, що в дитячих будинках буде змога значно краще організувати виховний процес,

оскільки діти перебуватимуть у них протягом усього дня (денні дитбудинки) і навіть цілодобово.

Таким чином, особливості української освітньої системи були зумовлені конкретними історичними обставинами, а також диктувалися прагненням розв'язати проблеми "старої системи".

Ідея злиття всіх освітньо-виховних закладів у єдиний тип дитячого закладу – дитячий будинок знайшла багатьох прихильників і серед дошкільних працівників.

На Першій Всеукраїнській нараді з дошкільного виховання (травень 1921 року) довкола цієї проблеми розгорнулася дискусія. Головним аргументом на користь злиття всіх типів освітньо-виховних закладів виступала можливість подолати відсутність наступності в їхній роботі. Дошкільні працівники зазначали, що школа "не враховує попередню роботу дитячого садка". Нарада ухвалила постанову, – досить сміливу, але в дусі часу: "Діти дитячого садка у школу не переводяться. Дитячі садки перетворюються у денні дитячі будинки".

Але перехід до системи соціального виховання з її основою – дитячим будинком на той час був нереальним. Для цього були потрібні великі матеріальні кошти. Країна ж була в занепаді та розрусі. Не вистачало шкіл, підручників, шкільного обладнання. Багато дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу. Тих дитячих будинків, що відкривалися у 20-ті роки, не вистачало навіть для дітей-сиріт. В Україні налічувалося більш ніж півтора мільйони безпритульних дітей. З цих та деяких інших причин система освіти, прийнята в Україні на початку 20-х років, не була реалізована повною мірою, а вже в середині 20-х років від неї практично відмовилися.

Протягом 20-х років дитячі садки продовжували існувати як окремі освітньо-виховні заклади, хоча в цей час і не відбулося їх широкого розповсюдження. Але причиною цього була не система освіти, а брак коштів.

Нова система освіти потребувала й нового педагога. У Декларації "Про соціальне виховання" зазначалося: тільки той педагог може проводити ідею соціального виховання, "який уміє здійснювати роботу і в дитячому садку, і в школі, і в клубі, і на майданчику".

До Української системи педагогічної освіти входили педагогічні навчальні заклади двох типів: Інститут народної освіти

(ІНО) і Вищі трирічні педагогічні курси. Цільове спрямування їх визначалося у відповідності до прийнятої системи освіти. Факультети соціального виховання ІНО повинні були готувати "кваліфікованих соцвихователів, здатних впроваджувати в життя систему соціального виховання Укрнаркомосу в усьому обсязі її і змісті, охоплюючи увесь соцвихівський дитячий вік, а також виховні, зокрема, так звані освітні елементи єдиного виховного процесу, в якій би формі він не протікав: у школі, дитячому садку, будинку, на майданчику". Трирічні педагогічні курси значною мірою були орієнтовані на підготовку педагогів для роботи з "раннім і середнім дитячим віком".

ІНО і трирічні курси були вищими навчальними закладами. Середньої ж ланки в українській системі педагогічної освіти 20-тих років не існувало. Наркомос стояв на позиції, що педагог повинен мати тільки "вищу кваліфікацію". У тогочасних офіційних документах зазначалося: "Робота з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку аж ніяк не легша, якщо й не важча від роботи з дітьми старшого шкільного віку, з підлітками".

Проте підготовка до роботи з дошкільнятами повинна була здійснюватися в рамках загальносоцвихівської підготовки. Майбутнім дошкільним працівникам належало ознайомитися з усією системою соцвиху і з усіма типами закладів, лише роблячи акцент і детально вивчаючи дошкільний вік. У перспективі з педагогічних навчальних закладів мали виходити "універсальні працівники соціального виховання", здатні однаково успішно працювати з дітьми всього соцвихівського віку.

Номенклатура предметів, визначених навчальними планами і трирічних педагогічних курсів, і факультетів соціального виховання ІНО, на перший погляд, не передбачала підготовки до "дошкільної праці". Якихось спеціальних предметів з дошкільного виховання в них не було. Однак ознайомлення з дошкільним вихованням, з особливостями дітей дошкільного віку здійснювалось у рамках вивчення багатьох педагогічних дисциплін.

За програмою трирічних курсів кожний рік навчання мав своє цільове спрямування. Так, у першій рік давалася "загальна установка з питань просвітницької політики і підготовки до роботи". Протягом другого року глибше вивчалася робота з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку. Третьюкурсники опановували методи виховання й навчання дітей середнього віку, а в другому півріччі

діставали змогу ґрунтовніше вивчити одну з тих форм соціального виховання, в якій вони б хотіли працювати по закінченні педагогічного закладу.

Центральне місце в навчальному плані трирічних педагогічних курсів відводилося дисципліні, що мала назву "вивчення дитячих закладів". Протягом першого року передбачалось ознайомлення з основними формами соціального виховання: з дитсадком, школою, дитячим будинком. Вивчалися також "основні елементи соціального виховання – гра, праця, мистецтво, їхня роль, особливості і значення для дошкільного, молодшого і середнього шкільного віку у школі, дитячому будинку і дитячому садку".

Визначаючи основні напрямки вивчення дитячих закладів на другому році навчання, програма, однак, не конкретизувала їх – вони були загальні щодо роботи як з дошкільнятами, так і з молодшими школярами. Це господарство дитячого закладу, його персонал, найбільш повне і всебічне вивчення дитячого складу, дитячий колектив, виховання суспільності в дітей, політичне, антирелігійне, естетичне виховання, краєзнавство, система фізичного виховання, дитячі ігри та свята. Мали також розглядатися й "математика в системі педагогічної роботи дитячого закладу, у вільних і обов'язкових заняттях дітей", "педагогіка мови і словесна творчість дітей, дитяче читання й розповідання". Як бачимо, запропонований програмою перелік був досить широким і охоплював чимало напрямків роботи з дітьми дошкільного віку.

Аналогічним чином питання дошкільного виховання "розчинялись" і в інших педагогічних дисциплінах.

У другому півріччі третього року навчання надавалася змога обрати дошкільну роботу для спеціалізації. Програма вивчення була така сама, як і на другому курсі, але тепер обрана форма опрацьовувалася ґрунтовніше, до того ж, головна увага віддавалася вивченню практичних методів роботи педагогів. Методичну підготовку студенти мали пройти безпосередньо в дитячому закладі, спостерігаючи за педагогічним процесом й активно включаючись у нього.

В ІНО на факультеті соціального виховання підготовка дошкільних працівників також здійснювалась у загальних рамках зі спеціалізацією на останньому курсі.

Щодо можливості здійснення підготовки майбутніх педагогів до роботи з дошкільнятами слід зазначити, що в педагогічних навчальних закладах у 20-ті роки практично були відсутні викладачі-

фахівці з дошкільного виховання. Оволодіти ж "суміжною спеціальністю" викладачам, які спеціалізувалися на педагогіці школи, було дуже важко через брак відповідної літератури, неконкретність, схематичність програмно-методичних документів тощо.

Крім того, вкрай незначна кількість дитячих садків в Україні не давала змоги педагогічним навчальним закладам організувати навчальний процес відповідно до вимог методичних органів Наркомосу, а саме – перенести його в заклади соціального виховання, в середовище майбутньої професійної діяльності студентів. Саме тому більша частина педагогічних навчальних закладів, користуючись правом змінювати типові навчальні плани і програми, вилучали з них дошкільний компонент і переорієнтовувалися на підготовку педагогів для школи.

Цьому сприяло й те, що у першій половині 20-х років майже не було потреби в підготовлених для роботи з дітьми дошкільного віку педагогах.

Як вже зазначалося, кількість дошкільних закладів в Україні була незначною. Не відчували потреби у фахівцях дошкільного профілю і "маяки соцвиху" – дитячі будинки: кількість дошкільних груп у них була незначна. До речі, вони так і не стали "всезагальною формою соціального виховання" й охоплювали лише дітей-сиріт. Складна економічна обстановка унеможлилювала широке розгортання мережі дитячих будинків. У середині 20-х років від системи соціального виховання відмовилися.

Відсутність потреби в педагогах, які мали працювати з дошкільнятами, позначалася на стані підготовки їх у педагогічних навчальних закладах – вона фактично не здійснювалася. У 1925 році трирічні педагогічні курси були перейменовані в педтехнікуми й дістали чітку спеціалізацію – підготовка вчителів початкових класів. У середині 20-тих лише три інститути (у Києві, Харкові й Одесі) давали студентам змогу спеціалізуватися у дошкільному вихованні.

Таким чином, хоча при оформленні системи освіти в Україні на початку 20-х років передбачалося широке впровадження суспільного виховання дітей дошкільного віку, цього не відбулося. Практично не здійснювалася й закладена в систему педагогічної освіти підготовка педагогів до роботи з дошкільнятами. Але, попри це, пошуковий характер цього періоду безсумнівно заслуговує на увагу й на частково позитивну оцінку.

2. Суспільне дошкільне виховання у 20-ті роки. Хоча освітня система України 20-х років і не передбачала існування дитячих садків, як самостійних освітньо-виховних закладів, між тим вони продовжували існувати. Але при цьому, за різних обставин, не отримали значного поширення.

На самому початку 20-х років спостерігалось зростання мережі дитячих садків: 1919 рік – 140 закладів, 1920 рік – 678, 1921 рік – 879; але в подальші роки їх кількість постійно зменшувалась: 1922 рік – 704 заклади, 1923 рік – 170, 1924 рік – 148, 1925 рік – 118. Це пояснювалось насамперед тим, що з переходом у 1921 рік до нової економічної політики (НЕПу) частину культурно-освітніх закладів, у тому числі й дитячі садки, було переведено на місцеві бюджети, які, перебуваючи в стадії становлення, не могли забезпечити їх фінансування.

Така ситуація із суспільним дошкільним вихованням негативно позначалась на розвитку теорії та методики дошкільного виховання. Педагогічна література 20-х років з дошкільного виховання представлена лише кількома посібниками для вихователів: О. Дорошенко "Дитячий садок" (1922), В. Чередниченко "Дитяча хата" (1921), Е. Яновська, Н. Панченко, Х. Рабинович "Дошкільне виховання" (1927).

Значний вплив на розвиток теорії та практики суспільного дошкільного виховання в Україні справляли Всеросійські з'їзди з дошкільного виховання. Українські делегації брали участь у роботі всіх чотирьох з'їздів – 1919 рік, 1921 рік, 1924 рік, 1928 рік. Прийняті на них рішення, постанови, як правило, враховувались українськими педагогами в їх роботі. Слід зазначити, що на цих з'їздах обговорювалися питання концептуального характеру, і нерідко їх рішення призводили до значних змін у змісті й організації дошкільного виховання.

У 1926 році при Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП) було створено сектор дошкільного виховання. Його очолила А. Гендрехівська. У Народному комісаріаті освіти (НКО) УРСР було організовано дошкільний відділ. Це сприяло активізації діяльності в галузі суспільного дошкільного виховання.

У 1927 році Народний комісаріат освіти України створив спеціальну комісію, яка повинна була розробити "виробничий план дошкільного виховання", тобто програму для дитячих садків.

Комісію очолювала Е. Яновська. Але в процесі роботи виявилось, що дошкільним працівникам одного плану замало, їм потрібні також методичні рекомендації, пояснення, взірці того матеріалу, з яким вони могли б працювати з дітьми: розповіді, вірші, пісні, ігри тощо. Тому комісія вирішила вийти за межі свого завдання й уклала робочу книжку для педагогів дитячих садків, яка була надрукована в 1927 році під назвою "Дошкільне виховання". Ця книга дійсно вийшла багатофункціональною. У ній були викладені загальнотеоретичні засади дошкільного виховання й окремі методичні рекомендації, містився план (програма) освітньо-виховної роботи, а також у вигляді додатку наведені твори для дітей.

Зміст робочої книжки "Дошкільне виховання" свідчить про те, що її автори повністю врахували настанови III Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання (1924). Зокрема, положення про необхідність тісного зв'язку дошкільного закладу із сучасністю та суспільним життям; впровадження комплексів, які склалися з трьох "моментів": природа, праця, суспільство, – та активних дослідницьких методів навчання; визначення праці як одного з основних засобів виховання і провідної діяльності в дитячому садку; орієнтування на виховання в дітей колективізму й широке використання колективних форм роботи; заперечення казки – художнього твору, що традиційно використовувався у вихованні дітей дошкільного віку.

У книжці традиційно підкреслене значення дошкільного віку та правильно організованого виховання. Але зроблено це під кутом зору необхідності формування певних соціальних установок і якостей особистостей: "лише в ранньому віці набуті звички та навички можна розглядати як підставу подальшого розвитку соціальних зв'язків, потрібних дитині, щоб пристосуватися до оточення... й набуття поведінки дітей пролетарської спрямованості".

У відповідності до засад "нового виховання" було наголошено на необхідності розглядати дитину не як "окрему ізольовану істоту", а як "громадську особу", члена колективу. Виходячи з цього, рекомендувалося при організації життя дітей у дитячому садку "висувати не проблему особи, а проблему колективу". Проголошувався принцип виховання: "Колектив переважає особу".

Велике місце у книжці займає програма освітньо-виховної роботи дитячого садка та пояснення до неї. Користуючись термінологією тих часів, автори дали їй назву "виробничий план".

Цей план було побудовано на засадах комплектності, з розподілом змісту на три "моменти": природа, праця, суспільство. Зауважувалося, що план повинен бути єдиним для всіх вікових груп, оскільки це є вимогою "цілісного підходу до дитячого колективу... до завдань та мети соціального виховання". Але при цьому зазначалося, що вихователі у своїй роботі мають враховувати особливості кожної конкретної групи. У запропонованій програмі були свої особливості. У ній не було чіткого розподілу по трьох колонках, як то було, зокрема, у шкільних програмах, а матеріал поєднувався у певні темі, з урахуванням визначених змістових "моментів": природа, праця, суспільство. Крім того, програма була побудована за сезонним принципом і складалася з трьох триместрів: осіннього, зимово-весняного й весняно-літнього.

Значна роль у вихованні дошкільнят на нових засадах відводилася праці. Вона повинна була зайняти провідне місце, стати стрижнем всієї діяльності дитячого садка. Пропонувалося знайомити дошкільнят з працею дорослих, а також активно залучати їх самих до праці. Знайомство з працею дорослих рекомендувалося здійснювати безпосередньо на "робочому місці", тобто виводити їх "на ринок, на фабрику, до пекарні, в кооператив". Дитячий садок повинен бути наповнений різноманітною трудовою діяльністю. Для її виконання дітей поділяли на так звані "комісії": "всюди ми бачимо дітей, організованих у комісії. Члени господарських комісій лагодять до столу, миють посуд, пришивають обірвані гудзики. Члени комісії, що доглядає куток живої природи, поливають квіти, стежать за акваріумом, годують курчат та ін."

Програма передбачала ознайомлення дітей з природою. Це ознайомлення також повинно було відбуватися з використанням активних ("дослідно-екскурсійних") методів. "Наш дошкільник це своєрідний дослідник", – наголошувалося в книзі. Крім того, для ознайомлення – дітей з природою рекомендувалося використовувати розповіді, художні твори. Але підкреслювалося, що дітей слід знайомити тільки з реалістичними творами. Наполягалося на необхідності вилучення із дитячого життя казки: "Ми вважаємо за шкідливе й неприпустиме давати казки дітям молодшого віку. Чарівні вигадки, що відривають дітей від реального світу й ведуть їх у світ "світлих мрій", є чудовим знаряддям, щоб затемнити самосвідомість дітей та замаскувати класові інтереси".

Передбачалося використання в дитячому садку гри, ритміки, музики, малювання тощо. Але й ці види діяльності повинні були перш за все сприяти соціалізації дітей та розвитку в них колективізму. Так, стосовно гри було сказано: "Всі ігри, що ми їх організуємо, весь дидактичний матеріал треба тісно ув'язувати з усією трудовою діяльністю дитячого садка, яскраво відбиваючи нашу революційну дійсність. За цим принципом ми й обирали ігри, що наводяться у додатку". Виховна цінність ритміки визначалась таким чином: "Ритмічне виховання... має на меті розвиток колективістичних навичок. Привчаючи дітей до колективної дії через координування індивідуального ритму окремої дитини з ритмом цілого колективу, ми тим самим привчаємо дітей організовано підлягати волі своїх товаришів, а це відіграє величезну роль в організації дитячого життя".

Окремо була підкреслена необхідність здійснення дитячим садком політичного виховання. Під політичним вихованням розумілося "прилучення пролетарських дітей до інтересів свого класу". Ефективними засобами політичного виховання називалися свята: 1 травня, Жовтнева революція, День Червоної армії та інші. Їх святкування повинно було бути "не відокремленим заходом, а пронизувати все життя дитячого садка". Зміст запропонованої програми був значною мірою політизований.

Робоча книжка "Дошкільне виховання" була першою книжкою, підготовленою українськими авторами, в якій були викладені нові підходи до виховання дітей дошкільного віку. По ній можна простежити, як відбувався відхід від багатьох позицій, напрацьовань попереднього періоду, зокрема ідей прогресивних українських педагогів початку ХХ століття.

Ще одна спроба створити програму для дитячих садків була зроблена в 1928 році. Дошкільний відділ НКО України видав збірку під назвою "Дошкільне виховання. Матеріали до poradника", у якій містився проект програми дошкільного закладу, що був обговорений і затверджений на Другій Всеукраїнській конференції дошкільних працівників як "умовна робоча гіпотеза, яка потребує перевірки і доопрацювання".

В основу проекту програми було покладено формування у дітей дошкільного віку навичок. Її укладачі знаходилися під впливом одного з напрямів педології – рефлексології, й вважали, що основним

завданням виховання дошкільників є "виховання навичок, насамперед, життєво-необхідних, а потім соціально-корисних". Підкреслювалося, що саме формування цих навичок має "посісти центральне місце в організації педпроцесу й навколо нього має йти вся інша діяльність дитячого садка: розвиток дитячих орієнтацій, формування мови тощо."

Програма мала такі розділи:

Навички: а) життєво-необхідні (гігієнічні); б) соціально-корисні (трудова та колективістичні).

Орієнтації в оточенні: а) прості; б) складні.

Розвиток мови (усної та графічної).

Програма була складена окремо для трьох вікових груп і поділялася на дві частини: у першій подавався перелік умінь і навичок; у другій давалися роз'яснення, як краще організувати роботу, які форми організації дітей слід використовувати для досягнення мети.

Ця програма звужувала зміст роботи дитячого садка й орієнтувала вихователів головним чином на формування у дітей певної суми навичок. Разом з тим, цей документ був спробою визначити зміст виховання дітей дошкільного віку, розподілити його по вікових групах. Він став значним кроком у напрямку планування освітньо-виховної роботи у дошкільному закладі й підготовкою до активної "програмотворчості" першої половини 30-х років.

3. Педагогічна діяльність та ідеї О.І. Дорошенко (1888-1964). Ольга Іванівна Дорошенко(ва) народилася 30 квітня 1888 року в Чернігові. Її мати працювала вчителькою народної школи, а батько – викладачем ремісничого училища. По закінченню Чернігівської жіночої гімназії (1904 рік) вона деякий час учительувала в одному з підмосковних сіл, а потім вступила на Вищі жіночі курси в Москві, але вчитися їй майже не довелося. За участь у революційних подіях 1905 року її було заарештовано й заслано до Архангельська. Перебуваючи на засланні,

вона спробувала займатися літературною діяльністю – писала дитячі твори, які друкувалися в кількох дитячих журналах.

В Україну Ольга Іванівна повернулася лише в 1912 році. Працювала вчителькою у Харкові і в той же час вчилася на Вищих Фребелівських курсах, які закінчила в 1914 році. Протягом наступних трьох років, під час літніх шкільних канікул, вона працювала вихователькою у дитячих садках і на майданчиках, що були організовані для дітей шахтарів у Юзівці (нині Донецьк).

Із перших днів жовтневих подій 1917 року О.І. Дорошенко бере безпосередню участь в організації дошкільної справи на Харківщині, а з 1919 року – в Києві. Вона викладала в Київському інституті народної освіти й читала лекції на курсах із підготовки дошкільних працівників.

У 1920 році Народний комісаріат освіти УРСР доручив Ользі Іванівні скласти методичний посібник для вихователів дошкільних закладів. Для цього їй було надане творче відрядження до м. Кагарлик Київської області. Паралельно із написанням книги вона повинна була організувати мережу дитячих садків та майданчиків для дітей робітників місцевих цукроварень. До Києва О.І. Дорошенко повернулася наприкінці 1921 року, успішно виконавши обидва завдання. У 1922 році побачила світ її книга "Дитячий садок", що стала найпомітнішим явищем у галузі дошкільного виховання в 20-ті роки ХХ століття в Україні.

У першій половині 20-х років О.І. Дорошенко продовжувала викладацьку, наукову та методичну діяльність. У 1924 році вона взяла участь у роботі III Дошкільного з'їзду (м. Москва), де виступила із доповіддю.

У 1927 році Ольга Іванівна була призначена деканом факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти, отримала звання професора. Цього ж року вона на три місяці відряджалася до Німеччини, де вивчала досвід роботи дошкільних закладів, а також виступала з лекціями та доповідями перед німецькими педагогами (до речі, німецькою мовою) про виховання дошкільнят у Радянському Союзі.

О.І. Дорошенко брала активну участь у "дошкільному поході" 30-х років. Під її керівництвом склалися програми для дитячих садків.

У 1932 році відбувся трагічний поворот у її долі. Ольга Іванівна опинилася в Сибіру, де прожила майже 15 років, останні з яких у Новосибірську, працюючи в крайовому методичному кабінеті, консультантом науково-методичного кабінету.

Після війни О.І. Дорошенко повернулась в Україну. Незважаючи на похилий вік, вона не залишає улюбленої роботи – певний час працювала завідуючою педагогічною частиною дитячого садка в м. Біла Церква. Але згодом за станом здоров'я вона вимушена була піти на пенсію, продовжуючи на громадських засадах надавати методичну допомогу дошкільним працівникам, які зверталися до неї за порадами.

Померла Ольга Іванівна Дорошенко 9 червня 1964 року. Похована в Києві на Байковому цвинтарі.

Педагогічні погляди О.І. Дорошенко і її книга "Дитячий садок"

Книга "Дитячий садок" була одна з небагатьох книг з дошкільного виховання, виданих в Україні в 20-ті роки. Вона була досить відома й популярна. Пізніше, на початку 30-х років, коли проводився перегляд педагогічної літератури з позицій "вимог комуністичного виховання", ця книга зазнала різкої критики й була вилучена з бібліотек. Цим і пояснюється те, що ні книга, ні її автор не були відомі цілим поколінням дошкільних працівників.

Книга "Дитячий садок" й сьогодні становить чималий інтерес. І не тільки в плані вивчення історії розвитку теорії та практики дошкільного виховання. Ця книга з минулого здатна допомогти в розв'язанні сучасних проблем.

Книга була написана в той час, коли суспільне дошкільне виховання, отримавши сильний поштовх для свого розвитку в роки Української Народної Республіки, переживало період свого швидкого кількісного росту. Між тим, у цей період відчувалась гостра нестача літератури з дошкільного виховання і, перш за все літератури, методичної або, як писала Дорошенко, "з практики дошкільного виховання".

У книзі розглянуто численні питання організації дитячого садка та виховання дітей. Книга мала такі розділи: помешкання дитячого садка і його обладнання, порядок денний у дитячому садку, ігри та методи їх проведення, малювання та ліплення, розвиток органів зовнішнього чуття, праця в дитячому садку, наука чисел, дисципліна, організаційна робота, план спостереження за дітьми.

Чимало проблем суспільного дошкільного виховання початку 20-х років, про які писала О.І. Дорошенко, добре відомі і нам. І важко

втриматися, щоб не провести історичних паралелей. Слова Дорошенко, які вона написала майже сімдесят років тому, про те, що багато педагогів, які усвідомлюють необхідність і щиро горять бажанням взяти участь у створенні українського національного дитячого садка, виявилися до того не готовими, можна віднести й до нас, педагогів 90-х років. З боєм вона писала про своє (і наше) покоління: "Діти зрусифікованих батьків, ми росли і не чули над своєю колискою рідною пісні, не оповідали нам в дитинстві народних казок, не знали ми навіть, як слід, української мови".

Національний дитячий садок створюється на основі національної культури, на народних традиціях. Однак О.І. Дорошенко зазначала, що багатющі пласти народної творчості: пісні, ігри, казки – хоч іноді й використовувалися у вихованні дітей, але не були переглянуті з точки зору їх доцільності у вихованні дітей дошкільного віку, відповідності сучасним педагогічним вимогам.

Відбір творів народної творчості, їх педагогізацію вчений-педагог вважала першочерговим завданням у справі створення національного дитячого садка. У своїй книзі вона дала опис окремих народних ігор, запропонувала добірку творів для дітей і подала до них методичні рекомендації.

Дорошенко – прихильниця кращих поглядів прогресивної педагогіки. Вона дотримувалася принципу природовідповідності у вихованні та навчанні дітей, вказувала на необхідність враховувати природу дитини, закони її розвитку.

Особливостями дитячої природи, її потребами вона обґрунтовує використання в дошкільному вихованні тих чи інших видів діяльності. Так, однією з важливих потреб дитячого організму вона вважала потребу в рухах і зазначала, що найкраще ця потреба задовольняється в рухливих іграх. Потреба в самопрояві може знайти своє задоволення в іграх, малюванні, в піснях, танцях, музиці.

На думку О.І. Дорошенко, в цих видах діяльності задовольняється й така потреба дитячої душі, як "творчий хист", який вона називала "щедрим подарунком матері-природи, міцно закладеним у душу кожної без винятку дитини".

Однією із найцінніших особливостей дитинства О.І. Дорошенко називала здатність до дослідження і надавала їй неабиякого значення. Вона справедливо зазначала, що педагогіка минулого "не тільки не пильнувала цього чудового дарунку дитини, а всіма засобами давила і пригнічувала його". Щоб зберегти й

забезпечити повний розвиток цьому "надзвичайно цінного інстинкту", вона вважала за необхідне: по-перше, щоб дітям з раннього дитинства давали можливість перевіряти все, що їх цікавить, у процесі спостереження та власним досвідом: по-друге, щоб у дитячому садку створити таке оточення, у якому дітям було б чим зацікавитися, було б за чим спостерігати.

Однак природна допитливість ("жадоба до знань") може згаснути. Причиною цього часто бувають дорослі. У дітей завжди виникає багато запитань, але, як зазначала О.І. Дорошенко, діти не завжди отримують на них відповідь. Дорослі або "відмахуються від дитячих запитань, або читають лекцію довгу й нудну, малозрозумілу дитині", або обіцяють відповісти пізніше, коли дитина підросте і зможе зрозуміти. Але "пізніше" дитині вже не цікаво – допитливість згасла.

У відході від принципу природовідповідності у вихованні О.І. Дорошенко бачила причину багатьох проблем у поведінці дітей і вважала, що за дитячими вчинками часто стоїть те, що педагоги не врахували особливості дітей, знехтували їхньою природою. "Коли ми оглядаємося на старе життя, на старі методи виховання, ми ясно бачимо, що всі ці порушення дисципліни з боку дітей, всі дитячі злочинства були наслідком постійного порушення з боку педагогів ґрунтовних потреб дитячого організму – головним чином потреби рухатися, потреби діяльності". Ілюструючи це положення, вона навела приклад із практики. В одному дитячому садку з'явилася нова канাপка. Через місяць вона була невпізнанна: брудна, обірвана. Виявилось, що діти зробили своїм улюбленим заняттям стрибати на канাপку з ногами. Заборона й покарання ніякої дії не мали. Замислившись над цим фактом, О.І. Дорошенко, провела спостереження за дітьми й дійшла висновку, що це відбувається тому, що м'язи ніг у них не отримують належного навантаження й діти задовольняють потребу в рухах стрибками на канাপку. Вихованцям була "прописана" як "лікувально-виправна міра" гра "жабки", і дуже швидко проблема з канাপкою щезла сама по собі. Все виявилось так геніально просто!

Інший приклад ілюструє схильність дітей до пошукової діяльності, що призвела до дитячої провини. Якось, розповідає О.І. Дорошенко, у дитячий садок принесли ляльку, яка закривала очі. Але незабаром дитяча улюблениця була знайдена із видавленими очима. Винуватці, гірко плачучи, відразу ж зізналися. Виявилось, що

малюки, укладаючи ляльку "спати", намагалися тримати її очі відкритими. З цього випадку О.І. Дорошенко запитує, звертаючись до читачів: "Чи винуваті діти? Звичайно, ні. Винні дорослі, які заносять нове явище і на дають його вивчити".

У вихованні дітей О.І. Дорошенко традиційно значну роль відводила грі. Вона поділяла їх на дві групи: організовані й вільні. Вона дала детальний опис методики проведення окремих організованих ігор, вказала на виховні можливості кожної. Віддаючи належне організованій грі, О.І. Дорошенко разом з тим вказувала на велику цінність вільних ігор. Вони дають дитині можливість для самовираження, реалізації творчого потенціалу, емоційних проявів. Ці ігри мають особливий колорит, натхнення. Але, на її думку, вихователі недооцінюють значення цих ігор.

У книзі "Дитячий садок" вона наводить приклад виникнення та розвитку в групі дітей гри "Запорізька Січ", звертає увагу на особливості непрямого керівництва грою з боку виховательки. Виникла гра на основі яскравої образної розповіді виховательки про запорізьких козаків. Розгортання сюжету, розподіл ролей проходило без участі виховательки. Вона лише задовольняла дитячу допитливість з тих чи інших питань стосовно "козацького життя". Але невдовзі виявилось, що в грі не знайшлося місця дівчаткам (як і було заведено у козаків, їх не пускали в "Січ"). Більше того, хлопчики поводитися з дівчатками навіть агресивно. Як коригуючий засіб дітям розповіли про лицарське ставлення козаків до жінок, а також про життя і побут козацьких дружин. Гра збагатилася новою сюжетною лінією. У ній знайшлося місце і для дівчаток. Домінуючою стала ідея захисту козаками рідного дому.

Слід зазначити, що сучасні наукові дослідження підтверджують оцінку О.І. Дорошенко виховного значення вільних ігор.

Оригінальними й переконливими є висловлювання дослідниці про казку, її використання у вихованні дітей. Казку вона розглядала як один із засобів розвитку мовлення. Дитина повинна слухати просте, але грамотично правильне мовлення, а кращим зразком, на її думку, "живої, яскравої, близької до психічного складу дитини мови" саме і є народна казка. Вказуючи на те, що "казки різних народів є багатющою скарбницею для дитячих оповідань", О.І. Дорошенко разом з тим зазначала, що не всі казки доцільно читати чи розповідати дітям. З її точки зору, у багатьох казках можна зустріти

негативні образи, що травмують душу дитини., провокують у неї жорстокість. У цьому з нею важко не погодитися. Виходячи з цього, вона наполягала на необхідності провести ретельний перегляд змісту казок, відібравши лише ті, що не травмують дитячу психіку, зрозумілі дітям та мають виховну цінність.

О.І. Дорошенко припускала, що в деяких випадках варто вносити зміни до змісту казки, але такі, що не позбавляють дітей хвилювань, напруженого чекання. Вона зазначала, що "наші національні українські казки ближче стоять до психології дітей і менш вимагають переробки".

Дослідниця пропонувала також вправляти дітей у зміні сюжету, в дописуванні казок.

Книга О.І. Дорошенко становить особливий інтерес для сучасного осмислення й використання системи М. Монтесорі. Автор посилається на видатного італійського педагога, висвітлюючи численні питання виховання дітей. Для О.І. Дорошенко були близькими ідеї М. Монтесорі, однак деякі положення її системи вона піддавала сумніву або зовсім заперечувала, обґрунтовуючи та аргументуючи свої висновки. Так, рекомендуючи для широкого застосування матеріал і методику М. Монтесорі для розвитку органів чуття, О.І. Дорошенко, разом з тим не погоджувалася з М. Монтесорі у тому, що необхідно виключити природний матеріал для ознайомлення дітей з кольором, формою тощо. Більше того, вона наполягала на тому, що "все дошкільне виховання мусить проводитись за допомогою тих візців, що дає нам мати природа: спочатку твори природи, а вже потім все, що зроблено руками людини". Матеріал Монтесорі, на її думку, повинен використовуватися "лише для перевірки розвитку дітей, лише як невелика допомога природі". О.І. Дорошенко пропонувала для ознайомлення дітей з кольором використовувати ігри з квітами. Вона зазначала, що така квітка, як айстра, дає змогу знайомити не лише з кольором, але й і з його відтінками.

Як відомо, успіх виховання багато в чому залежить від вихователя, його особистості та професійних якостей. Є потреба прислухатися до вимог, які визначила О.І. Дорошенко до особи вихователя: "Дошкільний період найважливіший в житті людини, в той же час надзвичайно тендітний і ніжний, і тому він вимагає, щоб найосвітченіші, найталановитіші люди присвячували свої знання й свою працю дитині і саме у цьому періоді".

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Чим зумовлені особливості української системи освіти в 20-ті роки? Що в ній позитивного?
2. Розкрийте особливості підготовки педагогів у 20-ті роки.
3. Схарактеризуйте стан суспільного дошкільного виховання в Україні у 20-ті роки.
4. Визначте, як стан суспільного дошкільного виховання в 20-ті роки вплинув на розвиток теорії дошкільного виховання.
5. Схарактеризуйте намагання українських педагогів цього періоду розробити програмно-методичні матеріали для дитячих садків.
6. Проаналізуйте педагогічні ідеї О.І. Дорошенко й доведіть їх співзвучність провідним ідеям і традиціям гуманістичної педагогіки.

Першоджерела :

1. Дорошенко О.І. Дитячий садок /О.І. Дорошенко // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – ХХ1, 2011. – С. 117-138.

Література:

Підготовлено автором з використанням чисельних автентичних джерел: архівних матеріалів, нормативно – правових документів, статистичних збірок, періодичних видань та інш., які є малодоступними й не можуть бути рекомендовані для використання в навчальному процесі.

ТЕМА 4.2. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА В УКРАЇНІ У 30-ТІ РОКИ

1. *Розвиток системи суспільного дошкільного виховання в Україні у 30-ті роки.*
2. *Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках.*
3. *Підготовка педагогів для суспільного дошкільного виховання у 30-ті роки.*

1. Розвиток системи суспільного дошкільного виховання в Україні у 30-ті роки. Незважаючи на те, що системою освіти України, прийнятою на початку 20-х років, дитячий садок визначався лише як перехідний, тимчасовий тип закладу для дітей дошкільного віку, дитячі садки все ж таки продовжували існувати протягом усього десятиріччя.

Після значного їх збільшення на самому початку 20-х років і такого ж стрімкого скорочення в роки непу, коли кількість дитячих садків в Україні зменшилася до рівня 1919 року, з середини 20-х років мережа дитячих садків знов стала поступово розширятися. Це було зумовлено подіями, котрі відбулися в соціально-економічному житті суспільства. У 1925 році "був взятий курс на індустріалізацію країни", що призвело до значного залучення в суспільне виробництво жінок й, у свою чергу, зробило необхідним відкриття у великій кількості виховних закладів для дітей працюючих матерів.

Але мережа дошкільних закладів збільшувалася дуже повільно:

<i>Рік</i>	<i>Кількість д/с</i>	<i>Кількість дітей</i>
1925	118	5000
1926	206	9780
1927	331	13047
1928	431	17826

У 1928 році дитячими садками було охоплено всього 0,75% дітей дошкільного віку. Темпи росту закладів суспільного дошкільного виховання не задовольняли потреби в них. Крім того, вони відкривалися головним чином у містах.

Тим часом на початку 30-х років проблема поширення дошкільних закладів гостро стала і на селі. Саме в цей час почала здійснюватися колективізація сільського господарства.

У 1930 році був складений план розгортання різноманітних форм суспільного дошкільного виховання. За цим планом охопленими дошкільними закладами повинні були бути:

- у 1930/31 навчальному році – 215000 дітей (з них у місті – 80000 дітей, на селі – 135000 дітей),
- у 1931/32 навчальному році – 250000 дітей (з них у місті – 100000 дітей, на селі – 150000 дітей).

Виконання цих планів вимагало проведення великої організаційної роботи й участі державних органів влади й суспільних організацій. У 1930 році було розпочато так званий "дошкільний похід". В Україні він мав масовий характер і був важливою державною справою. У результаті його проведення відбулися зрушення в розвитку суспільного дошкільного виховання. Динаміка цих змін така: на початку 1930 року функціонувало 474 дитячих садки, в яких виховувалося 21328 дошкільнят; на початку 1931 року було 1500 дошкільних закладів з контингентом 74000 дітей. У 1934 році мережа дошкільних закладів збільшилася до 5000 й їх відвідувало 272000 дітей.

Але протягом усієї першої половини 30-х років основною формою суспільного дошкільного виховання були сезонні дитячі садки, ясла, майданчики. Так, якщо в 1931 році стаціонарними дошкільними закладами було охоплено 74 000 дітей, то сезонними – 5 000000.

Подалі їх кількість, як і кількість стаціонарних дитячих садків продовжувала зростати. Часто сезонні форми суспільного дошкільного виховання при створенні відповідних умов перетворювалися на стаціонарні. Сезонні дитячі садки та літні майданчики організовувалися головним чином у колгоспах.

В останні передвоєнні роки мережа дошкільних закладів продовжувала розширюватися. На 1 жовтня 1940 року в Україні функціонувало 6904 стаціонарних дитячих садків, в яких виховувалося 319 000 дітей дошкільного віку.

Досягти таких результатів вдалося завдяки тому, що проблема відкриття дитячих садків, організації сезонних майданчиків вирішувалася на державному рівні. Це питання постійно було в полі зору органів влади різних рівнів, партійних і профспілкових організацій.

Підприємства та колгоспи були зобов'язані відкривати дошкільні заклади, і це контролювалося відповідними відомствами. На вирішенні проблем суспільного дошкільного виховання постійно були зосереджені зусилля Народного комісаріату освіти УРСР.

Створення широкої мережі закладів суспільного дошкільного виховання було неможливе без відповідного кадрового забезпечення. Потрібні були тисячі педагогів дошкільного виховання, а в республіці їх налічувалося не більше 500. За цих умов була зроблена ставка на прискорену курсову підготовку, термін якої обмежувався 5-6 тижнями. Це була вимушена, але на той час єдина можлива міра.

Поступово кадрове забезпечення дошкільних закладів покращилося. Наприкінці 40-х років більшість працівників стаціонарних дитячих садків мали спеціальну середню освіту.

Враховуючи те, що дитячі садки все ще залишалися справою новою, на місцях (особливо на селі) нерідко не мали навіть уявлення, як їх слід обладнувати, як проводити виховну роботу, Науково-методичний сектор Наркомпросу УРСР та секція дошкільного виховання УНДІПу розробили й видали великим тиражем низку методичних посібників для організаторів і лекторів курсів з підготовки персоналу для закладів суспільного дошкільного виховання, а також і для самих працівників дитячих садків і літніх майданчиків. Серед них: збірник "Готування дошкільних працівників для літніх майданів", "Дошкільне виховання у колгоспі" (1930), книги А. Гендрихівської "Масове готування дошкільних робітників" (1931); Н. Морозової "Як організувати літні дошкільні майдани" (1931).

У 1931 році в Україні почав видаватися науково-методичний журнал "За комуністичне виховання дошкільника". У ньому друкувалося багато матеріалів про організацію різних типів закладів суспільного дошкільного виховання. Журнал значною мірою сприяв підвищенню

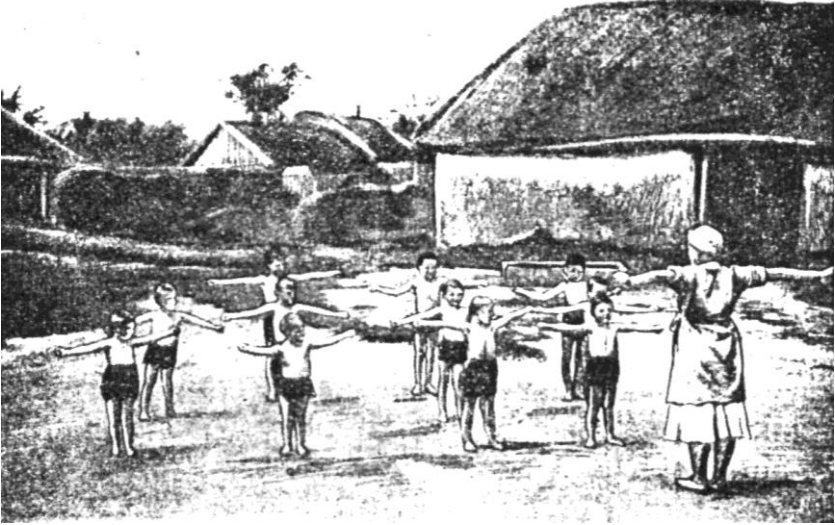
методичного рівня вихователів.

Відкриття дитячих садків, сезонних майданчиків проходило в складних умовах. Вони розміщувалися в непристосованих для цього приміщеннях. Не вистачало дитячих меблів, обладнання, навчальних посібників та іграшок. Але згодом ситуація почала змінюватися на краще.

"Дошкільний похід" 30-х років був покликаний, перш за все, визволити матерів від догляду за дітьми для суспільної праці. Тому режим роботи дошкільних закладів, термін перебування дітей у них пристосовувалися до роботи виробничих підприємств, зайнятості колгоспників на сільськогосподарських роботах.

Термін перебування дітей у дитячих садках був досить тривалим. У 1935 році спеціальною постановою "Про заходи з упорядкування роботи дитячих садків" встановлювалася 9-годинна тривалість роботи дитячих садків. Там, де це було необхідно, рекомендувалося збільшувати час роботи дитячих садків до 14-15 годин і організовувати групи цілодобового перебування дітей.

Протягом 30-х років в Україні була створена широка мережа закладів суспільного дошкільного виховання, зміцнилася їх матеріальна база. У цей період велась активна робота також і над змістом та організацією виховної роботи в дитячому садку. У 1930 році, при проведенні реорганізації освіти в Україні було законодавчо підтверджене місце суспільного дошкільного виховання як першої ланки освітньої системи.

2. Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках. На початку 30-х років питання змісту й організації освітньо-виховної роботи у дошкільних закладах набули особливої актуальності. Розгортання мережі дошкільних закладів і значення, що стали надавати суспільному дошкільному вихованню, спричинили активізацію роботи щодо виховання дітей дошкільного віку.

Але 30-ті роки характеризувалися не тільки активністю пошуків визначення змісту й організації виховання дітей дошкільного віку, а й суперечністю цього процесу, наявністю численних негативних явищ. Це було обумовлено не стільки труднощами, що супроводжують пошуки в кожній новій справі, тобто труднощами суто педагогічного характеру, скільки впливами "політики комуністичної партії і радянського уряду". Комуністична партія, визначаючи освітню політику й час від часу корегуючи її, суттєво впливала на розвиток всієї освітньої системи, починаючи з першої її ланки – суспільного дошкільного виховання.

Цей період був також і періодом активної "програмотворчості". Перша програма, вірніше проект програми, був створений у 1932 році. Її розробку стимулювали, з одного боку, необхідність упорядкування і підвищення якості освітньо-виховної роботи у дошкільних закладах, мережа яких стрімко зростала, з іншого, директивна вимога негайно створити уніфіковані навчальні плани і програми для всіх освітньо-виховних закладів, що містилися у Постановах ЦК ВКП(б) "Про початкову і середню школу" (1931), "Про навчальні програми і режим в початковій та середній школі" (1932).

Слід зазначити, що проект програми 1932 року створювався поспіхом, крім того, це була одна з перших спроб розробки такого документа. Все це й обумовило наявність у програмі суттєвих недоліків, які, до речі, визнавали і самі укладачі. виправдовуючись, вони зазначали у вступній статті до програми: "Ясна річ, що перший нарис такої програми буде недосконалим, не забезпечить усіх напрямків роботи, не охопить усіх особливостей кожної вікової групи дітей, бо він – лише перший етап у створенні програм". Проект програми виносився на "перевірку багатотисячного колективу дошкільних працівників", яким пропонувалося взяти безпосередню участь у складанні більш "докладнішої і ґрунтовнішої програми".

"Програма для дошкільних закладів" (1932) складалася з двох частин: I – за видами діяльності і II – за "організуючими моментами".

До першої частини були включені такі розділи: "Суспільно-політичне виховання", "Елементи природознавства в дошкільному закладі", "Політехнічне виховання", "Фізичне виховання", "Музичне виховання", "Образотворча діяльність", "Мова і грамота", "Математика".

Друга частина програми – так звані "організуючі моменти" – повинна були стати основою для планування. Уся освітньо-виховна робота будувалася навколо визначених тем, або, як їх називали, "організуючих моментів". Для кожної вікової групи було передбачено на рік 16 "організуючих моментів", але їх тематика була однаковою для всіх.

Осінь: 1. Організація життя групи. 2. Участь дітей в оздоровленні побуту. 3. Участь дітей у святкуванні Жовтневої революції. 4. Організація господарського куточка;

зима: 5. Участь у роботі по організації зимової ділянки. 6. Ленінські дні. 7. Організація робочого куточка. 8. Участь дітей у святкуванні Дня Червоної Армії;

весна: 9. Організація середовища для ігор і занять дітей у дитячому садку та вдома. 10. Весняні роботи. 11. Участь дошкільного закладу в підготовці та проведенні 1 Травня. 12. Організація майданчика для ігор і занять на свіжому повітрі;

літо: 13. Організація городу та квітника. 14. Допомога ділянці. 15. День оборони. 16. Підготовка до переходу в наступну групу (або до школи)".

Вказувалася приблизна тривалість "організуючих моментів": залежно від обсягу вони мали "пророблятися" протягом 12-25 днів.

Кожний "організуючий момент" включав у себе:

- методичну записку, в якій вказувалося, які знання, з яких розділів програми "по видах діяльності" необхідно проробляти в певний період часу;

- зміст роботи з конкретного "оргмоменту" (бесіди, співи, малювання, праця та ін.);

- поточна програмна робота і її тривалість;

- суспільно-педагогічна робота, яка включала в себе бесіди для батьків, консультації, співробітництво зі школою і підприємствами.

Особливе значення приділялося таким напрямкам виховної роботи, як суспільно-політичне і політехнічне виховання. Вони були домінуючими. Матеріал з цих розділів був стержневим і при складанні "організуючих моментів".

Зауважимо, що в процесі обговорення програми навколо цих виховних напрямків розгорнулася дискусія. Частина педагогів вважала, що у визначенні їх змісту "допущені перегини", але інша частина, бажаючи бути "у перших лавах будівників комунізму" їй догодити владі, наполягала на доцільності впровадження програми у повному обсязі. Аналіз друкованих у той період методичних посібників, розробок, статей у журналі "За комуністичне виховання дошкільника" показав, що програма за цими напрямами не тільки була впроваджена, а й "творчо доопрацьовувалася" у бік посилення.

На початку 1934/35 навчального року як в РСФСР, так і в УРСР програми 1932 року були скасовані. Причиною тому були не тільки недоліки цих програм, а й те, що у середині 30-х років відбувся перегляд окремих підходів у всій освітянській галузі. Так, Постановою ЦК ВКП(б) "Про перевантаження школярів і піонерів громадсько-політичними завданнями" (від 23.04.1934) було визнано надмірними залучення дітей до різних суспільно-політичних заходів, а також за політизованість змісту навчання. Критика, що містилася в цій постанові, як і розроблені заходи по подоланню недоліків, повною мірою стосувалися і дошкільного виховання.

Після скасування програми 1932 року по всій Україні проводилися численні наради, конференції, на яких критикувалася "стара програма" й висловлювалися пропозиції щодо створення нової. Як головний недолік програми 1932 року відмічалось те, що вона "зосереджувала головну увагу на двох розділах роботи дошкільного закладу: ідейно-політичному і політехнічному", ігноруючи при цьому інші, що "обмежувало всебічний розвиток дитини". Разом з тим саме ці розділи й зазнали найбільшої критики. Визнавалось, що вони перевантажені зайвим, не зрозумілим і далеким від інтересів дітей дошкільного віку матеріалом. Так, ідейно-політичне виховання було схарактеризовано як "курс з політграмоти (або суспільствознавства) для дошкільнят", що на практиці зводився до "сухих, схоластичних бесід" і ознайомлення дітей з поняттями абстрактного характеру. Жорсткої критики зазнало політехнічне виховання, яке взагалі було визнане "недоречним і помилковим". Зміст розділу "природознавство" в оцінках критиків був названий "спрощеним курсом природознавства для школярів". У програмі 1932 року не приділялося належної уваги розвитку мови дітей. Цілеспрямованої роботи не передбачалося. Розвиток мови повинен

був відбуватися "природно", у процесі розмов, бесід. Словник дітей обмежувався політичною і політехнічною термінологією. Казки та інші найбільш яскраві форми дитячої художньої літератури не були рекомендовані. Програма 1932 року критикувалася і за те, що в ній недооцінювалося значення гри. У пояснювальній записці до програми було сказано, що гра є "допоміжним засобом у комуністичному вихованні дітей" і її головне призначення – політехнізація дошкільного закладу. У програмі вказувалося, що "основним ігровим матеріалом у дошкільному закладі має стати іграшка, що сприятиме технічній пропаганді, розвитку творчого конструювання та технічного мислення дітей".

У наказі НКО УРСР, яким скасовувалася програма 1932 року, містилося доручення дошкільному відділу НКО "негайно розпочати роботу по створенню стабільної програми для дошкільних закладів", при цьому вказувалося, що за основу повинно взяти програми, які розробляються НКО РСФСР". Таким чином, творчі можливості українських педагогів обмежувались досить жорсткими рамками, впроваджуваної єдиної уніфікованої освітньої системи.

Програма 1934 року складалася з розділів: "Громадське виховання", "Фізичне виховання", "Гра", "Художнє виховання", "Малювання, ліплення та трудові заняття", "Розвиток мови та заняття з книжкою і картинкою", "Початки знань про природу", "Розвиток початкових математичних уявлень та навичок", "Грамота".

Кожен з розділів мав пояснювальну записку й програму за чотирма віковими групами (четвертий-сьомий роки життя) з поділом на півріччя.

Нова програма відрізнялася від попередньої як структурою, так і змістом окремих розділів. Замість розділу "ідейно-політичне виховання" з'явився розділ "громадське виховання". На відміну від інших він мав лише методичну записку без програмного змісту. Можна припустити, що укладачі програми, після тієї розгромної критики, якої зазнав цей напрям виховної роботи і його наслідків для багатьох діячів дошкільного виховання, вирішили не ризикувати й обмежилися лише настановами досить загального характеру. Громадське виховання зводилося головним чином до виховання культури поведінки дитини ("громадської поведінки") й ознайомленню з оточуючим світом, окремими явищами суспільного життя. При цьому зауважувалося, що педагог повинен добирати "лише яскраві, доступні розумінню дітей факти і явища".

З програми був вилучений розділ "Політехнічне виховання". Лише незначна частина змісту цього розділу була залишена і включена до розділу "Малювання, ліплення та трудові заняття".

У програмі з'явився новий розділ "Гра". По новому були визначені її роль і місце. Наголошувалося, що гра є основним видом діяльності дітей дошкільного віку й повинна стати "основним змістом життя дітей". У розділі був схарактеризований зміст дитячих ігор та особливості їх організації в різних вікових групах, а також визначені вимоги до іграшок та поданий їх перелік для кожної вікової групи.

Системи набула робота з розвитку мови, причому розвиток мови пов'язувався із розвитком мислення і загальним розвитком дитини. Педагоги отримали такі настанови: 1) збагачувати словник дитини у зв'язку з збагаченням її конкретних уявлень; 2) виховувати у дитини уміння правильно будувати речення; 3) працювати над чіткістю та ясністю дитячої мови, правильною вимовою слів; 4) розвивати у дітей образну мову та уміння передавати свої думки, враження, переживання.

З метою розвитку мови вихователям рекомендувалося використовувати "різноманітні художні форми: художнє оповідання, вірші, казку, художню ілюстрацію, картину, нові форми, яких досі не було в нашій практиці – кіно, радіо, ляльковий театр, тіньовий театр тощо". У програмі підкреслювалася необхідність додержуватися послідовності у виборі форм роботи і методів з урахуванням особливостей і рівня розвитку дітей різних вікових груп. Був поданий перелік творів художньої літератури за віковими групами, а також методичні вказівки з використанням книжок та картинок. Серед інших творів рекомендувалися і казки. Казка була "повернена" дітям і зайняла своє традиційне місце у вихованні.

В окремий розділ була винесена грамота. Навчання грамоти повинно було розпочинатися не з чотирьох, як раніше, а з шести з половиною років і набуло чіткості й системності.

Програма орієнтувала вихователів на те, що вся навчально-виховна робота дитячого садка повинна будуватися навколо тем-комплексів ("організуючих моментів"). Використання "шкільних форм навчання", що мало місце раніше зазнало критики. У передмові до програми підкреслювалося, що в молодшій та середній групах "предметно-урочна система" не може бути використана взагалі.

Починаючи зі старшої групи, поступово вводилися заняття з читання, письма, лічби, фізкультури. У "групі семиліток" заняття становилися основною формою організації навчання. Стосовно тем-комплексів укладачі програми зауважували, що в новій програмі, на відміну від попередньої, їх перелік навмисно не подається. Вихователям пропонувалося самим визначати теми, орієнтуючись на програмний матеріал з різних розділів, а також "особливості навколишнього оточення, природи, громадських подій, інтереси дитини і всього дитячого колективу."

У середині грудня 1934 року (11-14 грудня) в Києві НКО УРСР провів Всеукраїнську нараду дошкільних працівників. На ній обговорювалося питання переходу до роботи за новими програмами. Щоб допомогти дошкільним працівникам опанувати нову програму, НКО УРСР запропонував усім обласним і районним відділам освіти провести конференції, на яких розглянути принципи побудови нової програми та організацію роботи за нею. До проведення цих конференцій були залучені кваліфіковані методисти і наукові працівники Києва і Харкова.

У 1937 році наказом наркому освіти РРФСР, а потім і наркому освіти УРСР "Програми та внутрішній розпорядок дитячого садка" скасували. Для цього було багато причин. По-перше, за час функціонування програми виявилися їх суто методичні недоліки. По-друге, виникла необхідність скоригувати деякі концептуально-ідеологічні позиції – "подолати залишки впливу ідеї вільного виховання" та педології.

У 1938 році були розроблені й затверджені "Статут дитячого садка" та програмно-методичні вказівки, що мали назву "Керівництво для вихователя дитячого садка". І цього разу ці документи були спочатку розроблені в РСФСР, а потім, практично без змін, перезатвердженні в Україні під назвою "Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка".

В Статуті зазначалося, що мета виховання в дитячому садку – всебічний розвиток дітей і виховання їх у душі комунізму. Були визначені типи дитячих садків, їх структура, принципи комплектування, санітарно-гігієнічні вимоги до приміщень та ін.

"Керівництво..." включало у себе вступ та сім глав: "Фізичне виховання", "Гра", "Малювання", "Ліплення і заняття з іншими матеріалами", "Музичне виховання", "Знайомство з природою", "Розвиток мови", "Розвиток первинних математичних уявлень".

"Керівництво ..." за обсягом було меншим за "Програми..." 1934 року. Повністю були зняті такі розділи, як "Суспільне виховання", "Заняття з читання та письма". З розділу "Малювання, ліплення і праця" виключили підрозділи "Заняття з папером, деревом, тканиною та іншими матеріалами", а також "Вказівки про дитяче самообслуговування".

Цей документ орієнтував педагогів на активізацію їх ролі у виховному процесі.

Розвиток теорії і практики дошкільного виховання у 30-ті роки проходив у складних умовах. Упродовж одного десятиліття тричі суттєво змінювалися основні програмні документи. Між тим, саме в 30-ті роки були закладені основи теорії і методики виховання дітей дошкільного віку. Були видані праці Н.М. Щелованова і Н.М. Аксаріної про виховання дітей раннього віку; Є.А. Аркіна і Є.Г. Леві-Гориневської – про фізичне виховання дошкільників; Є.І. Тихеевої – про розвиток мовлення дітей; Р.І. Жуковської і Д.В. Менджеричької – про виховне значення гри; Є.А. Флеріної і Н.П. Сакуліної – про художнє виховання.

В Україні в цей період теж досить активно розроблялись питання виховання дітей дошкільного віку. Очолити цю роботу повинна була секція дошкільного виховання Українського науково-дослідницького інституту педагогіки, який було відкрито у 1926 році у Харкові. Протягом 30-х років в Україні була підготовлена й видана велика кількість літератури з дошкільного виховання, зокрема такі книги: Є. Яновська, Н. Панченко "Дошкільне виховання" (1927), А. Гендрихівська "Основи педагогіки дошкільного віку" (1931), В. Павловський "Елементи математики у дитячому садку" (1930), П. Гарбуз "Навчання грамоти у дошкільному закладі" (1931), Ш. Гіметис "Методика розвитку мови у дитячому садку" (1934), М. Єнтейс "Пісні, танці і ігри для дошкільників" (1935), М. Шейко "Рухливі ігри для дошкільників" (1938), С. Сухенко "Ігри у дитячому садку" (1941), Р. Басс "Ознайомлення дітей з природою" (1940) та інші. Наведений перелік свідчить про те, що видана в цей період в Україні література з дошкільного виховання за своєю тематикою була дуже різноманітною й охоплювала всі напрямки роботи дошкільного закладу. Більшість книжок була видана українською мовою.

30-ті роки були дуже продуктивними в плані визначення й розробки змісту виховання дітей дошкільного віку.

Деякі особливості змісту дошкільного виховання у 30-ті роки

Зміст дошкільного виховання, як і виховання взагалі, за радянських часів відрізнявся заполітизованістю і заідеологізованістю. Термін "виховання" вживався з додатком "комуністичне" – "комуністичне виховання".

Ідеолог більшовизму В.І. Ленін стверджував, що не може бути школи (освітньо-виховного закладу) поза суспільним життям, й висунув положення про необхідність зв'язувати школу з політикою та класовою боротьбою. Ці "настанови" були розвинуті провідними теоретиками "радянської педагогіки" і стали її методологічною основою на весь радянський період.

Саме в 30-ті роки зміст виховної роботи в дошкільних закладах зазнав суттєвих ідейних перетворень. У ці роки відбувся відхід від напряму, визначеного у роки УНР, – створення національного дошкільного виховання.

У 30-ті роки розпочалася санкціонована комуністичною партією боротьба з українською культурою, мовою. Проводилася така боротьба і на "фронті дошкільного виховання" (за термінологією тих часів).

Показовими в цьому плані є статті тих років у педагогічних журналах. Саме з них можна дізнатися, як втрачало свої національні ознаки дошкільне виховання і як безмірно воно політизувалося та ідеологізувалося, як викреслювалися, йшли в забуття імена та праці С.Ф. Русової, О.І. Дорошенка та ін.

Так, наприклад, у журналі "За комуністичне виховання дошкільника" у 1934 році була надрукована стаття "Класово-ворожі прояви в літературі з дошкільного виховання". Авторка статті, працівник "дошкільної справи" в Україні, так визначила мету цієї публікації: "провести перегляд теоретичного фронту в галузі педагогіки для розчистки його від будь-яких залишків націоналізму та право й лівоопортуністичних уклонів". У статті було зроблено "критичний огляд найбільш шкідливих книжок". Серед них – книги "Дошкільне виховання" С.Ф. Русової і "Дитячий садок" О.І. Дорошенка.

Що ж шкідливого було у цих книгах з точки зору автора статті? Перш за все, те, що в них відстоювалася необхідність створювати дитячі садки на національному ґрунті. Це кваліфікувалося як націоналізм. Критикувалося також і позиція авторів стосовно того,

що в процесі виховання дошкільнят необхідно враховувати їх індивідуальні особливості. Стаття носила бездоказовий, демагогічний характер: цитати з книг (які сьогодні добре нам відомі) перемішувалися з політичними ярликами.

У кінці статті було зроблено резюме: "Обидві ці книжки доводиться однаково кваліфікувати як націонал-фашистські, контрреволюційні, які треба рішуче вилучити з усіх педагогічних бібліотек".

Це і є поясненням того, чому імена С.Ф. Русової, О.І. Дорошенко не були відомі цілим поколінням дошкільних працівників і навіть науковцям.

Але одні принципи замінювалися іншими. Зміст освітньо-виховної роботи в дитячому садку політизувався відповідно до комуністичної ідеології. У виданнях для дошкільнят з'явилися у великій кількості твори, що славили комуністичну партію, досягнення соціалістичного будівництва ("Нові часи – нові пісні"). Серед рекомендованих творів для дітей достатньо типовими були віршики, що славили більшовицьких вождів:

"З прапором, з музикою
Виступає дівора
Любий Сталін, Ворошилов,
Вам гукаємо – ура!"

Політичне виховання, підготовка до боротьби з ворогами народу повинні були починатися майже з пелюшок. У програмі курсової підготовки ясельних працівників був розділ: "Виховання класової спрямованості у дітей переддошкільного віку", що включав теми:

- "а) виховання класової самосвідомості і відношення до класових ворогів;
- б) ознайомлення з виробництвом і виховання позитивного ставлення до комуністичної праці;
- в) організація революційних свят".

В одному з номерів журналу "За комуністичне виховання дошкільника" пропонувався сценарій дитячої постанови "Володька – тракторист", в якій головний персонаж – хлопчик Володька не тільки переконав батьків вступити до колгоспу, але й викрив куркуля, який намагався шкодити колгоспникам. У фінальній сцені "міліціонери" арештовують "куркуля" і під радісний галас глядачів виводять його зі

сцени. Життєва для 30-х років ситуація. Саме тоді тисячі українських селян були названі куркулями і заслані до Сибіру.

Велика виховна роль відводилася новим революційним святкам. Вони витиснули усі інші свята. Рішуча боротьба "з минулим" призвела навіть до того, що була заборонена новорічно-різдвяна ялинка. Однак невдовзі влада все ж таки схаменулася – в 1936 році, секретар ЦК КПб/у П. Постишев розпорядився організувати в дитячих садках і школах новорічні свята з ялинками. Ялинка, обов'язковий атрибут дитинства, була повернена дітям. Однак старе свято повинно було зазвучати но-новому. У запропонованому журналом "За комуністичне виховання дошкільника" сценарії новорічного свята були такі слова: "Новий рік зустрічаємо, веселимося, дівора.

Жити стало краще, жити стало веселіше.

Нумо, крикнемо, дівора.

На честь Сталіна, любимого вождя"

Не зовсім складно, але ідейно витримано. У післясвяткових номерах журналу друкувались повідомлення про те, як пройшли святкові ялинки у дитячих садках України. Багато повідомлень супроводжувалися фотознімками. Один із сюжетів – діти під ялинкою, а на стіні плакат "Привіт Постишеву" і портрет секретаря ЦК. Під портретом іграшкові зайчики на ватяному снігу.

Цей огляд публікацій журналу дуже вибірковий і зумовлений намаганням прослідкувати лише певні процеси – ідеологізацію й політизацію виховання дітей. Більша ж частина статей журналу була присвячена методиці навчання дошкільнят, організації педагогічного процесу та ін.

Зроблене в 30-ті роки мало великий вплив на подальший розвиток теорії і практики дошкільного виховання. У них витокі як відомих досягнень, так і негативних явищ.

Для комуністичної ідеології була притаманна риса активної боротьби з релігією. Руїнувалися церкви, переслідувалися священники та віруючі. Серед населення проводилася так звана антирелігійна робота. Як один з напрямків виховання підростаючого покоління було визначено атеїстичне виховання. Воно активно здійснювалося і в дитячих садках.

У численних публікаціях журналу "За комуністичне виховання дошкільника" давалися рекомендації відносно того, як повинно

здійснюватися атеїстичне виховання дошкільнят. Зокрема вказувалося, що цей виховний напрям не можна зводити лише до природознавчої роботи, формування матеріалістичного світогляду, розкриття сутності природних явищ. Наполягалося на необхідності "вести з дітьми й спеціальні розмови антирелігійного характеру". Атеїстичне виховання тісно пов'язувалося з політичним вихованням, класовою боротьбою. Педагогам рекомендувалося "говорючи про колективізацію сільського господарства та підвищення врожайності, розказати, як боролися попи проти колективізації, як навчали селян замість догляду та обробки землі служити молебні. При підготовці різних політичних свят треба розповісти про ворожість закордонного духовенства до пролетарської країни".

Дітей залучали до різноманітних антирелігійних заходів. Так, до релігійних свят вони писали плакати, а потім проводили демонстрації біля заводів та фабрик, закликаючи дорослих працювати у святкові дні. Дітлахи також перевіряли вихід батьків на роботу у свята й проводили з ними "роз'яснювальну роботу". У "Святий вечір" діти повинні були приводити своїх батьків до дитячого садка, де влаштовувалися різноманітні "святкові дієства", як, наприклад "октябрили" (російською мовою) маленьку дитину (замість хрещення). Дітям прищеплювали розуміння того, що якщо погляди їх батьків не співпадали із тим, що кажуть у дитячому садку, то батьки є "відсталими, темними, їх треба перевиховувати". "Прогресивні діти" виховували своїх батьків. Таким чином, власні батьки ставали для "маленьких комунарів" об'єктом їх "політичної роботи". Все це призводило до неповаги дітей до батьків, а нерідко й проклало прірву між ними, яка з кожним роком все збільшувалася.

До речі, ще на Першому Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання (1919) було зазначено, що суспільне дошкільне виховання є "потужним фактором перевиховання не тільки дітей, а й середовища в якому діти живуть". І далі: "Дитина принесе із собою з нашого дитячого садка у сім'ю нову ідеологію, нові навички, нові свята, пісні та ігри, вона прийде у сім'ю як посланець того майбутнього світу, будівельником якого вона стане. Дитячі руки повільно, але вірно будуть руйнувати стару, міщанську ідеологію, старі забобони, старий уклад життя". Тобто на дитячі садки покладалися функції провідника певної ідеології.

Починаючи з 30-х років значного поширення здобуло соціалістичне змагання. Воно було впроваджено як метод мотивації

трудової активності працівників. Змагалися підприємства, бригади, окремі робітники.

Як видно з літератури з дошкільного виховання, "соціалістичне змагання охопило й дошкільні установи". Загальновизнаною була думка, що дітей-дошкільнят можна залучати до соцзмагання: воно їм і зрозуміле, і може дати значний виховний ефект. На сторінках журналу "За комуністичне виховання дошкільника" ми знайшли численні роз'яснення, які давалися дошкільним працівникам відносно змісту й організації соціалістичного змагання у дитячому садку. Так, у статті "Про соцзмагання у дитячих установах" (1931), вказувалося, що змагання дітей в охайності, дисциплінованості, виконанні режимних моментів та ін., не є соціалістичним змаганням. Щоб воно було таким, його потрібно зв'язувати з "прилученням дітей до посильної участі у соціалістичному будівництві, громадсько-корисній роботі". Вказувалося також, що "не слід обмежувати змагання дітей тільки змаганням з іншими дітьми". Необхідно організовувати змагання з дитячими садками, школами, а також фабриками, заводами і колгоспами. При цьому перешкодою не повинно бути те, що "об'єкти змагання будуть різними".

Автор статті також підкреслював, що діти повинні свідомо ставитися до участі в соцзмаганні. Тому їх необхідно, перш за все, ознайомити з тим, що таке соцзмагання, хто в ньому бере участь та ін. Навіть рекомендувалося укладати письмові угоди про умови змагання.

Одним з провідних напрямів виховної роботи в цей час було політехнічне виховання. Як вказувалося в одній зі статей журналу "За комуністичне виховання дошкільника", присвячених цій проблемі: "Дошкільна установа мусить бути політехнізованою дошкільною установою". Передбачалося не просто ознайомлення дітей з працею дорослих, формування в них певних трудових вмінь та залучення до праці, а здійснення цієї роботи знову ж з "класових позицій": "Соціалістично-трудова виховання дітей мусить мати чітку пролетарсько-класову спрямованість. Проблема політехнізму – то проблема кадрів, кадрів соціалістичного будівництва".

Політехнізм, на думку діячів дошкільного виховання 30-х років, повинен був пронизувати "весь педагогічний процес у дитячому садку". У центрі життя дитячого садка повинен був стати зв'язок з конкретним виробництвом (підприємством, колгоспом).

Діти не тільки повинні були вивчати виробничі процеси, соціально-політичне життя, а й брати в них активну участь. У методичних розробках давалися конкретні рекомендації стосовно проведення роботи з політехнічного виховання. Так, вихователям колгоспних дошкільних закладів пропонувалося залучати дітей до роботи на колгоспному полі (зібрати з ділянки врожай і здати до колгоспного складу). Діти слідкували за виконанням підприємством і окремими працівниками виробничого плану. Малюків залучали до проведення так званих "політично-виробничих кампаній": вони вітали кращих працівників, виготовляли плакати, в яких висміювали працівників-прогульників, влаштовували "кутки браку".

Велику увагу приділяли формуванню в дітей трудових навичок. У дитячих садках створювали "робітничі кутки", "робітничі кімнати", в яких знаходився різноманітний інструментарій, і діти могли в них "майструвати". Вихователі додержувалися принципу, що будь-яка праця дітей повинна бути суспільно корисною.

Завданням політехнічного виховання були підпорядковані усі види діяльності, зокрема гра. Вихователям рекомендувалося більше застосовувати так звані "політехнічні іграшки" і пропонувати дітям відповідні ігри.

І зміст, і форми роботи з політехнічного виховання, які пропонувалися, дуже часто не відповідали віковим можливостям дітей. Про це зі стурбованістю говорили деякі педагоги на Другій Всеукраїнській нараді з дошкільної роботи, що відбулася в 1932 році. Але такі заяви ігнорувалися освітянськими керівниками. Вони вимагали від педагогів здійснювати виховну роботу у відповідності до "офіційного курсу", загальної виховної концепції, яка визначалася комуністичною партією – головним ідеологом у радянський період. У СРСР була створена жорстка система командно-адміністративного управління освітньо-виховними закладами. Педагоги не могли протистояти вимогам здійснювати атеїстичне, а правильніше антирелігійне виховання, або обмежити політизацію виховання, відмовитися від проведення деяких виховних заходів.

Між тим, безглуздість окремих напрямків виховної роботи, виховних заходів стали очевидними і для тих, хто розробляв "офіційний курс". Так, у другій половині 30-х років відмовилися від політехнізації "в обсязі початку 30-х років", не таким "войовничим" стало атеїстичне виховання та ін.

Ідеологізація і політизація, закладені у зміст освітньо-виховної роботи закладів освіти у 30-ті роки, залишалися його характерною ознакою протягом усього радянського періоду.

3. Підготовка педагогів для суспільного дошкільного виховання у 30-ті роки. На початку 30-х років відбулися докорінні зміни в практиці підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні, що було зумовлено двома чинниками: розвитком суспільного дошкільного виховання та проведенням реорганізації педагогічної освіти.

Необхідність створення широкої мережі закладів суспільного дошкільного виховання гостро поставила проблему забезпечення його педагогічними кадрами.

За таких умов своєчасним виявилось проведення в 1930 роки реорганізації педагогічної освіти, яка докорінно змінила підготовку працівників дошкільних закладів України. Нова, єдина для всього СРСР, система педагогічної освіти була запроваджена в Україні постановою Раднаркому УРСР від 11 травня 1930 року "Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти". У постанові зазначалося, що хоча педагогічна діяльність потребує, щоб нею займалися спеціалісти з вищою освітою, проте, враховуючи те, що "у найближчі роки немає змоги забезпечити всі навчальні заклади педагогами з вищою освітою", в системі педагогічної освіти були встановлені, "крім вищої школи, школи середні – технікуми і система прискореної підготовки – курси".

Відповідно до нової системи педагогічної освіти підготовка спеціалістів з дошкільного виховання мала здійснюватися на дошкільних відділеннях педагогічних технікумів і педагогічних (дошкільних) факультетах інститутів соціального виховання. Причому в педагогічних технікумах повинні були готувати вихователів дошкільних установ, а в інститутах соціального виховання – організаторів дошкільних закладів і викладачів для педагогічних технікумів. Таким чином, підготовка педагогів для закладів суспільного дошкільного виховання була покладена на середню ланку системи педагогічної освіти.

У 1930 році дошкільні відділення були відкриті в 45 педагогічних технікумах України. Набір на перший курс по республіці складав 2460 осіб. Дошкільні факультети відкрилися в чотирьох інститутах соціального виховання, з загальним набором 240 осіб.

Оскільки перші масові випуски фахівців із середньої педагогічною освітою очікувалися лише починаючи з 1933 року (тоді як уже в 1930 році потреба в дошкільних працівниках визначалася 3 тис., в 1931 році – 14 тис.), Наркомос УРСР визначив на найближчі роки головною формою підготовки основної маси дошкільних працівників короткотермінові курси. Але курсова підготовка розглядалась як вимушений, тимчасовий захід.

Значалося, що "цей шлях ні в якому разі не можна вважати нормальним, оскільки кваліфікацію робітник набуває роками, а не місяцями". Тому вже в 1930 році було розроблено систему поетапного підвищення кваліфікації працівників дошкільних установ від короткотермінових курсів до середньої і вищої спеціальної освіти у педагогічних навчальних закладах.

Курсова підготовка дошкільних працівників

Починаючи з 1930 року, по всій Україні була розгорнута широка мережа курсів з підготовки дошкільних працівників. Вони були організовані майже в кожному районі і повинні були задовольнити місцеві потреби в дошкільних кадрах. Окрім них функціонували також і міжрайонні курси. Протягом 1931–1933 років набуло значного поширення й заочне інструктування через радіомовлення.

Особлива увага приділялась організації суспільного дошкільного виховання в сільській місцевості, де активно здійснювалася колективізація. І саме на підготовку педагогічного персоналу для сезонних форм суспільного дошкільного виховання, які розгорталися на селі, була переважно зорієнтована курсова підготовка у 30-ті роки. Так, у 1931 році планувалося підготувати для села 9 тисяч дошкільних працівників, а для міста – 5 тисяч.

Курси, як правило, працювали в лютому – березні, щоб підготувати до початку чергового сезону сільськогосподарських робіт жінок, які б дбали про малят на майданчиках. Програма навчання була розрахована на 6 тижнів і передбачала ознайомлення курсисток з режимом дня, правилами догляду за дітьми, а також зі змістом та методами роботи з ними влітку.

Для підготовки вихователів постійних дошкільних закладів проводилися курси з тривалішим строком навчання.

Направлення на курси діставали колгоспниці й робітниці, як правило, необізнані з педагогічною роботою, та й загальноосвітній

рівень їх часто був дуже низьким: багато хто не мав навіть початкової освіти. Разом з тим, не вистачало викладачів дошкільного профілю, тому для проведення курсів залучалися вчителі шкіл, медичні працівники.

Початок 30-х років позначений страхіттям голодомору, яке спіткало українське село. Курсова підготовка дошкільних працівників тривала на тлі національної трагедії: колгоспи, які мали забезпечити своїх курсисток харчуванням (лише одну-дві), не могли цього зробити. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігаються свідчення тих років. Проте, це важко уявити, гортаючи підшивку журналу "За комуністичне виховання дошкільника". Жахливі реалії були ретельно приховані за вражаючими цифрами статистики, рапортами про досягнення і фотознімками усміхнених вихователів та їхніх вихованців.

У другій половині 30-х років відбулися значні якісні зміни в проведенні курсової підготовки: поліпшилися навчально-матеріальна база, методичне оснащення, склад лекторів, подовжився термін навчання, підвищилися вимоги до слухачок. Чимало вихователів після курсової підготовки продовжували навчання на заочних та вечірніх відділеннях педагогічних технікумів. Настанова на обов'язкове підвищення освітнього рівня працівників дошкільних закладів була підтверджена наказами Наркомосу УРСР "Про підвищення кваліфікації дошкільних працівників" у 1934 і 1936 роках. Якщо в першій половині десятиліття в дошкільних закладах працювали здебільшого педагоги, підготовлені на курсах, то в подальші роки почала швидко зростати кількість дошкільних працівників, які закінчили педагогічні навчальні заклади.

Підготовка спеціалістів з дошкільного виховання у педагогічних навчальних закладах

Як уже зазначалося, при проведенні реорганізації педагогічної освіти (1930) дошкільні відділення відкрилися в 45 педагогічних технікумах. Наступного року їх було вже 54. Окрім стаціонарних, функціонували заочні й вечірні відділення. Вісім технікумів готували кадри для національних дитячих садків: російських, польських, єврейських, грецьких, болгарських та німецьких.

Педагогічні (дошкільні) факультети були створені в Київському, Харківському, Дніпропетровському та Полтавському

інститутах соціального виховання. Підготовку фахівців-дошкільників здійснював також відкритий у 1928 році в Харкові Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів. До його складу входили заочні дошкільний педагогічний технікум та інститут.

Розгорнувши широку мережу дошкільних відділень і факультетів, Наркомос УРСР виходив із потреби у значній кількості дошкільних працівників, але при цьому не врахував реальні можливості навчальних закладів щодо здійснення підготовки педагогів цього профілю. Дошкільні відділення за час свого становлення зазнали значних труднощів, насамперед через відсутність викладачів спеціальних дисциплін. До того ж, на початку 30-х років, власне, ще не було визначено зміст спеціальної підготовки, спеціальні дисципліни не були забезпечені програмами, навчальною літературою.

У багатьох педагогічних технікумах та ІСВ дошкільні відділення і факультети не забезпечували якісної підготовки спеціалістів. Наркомос УРСР, не маючи можливості поліпшити стан справ, прийняв рішення про реорганізацію мережі дошкільних відділень, у результаті чого їх кількість була скорочена до 15. Протягом першої половини 30-х років припинили своє існування три з чотирьох раніше відкритих дошкільних факультетів. З метою подальшого вдосконалення підготовки працівників дошкільних закладів у 1937 році частину педагогічних технікумів, до складу яких входили дошкільні відділення, було перетворено в дошкільні педагогічні школи (цього ж року педагогічні технікуми були перейменовані у педагогічні школи).

Упродовж 30-х років у роботі дошкільних відділень відбувалися значні зміни, покращилася якість підготовки працівників дошкільних закладів.

За всіх зазначених труднощів і негативних моментів, котрі були в розвитку дошкільної педагогічної освіти в 30-ті роки, вона досягла в цей період значних успіхів. Це дало підставу Наркомосу УРСР у 1939 році в наказі "Про заочну і вечірню освіту дошкільних працівників" визначити завдання охопити в 1939–1941 роки заочним і вечірнім навчанням усіх працівників дошкільних установ, які не мали середньої спеціальної освіти. Цим наказом керівників органів народної освіти зобов'язували звільняти з роботи тих працівників

дошкільних закладів, котрі не мали спеціальної освіти і "не оформили своє навчання у відповідному навчальному закладі". Завдання, звичайно, було нереальним і не було виконане: у 1941 році з 3999 дошкільних працівників, які не мали відповідної освіти, підвищували свій освітній рівень у педагогічних навчальних закладах лише 1730 чоловік. І все ж таки цей факт красномовно свідчить про досягнення цього періоду.

Уніфікація системи педагогічної освіти на початку 30-х років призвела і до уніфікації змісту підготовки педагогічних кадрів. Навчально-методична документація (навчальні плани, програми) складалася Методсектором НКО УРСР на основі матеріалів, розроблених методичними органами НКО РРФСР. Це відіграло в цілому позитивну роль у розвитку дошкільної педагогічної освіти в Україні, дозволило в короткий термін налагодити роботу дошкільних відділень і факультетів. Водночас впровадження запозичених програмно-методичних документів як у педагогічних навчальних закладах, так і в дошкільних закладах без належного коригування призвело в подальшому до втрати суспільним дошкільним вихованням національних рис, його відриву від національної культури, традицій.

Навчальні плани дошкільних відділень педагогічних технікумів (шкіл) і дошкільних факультетів ІСВ (педагогічних інститутів) склалися з трьох розділів: соціально-економічного, загальноосвітнього й педагогічного.

У педагогічному розділі навчальних планів дошкільного відділення педагогічного технікуму основне місце посідали методики навчання. На них припадало до 75 відсотків часу, відведеного на вивчення предметів цього розділу. У навчальних планах другої половини 30-х років були закладені всі методики, котрі є в сучасних навчальних планах дошкільних відділень педагогічних училищ. Крім них, вивчали також педагогіку (загальну й дошкільну), педологію (у першій половині 30-х років) і дошкільну гігієну (у другій половині 30-х років). Вивчення педагогічних дисциплін розпочиналося на другому році навчання з основною їх концентрацією на останньому, третьому курсі.

Зміст педагогічного розділу навчального плану дошкільного факультету ІСВ становили:

1. Предмети, що знайомлять з основами психології, анатомії й фізіології людини й особливостями дітей дошкільного віку.

2. Педагогіка (загальна і дошкільна) та історія педагогіки.
3. Методики навчання дітей дошкільного віку.
4. Предмети, визначені профілем.

До профілюючих предметів належали: організація і планування дошкільної справи, а також методика викладання дошкільних дисциплін у педагогічному технікумі (школі). Навчальні плани дошкільних факультетів передбачали вивчення тих методик, котрі були в навчальних планах дошкільних відділень, лише у більшому обсязі.

Порівняння педагогічних розділів навчальних планів дошкільних відділень і факультетів 30-х років із навчальними планами початку 90-х років показало, що в останніх у цілому збережена номенклатура педагогічних дисциплін і послідовність їх вивчення, яка склалася на кінець 30-х років.

Багато з тих негативних рис, котрі були характерні для дошкільної педагогічної освіти до недавнього часу, були закладені саме в 30-ті роки. Це і вже зазначена орієнтація змісту підготовки дошкільних працівників на виховання дітей "без роду та племені", а також його ідеологізація та політизація. Як негативний момент у розвитку змісту підготовки спеціалістів дошкільного виховання у цей період відзначимо й те, що в нього не було закладено ґрунтового вивчення дитини. У навчальних планах дошкільних відділень педагогічних технікумів протягом першої половини 30-х років спостерігалася тенденція скорочення годин, відведених на вивчення педології (психології, анатомії й фізіології дитини): у навчальних планах 1930 рік – 160 годин, 1931 рік – 84 годин, 1935 рік – 50 годин.

Після виходу постанови ЦК ВКП /б/ "Про педологічні перекирення в системі Наркомосів" (1936) педологію як таку було вилучено з навчальних планів педагогічних навчальних закладів. У навчальному плані дошкільного відділення не залишилося жодного предмету, в межах якого б мали розглядатися психологічні й анатомофізіологічні особливості дітей дошкільного віку. І хоча в навчальних планах дошкільного факультету педагогічних інститутів були збережені психологія, анатомія і фізіологія, зміст цих предметів був переглянутий з "антипедагогічних позицій", після чого їх вивчення стало схоластичним. Загальна постанова істотно вплинула на зміст і характер підготовки дошкільних працівників і мала згубні наслідки для теорії і практики дошкільного виховання.

Дошкільні відділення й факультети в 30-ті роки зазнавали значних труднощів через відсутність навчальної літератури зі спеціальності. Як і в 20-ті роки, у республіці не було підготовлено жодного підручника з дошкільного виховання. Перші навчальні посібники з'явилися у другій половині 30-х років і були написані у РСФСР, де на той час робота над навчальною літературою з дошкільного виховання теж тільки розпочалась. Це посібники: Е.О. Флериної "Живе слово в дошкільних закладах" (1933), Ф.І. Блехер "Математика в дитячому садку й нульовій групі" (1937), Є.І. Тихеевої "Розвиток мови дошкільників" (1937). У 1939 році було видано перший підручник з дошкільної педагогіки. Його автори – Ф.С. Левін-Щиріна і Д.В. Менджеричька. Цей підручник був написаний у відповідності до програми дитячого садка 1938 року і розробленої на її основі програми курсу педагогіки для дошкільних відділень педагогічних технікумів. Підручник складався з таких розділів:

1. Дошкільне виховання в СРСР.
2. Завдання і основні принципи виховної роботи в дитячому садку.
3. Вихователь радянського дитячого садка.
4. Гра.
5. Фізичне виховання.
6. Виховання дітей у дусі комуністичної моралі.
7. Художнє виховання.
8. Розвиток мовлення.
9. Розвиток початкових математичних уявлень у дітей дошкільного віку.
10. Організація занять у дитячому садку.
11. Управління і керівництво дошкільними закладами.
12. Дитячий садок і сім'я.
13. Дошкільне виховання в капіталістичних країнах.

Автори зазначали, що підручник являє собою першу спробу дати системний виклад курсу, але деякі суттєві питання дошкільної педагогіки, у зв'язку з їх теоретичною нерозробленістю, не знайшли в ньому висвітлення. У 1939 році підручник було перекладено українською мовою і перевидано в Україні. Він широко використовувався в педагогічних навчальних закладах і тривалий час залишався єдиним підручником з дошкільної педагогіки.

Крім зазначених підручників, на дошкільних факультетах і відділеннях також використовувалися й методичні посібники, призначені для працівників дошкільних закладів.

Багато з них були підготовлені й видані в Україні. Використовувалися в навчальному процесі й публікації республіканського науково-методичного журналу "За комуністичне виховання дошкільника".

На початку 30-х років відбулися значні зміни в організації навчання в педагогічних навчальних закладах. Перебудова організації навчального процесу здійснювалася згідно з постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. "Про навчальні плани і режим у вищій школі і технікумах", у якій було розкритиковано бригадно-лабораторний метод і наполягалось на необхідності його заміни лекціями та семінарськими заняттями, а також індивідуалізації контролю й обліку знань студентів. Навчальний процес оформлявся в рамках лекційно-семінарської (інститут) і класно-урочної (педагогічний технікум) систем.

На кінець 30-х років склалася система організації і проведення педагогічної практики, яка в загальних рисах використовується й сьогодні. Перший етап – ознайомлювальна пасивна практика в дошкільному закладі, на якій студенти, під керівництвом викладача-методиста, вели цілеспрямовані спостереження за роботою вихователя з подальшим її аналізом. На другому етапі студенти проводили пробні режимні процеси і заняття. І завершальний етап – довгострокова самостійна робота в дошкільному закладі.

В цей період був накопичений цікавий досвід організації позааудиторної (позаурочної) діяльності. В умовах розгортання грандіозної за своїми масштабами мережі дошкільних закладів і нестачі дошкільних кадрів студентство розглядалось як реальна сила, спроможна ще в роки навчання вносити значний вклад у розвиток суспільного дошкільного виховання. Студенти виконували роботу надзвичайно важливу та корисну, а саме: шефство над малокваліфікованими дошкільними працівниками і слухачами короткотермінових курсів, надання методичної допомоги дошкільним закладам. Широко практикувались виїзди студентів у колгоспи з метою надання допомоги в організації сезонних дитячих садків і майданчиків. Студенти брали активну участь у пропаганді педагогічних знань серед населення.

30-ті роки посідають особливе місце у розвитку дошкільної педагогічної освіти. У цей час закладено засади сучасної системи підготовки спеціалістів дошкільного виховання, змісту і методики їх навчання.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Що спричинило загострення потреби у закладах суспільного дошкільного виховання, яке відбулося на початку 30-х років?
2. Прослідкуйте динаміку розвитку мережі закладів суспільного дошкільного виховання в Україні протягом 30-х років.
3. Як вирішувалася в 30-ті роки проблема забезпечення суспільного дошкільного виховання педагогічними кадрами?
4. Проаналізуйте процес створення програмно-методичних матеріалів для дитячих садків у 30-ті роки. Чим була обумовлена часта зміна програм?
5. Назвіть негативні явища, що мали місце у змісті й організації освітньо-виховної роботи дошкільних закладів у 30-ті роки
6. Ознайомтесь зі статтями журналу "За комуністичне виховання дошкільника" (Додаток). Які явища суспільного життя 30-х років вони ілюструють?

Література:

Підготовлено автором з використанням чисельних автентичних джерел: архівних матеріалів, нормативно – правових документів, статистичних збірок, періодичних видань та інш., які є малодоступними й не можуть бути рекомендовані для використання в навчальному процесі.

ТЕМА 4.3. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ А.С. МАКАРЕНКА

1. Педагогічна діяльність А.С. Макаренка
2. А.С. Макаренко про сімейне виховання та виховання дітей дошкільного віку

1. Педагогічна діяльність

А.С. Макаренка. Антон Семенович Макаренко народився 1 березня 1888 року в м. Білопілья Сумського повіту (тепер Сумської області) в сім'ї майстра малярного цеху залізничних майстерень. У 1896 році вступив до Білопільського двокласного залізничного училища. Після переїзду сім'ї в 1901 році до м. Крюкова (передмістя Кременчука) навчався у Кременчуцькому міському чотирикласному училищі, по закінченні якого в 1904 році продовжив навчання на однорічних педагогічних курсах, що готували вчителів початкових класів.

З 1905 року А.С. Макаренко розпочав педагогічну діяльність, працюючи помічником учителя двокласного залізничного училища в м. Крюкові. Пізніше викладав у цьому навчальному закладі російську мову, малювання і креслення. У 1911 році був переведений у залізничну школу на станцію Долинська Херсонської губернії.

У 1914 році А.С. Макаренко вступив до відкритого в тому ж році Полтавського вчительського інституту. На той час він уже мав дев'ятирічний стаж педагогічної роботи. Студент Макаренко характеризувався широкою ерудицією й самостійністю мислення. Його випускна робота, яка мала назву "Криза сучасної педагогіки", викликала зацікавленість у викладачів інституту і була високо оцінена. У 1917 році Антон Семенович закінчив інститут із золотою медаллю й був призначений директором Крюківського вищого початкового училища. Уже в цей період виявилися його організаторські здібності, хист до інноваційності.

Слід зазначити, що А.С. Макаренко активно займався самоосвітою. Він був обізнаний у багатьох галузях наук, добре розбирався в художній літературі й навіть сам намагався писати.

З 1920 року починається новий період педагогічної діяльності А.С.Макаренка – робота в колонії для безпритульних дітей. Як наслідок першої світової і громадянської війн, а також революційних подій 1917 року, в Україні на початку 20-х років кількість безпритульних дітей досягла п'яти мільйонів. Одним із першочергових завдань країни якраз і стала ліквідація безпритульності. По всій країні були відкриті дитячі будинки й колонії.

У вересні 1920 року Антону Семеновичу було доручено організувати колонію для неповнолітніх правопорушників і безпритульних. Вона була розташована у с.Ковальовка під Полтавою. Пізніше, в книзі "Педагогічна поема" А.С.Макаренко образно описав, як створювалася колонія, а разом з нею і його педагогічна система. Під колонію були виділені непристосовані приміщення, було майже відсутнє фінансове й матеріальне забезпечення з боку державних і місцевих керівних органів. Контингент вихованців був дуже складним. Але А.С.Макаренку вдалося налагодити роботу колонії. Він зміг створити вдалу організаційну структуру колонії та систему керівництва всім життям колоністів.

Широко використовувалася праця із самообслуговування і виробнича праця, завдяки чому було розв'язано багато проблем із життєзабезпечення колонії. Разом з тим, праця виступала і як ефективний засіб виховання. У 1921 році колонії було присвоєно ім'я письменника Максима Горького, з яким у колоністів зав'язалися дружні стосунки.

У 1924 році після того, як макаренківці своїми силами відремонтували виділений їм масток Трепке, що знаходився поблизу Ковальовки, колонія була переведена в нове місце. Водночас значно збільшилася кількість вихованців.

Намагаючись розширити свою діяльність, А.С.Макаренко звертається до Наркомпросу УРСР із проханням надати йому таку можливість. У 1926 році колонія ім. М.Горького була об'єднана з колонією, що знаходилася в Куряжі під Харковом. Курязька колонія була розташована в будівлі колишнього монастиря. В ньому знаходилося біля 300 підлітків, але керівництво й педагоги не змогли не лише налагодити виховний процес, а й більш-менш упорядкувати життя колоністів. У дуже стислий термін, використовуючи вже

накопичений досвід, "виховні технології", А.С. Макаренку вдалося покінчити із курязьким безладом, відтворити той устрій й порядок, які були в його колонії до переїзду, відремонтувати будівлі й налагодити сільськогосподарське виробництво, організувати навчально-виховний процес. У цей період виріс інтерес до колонії А.С. Макаренка, але разом із позитивними оцінками лунала й критика. Серед його опонентів були й бюрократи з Наркомпросу, і вчені з Науково-дослідного інституту педагогіки. Видатного педагога не обминула доля багатьох прогресивних діячів – неприйняття їх консервативними сучасниками.

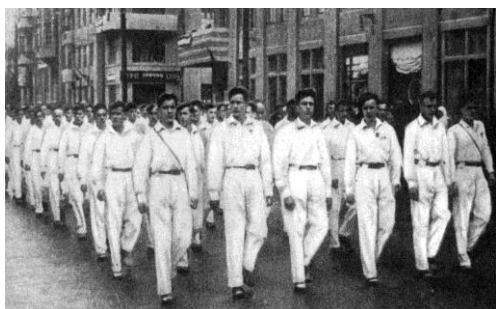
У 1927 році А.С. Макаренко був призначений завідуючим відкритої в м. Харкові комуни ім. Ф. Дзержинського, одночасно він продовжував працювати в колонії ім. М. Горького, але наступного року був вимушений залишити Куряж.

Комуна ім. Ф. Дзержинського знаходилася у великому промисловому центрі – Харкові. І тут педагог впровадив виробничу працю, але на цей раз це була не сільськогосподарська, а промислова праця. На території комуни було збудовано завод, на якому вихованці виготовляли фотоапарати марки "ФЕД", електросвердла та інше. Це вдалося завдяки налагодженій загальноосвітній і професійній підготовці комунарів. Роботою керували досвідчені інженери. Прибутки давали можливість покращити умови життя вихованців, урізноманітнити їхнє дозвілля: діяло багато кружків, постійним було відвідування театру, організовувалися поїздки в різні куточки Радянського Союзу тощо. У цей період найбільш яскраво виявився управлінський та організаторський талант Антона Семеновича. Дійсно, він був не тільки талановитим педагогом, а й не менш талановитим економістом-менеджером.

У 1935 році А.С. Макаренко був переведений до Києва, де він працював заступником начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР.

У 1937 році Антон Семенович переїжджає до Москви. Тут він повністю присвячує себе літературній і суспільній діяльності. Літературною творчістю він займався ще в середині 20-х років, коли за порадою М. Горького почав писати "Педагогічну поему". У 1930 році була надрукована його книга "Марш 30-го року", в 1932 році – повість "ФД-1". В 1934 році А.С. Макаренка було прийнято в члени Союзу радянських письменників.

Макаренко
Антон Семенович
(1888-1939 рр.)

У 1935 році закінчив роботу над останнім томом "Педагогічної поеми". У 1938 році була надрукована його книга "Прапори на баштах". Ці книги значною мірою були автобіографічні, в них він описував у художньо-літературній формі діяльність створених ним закладів та розкрив сутність своєї виховної системи. Окремим напрямом літературно-педагогічної діяльності педагога стала проблема сімейного виховання: в 1937 році вийшли в світ "Книга для батьків" та збірка "Лекції про виховання". Протягом 30-х років А.С. Макаренко написав багато статей, у яких виклав своє бачення багатьох питань виховання підростаючого покоління. Антон Семенович часто виступав із лекціями перед педагогами та батьками.

Помер А.С. Макаренко 1 квітня 1939 року від серцевого нападу. Його ім'я набуло світової відомості, книги перекладені й надруковані в багатьох країнах. Рік його 100-річного ювілею був проголошений ЮНЕСКО роком А.С.Макаренка і відзначався в усьому світі.

2. А.С. Макаренко про сімейне виховання та виховання дітей дошкільного віку. Серед загальнопедагогічних проблем, які розробляв А.С. Макаренко, значне місце посідають питання сімейного виховання. В контексті сімейного виховання педагог розкриває різні аспекти виховання дітей дошкільного віку.

А.С. Макаренко високо оцінював значення дошкільного виховання. За його словами: "Головні засади виховання закладаються до п'яти років, – це п'ятдесят відсотків усього виховного процесу, а далі виховання людини продовжується, обробка людини продовжується, але загалом ви починаєте споживати плоди, а цвіт, який ви доглядали, був до п'яти років".

Причиною, яка зумовила звернення А.С. Макаренка до проблем сім'ї і сімейного виховання, стало те, що починаючи з кінця 20-х років до його закладу частіше стали поступати "не безпритульні з вулиці, а діти із сімей". Він вирішив з'ясувати причини, чому сім'я, за його висловом, "дає брак".

Роботу над "Книгою для батьків" А.С. Макаренко розпочав у середині 1936 року в Києві, а закінчив у 1937 році в Москві. Книга замислювалася як фундаментальний твір у 4-х томах, своєрідна енциклопедія сімейного виховання. Але, на жаль, цей план не був реалізований. Антон Семенович встиг написати лише перший том.

Книга складається з дев'яти глав, кожна з яких присвячена одній із проблем педагогіки сім'ї: перша – громадянській позиції

батьків у новій сім'ї; друга – вихованню потреб, педагогічному значенню сімейного господарства; третя – сімейному колективу, стилю його життєдіяльності; четверта – грошам у сімейному господарстві; п'ята – факторам, що руйнують сімейний колектив; шоста – авторитету, дисципліні та грі в сімейному вихованні; сьома – ставовому вихованню; восьма – материнській любові і шані; дев'ята – суспільному та особистому в сім'ї.

"Книга для батьків" – твір своєрідного, оригінального жанру. Викладення науково-теоретичних положень у ньому перемежується з описом конкретних сімейних ситуацій, які є художніми ілюстраціями до тих або інших педагогічних проблем.

А.С. Макаренко зауважував, що не слід розглядати "Книгу для батьків" як підручник або збірник правил, що дає вичерпні відповіді чи педагогічні рецепти. "Важко сподіватися, що по одній книзі можна навчити виховувати, але навчити думати, увійти у сферу думок про виховання, можна", – писав педагог.

Змістовно пов'язана з "Книгою для батьків" збірка, відома під назвою "Лекції про виховання дітей". До неї увійшли лекції, з якими Антон Семенович виступав перед батьками, педагогами. Лекції були з такої проблематики:

1. Загальні умови сімейного виховання.
2. Про батьківський авторитет.
3. Дисципліна.
4. Гра.
5. Сімейне господарство.
6. Виховання в праці.
7. Статеве виховання.
8. Виховання культурних навичок.

Розгляд цих проблем у "Лекціях" значною мірою охоплює й виховання дітей дошкільного віку. Ідеї А.С. Макаренка сприяли розвитку дошкільної педагогіки.

А.С. Макаренко порушив питання про те, що батьки несуть відповідальність перед суспільством за виховання своїх дітей. Сім'я виховує майбутніх громадян країни, членів суспільства, і до цього слід ставитися дуже відповідально. Звертаючись до батьків, педагог писав: "... ви народили і виховуєте сина або доньку не тільки для вашої батьківської радості. У вашій сім'ї і під вашим керівництвом росте майбутній громадянин, майбутній діяч і майбутній борець.

Якщо ви наплутаєте, виховате погану людину, горе від цього буде не тільки вам, але й багатьом людям і всій країні. Не відмахуйтеся від цього питання, не вважайте його за надокучливе резонерство... Соромно повинно бути вам давати суспільству поганих або шкідливих людей".

А.С. Макаренко наполягав на необхідності мати в сімейному вихованні чітку мету. У багатьох сім'ях немає розуміння цієї необхідності й немає ні чітко визначеної мети, ні певної програми дій: "Просто живуть поруч батьки і діти, і батьки сподіваються, що все саме собою вийде". Звичайно, в такому разі й результати будуть випадковими. "Ніякої справи не можна добре зробити, коли не відомо, чого хочуть досягти". Кожен батько й кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати у своїй дитині, й відповідно до цього діяти. Насамкінець батьки повинні пам'ятати, що "наші діти – це наша старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною".

Розглядаючи умови правильного виховання дітей у сім'ї, А.С. Макаренко зазначає, що воно значною мірою залежить від устрою сім'ї, її структури. Педагог вважав, що виховання єдиної дитини в сім'ї є справою набагато складнішою, ніж виховання кількох дітей. На його думку, єдина дитина як правило стає центром сім'ї. Піклування батьків, зосереджене на цій дитині, перевищує корисну норму. Крім того, батьківська любов в цьому випадку має певну нервозність. Наприклад, захворювання дитини такою сім'єю переноситься дуже тяжко. Часто єдина дитина зникає до свого виняткового становища і стає справжнім деспотом у сім'ї. Для батьків дуже важко буває загальмувати свою любов до неї та свої турботи, і вони мимоволі виховують егоїста.

За переконанням А.С. Макаренка в сім'ї обов'язково повинно бути кілька дітей. Тільки в такій сім'ї батьківське піклування може мати нормальний характер. Воно рівномірно розподіляється між усіма. У великій сім'ї дитина з наймолодшого віку зникає до колективу, набуває соціального досвіду, збагачується емоціями і почуттями.

А.С. Макаренко порушив проблему неповної сім'ї та сім'ї, яка розпадається. Зазначивши, що ці ситуації вкрай негативно впливають на дітей, він дав батькам цінні поради, як себе слід поводити.

Головним засобом правильного сімейного виховання А.С.Макаренко називає приклад батьків. Він закликав батьків починати виховання дітей із себе: "Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї, батьківський контроль за кожним своїм кроком".

На думку А.С.Макаренка, справжня сутність виховної роботи полягає не у розмовах з дитиною, не в безпосередньому впливі на неї, а в організації всього життя сім'ї: "Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте або повчаєте її, або карате її. Ви виховуєте її в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає дома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаєте газету, – все це має для дитини велике значення. Найменші зміни в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо дома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи вам не допоможуть".

Безпідставним, на думку А.С.Макаренка, є нарікання більшості батьків, що всі проблеми у вихованні дітей виникають через брак часу. Справа, за глибоким переконанням педагога, зовсім не в тому скільки батьки проводять часу зі своїми дітьми: "Звичайно, краще, якщо батьки частіше бувають з дітьми, дуже погано, якщо батьки ніколи їх не бачать". Але правильне виховання зовсім не вимагає, щоб батьки постійно були поруч із дітьми. Таке виховання може завдати тільки шкоди.

А.С.Макаренко попереджав батьків, що у вихованні дрібниць не буває: "Який-небудь бант, що його ви зав'яжете у волосся дівчинки, та чи інша шапочка, яка-небудь іграшка – все це такі речі, які можуть мати в житті дитини величезне значення. Добра організація в тому й полягає, що вона не випускає з уваги найменших подробиць і випадків. Дрібниці діють регулярно, щодня, щогодини, з них і складається життя. Керувати цим життям, організувати його і буде найвідповідальнішим вашим завданням".

А.С.Макаренко порушив проблему батьківського авторитету. Саме його наявність забезпечує прийняття дитиною вимог батьків та її повагу до батьків. Основою батьківського авторитету є "життя і робота батьків, їх громадське обличчя, їх поведінка". Справжній

авторитет ґрунтується на громадянській діяльності, на громадянських почуттях, на знанні життя дитини, на допомозі їй та на відповідальності за її виховання. Першочерговим завданням батьків є "організація власного авторитету". Між тим, за словами А.С. Макаренка, "зустрічаються батьки, які організують такий авторитет на фальшивих засадах". Педагог навіть класифікував фальшиві авторитети, виділивши: авторитет придушення, віддалі, чванства, педантизму, резонерства, любові, доброти, дружби, підкупу. Всі види фальшивого авторитету А.С. Макаренко схарактеризував в "Книзі для батьків", ілюструючи їх яскравими прикладами.

А.С. Макаренко вважав важливим наявність у сімейному вихованні дисципліни, але, за його словами, дисципліна – це "не причина, не метод, не засіб правильного виховання, а його результат". Дисципліна створюється не окремими заходами, а всією системою виховання, всією обстановкою життя, всіма впливами, яких зазнають діти. "Правильна дисципліна – це той добрий кінець, якого повинен прагнути вихователь усіма своїми силами і з допомогою всіх засобів, що є в його розпорядженні".

Якщо дисципліна є результатом виховної роботи, то одним з найефективніших засобів її виховання є режим. Чіткий режим у дитячому житті – це необхідна умова правильного виховання. А.С. Макаренко дав конкретні рекомендації щодо організації режиму. Сімейний режим не може й не повинен бути однаковим у різних умовах. Один режим повинен бути у великій сім'ї, де багато дітей, і зовсім інший – у такій сім'ї, де одна дитина. Режим, корисний для малих дітей, може завдати шкоди, якщо його застосовувати до дітей старших. Вік дітей, їх індивідуальні особливості, навколишнє оточення, сусіди, величина квартири, дорога до школи, рух на вулиці та багато інших обставин визначають і змінюють характер режиму. Режим не повинен бути сталим, незмінним. У деяких сім'ях допускають помилку, вважаючи, що режим повинен бути встановлений раз і назавжди і його недоторканість зберігається, незважаючи на зміни, що відбулися.

А.С. Макаренко підкреслював, що режим повинен бути, по-перше, доцільним, а по-друге, обов'язковим. Стосовно другої вимоги він писав: "Якщо сьогодні треба чистити зуби, то треба їх чистити й завтра; якщо сьогодні треба прибрати після себе постіль, то треба це зробити й завтра. Не повинно бути так, що сьогодні мати вимагала

прибирання постелі, а завтра не вимагала і сама прибрала. Така необов'язковість позбавляє режим усякого значення і перетворює його в набір випадкових, не зв'язаних між собою розпоряджень. Правильний режим повинен бути обов'язковим, точним і не допускати винятків, крім таких випадків, коли винятки справді необхідні й викликані важливими обставинами... Це треба робити з наймолодшого віку дитини, і чим суворіше батьки стежитимуть за виконанням режиму, тим менше й менше буде порушень і тим рідше потім доведеться вдаватися до покарань".

У спілкуванні із дітьми батьки повинні дотримуватися серйозного ділового тону, бо тільки він може створити "ту спокійну атмосферу в сім'ї, яка необхідна для правильного виховання дітей і для розвитку взаємної пошани та любові між членами сім'ї". Дітей необхідно з наймолодшого віку привчати до ділових розпоряджень з боку батьків, привчати коритися ним й виконувати їх охоче. А.С. Макаренко вважав, що такі розпорядження можна давати дитині вже в півтора – два роки.

Батькам слід обов'язково засвоїти спокійний, урівноважений, привітний тон у спілкуванні з дітьми й не допускати злості, криків, роздратування.

Важливим засобом виховання дітей А.С. Макаренко вважав гру. Широко відоме його висловлювання щодо ролі гри в житті дітей: "Гра має важливе значення в житті дитини, має те саме значення, яке в дорослого мають діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, така вона буде й у роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається насамперед у грі". Гра, між іншим, готує дітей до дорослого життя, роботи, сприяє формуванню необхідних якостей: "Гра має важливе значення в житті людини, вона є підготовкою до праці й повинна поступово замінятися працею".

Говорячи про позитивний вплив ігрової діяльності на розвиток дитини, А.С. Макаренко підкреслював, що грою необхідно керувати. Він дав конкретні рекомендації стосовно організації дитячих ігор і керування ними. Він також зазначав, що батьки досить часто допускають неправильні дії у керуванні грою й назвав найбільш типові. Так, деякі батьки просто не цікавляться грою своїх дітей і думають, що діти самі знають, як краще гратися. Інші батьки, навпаки, занадто втручаються у гру, й діти нерідко вимушені бездумно слідувати вказівкам дорослих або пасивно спостерігати, як ті "тішаться". У цій ситуації батьки граються більше, ніж діти. Третя категорія батьків вважає, що головне – забезпечити дітей

іграшками. Вони "витрачають великі гроші на іграшки, завалюють дітей найрізноманітнішими іграшками і пишаються цим. Дитячий куток у таких батьків подібний до магазину іграшок... Діти в таких батьків у найкращому разі стають колекціонерами іграшок, а в гіршому разі – і то найчастіше – без будь-якого інтересу переходять від іграшки до іграшки, граючись без захоплення, псують і ламають іграшки та вимагають нових".

Правильне керівництво грою вимагає від батьків вдумливого і бережливого ставлення до гри дітей. Дитяча гра, на думку А.С. Макаренка, проходить три стадії розвитку, і на кожній стадії застосовуються свої методи керівництва. Перша з трьох виділених А.С. Макаренком стадій розвитку гри припадає на дошкільний вік; вона характеризується як початкова сходинка, де дитина набуває перших ігрових навичок, вчиться діяти з іграшками. Щодо двох інших стадій він чітко не визначає вікові границі, але друга приблизно охоплює вік початкової школи, третя – середній шкільний вік.

Загалом, керівництво грою має бути спрямоване на виховання в дітей самостійності, розвиток їхніх здібностей, на контроль за взаєминами гравців, "ставленням дитини до інших людей та до свого колективу".

На першій стадії, за його висловом, "матеріальним центром гри є іграшка. А.С. Макаренко запропонував таку класифікацію іграшок:

- іграшки готові, механічні або прості;
- іграшки напівготові, які вимагають від дитини деякого дороблення (картинки з запитаннями, малюнки розрізні, кубики, скриньки-конструктори, розбірні моделі);
- іграшки-матеріал (глина, пісок, шматки картону, слоуди, дерева, паперу, рослини).

А.С. Макаренко схарактеризував кожен із цих видів іграшок, визначив їх педагогічну цінність. На питання: "Який вид іграшок найкращий?" – він відповів: "...найкращий спосіб – комбінувати всі три види, але ніяк не в надмірній кількості". Дітей необхідно привчити берегти іграшки. А.С. Макаренко радив батькам не викидати поламані іграшки, а навчити дітей ремонтувати їх.

Значне місце у виховній системі А.С. Макаренка посідає праця. У "Лекціях про виховання дітей" він підкреслював, що залучення дитини до праці необхідно починати з самого малечку. За його словами "трудова участь дитини в житті сім'ї повинна починатися дуже рано, й починатися вона повинна в грі". Дитину необхідно

навчити, а потім зобов'язати дотримувати порядок в ігровому куточку. Педагог дав й інші, досить конкретні поради стосовно раннього залучення дітей до праці. Цей процес має відбуватися поступово: спочатку показати малюку, заохотити його до трудового процесу, а надалі прагнути, щоб він сам вбачав потребу у тій чи іншій справі. Обов'язково треба викликати в дитини інтерес до роботи, але зловживати цим не слід, бо вирішальним моментом у трудовому процесі є не інтерес до праці, а усвідомлення її користі, необхідності для людей.

А.С.Макаренко розробив чітку систему трудових доручень для дітей різного віку; методику керівництва дитячою працею та засоби її організації; методи залучення дітей до праці, індивідуального підходу, побудови колективних взаємин; засоби заохочення та оцінювання дитячих зусиль.

На думку А.С.Макаренка, доцільним є якомога раніше ознайомити дітей із сімейним бюджетом, із заробітком батьків, матеріальними можливостями сім'ї, залучати їх до обговорення сімейних фінансових прибутків і витрат. Включення дітей у справи домашнього господарства сприяє вихованню в них таких цінних якостей як колективізм, дбайливість, бережливість, відповідальність, здатність до орієнтування, оперативна здатність. Педагог покладав на сім'ю завдання початкового економічного виховання.

До речі, А.С.Макаренко один із небагатьох у педагогіці радянського періоду торкнувся таких проблем як економічне виховання та статеве виховання. Його думки стосовно цих проблем поширюються й на дошкільний вік і становлять інтерес для дошкільної педагогіки.

Хоча А.С.Макаренко спеціально не займався проблемою виховання дітей дошкільного віку, але багато його ідей щодо сімейного виховання збагатили теорію та практику дошкільного виховання й не втратили свого значення й навіть актуальності.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Назвіть основні етапи педагогічної біографії А.С. Макаренка.
2. Яке місце посідала праця у виховних закладах А.С. Макаренка? Які види праці домінували в різні періоди його діяльності?
3. Назвіть найбільш відомі книги А.С.Макаренка. Які з них присвячені проблемі сімейного виховання?
4. Що спричинило звернення А.С.Макаренка до проблеми сімейного виховання?

5. Які проблеми сімейного виховання А.С. Макаренко розглянув у своїй праці "Книга для батьків"? Який стиль викладу застосував А.С. Макаренко в цій книзі?
6. Яким проблемам сімейного виховання присвячена збірка А.С. Макаренка "Лекції про виховання дітей"?
7. Як А.С. Макаренко обґрунтував суспільну відповідальність батьків за виховання дітей?
8. Які умови правильного виховання дітей у сім'ї називає А.С. Макаренко?
9. Яку роль, за твердженням А.С. Макаренка, у житті дитини відіграє гра?
10. Схарактеризуйте з позицій сучасної дошкільної педагогіки висловлювання А.С. Макаренка щодо керівництва дитячою грою.
11. Ваші думки щодо класифікації іграшок, запропонованої А.С. Макаренком.
12. Ідеї А.С. Макаренка щодо організації трудового виховання дітей у сім'ї.
13. Доведіть актуальність і практичну значущість ідей А.С. Макаренка для сьогодення.

Першоджерела:

1. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей / А.С. Макаренко // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011. – С. 167-180.
2. Макаренко А.С. Книга для родителів / А.С. Макаренко / Пед. Соч. – Т.5. М.: Педагогіка, 1985. – С. 8-237.
3. Макаренко А.С. Лекції о воспитании детей / А.С. Макаренко / Пед. Соч. – Т.4. – М.: Педагогіка, 1984. – С. 59-116.
3. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко / Пед. Соч. – Т.3. – М.: Педагогіка, 1984. – С. 8-450.

Література :

1. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів: підруч. /За ред. А.М. Бойко. – К.: Професіонал, 2004. – С. 504-529.
2. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. /За ред. О.В. Сухомлинської. – Т.2. – К.: Либідь, 2005. – С. 177-187.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. ОСВІТА, СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНА НАУКА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

ТЕМА 5.1. РОЗВИТОК ОСВІТИ, СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ У 40-90 РР.

- 1. Розбудова суспільного дошкільного виховання в повоєнні роки.*
- 2. Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках у цей період.*
- 3. Розвиток системи і мережі суспільного дошкільного виховання в 60-90 рр.*
- 4. Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках у цей період.*
- 5. Підготовка педагогів дошкільного виховання в 50-80 рр.*

1. Розбудова суспільного дошкільного виховання в повоєнні роки. Поступовий розвиток суспільного дошкільного виховання було перервано в червні 1941 року. Почалася Велика Вітчизняна війна. У 1941-1943 роках територія України була окупована німецькими військами. Тут відбувалися жорстокі бої, були зруйновані тисячі українських міст і сіл, загинули мільйони українців.

Значних збитків зазнала система освіти. Було знищено багато дитячих садків, шкіл, середніх та вищих навчальних закладів. Функціонування закладів освіти на окупованій території практично припинилося. Частина навчальних закладів була евакуйована у східні республіки колишнього Радянського Союзу, де вони й продовжували свою діяльність.

У східні райони, разом із підприємствами, евакуювалися цілі дитячі садки. Враховуючи те, що в умовах війни жінки ставали головною робочою силою, питанням створення дитячих садків приділялася велика увага. У більшості дошкільних закладів було збільшено час перебування дітей, широке розповсюдження отримали так звані "цілодобові групи". Впроваджувався новий тип виховних закладів – дошкільні інтернати, в яких виховувалися діти, які тимчасово залишилися без опіки батьків. Широке розповсюдження отримали дошкільні дитячі будинки.

Щойно в 1943 році територія України була звільнена від фашистських загарбників, розпочалася робота з відбудови зруйнованого. Разом із розбудовою важливих промислових об'єктів ремонтували зруйновані та будували нові дитячі садки. У ремонті приміщень дитячих садків та створенні матеріальної бази активну участь брали вихователі. Досить типовим у цьому відношенні був такий факт: наприкінці 1943 року в місячний термін вихователями було розбудоване зруйноване приміщення дитячого садка №2 в м. Мелітополі Запорізької області. До речі, в Запорізькій області, значною мірою завдяки ентузіазму працівників дошкільних закладів, опіки місцевих органів влади і підприємств, до 1 січня 1944 року було відкрито 29 дошкільних закладів із контингентом 1869 дітей. А на початок 1945 року в області працювали вже 98 дошкільних закладів із контингентом 5659 дітей.

Відразу ж після закінчення війни було поставлено завдання в короткий термін вийти на довоєнні показники з кількості дитячих садків та охоплення ними дітей. 5 червня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Постанову "Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи". Цією постановою передбачалося будівництво у великих обсягах нових дошкільних закладів й відбудова відкритих у довоєнні роки.

На 1 січня 1945 року в Україні функціонувало 1862 дитячих садки, у яких виховувалося 102828 дітей. 1 серпня того ж року кількість дитячих садків складала 2340 із загальним контингентом 140493 дитини.

До 1 серпня 1946 року кількість дитячих садків збільшилася до 2608, з них - 1941 д/с у містах, 667 д/с - у селах. Мережа дитячих садків була нерівномірною: в Сталінській (нині Донецький обл.) функціонувало 404 д/с, Ворошилоградській (нині Луганській) - 241 д/с, Дніпропетровській - 203 д/с, Харківській - 181 д/с, Запорізькій - 106 д/с, Сумській - 73 д/с, Полтавській - 86 д/с, Львівській - 70 д/с, Волинській - 27 д/с, Рівненській - 24 д/с та інш.

Враховуючи те, що в цей час було багато хворих дітей, дітей із слабким, підірваним здоров'ям, уряд прийняв рішення про відкриття санаторних дитячих садків. Значного розповсюдження здобули цілодобові дитячі садки або групи. Вони відкривалися з метою створення сприятливих умов для жінок - трудівниць.

Попри всі труднощі, в цей період велася робота над покращенням діяльності дитячих садків. У лютому 1947 року Народний комісаріат освіти УРСР затвердив новий "Статут дитячого садка", а також програму.

На відбудову мережі дошкільних закладів були спрямовані зусилля центральних та місцевих органів влади, підприємств, колгоспів, органів народної освіти, громадських організацій. Суспільне дошкільне виховання розглядалося як справа державного значення. На урядовому рівні приймалися постанови, директивні документи, визначалися конкретні плани будівництва нових дитячих садків, матеріального їх забезпечення. Завдяки постійній увазі й опіці за досить короткий термін вдалося досягти значних успіхів. За даними на 1951 рік в Україні налічувалося 3000 дитячих садків, в яких виховувалося 143000 дітей. Кількість дошкільних працівників складала 11000 осіб.

Темпи росту кількості дошкільних закладів не зменшилися і в наступні роки. За 1950-1953 роки було введено в експлуатацію 297 новозбудованих дитячих садків на 24650 місць. Тільки в Києві в 1950-1953 роках було відкрито 17 дитячих садків на 3500 місць. У 1951-1955 роках у столиці України було введено в дію 63 нових дитячих садки. У 1951-1953 роках у м. Дніпропетровську було побудовано 35 дитячих садків.

На початок 1954 року в Україні налічувалося 3400 дитячих садків з контингентом 182000 дітей. Значна кількість дітей відвідувала сезонні дитячі садки, мережа яких на той рік складала 25226 одиниць. У 1956 році сезонних дитячих садків налічувалося вже 27500, із загальним охопленням 1051500 дітей.

У 1955 році в Україні функціонувало 3713 постійних дошкільних закладів, з контингентом 215700 дітей. У 1957 році – 3956 дошкільних закладів із контингентом 235956 дітей. Більше всього дитячих садків будувалося у промислових центрах – на Донбасі, у Дніпропетровській і Запорізькій областях, в містах Києві, Харкові.

Як і в довоєнний період, значна увага приділялася розвитку суспільного дошкільного виховання на селі. Практично в кожному колгоспі й радгоспі були створені сезонні дитячі садки або майданчики. Активну участь в їх організації брали вчителі,

старшокласники місцевих шкіл. Було налагоджено шефство стаціонарних дитячих садків міста над сільськими сезонними дошкільними установами. Щороку навесні відділи народної освіти організували курсову підготовку виховательок-колгоспниць. Так, у 1950 році було підготовлено для роботи в сезонних дошкільних установах 16000 колгоспниць. Разом з тим, сезонні дитячі садки, там, де для цього створювалися умови, поступово перетворювалися на постійні. Проголошувалося гасло: "Кожному колгоспу - зразкову постійно діючу дитячу установу".

Зважаючи на те, що в повосенні роки багато дітей мали слабе здоров'я, в дитячих садках значна увага приділялась здоров'ю дітей, їх фізичному розвитку. Була прийнята спеціальна постанова уряду про проведення оздоровлення дітей-дошкільників улітку. Десятки тисяч дітей із промислових центрів України проводили літо на дачах, на узбережжі Чорного та Азовського морів, на березі Дніпра. Так, у Сталінській (Донецькій) області на добре обладнаних дачах у зеленій зоні щороку відпочивало до 9000 дітей Донбасу. У багатьох містах були організовані санаторні дитячі садки.

Якщо в перші повоєнні роки дошкільні заклади відкривалися у відремонтованих довоєнних будівлях, дуже часто у пристосованих приміщеннях, то чимдалі стало з'являтися все більше новобудов. Архітектурним управлінням при Раді Міністрів УРСР було розроблено кілька варіантів типових проектів дошкільних установ як для міста, так і для села.

Незважаючи на тяжке положення країни, багато робилося для створення в дитячих садках необхідних умов для виховання дітей. З кожним роком покращувалася матеріальна база: дитячі садки забезпечувалися меблями, різноманітним інвентарем, зокрема для занять з фізичного виховання, іграшками, ігровим будівельним матеріалом, музичними інструментами тощо.

Матеріальне забезпечення дитячих садків покращувалося значною мірою завдяки допомозі шефів. У шкільних майстернях, на підприємствах виготовляли для підшефних дошкільних установ меблі, необхідне обладнання, іграшки. Але вимоги до обладнання дошкільних закладів постійно зростали. 10 квітня 1952 року уряд УРСР прийняв Постанову, якою визначалося завдання збільшення асортименту іграшок, покращення їх якості і "відповідності педагогічним цілям".

Міністерство народної освіти УРСР тримало під постійним контролем стан суспільного дошкільного виховання. У травні 1952 року відбулася республіканська нарада з питань дошкільного виховання, на якій були присутні 150 керівників дошкільної галузі різного рівня. На нараді обговорювалося питання виконання органами народної освіти постанови ЦК КП(б)У "Про заходи поліпшення роботи дошкільних установ та установ по охороні материнства і дитинства в УРСР" (1949). Виступаючий на нараді заступник міністра освіти Г.І. Сушан відзначив, що хоча в системі дошкільного виховання і є значні досягнення, між тим, багато проблем ще залишилося. Головна – ріст мережі дитячих садків не задовольняв потреби в них. Крім того, іноді організація виховання дітей, методична робота в дошкільних закладах були на низькому рівні. У травні 1951 року поновив свою діяльність журнал "Дошкільне виховання" (до 1941 року – "За комуністичне виховання дошкільника"), але до нього було висловлено багато претензій. Редакції журналу було рекомендовано покращити зв'язок із дошкільними працівниками й висвітлювати на своїх сторінках кращий педагогічний досвід, а також виносити на обговорення гострі дискусійні питання. На нараді також порушувалася проблема забезпечення дитячих садків підготовленими педагогічними кадрами й підвищення кваліфікації дошкільних працівників усіх категорій.

Між тим, кадровий склад постійно покращувався. У 1950-1952 роках до дитячих садків республіки було направлено 2090 випускників дошкільних відділень педагогічних училищ.

Підвищення кваліфікації дошкільних працівників здійснювалося через методичні об'єднання, семінари, курси, науково-практичні конференції. Центром організації методичної роботи, а також вивчення, узагальнення й поширення передового досвіду стали кабінети дошкільного виховання обласних інститутів удосконалення учителів. Діяльність цих кабінетів з кожним роком покращувалася.

2. Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках у цей період. У повоєнні роки була продовжена робота над змістом дошкільного виховання і створення програмно-методичних документів. Але на той час остаточно було впроваджено уніфікування програмних і навчально-методичних матеріалів.

Документи, що розроблялися в Москві, були обов'язковими для союзних республік. Вони доопрацьовувалися республіканськими науково-методичними органами, які вносили до них незначні регіональні зміни і затверджувалися республіканськими Наркомпросами (пізніше міністерствами освіти) У 1945 році в РСФСР було прийнято новий варіант "Керівництва для вихователя дитячого садка". В його основу було покладено документ з аналогічною назвою, затверджений у 1938 році, але він зазнав певних змін і доповнень. В Україні цей документ був дубльований програмою під назвою "Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка" (1947).

Як зазначалося раніше, в "Керівництві..." (1938) були зняті розділи "Суспільне виховання", "Заняття з читання та письма", які існували у "Програмах" (1934). В "Керівництві..." (1945) цей матеріал знову був включений й розміщений у розділах "Знайомство з оточуючим", "Рідна мова".

З метою покращення виховного впливу сім'ї на дітей, було введено спеціальний розділ "Робота дитячого садка з сім'єю", в якому визначались її зміст, форми і методи.

Новим "Керівництвом..." (1945) вводилися в режим дня дитячого садка "обов'язкові заняття". У попередніх програмних документах вони називалися по-іншому: "організовані заняття" ("Програми..." 1934), просто "заняття" ("Керівництво..." 1938).

У доповнення до "Керівництва..." (1945) була підготовлена ціла низка методичних листів: "Лічба і число у дитячому садку", "Фізичне виховання у дитячому садку", "Робота дитячого садка із сім'єю", "Рідна мова у дитячому садку", "Творчі ігри в дитячому садку", "Обов'язкові заняття в дитячому садку".

У 1953 році вийшло третє видання "Керівництва для вихователя дитячого садка", а у 1955 році його український варіант під назвою "Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка". При складанні програми було враховано й досвід роботи дошкільних установ, а також результати педагогічного експерименту, проведеного науковцями сектору дошкільного виховання Академії педагогічних наук РРФСР і відділом дошкільної педагогіки УНДІП. Цей документ складався з п'яти розділів: "Завдання і зміст роботи дитячого садка", "Молодша група", "Середня група", "Старша група", "Робота дитячого садка з батьками", а також

додатків, у яких визначалися необхідні для забезпечення педагогічного процесу іграшки, посібники, обладнання та меблі.

Освітньо-виховна робота планувалася по вікових групах. У межах кожної вікової групи були підрозділи: *"Задачі виховання і особливості даного віку дітей"*, *"Організація життя дітей і виховання їх поведінки"*, *"Фізичне виховання"*, *"Ігри"*, *"Рідна мова і ознайомлення з оточуючим"*, *"Лічба"*, *"Малювання, ліплення, аплікація, конструювання"* (починаючи із середньої групи), *"Музичне виховання"*.

У новому "Керівництві для вихователів" була чітко визначена мета виховання в дитячому садку – всебічний розвиток дитини. Наголошувалося на одному із завдань дошкільної установи – підготовці до школи. Підкреслювалося, що наступність у діяльності дитячого садка і школи є важливою умовою всебічного розвитку особистості.

У програмі були окреслені провідні напрями всебічного розвитку дітей дошкільного віку та визначені головні засоби, якими воно здійснюється, а саме: гра, праця й навчання. На перше місце серед них було поставлено гру в її різноманітних видах. Зазначалося, що гра є основною діяльністю дітей дошкільного віку, без якої "життя їх не може бути ні повним, ні щасливим".

У "Керівництві" 1953 року значна увага була приділена трудовому вихованню. Було зроблено спробу подати наростання трудових завдань для кожної вікової групи.

Визнаючи навчання одним із засобів всебічного розвитку особистості, укладаючи програми зазначили, що воно може здійснюватися в різних формах. Між тим, наголошувалося, що головною формою навчання в дитячому садку є заняття.

У програмі були чітко визначені розділи, за якими повинне було проводитися навчання на заняттях, а саме: *"Малювання"*, *"Ліплення"*, *"Конструювання"*, *"Лічба"* (в середній та старшій групах), *"Розвиток мови в зв'язку з ознайомленням з предметами та явищами природи і суспільного життя"*. Також визначалась кількість занять та їх тривалість для кожної вікової групи. Так, для молодшої групи встановлювалося одне заняття тривалістю в 10-15 хвилин; для середньої – два заняття тривалістю від 15 до 20 хвилин і в старшій групі теж два заняття – по 20-25 хвилин.

При складанні "Керівництва для вихователя" й визначенні насамперед програмного матеріалу, його укладачі намагалися

максимально врахувати особливості дітей кожної вікової групи. Було підкреслено намагання встановити наступність у роботі вікових груп.

У кожному з розділів "Керівництва..." були подані вказівки щодо методів і прийомів роботи. Особлива увага зверталась на ті методи і прийоми, які сприяють нагромадженню чуттєвого досвіду.

У програмі наголошувалося на тому, що вся робота в дитячому садку проходить під керівництвом вихователя. Була визначена провідна роль вихователя в організації навчання, гри і праці дітей. Остаточо було покінчено із впливом ідеї вільного виховання, зокрема, стосовно місця й ролі вихователя в педагогічному процесі дитячого садка.

У 50-ті роки в Україні була продовжена робота з розробки теорії та методики дошкільного виховання. У цей час вона зосереджувалася головним чином у відділі дошкільного виховання УНДІП. Науковці відділу працювали над такими проблемами: Є.К. Сухенко розробляла питання розумового та мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку; К.П. Савельєва вивчала шляхи збагачення словника на основі активізації пізнавальної діяльності та розширення світогляду; Г.Ф. Лоза розробляла методи та прийоми розвитку мови у дітей раннього віку, вивчала педагогічні умови засвоєння дітьми до трьох років граматичної будови української мови; К.В. Назаренко, Г.Ф. Лоза, З.Е. Лебедєва працювали над обґрунтуванням системного підходу до навчання в дитячому садку та змісту базових знань, які можуть засвоїти дошкільники; М.К. Шейко, Т.І. Дмитренко розробляли систему фізичних вправ, рухливих ігор та занять.

Результати досліджень були відображені в надрукованих в цей період посібниках: М.К. Шейко "Фізкультурні заняття в дитячому садку" (1956), "Рухливі ігри" (1957), Є.К. Сухенко "Рідна мова в дитячому садку (молодша група)" (1955), "Виховання дитини-дошкільника в сім'ї" (1958), Т.В. Введенська "Трудове виховання в дитячому садку" (1959), Т.О. Губенко "Виховання слухняності та дисциплінованості у дітей дошкільного віку" (1958).

У 50-ті роки було розбудоване зруйноване в роки другої світової війни й закладений фундамент подальшого розвитку теорії і практики дошкільного виховання.

3. Розвиток системи і мережі суспільного дошкільного виховання в 60-90 рр. Досягнуте в повоєнний період було продовжено в наступні десятиріччя. Імпульс динамічному розвитку системи суспільного дошкільного виховання був даний прийнятою 19 червня 1959 року Постановою ЦК КП і Ради Міністрів України "Про заходи по подальшому розвитку дитячих установ, покращенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку". Ця директива продублювала постанову, прийняту місяцем раніше відповідними союзними органами влади. Цими документами визначалась необхідність подальшого розвитку мережі дошкільних закладів, покращення їх матеріального забезпечення. Одним із істотних недоліків дошкільного виховання в країні була названа відсутність єдиної послідовної системи виховання в яслах і дитячих садках. У зв'язку з цим було прийняте рішення об'єднати ці два типи дитячих закладів у єдиний дошкільний дитячий заклад. Керівництво об'єднаними закладами було зосереджено в міністерствах освіти союзних республік (до цього ясла були підпорядковані Міністерству охорони здоров'я). В постанові були визначені завдання розробки Положення про об'єднані дитячі дошкільні заклади, а також розробки єдиної програми виховання дітей переддошкільного і дошкільного віку. Ставилася вимога здійснювати будівництво дитячих закладів за типовими проектами об'єднаних дошкільних закладів (ясла-садок) й вживати заходів для додаткового, понадпланового будівництва дошкільних закладів. Постанова 1959 року позитивно вплинула на розвиток суспільного дошкільного виховання й розширення мережі дитячих садків.

Протягом 60-х років спостерігалася стабільна динаміка росту дошкільних установ й кількості дітей, які їх відвідували. У 1960 році в Україні функціонувало 4770 стаціонарних дитячих садків, які відвідувало 330670 дітей. Загалом, в постійно діючих і сезонних дошкільних установах виховувалося понад 1000200 дітей, з них 852000 – у колгоспах. У 1959-1962 роках було відкрито 2049 нових дитячих садків на 322000 місць. У 1963 році було введено в дію 1168 дитячих садків.

У 1964 році в Україні налічувалося 7666 стаціонарних дитячих садків, які відвідувало 700000 дітей, і 20000 сезонних, з контингентом 800000 осіб. У дошкільних закладах працювало 49000 дошкільних працівників, з яких 5500 мали вищу освіту, 30000 – середню педагогічну освіту.

За 1966-1970 роки в Україні було відкрито 2754 дитячих садки на 345000 місць.

Загальна кількість дитячих садків по Україні на кінець 1970 року склала 16500. Крім того, в колгоспах працювало 17200 сезонних дитячих установ, які охоплювали 706000 дітей, що складало 30,3% від загальної кількості дітей дошкільного віку. По окремих містах картина була такою: в Києві дитячі садки відвідувало 65% дітей-дошкільнят, в Севастополі – 60%, Кримській області – 55%, Дніпропетровській – 46%, Донецькій – 45%, Харківській – 38%, Одеській – 34%. Це були найкращі показники.

Активну роль у будівництві дошкільних установ відігравали промислові підприємства, а також колгоспи й радгоспи. Найбільші темпи росту продовжували спостерігатися у промислових центрах – Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській і Харківській областях. Так, тільки в 1961-1962 роках шахтами й підприємствами комбінату "Донецьквугілля" було відкрито 18 нових дитячих садків на 2815 місць, комбінату "Артемвугілля" – на 2505 місць. Трест "Донецькшахбуд" побудував для дітей своїх працівників 7 дитячих садків і дачу для літнього відпочинку.

Велика увага приділялася літньому відпочинку й оздоровленню вихованців дитячих садків. У 1961-1962 роках за рахунок фондів промислових підприємств у Донецькій області було побудовано 42 дачі для дітей.

По кількості відкритих дошкільних установ на селі лідерство належало Черкаській, Кримській, Одеській, Дніпропетровській областям.

На початку 60-х років як приклад наводилася Черкаська область. У 1959 році область виступила ініціатором створення на селі ясел-садків. За період 1959-1964 років в області було відкрито 716 приміщень для дитячих ясел-садків. Усього ж у колгоспах області на кінець 1965 року працювало 953 дошкільні установи, з них 164 були постійно діючими, решта – сезонними.

У відповідності до доручення, що містилося у постанові ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 21 травня 1959 року "Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку", було розроблено і в липні 1960 року введено в дію Постановою Ради міністрів УРСР "Положення про об'єднану дошкільну дитячу

установу (ясла-садок)". У ньому зазначалося, що новостворений тип дошкільного закладу ясла-садок є державною установою громадського виховання дітей віком від двох місяців до семи років, яка здійснює завдання з усебічного розвитку дітей в єдиній системі комуністичного виховання, відповідає завданням наступного виховання дітей у школі, сприяє участі жінок-матерів у виробничому та громадсько-політичному житті країни.

У положенні також визначалися:

- підпорядкування ясел-саджів;
- вимоги до будівель ясел-саджів, групових кімнат (окремо для ясельного і дошкільного віку), ділянки навколо дошкільної установи та її обладнання;
  - варіанти укомплектування ясел-садка віковими групами;
  - тривалість перебування дітей у яслах-саджах (залежно від потреб – 9-10, 12, 24 годин на добу);
  - типи ясел-саджів (загального типу, цілодобові, ясла-садки для дітей з фізичними вадами (глухонімих, сліпих та ін.), ясла-садки санаторного типу).
- Поділ дітей на вікові групи:
  - перша ясельна група дітей віком від 2 місяців до 9-10 місяців;
  - друга ясельна група – від 9-10 місяців до 1 року 8 місяців;
  - третя ясельна група – від 1 року 8 місяців до 3 років;
  - перша молодша дошкільна група – від 3 до 4 років;
  - друга молодша дошкільна група – від 4 до 5 років;
  - середня дошкільна група – від 5 до 6 років;
  - старша дошкільна група – від 6 до 7 років;
- кількість дітей за віковими групами:
  - у групах для дітей віком від 2 до 9-10 місяців – 15 чоловік;
  - у групах для дітей віком від 9-10 місяців до 4 років – 20 чоловік;
  - у групах для дітей віком від 4 до 7 років – 25 чоловік;
- правила прийому, переведення з групи в групу, відрахування;
- вимоги до працівників ясел-саджів та їх функціональні обов'язки.

У 1963 році було прийняте "Положення про дитячі дошкільні заклади у колгоспах Української РСР". Його зміст значною мірою збігався зі змістом "Положення про об'єднану дошкільну дитячу

установу (ясла-сад)" (1960 р.), але при цьому були враховані особливості організації і діяльності дитячого садка на селі.

Як і раніше, до участі в "Дошкільному поході" післявоєнної доби залучалася широка громадськість. Було започатковано такий захід, як громадський огляд стану роботи дошкільних установ. У цих оглядах брали участь відділи народної освіти, охорони здоров'я, партійні, комсомольські і профспілкові організації. У ході проведення оглядів виявлялися проблеми, які потім обговорювалися, і по них вживалися заходи. Також виявлявся й рекомендувався до впровадження передовий досвід.

У 1964 році проводився громадській огляд із визначення стану роботи об'єднаних дошкільних закладів (ясел-садків). Огляд було приурочено до п'ятиріччя прийняття Постанови 1959 року. У ході його проведення було констатовано, що завдяки впровадженню нового типу дошкільного закладу в системі суспільного дошкільного виховання відбулися позитивні зрушення.

Із кожним роком зростали вимоги до дитячих установ: як організації їх діяльності, матеріально-методичного забезпечення, так і постановки виховної роботи. Завдяки політиці, яку проводила держава стосовно до дитячих садків, а також зацікавленості з боку громадськості, в країні почалося своєрідне змагання підприємств, колгоспів за створення кращих умов для дітей. Але проблем ще залишалося багато. Іноді дитячі садки розташовувалися в непристосованих приміщеннях, не були забезпечені меблями й необхідним обладнанням.

У квітні 1963 року уряд республіки прийняв Постанову "Про розгортання сітки дитячих дошкільних закладів у колгоспах і радгоспах республіки", в якій були визначені конкретні заходи з подальшого розвитку суспільного дошкільного виховання на селі. На той час все ще залишалася незадовільною ситуація із постійно діючими дитячими садками в селах Західної України. Так, у Рівненській, Івано-Франківській областях не було жодного стаціонарного дитячого садка на селі. Одиниці їх були в селах Львівської, Тернопільської, Чернівецької, Житомирської, Волинської областей. Незадовільними були справи також у селах Сумської та Полтавської областей.

У червні 1964 року ЦК КП України прийняв постанову про заходи з поліпшення будівництва медичних і дитячих закладів у

республіці, яка передбачала впровадження швидкісних методів будівництва дошкільних закладів, їх здешевлення, своєчасного введення в дію.

Однією з гострих проблем залишалося забезпечення дошкільних закладів дитячими меблями. Іноді з причини їх відсутності затримувалося відкриття вже побудованих дитячих садків. У 1964 році Рада Міністрів України визначила 17 підприємств, які повинні були спеціалізуватися на виробництві дитячих меблів.

Наприкінці 1963 року Міністерство освіти УРСР разом із Уккруднаргоспом провело конкурс на кращу іграшку. На початку 60-х років було розширено асортимент й поліпшена якість іграшок.

У 60-ті роки продовжували приділяти велику увагу кадровому забезпеченню дошкільних закладів. Завдяки налагодженій системі підготовки й підвищення кваліфікації кадровий склад педагогічного персоналу дитячих садків постійно покращувався. У 1964 році в Україні працювало 49000 дошкільних працівників, з них 5500 мали вищу освіту, 30000 – середню педагогічну освіту, решта була без педагогічної освіти. Була налагоджена систематична робота курсів і семінарів, проводилися науково-практичні конференції, педагогічні читання, наради дошкільних працівників, на яких обговорювалися питання покращення якості виховання дітей, широкого впровадження в практику передового педагогічного досвіду.

Курсову підготовку координував Центральний інститут удосконалення вчителів, крім того, він здійснював підвищення кваліфікації керівних кадрів. У 1959-1964 роках в ЦІУВ пройшли перепідготовку 1340 інспекторів ВНО; методистів, завідуючих дошкільними установами. В областях підвищенням кваліфікації дошкільних працівників займалися обласні інститути вдосконалення вчителів.

Значну допомогу дошкільним працівникам надавав Республіканський науково-методичний кабінет дошкільного виховання. За 1959-1964 роки кабінетом, разом з видавництвом "Радянська школа", було видано 85 методичних листів, розробок, посібників. Працівники кабінету виїжджали на місця, виступали з лекціями, давали консультації. Функціонували обласні, районні, міські методичні кабінети.

Центром популяризації та розповсюдження передового педагогічного досвіду стала Виставка досягнень народного

господарства (ВДНГ) в Москві. У 1959 році тут був створений павільйон "Освіта в СРСР". Кожного року, протягом трьох десятиріч, в павільйоні представлялися експозиції кращих дитячих садків СРСР. Дошкільні заклади України були постійними учасниками виставки. У 1962/1963 навчальному році на ВДНГ свій досвід представляли 12 дитячих садків України.

Динамічно розвивалось суспільне дошкільне виховання в 70-ті роки. Постійно зростала мережа дитячих садків. Поступове вирішення проблеми з кількістю дошкільних закладів дозволило приділяти все більше уваги якості їх роботи.

Державні органи влади тримали питання розширення мережі дитячих садків і покращення їх діяльності під постійним контролем.

Значний вплив на розвиток суспільного дошкільного виховання на селі мала Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 березня 1973 року "Про заходи по дальшому розвитку мережі дитячих дошкільних закладів у колгоспах". Цією Постановою Радам Міністрів союзних республік було дане доручення: розширити мережу колгоспних дитячих дошкільних установ, поліпшити їх роботу, зміцнювати матеріально-технічну базу та покращити забезпечення необхідним обладнанням, інвентарем, іграшками та навчальними посібниками. Міністерству освіти СРСР та місцевим органам народної освіти доручалося забезпечити покращення рівня методичного керівництва виховною роботою, а також кадровий склад дитячих дошкільних закладів колгоспів. Постановою були введені положення, які значно покращили соціальне забезпечення педагогічного і медичного персоналу дитячих садків.

З метою стимулювання подальшого розширення мережі дитячих садків Рада міністрів Української РСР у 1974 році прийняла дві Постанови: "Про стан та заходи по забезпеченню виконання плану будівництва дитячих дошкільних закладів в УРСР" (від 20 лютого) та "Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці" (від 27 вересня).

У постанові від 27 вересня 1974 року зазначалося, що попри значні досягнення у галузі суспільного дошкільного виховання, є й суттєві недоліки. Так, наявна мережа дитячих дошкільних закладів ще значною мірою не забезпечувала потреб населення. Як найбільш відстаючі в поширенні дитячих садків називалися Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Тернопільська та Хмельницька області.

У постанові наголошувалося на необхідності збільшення кількості дитячих садків та зміцнення їх матеріальної бази. Було вказано на наявність недоліків в організації навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку та в підготовці їх до школи, вирішенні кадрового питання.

Міністерству освіти УРСР було доручено в короткий термін докорінно поліпшити роботу з організації дошкільного виховання дітей, підвищити відповідальність органів народної освіти на місцях за стан навчально-виховної роботи в дитячих дошкільних закладах, посилити методичне керівництво дитячими дошкільними закладами, глибоко вивчати і впроваджувати в практику роботи дитячих дошкільних закладів досягнення педагогічної науки й передовий педагогічний досвід. Також наказувалося видати до 1 січня 1975 р. програму і методичні настанови з виховання дітей у дитячому садку та протягом трьох років – "Бібліотечку дошкільного працівника". Доручалося також покращити кадровий склад дитячих дошкільних установ, зокрема шляхом удосконалення системи підвищення кваліфікації педагогів.

Міністерство охорони здоров'я УРСР було зобов'язане разом з Міністерством освіти УРСР розробити й затвердити заходи щодо поліпшення медичного обслуговування дітей у дитячих дошкільних закладах та їх укомплектування кваліфікованими медичними кадрами.

Проблема покращення роботи дитячих дошкільних установ і подалі не залишалася поза увагою державних органів влади. У 1979 році Радою Міністрів УРСР була прийнята постанова "Про подальше поліпшення дошкільного виховання у сільській місцевості". Цією постановою були визначені завдання відкриття постійно діючих ясел-садків в усіх колгоспах і радгоспах республіки, раціоналізації існуючої мережі дошкільних закладів, удосконалення освітньо-виховної роботи. Збільшення кількості дошкільних закладів передбачалося здійснити шляхом перетворення сезонних дитячих садків і ясел у постійні.

Дієвими, стимулюючими розвиток суспільного дошкільного виховання заходами в 70-80 роки були Всесоюзні і Республіканські огляди роботи дошкільних закладів.

Перший такий огляд в Україні проводився в період з 15 жовтня 1970 по 15 жовтня 1971 року. Організований він був Міністерством

освіти УРСР. До участі в огляді були залучені всі дошкільні заклади республіки. На всіх рівнях створювалися комісії, які повинні були організувати огляд й наприкінці підбити його підсумки, визначити переможців.

При проведенні огляду звертали увагу на якісний склад педагогів дошкільного закладу, його матеріальну базу, обладнання, оформлення; створення умов для ігор, праці дітей, проведення фізкультурних занять на відкритому повітрі; стан навчально-виховної роботи з дітьми; роботу педагогічного кабінету; забезпечення педагогічного процесу обладнанням і посібниками; організацію медичного обслуговування, роботу з батьками і взаємозв'язок дошкільного закладу зі школою. Огляди позитивно вплинули на розвиток суспільного дошкільного виховання в республіці.

Значну роль у стимулюванні підвищення якості роботи дошкільних закладів і розповсюдженні кращого педагогічного досвіду продовжували відігравати Виставки досягнень народного господарства СРСР і УРСР. За період 1980-1984 років на ВДНГ СРСР і ВДНГ УРСР суспільне дошкільне виховання України представлялося 69 експонентами. Представлене українськими педагогами було оцінено 3 золотими, 6 срібними, 29 бронзовими медалями, 15 дипломами. Так, найвищі нагороди ВДНГ СРСР – Золоті медалі і Дипломи I ступеня здобули: дошкільний заклад №50 з м. Одеси за експозицію на тему "Корекційно-виховна робота з дітьми з вадами зору", ясла-садок №90 м. Сімферополя (тема: "Організація роботи фізичного виховання дітей") та Уманський райвно Черкаської області (тема: "Удосконалення роботи сільських дошкільних закладів").

На початку 80-х років у СРСР була здійснена спроба реформувати освіту. Її завдання та основні положення були викладені в документі, що мав назву "Основні напрями реформування загальноосвітньої і професійної школи" (12 квітня 1984 року). І хоча реформа перш за все стосувалася школи, але її реалізація була неможлива без відповідного реформування й інших ланок освітньої системи, зокрема першого її ступеня – дошкільного виховання.

Одним із напрямів реформи було започаткування навчання дітей у школі з 6-річного віку. Зазначалося, що цей перехід став можливим завдяки досягненням суспільного дошкільного виховання.

Завдання в галузі суспільного дошкільного виховання з реалізації положень реформи загальноосвітньої і професійної школи були чітко визначені в Постанові Ради міністрів СРСР "Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі" (19 травня 1984 року).

Постановою передбачалося здійснення цілої низки заходів. Так, Міністерству освіти СРСР і Академії педагогічних наук СРСР було доручено розробити і запровадити в 1984-1985 роках нову типову програму виховання і навчання дітей у дитячому садку, програмно-методичні документи, підручники й навчально-наочні посібники. Міністерство освіти СРСР також було зобов'язане розробити і ввести в дію до 1 січня 1985 року положення про дитячий дошкільний заклад. Постановою було визнано доцільним створення в сільській місцевості, при наявності відповідних умов, навчально-виховних комплексів "школа – дитячий садок". Наголошувалося на необхідності дотримуватися планів будівництва дитячих дошкільних закладів. Були також введені нові норми харчування, розміри плати за утримання дітей у дитячих дошкільних закладах (зі значним її зменшенням для пільгових категорій сімей). Постановою були зрівняні в правах з вихователями старших груп вихователі, працюючі в ясельних групах: для них був встановлений 6-годинний робочий день і щорічна відпустка тривалістю 36 робочих днів. Різним міністерствам і відомствам було доручено збільшити кількість і покращити якість продукції для дітей: іграшок, книжок, дидактичних матеріалів тощо.

Постановою були також визначені завдання з розвитку педагогічної теорії. Академії педагогічних наук СРСР, науково-дослідним інститутам педагогіки, відповідним кафедрам педагогічних інститутів було доручено активізувати здійснення фундаментальних досліджень, спрямованих на розробку проблем дошкільної педагогіки і психології, на вивчення основних закономірностей розвитку дітей дошкільного віку. Особлива увага зверталась на необхідність розробки "методів формування всебічно розвиненої особистості дитини в умовах суспільного і сімейного виховання".

Значна частина цих заходів була реалізована. Але в цілому реформа не принесла бажаних результатів. Як писали в ті часи, "реформа буксувала", що було цілком закономірно: освітня система вимагала більш глибоких й суттєвих перетворень.

У другій половині 80-х років суспільне дошкільне виховання продовжувало досить динамічно розвиватися кількісно і якісно.

У 1987 році в Україні налічувалося 23100 дитячих садків, у яких виховувалося 2700000 дітей, що складало 60,3% від загальної кількості дітей дошкільного віку (з них 69,3% – у містах, 40,5% – у сільській місцевості).

Відповідно до завдань, визначених Постановою Уряду від 19 травня 1984 року, в республіці почали створюватися навчально-виховні комплекси "школа – дитячий садок". Вже на початку 1986/1987 навчального року в Україні функціонувало понад 300 шкіл-садків з контингентом 4500 дітей.

У 1990 році в Україні налічувалося 24000, а в 1992 році – 24500 дитячих садків. Це найвищі показники за всю історію суспільного дошкільного виховання в нашій країні. Матеріальна база, методичне забезпечення, стан освітньо-виховної роботи в дошкільних закладах також були на досить високому рівні. Але ті зміни, що відбулися в суспільно-економічному житті країни на початку 90-х років, суттєво вплинули на стан суспільного дошкільного виховання, зумовили зміни концептуального характеру, поставили нові завдання й вимоги.

4. Зміст освітньо-виховної роботи у дитячих садках. Паралельно із розширенням мережі дитячих садків, покращенням їх матеріальної бази та навчально-методичного забезпечення, відбувалось удосконалення змісту освітньо-виховної роботи, організації педагогічного процесу.

У 1962 році була прийнята "Програма виховання в дитячому садку" – перший програмно-методичний документ для нового типу дошкільного закладу, що об'єднав у собі ясла і дитячий садок; в ньому визначався зміст і форми виховання дітей від двох місяців до вступу до школи.

Зміст програми визначався для семи вікових груп: перша й друга групи раннього віку, перша й друга молодші групи, середня група, старша група, підготовча до школи група. У межах вікових груп програмовий матеріал розподілявся за видами діяльності.

Було вказано на різний характер взаємодії вихователя з дітьми в залежності від їх віку. Так, виховання й навчання дітей раннього віку повинно було здійснюватися переважно у процесі індивідуальних контактів з кожною дитиною. Ігри та заняття з дітьми третього року життя повинні були проводитися по підгрупах. Починаючи з другої дошкільної групи запроваджувалися фронтальні форми роботи. Заняття ставали обов'язковою формою навчальної діяльності.

У "Програмі..." вперше була виділена підготовча до школи група – діти сьомого року життя.

У "Керівництві для вихователя дитячого садка" (1953) практично весь зміст розумового виховання виносився на заняття. "Програма..." вимагала більш ефективно використовувати виховні можливості повсякденного життя й визначала коло знань, які діти повинні були отримати поза заняттями.

"Програмою..." передбачалося проведення занять з *"Ознайомлення дітей з оточуючим і розвитку мови"*, *"Розвитку елементарних математичних уявлень"*, *"Малювання"*, *"Ліплення"*, *"Аплікації"*, *"Конструювання"* (для старшої і підготовчої до школи групи), *"Музики"* і *"Фізкультури"*. Вказувалася кількість занять кожного виду для кожної вікової групи.

"Програма..." перевидавалася 9 разів – останній у 1982 році. Видання 1962 й 1964 років дещо відрізнялися від наступних. Так, у перших виданнях "Програми..." був розділ *"Ознайомлення з оточуючим, рідна мова"*, а в подальшому його зміст поділили на два розділи: *"Ознайомлення з оточуючим і розвиток мови"* і *"Ознайомлення з природою і розвиток мови"*. Перший з них передбачав ознайомлення дошкільнят з явищами суспільного життя.

У 1984 році Міністерство освіти СРСР затвердило нову програму, яка мала назву "Типова програма виховання і навчання у дитячому садку". Вона була розроблена співробітниками Науково-дослідного інституту дошкільного виховання АПН СРСР. В основу програми були покладені результати різноманітних досліджень розвитку дітей дошкільного віку та їх можливостей у плані засвоєння знань і формування певних особистісних якостей. При розробці "Типової програми..." були враховані завдання, визначені "Основними напрямками реформи загальноосвітньої і професійної школи" (1984) перед системою освіти й першою її ланкою – дошкільним вихованням.

"Типова програма..." стала основою для створення програм у союзних республіках. У ній навіть були визначені межі, в яких могли здійснюватися "творчі пошуки" республіканських наукових і навчально-методичних установ. Вказувалося, що "основний зміст програмових завдань" повинен бути збережений. Заперечувалося "довільне розширення або скорочення програми". Але разом з тим вказувалося, що зміст програм мав бути доопрацьований з урахуванням "національної специфіки республіки, її кліматично-географічних, економічних, культурних особливостей". До програм рекомендувалося включити національні літературні, музичні та художні твори, народні ігри тощо. В Україні така програма була підготовлена і видана під назвою "Програма виховання та навчання в дитячому садку" (1986).

Як зазначалося в пояснювальній записці, в новій програмі в порівнянні із попередніми був збагачений зміст навчально-виховної роботи, підвищені вимоги до рівня розвитку різноманітних видів діяльності дітей дошкільного віку.

У програмі були викладені основи фізичного, розумового, морального, трудового, естетичного виховання дітей перших шести років життя відповідно до їх вікових психофізіологічних особливостей. Програма виховання дітей сьомого року життя була випущена окремим виданням.

Зміст навчально-виховної роботи в дитячому садку в кожній віковій групі було розподілено по двох розділах: "*Організація життя і виховання дітей*" і "*Навчання на занятті*".

Кожний розділ програми починався з постановки й розкриття виховних завдань, що ставилися перед вихователями тієї чи іншої вікової групи. Ці завдання орієнтували дошкільних працівників на кінцевий результат, якого треба було досягти на завершальному етапі навчання й виховання.

У новій програмі були уточнені вікові характеристики дітей, що дало можливість повніше реалізувати принцип розвиваючого навчання.

Було істотно розширено й конкретизовано зміст морального виховання як у розділі "*Організація життя і виховання дітей*", так і в розділі "*Навчання на заняттях*". Уперше було визначено програмний зміст формування в дітей умінь організовувати свою діяльність, виконувати вимоги педагога, узгоджувати свої дії з діями інших дітей.

До змісту навчання дітей старшого дошкільного віку були включені додаткові відомості про "героїчну працю радянських людей", про творчість класиків російської та української літератури, живопису, музичної культури, а також нові художні твори, що повинно було сприяти вихованню патріотичних почуттів, інтересу до історії рідної країни.

Праця дітей, починаючи з другої молодшої групи, розглядалася як самостійний вид діяльності і як засіб морального виховання; зміст її було винесено в окремий розділ. Було розширено й конкретизовано зміст трудових умінь і навичок у дітей всіх вікових груп.

Було вдосконалено матеріал програми з розумового виховання. Ознайомлення з навколишнім світом, починаючи з другої молодшої групи, вперше виділялося в окремий розділ навчальної роботи.

Завдання з розвитку мови дітей на заняттях також було виділено в окремий розділ "*Розвиток мови*". У цьому розділі були уточнені й конкретизовані завдання з формування правильної звуковимови в дітей різних вікових груп. Багато уваги приділялося розкриттю значення слів і ознайомленню дітей з багатозначними словами, виділялися завдання з розвитку вмінь і навичок словотворення. Визначалася послідовність використання різних видів розповідання і встановлювалися взаємозв'язки між ними. Принципово новим у програмі для старшої групи була розробка змісту навчання грамоти, основним завданням якого визначався розвиток у дітей умінь орієнтуватися у звуковій структурі слова.

До програми формування елементарних математичних уявлень було введено цифрове позначення чисел у межах 5 для вихованців середньої групи і в межах 10 – старшої. Було поставлено завдання сформувавши в дітей з 5 років уявлення про числа першого десятку на основі дій вимірювання умовною міркою.

На кожному етапі розширювався обсяг навчальних умінь, що їх "повинні засвоїти діти під керівництвом педагога".

Значно були вдосконалені завдання і зміст роботи з фізичного виховання дітей. Уточнені загальні завдання з фізичного виховання, посилено оздоровчу спрямованість програми, наголошено на необхідності виховання правильної постави в дитини, загартовування її організму, формування відповідно до її віку фізичної і розумової працездатності. Для кожної вікової групи програмний матеріал з фізичного виховання подавався у двох

розділах: у розділі про охорону і зміцнення здоров'я дітей визначалися вимоги до режиму, загартовування, а також фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми в дитячому садку; зміст занять з фізичної культури розкривався в розділі "Фізична культура".

У розділі "Гра", крім завдань морального, розумового, естетичного і фізичного виховання, вперше були визначені завдання формування власне ігрової діяльності. Так, у другій молодшій групі велику увагу необхідно було приділяти виробленню в дітей уміння використовувати у грі предмети-замінники, які сприяють розвитку уявлень, у середній групі – формуванню вміння виконувати правила рольової поведінки. Наголошувалося на розвитку у процесі ігрової діяльності дитячої творчості, уяви. У старшій групі були уточнені вимоги до розвитку в дітей уміння узгоджувати свої індивідуальні задуми у процесі спільної сюжетно-рольової гри, а також уміння самостійно виконувати правила поведінки, щоб запобігти конфлікту під час вибору теми, розподілу ролей та ігрового матеріалу.

Однією з характерних рис змісту дошкільного виховання в повоєнні роки, а також упродовж 60-80 років залишалася його заполітизованість і заідеологізованість.

Так, "Програмою виховання у дитячому садку" (1962 р.) визначався такий зміст ознайомлення дітей підготовчої до школи групи із суспільно-політичними явищами:

- ознайомлення із революційним святом 7 Жовтня ("Це день народження нашої країни");

- знайомство з батьківщиною – Радянським Союзом ("Наша Батьківщина велика і могутня..., в ній живуть різні народи... вони дружать і допомагають один одному, люблять свою Батьківщину, працюють на її благо та захищають від ворогів");

- ознайомлення із святом 1 Травня ("Це свято дружби трудящих всього світу");

- ознайомлення із устроєм країни ("У Радянському Союзі багато республік. Москва – головне місто. Тут працює уряд. Він турбується про людей");

- ознайомлення із В.І. Леніним ("Засновник нашої держави. Радянські люди та трудящі всього світу люблять його");

- ознайомлення із соратниками В.І. Леніна: Н.К. Крупською, Ф.Е. Дзержинським, М.Т. Калініним, які "турбувались про дорослих і дітей". 22 квітня – День народження В.І. Леніна;

- ознайомлення із державною символікою: герб, прапор, гімн;

– ознайомлення із Радянською Армією, її історією, подвигами воїнів. ("Воїни Радянської Армії у війні з фашистами здобули перемогу. Розповіді про подвиги на фронтах і в тилу. Прищеплювати повагу до пам'яті загиблих бійців, оберігати обеліски, покладати до них квіти. 23 лютого – День Радянської Армії").

У "Типовій програмі виховання й навчання у дитячому садку" (1984), та її українському варіанті, зміст матеріалу з ознайомлення дітей з явищами суспільного життя в цілому було збережено.

Відповідно до визначених у програмах напрямів і змісту освітньо-виховної роботи, здійснювалася розробка науково-методичного й навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу у дитячому садку.

Ідеологічні орієнтири були вихідними при розробці теорії виховання. Так, автори найбільш популярного в 60-70 роках підручника з дошкільної педагогіки (В.І. Ядешко та інші) зазначали, що зміст виховної роботи повинен визначатися на підставі принципів "комуністичної ідейності" й бути перейнятим "комуністичною мораллю".

А.І. Сорокіна в підручнику "Дошкільна педагогіка" (1961) писала: "Виховання у соціалістичному суспільстві невід'ємно пов'язано з політикою радянської держави й тими завданнями, які вона ставить. Виховання відображає поступ суспільства до комунізму і сприяє йому". Наводячи слова В.І. Леніна, Н.К. Крупської, цитати з програми Комуністичної партії, авторка розкривала сутність виховання у "класовому суспільстві" й ті завдання, що "стоять перед дошкільними закладами на етапі будівництва комуністичного суспільства". Зміст підручника повністю відповідав цій виховній концепції.

Одним із завдань морального виховання дошкільнят було визначено патріотичне виховання, що означало "виховання безмежної любові до соціалістичної Батьківщини, радянського народу, його боротьби за комунізм". Підкреслені слова є суттєвими для розуміння сутності патріотизму, патріотичного виховання у цей період. Додамо, що майже всі напрями виховання отримували слова-прикладки: "соціалістичне", "радянське", "комуністичне": "комуністична мораль", "виховання комуністичного ставлення до праці", "радянська педагогіка", "радянська дитина" та ін. Це стало

професійною термінологією, яка закріпилася в педагогічній літературі і якою користувалися як штампами.

Патріотичне виховання пов'язувалося з інтернаціональним, яке, як вказувалося у педагогічних виданнях, "відображало політику Радянської держави, спрямованої на укріплення інтернаціональних зв'язків". Дітей знайомили з народами, що проживали на території Радянського Союзу та за його межами, й формували добрі почуття до них. Але інтернаціональне виховання також перепліталося з ідеологією. Так, дітей знайомили із "світовим імперіалізмом" і боротьбою "пролетаріату всіх країн на чолі з Радянським Союзом за світову революцію".

Слід зазначити, що в радянській дошкільній педагогіці склалася цілісна система роботи із ознайомлення дітей з образом Леніна. Вже з молодшого дошкільного віку діти повинні були впізнавати Леніна на портретах. Демонструючи ілюстрації, де його зображено серед селян, солдат, робочих; розповідаючи, що його ім'ям названі міста, вулиці, навчальні заклади, вихователі мали на меті виховання "глибокої пошани та любові до вождя пролетаріату". Кожний дитячий садок мав портрет, бюст Леніна.

З ранніх років життя виховували у дітей повагу до Гімну Радянського Союзу, гербу, прапора, до Радянської Армії.

Використовуючи ілюстрації до книжок, дитячої та художньої літератури, вихователь розповідав дітям про життя, працю інших народів, що жили в Радянському Союзі. Для виховання в душі інтернаціоналізму зачували пісні, танці народів СРСР.

Слід зазначити, що протягом 70-80-х років педагогам вдалося позбавитися деяких перебільшень у плані політизації та ідеологізації виховної роботи, які були характерні для 30-50-х років. Багато матеріалу було взагалі вилучено, інше переопрацьовувалося з урахуванням інтересів дітей, вікових особливостей їх психіки.

Розвиток теорії дошкільного виховання

Як і в попередні часи, дошкільне виховання в Україні розвивалося в залежності від вказівок керівних освітніх та наукових установ, що знаходилися в Москві. Цей вплив, як уже зазначалося, був одночасно й позитивним, і негативним.

На розвиток як теорії, так і практики дошкільного виховання в Україні впливали результати наукових досліджень російських науковців. Широко була відома й використовувалася в роботі

дошкільних закладів республіки навчальна та методична література, що видавалася в Російській Федерації.

Дослідження російських вчених у цей період були різноплановими і ґрунтовними. Вони значно збагатили дошкільну педагогіку. Активно досліджувалися проблеми розумового розвитку й навчання дітей дошкільного віку (О.В. Запорожець, Л.А. Венгер, М.М. Поддьяков, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, О.П. Усова, В.Н. Аванесова, Н.П. Сакуліна, А.І. Сорокіна, Г.М. Леушина та ін.), ознайомлення дітей із явищами соціального життя (Р.Й. Жуковська, С.Я. Козлова, М.І. Богомоллова, Н.Ф. Виноградова та ін.), природи (Е.І. Корзакова, В.Г. Фокіна та ін.). Значна увага приділялася вивченню питань дитячої гри: сюжетно-рольової, рухливої, дидактичної (Р.Й. Жуковська, Д.В. Менджеричька, Е.Я. Степаненкова, А.К. Бондаренко та ін.), трудового виховання (Р.С. Буре, Д.В. Сергеева, В.Й. Логінова та ін.), сімейного виховання (Т.А. Маркова, Л.В. Загік, В.М. Іванова та ін.), виховання дітей раннього віку (Е.І. Радіна, А.М. Фонарєв, Г.М. Ляміна, Л.Н. Павлова та ін.), естетичного виховання (Н.П. Сакуліна, Н.О. Ветлугіна, Т.Г. Казакова, Т.С. Комарова та ін.), фізичного виховання (А.В. Кенеман, Т. Осокіна, Д.В. Хухлаєва та ін.), морального виховання (В.Г. Нечаєва, С.Я. Козлова та ін.), розвитку мовлення (В.І. Ядешко, Ф.О. Сохін та ін.), математики (Г.М. Леушина).

У 70-ті роки в Україні значно активізувалася науково-дослідницька робота з дошкільної педагогіки. Вона здійснювалася співробітниками відділу дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, відділу психології дітей дошкільного віку Науково-дослідного інституту психології УРСР, викладачами кафедр дошкільної педагогіки Київського, Запорізького, Рівненського і Слоб'янського педагогічних інститутів.

Тематика та напрями досліджень визначалися завданнями виховання дітей дошкільного віку, рівнем розвитку педагогічної науки й у цілому характеризувалися широтою охоплення проблем виховання дітей дошкільного віку.

Наведений нижче перелік виданої протягом 70-80-х років навчальної та методичної літератури відображає основне коло проблем, над якими працювали в цей час науковці дошкільної галузі республіки. Крім того, він дозволяє певною мірою простежити науковий та творчий шлях вітчизняних учених, які створювали сучасну теорію та методику дошкільного виховання:

70-ті роки: Артемова Л.В. "Моральне виховання дошкільника" (1974), "Засвоєння правил поведінки старшими дошкільниками в процесі гри" (1976), Богуш А.М. "Розвиток мови у дітей дошкільного віку", "Підготовка руки дитини до письма", "Заняття з розвитку мови у дошкільному закладі" (1979), Бойко В.Д., Лебедева З.С. "Дидактичний матеріал з математики для роботи з дітьми дошкільного віку" (1975), Борисова З.Н. "Трудове виховання дітей дошкільного віку" (1972), "Виховання в праці" (1977), Вільчковський Е.С. "Фізичне виховання в дитячому садку" (1971), "Фізичне виховання дітей дошкільного віку" (1974), "Методика фізичного виховання в дитячому садку" (1979), Дмитренко Т.І. "Теорія і методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку" (1973), "Спортивні вправи і розваги для дітей дошкільного віку" (1976), Котирло В.К. "Розвиток вольової поведінки у дошкільників" (1971), "Підготовка дітей до школи в сім'ї" (1974), Лебедева З.Е., Лоза Г.Ф., Савельєва Н.П. "Навчання і розумова діяльність дітей дошкільного віку" (1970), "Підготовка дітей до школи" (1971), Лещенко О.М., Бойко В.Д. "Патріотичне виховання дітей дошкільного віку" (1978), Лоза Г.Ф. "Використання іграшки у вихованні дітей раннього віку" (1973), "Виховання дітей раннього віку" (1976), Назаренко К.В. "Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку" (1979), Яришева Н.В. "Система роботи по ознайомленню дітей з природою у дитячому садку" (1973), "Ознайомлення дошкільника з природою" (1975).

80-ті роки: Артемова Л.В. "Формування суспільної спрямованості дитини-дошкільника в грі" (1988), Богуш А.М. "Мовленнєва підготовка дітей до школи" (1984), "Розвиток українського мовлення у дошкільників" (1991), Вільчковський Е.С. "Заняття з фізичної культури у дитячому садку" (1985), "Рухливі ігри в дитячому садку" (1988), Дмитренко Т.І. "Рухливий режим у дитячому садку" (1980), Кондратенко Т.Д., Котирло В.К., Ладивір С.О. "Навчання старших дошкільників" (1986), Кононко О.Л. "Трудове виховання дітей в сім'ї" (1988), Котляр В.П. "Зображувальна діяльність дошкільників" (1989), "Зображувальна діяльність у дитячому садку" (1988), Лаврентьєва Г.П. "Культура спілкування дошкільників" (1988), Щербакова К.Й. "Формування взаємин дітей 3-4 років у грі" (1984), "Про математику малюкам" (1984), "Методика навчання математики дітей дошкільного віку" (1985) та інші.

5. Підготовка педагогів дошкільного виховання в 50-80 рр.

Успіхи, досягнуті суспільним дошкільним вихованням в 50-80 роки, стали можливими значною мірою завдяки проведеній у цей період активній роботі з підготовки педагогів дошкільного виховання.

Дошкільна педагогічна освіта, як і вся освітня галузь, у роки Великої Вітчизняної війни була зруйнована. Але відразу ж після звільнення території України почалася робота з її розбудови.

Була прийнята низка заходів щодо відновлення роботи педагогічних навчальних закладів. Особлива увага приділялася середній ланці системи педагогічної освіти. Саме на неї була покладена підготовка вчителів початкової школи і вихователів дитячих садків, відродження яких було визначено першочерговим завданням.

У повоєнні роки продовжувала функціонувати система педагогічної освіти, прийнята ще на початку 30-х років. 20 лютого 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Постанову "Про затвердження мережі педагогічних училищ, її контингенту та плану прийому слухачів на 1945/1946 навчальний рік". Відповідно до цього документу, в Україні до початку 1945/1946 навчального року було відкрито 82 педагогічних училища. У першому повоєнному навчальному році вихователів дошкільних закладів готували у 8 педагогічних училищах. Загальна кількість учнів складала 382 особи. Розпочав роботу факультет дошкільного виховання в Київському педагогічному інституті.

Швидке зростання мережі дитячих садків вимагало значної кількості дошкільних працівників. Це зумовило пошук форм їх прискореної підготовки. Став у пригоді досвід розгортання курсової підготовки, здобутий у 30-ті роки. Разом з тим, була започаткована така форма прискореної підготовки вихователів для дитячих садків, як педагогічні класи при жіночих загальноосвітніх середніх школах. В 1945/1946 навчальному році такі класи були відкриті при 6 школах; у 1946/1947 навчальному році – 24. У 1952/1953 навчальному році педагогічні класи в Україні були ліквідовані, але до цієї форми знову повернулися у 80-ті роки.

Стан середньої педагогічної освіти протягом повоєнних десятиріч характеризувався динамізмом і нестабільністю. Про це свідчать статистичні дані щодо мережі педагогічних училищ у різні роки: у 1945 році в Україні функціонувало 82 педагогічних училища,

1950 р. – 80; 1955 р. – 65; 1960 р. – 37; 1965 р. – 39; 1970 р. – 44; 1975 р. – 44; 1980 р. – 64; 1985 р. – 50; 1990 р. – 50.

Причин такого динамізму було декілька. Найголовніша – та, що відкриваючи у 1945 році таку велику кількість педагогічних училищ, керівні державні органи виходили з існуючої на той час потреби у вчителів початкових класів і вихователів дошкільних закладів. Коли ж попит на педагогів відповідних спеціальностей в окремих регіонах значною мірою задовольнявся, мережа педагогічних училищ переглядалась і скорочувалась. Закривалися в першу чергу ті навчальні заклади, в яких не змогли налагодити якісної підготовки фахівців, була слабка матеріальна база. Акценти з кількості поступово пересувалися на якість підготовки. Все це повною мірою стосувалося й мережі дошкільних відділень у педагогічних училищах. У 1948/1949 навчальному році дошкільні відділення були у 23 педагогічних училищах; в 1950/1951 навчальному році – у 17; в 1952/1953 навчальному році – у 13.

У 1963 році було прийняте рішення про поступове перенесення підготовки вчителів початкових класів із педагогічних училищ до педагогічних інститутів, тобто до вищої ланки системи педагогічної освіти. В цей час у ряді педучилищ відділення, що готували вчителів початкових класів, були реорганізовані на дошкільні. Загальна кількість дошкільних відділень збільшилась. У 1964 році в Україні з 32 педагогічних училищ дошкільні відділення були у 27. Крім того, в 7 з них здійснювалася ще й підготовка музичних керівників для дошкільних закладів. По дошкільним відділенням педагогічних училищ України випуск в 1964 році склав більш 7 тисяч осіб. Фахівців з вищою освітою було підготовлено 800. У наступні роки мережа дошкільних відділень продовжувала зростати. У 1968/1969 н.р. з 43 педагогічних училищ вихователів готували у 32. Прийом у педагогічні училища здійснювався як на базі середньої, так і на базі восьмирічної школи. З прийнятих в 1969/1970 навчальному році на дошкільні відділення учнів після 8 класу було 3724 особи, після середньої школи – 150. Таким чином, дошкільні відділення переважно мали контингент з базовою неповною середньою освітою і тому, крім професійної, здійснювали ще й загальноосвітню підготовку.

У перше повосенне десятиріччя практично не здійснювалася підготовка спеціалістів дошкільного виховання у вищих

педагогічних навчальних закладах України. Певний час Київський педагогічний інститут був єдиним, де готували дошкільних працівників. Ситуація почала виправлятися на початку 60-х років. У цей період були відкриті дошкільні факультети в Запоріжжі, Слав'янську, Рівному.

Динамічне зростання мережі дошкільних закладів, що відбувалось наприкінці 70-х років, в черговий раз гостро поставило проблему підготовки великої кількості дошкільних працівників. Терміновість вимусила знову повернутися до практики прискореної підготовки. У 1980/1981 навчальному році у 18 областях України було відкрито 100 педагогічних класів. Так, наприклад, у Запорізькій області – 6 класів (180 осіб), Донецькій – 7 класів (210 осіб), Дніпропетровській – 7 класів (210 осіб). 24 січня 1981 року Міністерство освіти СРСР затвердило спеціальне положення про роботу педагогічних класів. Підготовка дошкільних працівників у педагогічних класах здійснювалася до 1986 року. За цей час у дошкільні заклади було направлено 28962 випускників педагогічних класів.

У 1981 році система дошкільного виховання України одержала поповнення загальною кількістю 9 тисяч фахівців: близько 400 випускників інститутів, 6 тисяч випускників педучилищ і 3 тисячі – однорічних педагогічних класів.

У 70-80-ті роки мережа дошкільних відділень у педагогічних училищах стабілізувалась. У 1990 році дошкільні відділення були у 36 педагогічних училищах України, з загальною кількістю студентів 208234 особи.

У 80-ті роки значно зросла кількість дошкільних факультетів у педагогічних інститутах. У 1990 році їх нараховувалося 8. Цей процес продовжувався і в першій половині 90-х років.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Прослідкуйте процес відбудови зруйнованої мережі закладів суспільного дошкільного виховання.
2. Що сприяло розбудові системи і мережі суспільного дошкільного виховання за досить короткий термін?
  1. Які зміни вносилися у програми для дитячих садків протягом 40-50 рр.?
  2. Проаналізуйте динаміку розвитку мережі закладів суспільного дошкільного виховання в Україні у 70-80 рр.

3. Яке значення для розвитку суспільного дошкільного виховання мала Постанова Ради міністрів УРСР "Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок)" (1959 р.)?
4. Прослідкуйте процес поліпшення роботи закладів суспільного дошкільного виховання в Україні у 70-80 рр. Які заходи сприяли цьому?
5. Яких змін зазнавали програмно-методичні документи для дошкільних закладів протягом 70-80 рр.?
6. Що означає термін "комуністичне виховання"? Як воно здійснювалося у дошкільних закладах?
7. Назвіть основні теоретичні і методичні праці у галузі дошкільної педагогіки українських учених у 60-80 рр.
8. Проаналізуйте розвиток дошкільної педагогічної освіти у 60-80 рр.

Література:

Підготовлено автором з використанням чисельних автентичних джерел: архівних матеріалів, нормативно – правових документів, статистичних збірок, періодичних видань та інш., які є малодоступними й не можуть бути рекомендовані для використання в навчальному процесі.

ТЕМА 5.2. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

1. Педагогічна діяльність В.О.Сухомлинського.
2. В.О. Сухомлинський про виховання дітей дошкільного віку і підготовку їх до школи.

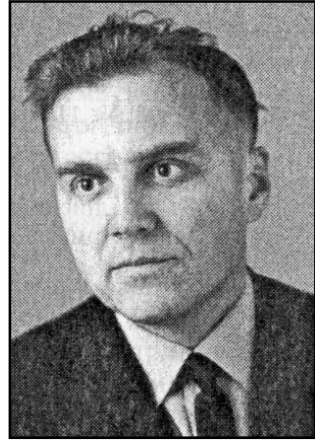
1. Педагогічна діяльність В.О. Сухомлинського. Народився Василь Олександрович Сухомлинський 28 вересня 1918 року в с. Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (тепер Кіровоградська область) у селянській родині. У сім'ї було четверо дітей, які згодом всі стали вчителями.

По закінченню семирічної школи в 1934 році поступив на підготовчі курси вчительського інституту в Кременчуці, а потім навчався в ньому на факультеті української мови і літератури. Але згодом через хворобу він перевівся на заочне відділення Полтавського педагогічного інституту і в той же час почав працювати вчителем сільської школи у своєму районі. По закінченню навчання (1938) В.О. Сухомлинський був призначений завучем однієї зі шкіл районного центру Онуфріївка.

На початку війни (1941) В.О. Сухомлинський був мобілізований до армії. Після проходження короточасних курсів політруків у Москві брав участь у боях на Калінінському фронті. Був тяжко поранений. Його комісували й направили до тилу, де він працював директором школи в невеличкому селищі Ува в Удмуртії.

У 1944 році, після визволення України, повернувся на Батьківщину й був призначений завідувачем Онуфріївського районного відділу народної освіти. Василю Олександровичу багато вдалося зробити для налагодження діяльності шкіл району, але через погіршення здоров'я він був вимушений відмовитися від цієї посади.

З 1948 року, й до кінця свого життя В.О. Сухомлинський працював директором середньої школи в Павлиші, в декількох кілометрах від села, де він народився. Це рідні місця видатного

педагога, тут розквів його талант, тут він черпав сили для своєї творчості. В.О. Сухомлинський вів активний пошук шляхів удосконалення організації і керівництва навчально-виховною роботою школи. У 1955 році в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка він захистив кандидатську дисертацію на тему: "Директор школи – керівник навчально-виховної роботи".

Значний період діяльності В.О. Сухомлинського прийшовся на 60-ті роки. Він був яскравим представником так званих "шістдесятників" у педагогічній науці і практиці. "Відлига" надала значного імпульсу для розвитку прогресивних, гуманістичних ідей. Саме в ці роки Василь Олександрович активно розробляв свою педагогічну систему.

Свої ідеї, узагальнення власного досвіду В.О. Сухомлинський виклав у численних книгах і статтях. Він є автором широко відомих книг: "Виховання колективізму у школярів" (1956), "Педагогічний колектив середньої школи" (1958), "Духовний світ школяра" (1961), "Моральний ідеал молодого покоління" (1963), "Серце віддаю дітям" (1968) та інших.

За вагомий внесок у педагогічну науку й практику Василя Олександровича в 1957 році було обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, в 1958 році присвоєно звання Заслуженого учителя школи УРСР, а в 1960 році нагороджено орденом Леніна. У 1968 році В.О. Сухомлинського було обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, а також нагороджено найвищою нагородою в СРСР – золотою зіркою Героя Соціалістичної Праці та другим орденом Леніна.

В.О. Сухомлинський був найбільш відомим і авторитетним педагогом 60-х років. Його книги користувалися великою популярністю. Павлівська школа стала місцем паломництва педагогів – до неї їхали не лише зі всієї України, а й із різних кінців світу.

Але слід зауважити, що гуманістичні ідеї В.О. Сухомлинського жорстко й несправедливо критикувалися окремими консервативними представниками офіційної педагогіки. Василю Олександровичу приходилося відстоювати й захищати свою позицію, а разом з тим і гуманістичну педагогіку в цілому.

Життя В.О. Сухомлинського обірвалося дуже рано – на 52 році (2 вересня 1970 року). А потім почалося "життя після смерті". Уже без нього була видана ціла низка написаних ним книг: "Методика

виховання колективу" (1971), "Розмова з молодим директором школи" (1973), "Як виховати справжню людину" (1978), "Батьківська педагогіка" (1978), "Сто порад учителю" (1981) та інші. Загальна кількість його праць складає: 48 книг, 500 наукових статей, більш як 1500 оповідань і казок для дітей. На початок ХХІ століття вийшло 65 його творів загальним тиражем близько 15 млн. примірників. Найпопулярніша книга – "Серце віддаю дітям" – має 55 видань на 32 мовах. До речі, назва цієї книги може бути визнана життєвим гаслом Василя Олександровича, що підтверджують і його слова з передмови до книги: "Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей".

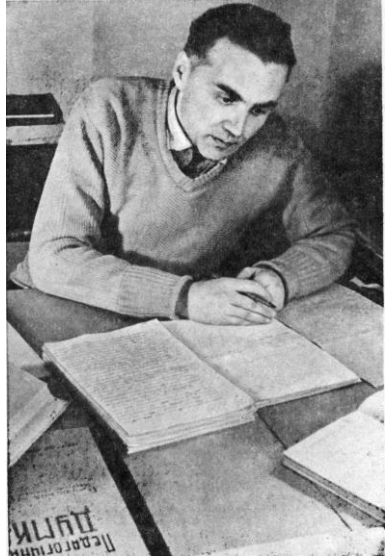
2. В.О. Сухомлинський про виховання дітей дошкільного віку і підготовку їх до школи. Велике місце в педагогічній діяльності В.О. Сухомлинського та в його педагогічних творах займало навчання дітей молодшого шкільного віку. У зв'язку з цією проблемою він розглядав питання розумового виховання дітей п'яти-шестирічного віку, та підготовки їх до школи.

Про значення, яке В.О. Сухомлинський надавав вихованню дітей дошкільного віку, свідчить те, що він сам, будучи директором школи, взявся вести підготовчий до школи клас. Шкільне навчання для цих дітей він називав "школою під блакитним небом", або "школою радості". Ці назви відображали сутність і особливості організації роботи підготовчого класу, з яким працював Василь Олександрович. Досвід своєї роботи В.О. Сухомлинський виклав у книзі "Серце віддаю дітям" (перший розділ книги "Школа радості").

За переконанням В.О. Сухомлинського, до школи дитину необхідно серйозно готувати, оскільки успішність роботи школи залежить від якості підготовки її майбутніх учнів. У книзі він розкрив, у чому саме повинна полягати ця підготовка: перш ніж приступати до систематичного навчання, слід наповнити дитину уявленнями і враженнями.

Життя "Школи радості" не було суворо регламентовано. Не було сталого розкладу, зміст занять нерідко підказувався якимись ситуаціями, інтересом дітей.

Сухомлинський
Василь Олександрович
(1918-1970рр.)

Звертаючись до шестирічних дітей, що прийшли 1 вересня до "Школи радості", В.О. Сухомлинський сказав: "Наша школа буде під блакитним небом, на зеленій травичці. Під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі". Дійсно, заняття часто проводилися саме на природі, "під блакитним небом".

Виходячи із загальних закономірностей процесу пізнання, а також особливостей мислення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, В.О. Сухомлинський дійшов висновку, що для вирішення завдань розумового розвитку дитлахів необхідно забезпечити їх безпосередній контакт із природою, предметами і явищами дійсності. На думку педагога, саме природа є джерелом розумового розвитку дитини. Конкретні образи та враження, відбиваючись у мозку дитини, стають основою для розвитку абстрактного мислення.

Василь Олександрович з природничо-наукових позицій обґрунтував необхідність використання в розумовому розвитку дітей наочності: "Природа мозку дитини потребує, щоб її розум виховувався біля джерел думки – серед наочних образів, і насамперед серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на "обробку" інформації про цей образ. Якщо ж ізольовати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує педагог". Тобто, на думку В.О.Сухомлинського, якщо за словами немає живих, конкретних образів, то це значною мірою ускладнює розумовий розвиток дітей.

Ознайомлення з природою, пізнання її повинно передувати словесному, книжному навчанню. "Я прагнув, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи", – писав В.О. Сухомлинський.

З погляду розумового виховання природа має великий потенціал. Саме тому кожна мандрівка в природу є уроком мислення, уроком розвитку думки. Але, як наголошував В.О.Сухомлинський, було б помилкою вважати, що навколишній світ сам по собі навчить дитину думати. "Без теоретичного мислення речі лишаються прихованими від очей дітей непроникною стіною", – писав він.

Звертаючись до педагогів, які працюють із маленькими дітьми, В.О. Сухомлинський наголошував: "Ідіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми, які люблять знання, поетами. Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини. Сама природа дитячої думки потребує поетичної творчості. Краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти".

За переконанням В.О. Сухомлинського, діти повинні жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнку, фантазії, творчості. І цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли її навчають читати й писати. Вивчення граматики – складна для дитини справа. Як справедливо зазначав педагог-гуманіст, від того, як почуває себе дитина, піднімаючись на цю сходинку пізнання, що вона переживає, залежить весь її подальший шлях до знань. "Просто страшно подумати, що ця сходинка стає для багатьох малюків каменем спотикання", – з болем писав він, додаючи, що саме в цей період багато дітей втрачають віру у свої сили. Звертаючись до педагогів, В.О. Сухомлинський закликав їх "підніматися на цю сходинку так, щоб діти не відчули втоми, щоб кожний крок до знань був гордим злетом птаха, а не стомленою ходою знесилоного подорожнього, що змагає під непосилою ношею".

В.О. Сухомлинський запропонував оригінальний підхід до навчання дітей грамоті. Він проводив з ними так звані "подорожі" до джерел слова. Розкриваючи їх сутність, Василь Олександрович писав: "Я домагався, щоб слово було для дитини не лише позначенням речі, предмета, явища, а й несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки. Важливо було, щоб діти прислухалися до слова як до чудової мелодії, щоб краса слова і краса тієї часточки світу, яку це слово відображає, пробуджувала інтерес до тих малюнків, які передають музику звуків людської мови – до літер. Поки дитина не відчула аромату слова, не побачила його найтонших відтінків, – не можна взагалі починати навчання грамоти, і якщо педагог робить це, то він прирікає дитя на тяжку працю (дитина зрештою подолає ці труднощі, але якою ціною!).

Процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравою, захоплюючою часткою життя, сповненою яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, насамперед має бути цікавим".

У книзі "Серце віддаю дітям" (розділ "Школа радості") В.О. Сухомлинський навів конкретні приклади "подорожей" до джерел слова. Вони проводилися на природі. Діти брали з собою альбоми й олівці – навчання грамоті поєднувалося з малюванням. Одна з перших подорожей була присвячена слову "луг": "Я поставив за мету показати дітям красу і найтонші відтінки слова луг. Ми розташувалися під схиленою над ставом вербиною. Вдалі зеленів освітлений сонцем луг... Я малюю луг у своєму альбомі, малюю корів і гусей, що розсипалися, як білі пушинки, і ледве помітний димок, і білу хмарку над обрієм. Діти зачаровані красою тихого ранку і теж малюють. Я підписую малюнок: "Луг". Для більшості малюків літери – це малюнки. І кожний малюнок щось нагадує. Що ж? Стеблинку трави. Зігнув стеблинку – і вийшов малюнок Л. Склав 2 стеблинки – ось вам і новий малюнок – У. Діти підписують малюнки словом ЛУГ. Потім ми читаємо це слово. Чутливість до музики природи допомагає дітям відчутти звучання слова. Запам'ятовується начертання кожної літери, діти вкладають у кожний малюнок живе звучання, і літера легко запам'ятовується. Малюнок слова сприймається як щось ціле, слово читається – це читання не є результатом тривалих вправ за звуковим аналізом та синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і слухового сприймання, пройнятого багатством емоційних відтінків... одночасно запам'ятовується і літера, і маленьке слово".

Не менш яскравим було ознайомлення із словами "ЖУК", "РОСА". Але педагог зауважував, що навчання читання й письма за цим методом є творчістю, а творчість не терпить шаблону. Запозичувати чужий досвід можна лише творчо. Це зауваження В.О.Сухомлинського стосується й інших його знахідок, та й досвіду загалом.

В.О. Сухомлинський вважав, що успіх, якого йому вдалося досягти в навчанні грамоті дітей шестирічного віку, полягав у тому, що перед дітьми не ставилося обов'язкове завдання вивчити літери, навчитися читати. "На першу сходинку пізнання діти піднімалися в процесі гри; їхнє розумове життя одухотворялося красою, казкою, музикою, фантазією, творчістю, грою уяви. Діти глибоко запам'ятовували те, що схвилювало їхні почуття, зачарувало красою".

Червоною ниткою через весь досвід "школи радості" проходять слова Василя Олександровича: "Щоб дитина стала розумною, кмітливою, треба в ранньому дитинстві дати їй щастя художнього бачення світу".

Для розумового розвитку дітей педагог використовував складання дітьми творів, віршів, казок; вчив дітей розмірковувати, шукати причинно-наслідкові зв'язки, задавати питання та шукати відповіді, фантазувати тощо.

У книзі "Серце віддаю дітям" В.О. Сухомлинський навів приклади складання дітьми творів. Як правило, це відбувалося на природі, й повштохом до дитячої словотворчості були отримані яскраві, емоційно забарвлені враження.

Значну роль у розвитку дітей, між іншим і розумовому, В.О. Сухомлинський відводив казкам: "Казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю". В Павлівській школі була створена Кімната казки. Вона була відповідно оформлена, й тому читання казок, драматизування, відбувалося з більшим емоційним піднесенням.

До речі, В.О. Сухомлинському належить заслуга відродження інтересу до казки. "Потрібно повернутися до казки! Казка – це дитяча творчість... Без казки неможливо уявити дитинство", – писав він.

В.О. Сухомлинський вчив дітей не тільки слухати, розповідати казки, а й складати їх. Причому це казкоскладання було колективним. Василь Олександрович навів декілька прикладів колективної творчості зі складання казок, показав, як народжується казка.

Як найголовніші завдання роботи з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку Сухомлинський визначив пробудження пристрасті до пізнання, прищеплення любові до навчання. З позицій гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинський розкрив причини й показав наслідки неуспіху дитини в навчанні. За його глибоким переконанням, діти погано вчаться тому, що не вміють вчитися, – їх цьому не навчили. Неуспіх у навчанні – це біда, а не провина дитини.

За словами Василя Олександровича, діти приступають до навчання "з відкритою душею, з щирим бажанням добре вчитися". Малюка лякає навіть думка про те, що на нього можуть дивитися як на ледаря чи невдачу. Бажання добре вчитися – писав педагог, – це красиве людське бажання. Крім того, це яскравий вогник, що осяває

весь зміст дитячого життя, світ дитячих радостей, але "цей вогник легко загасити необережним дотиком до дитячого серця – різким образливим словом чи байдужістю. Життєдайним повітрям для слабенького вогника прагнення до знань є тільки успіх дитини в навчанні, тільки горде усвідомлення і переживання тієї думки, що я роблю крок уперед, піднімаюся крутою стежиною пізнання".

У процесі навчання діти повинні обов'язково пережити успіх, і в жодному разі дитина не повинна втрачати віру у свої сили. Звертаючись до педагогів, В.О. Сухомлинський писав: "Я раджу всім учителям: бережіть дитячий вогник допитливості, жадоби до знань. Єдиним джерелом, яке живить цей вогник, є радість успіху в праці, почуття гордості трудівника". Він закликав колег дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності. Василь Олександрович зауважував, що дитина, яка "ніколи не пізнала радості праці в навчанні, не пережила гордості від того, що труднощі подолані, – це нещасна дитина".

Від переживання успіху в навчанні залежить бажання дитини вчитися, а без бажання дітей вчитися не може бути й мови про ефективність процесу навчання: "Усі наші задуми, пошуки і побудування перетворюються на порох, на мертву мумію, якщо немає дитячого бажання вчитися".

Велику увагу В.О. Сухомлинський приділяв питанням морального виховання. Вік дошкільного і молодшого шкільного дитинства Василь Олександрович вважав сенситивним для виховання моральних почуттів, які, за його висловом, є "живлющим ґрунтом для високоморальних вчинків". "Чутливість, вразливість душі формується в дитинстві. Якщо прогаяно дитячі роки – цього ніколи не надолужиш", – писав педагог.

Як першочергове завдання морального виховання В.О. Сухомлинський визначав необхідність "вести дитину в складний світ людських стосунків".

Пропонуючи використовувати різні методи виховання, Василь Олександрович, між тим, зауважував, що в моральному вихованні дітей дошкільного віку словесні методи бувають не завжди ефективними: "Багато що маленькій дитині ще неможливо розтлумачити. Прекрасні слова про благородство далеко не завжди доходять до її свідомості". Тому необхідно навчити дитину "серцем відчувати іншу людину". За його словами, "відчути серцем красу людяності здатні навіть малюки". Більш того, за переконанням

педагога, чутливість до радощів і горя виховуються тільки в дитинстві, бо в цьому віці серце особливо чутливе до людських страждань, горя, туги, самотності. Дитина легко уявляє себе на місці іншої людини. У своїй "Школі радості" Василь Олександрович прагнув до того, щоб кожний вихованець переживав радість, горе, прикрощі і незгоди іншої людини, бо чим більше дитина турбується про інших, тим добріше стає її серце: "Восени і навесні ми часто ходили в гості до колгоспного пасічника дідуся Андрія. У старого не було сім'ї, самотність – його велике горе. Діти відчули, що дідусь Андрій радіє кожному нашому приходові... Серця малюків ставали чутливішими до настрою, переживань, почуттів людини. Діти самі почали думати, яку радість можна принести старому".

І ще приклад: "Пам'ятаю, – пише В.О. Сухомлинський, – як одного разу, повертаючись з лісу, ми проходили повз самотню, відкриту всім вітрам хату. Я розповів дітям про те, що тут живе інвалід Великої Вітчизняної війни: він хворий, не може посадити яблуні, винограду. У дитячих очах з'явилися сльози. Кожна дитина переживала самотність хворої людини. Ми посадили дві яблуні і два кущі винограду – це був наш дарунок людині, а придбали – неоціненне – радість творіння щастя для іншої людини".

В.О. Сухомлинський радив педагогам вчити дітей відчувати стан, настрій своїх однолітків, а також відповідно себе поводити: співчувати, надавати допомогу.

Василь Олександрович радив з великою обережністю вдаватися до слів, не зловживати закликами до творіння добра: "Бережіть дитину від добродесного марнослів'я і солодких теревенів – хай добро живе у душі, у вчинках, а не на язиці. Серце болить, коли бачиш, як у багатьох школах вихователі необачно заохочують словесну доброту, пустопорожнє базікання про доброту. Замість того, щоб запалити у дитячому серці вогник людяності і доброти, який би, образно кажучи, освітлював зсередини дитяче серце, розгойдують молоточок дзвіночка, що багато дзвонить про доброту, а насправді доброго діла й немає".

Моральне виховання В.О. Сухомлинський тісно пов'язував із трудовим, естетичним вихованням.

Значне місце Василь Олександрович відводив проблемі родинного виховання, співробітництву педагогів і батьків у вихованні дитини. Культ сім'ї, вважав педагог, особливо культ Матері, – це необхідний духовний зв'язок поколінь, передача та

успадкування моральної культури. В.О. Сухомлинський вважав дитину віддзеркаленням моральності батьків. Моральна краса людини або, навпаки, аморальність починається з родини. Найцінніша моральна риса гарних батьків – душевна доброта, бажання і вміння робити людям добро, передається дітям, причому передається без жодних зусиль: "У гарних сім'ях добро і згода, взаємна повага, любов і поступливість батьків є головною силою виховного впливу, але діти не підозрюють, що їх виховує якраз саме те, що в сім'ї все добре". Любов і дружба, взаємна підтримка матері і батька – наочний приклад для дитини моральних відносин між людьми.

У своїх працях В.О. Сухомлинський часто згадував ім'я Януша Корчака, який заради дітей пішов на смерть. Приклад польського педагога, який віддав своє життя, його милосердя, гуманізм надихали Василя Олександровича на щоденний подвиг. Його життя, його серце було віддано дітям.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Прослідкуйте життєвий шлях В.О. Сухомлинського.
2. Назвіть найбільш відомі книги В.О. Сухомлинського.
3. Яка праця В.О. Сухомлинського присвячена вихованню дітей 6-річного віку та підготовці їх до школи.
4. У чому, на думку В.О. Сухомлинського, має полягати підготовка дітей до школи?
5. Чому організований у Павлівській школі підготовчий клас В.О. Сухомлинський назвав "школою під голубим небом"?
6. Схарактеризуйте досвід В.О. Сухомлинського з організації освітньо-виховної роботи з 6-річними дітьми та підготовки їх до школи.
7. Ідеї В.О. Сухомлинського щодо навчання дітей грамоти.
8. В.О. Сухомлинський про казку та її виховний вплив.
9. У чому В.О. Сухомлинський убачав основну причину неуспіху дітей у школі?
10. Ідеї В.О. Сухомлинського щодо морального виховання дітей. Проти чого він застерігав учителів?
11. Доведіть актуальність ідей В.О. Сухомлинського для сучасної теорії і практики виховання дітей дошкільного віку.

Першоджерела :

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упорядник І.Г. Улюкаєва. – Вид. 3-є, доп. – Донецьк: ЛАНДОН – XXI, 2011. – С.183-197.
2. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський / Собр. Соч. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1976. – С.403-636.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський / Собр. Соч. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С.419-655.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям /В.О. Сухомлинський / Собр. Соч. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – С.9-282.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський / Собр. Соч. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 283-567.

Література :

1. Богуш А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі: монографія / А.М. Богуш. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 272 с.
2. Спогади про В.О. Сухомлинського / Упоряд. С.П. Заволока – К.: Рад. школа, 1990. – 223 с.
3. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: підруч. /За ред. А.М. Бойко – К.: Професіонал, 2004. – С. 542-573.
4. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. /За ред. О.В. Сухомлинської – Т.2. – К.: Либідь, 2005. – С. 380-387.

ТЕМА 5.3. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВИТИ ТА СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2010 РР.)

1. *Стан суспільного дошкільного виховання за часів державної незалежності України.*
2. *Підготовка педагогів дошкільної освіти.*

1. Стан суспільного дошкільного виховання за часів державної незалежності України. На початку 90-х років в соціально-економічному житті України відбулися значні зміни, які суттєво вплинули на подальший розвиток суспільного дошкільного виховання.

У 1991 році було проголошено створення самостійної, незалежної Української Держави. Почалося відродження національної державності, культури, освіти.

У цей же час у країні розпочався перехід до ринкової економіки. Цей процес проходив досить складно й супроводжувався деякими негативними явищами, як-то погіршення фінансово-економічного стану підприємств, скорочення виробництва, безробіття, зниження життєвого рівня населення.

Економічна нестабільність, брак коштів негативно позначилися на роботі дитячих садків, що призвело до скорочення їх мережі. Ще одним чинником, який призводив до зменшення кількості дошкільних закладів, стало поступове скорочення протягом 90-х років народжуваності. Причина цього явища також полягала в економічній нестабільності у країні.

У 1992 році в Україні функціонувало 24500 дитячих садків. Це був найвищий показник за всю попередню історію. Кількість дітей, охоплених системою суспільного дошкільного виховання, досягла 2,2 млн., що складало 57 відсотків від загальної кількості дітей дошкільного віку. Виховний процес у дошкільних закладах здійснювали 268000 педагогічних працівників, 97 відсотків з них мали відповідну освіту.

Але вже в 1992 році далися взнаки ті негативні явища, що стали характерними для системи суспільного дошкільного виховання впродовж 90-х років ХХ століття. Уперше за весь повоєнний час припинилося розширення мережі дитячих садків. Були зірвані плани будівництва нових дошкільних закладів. Із запланованих на перше півріччя 1992 року 386 дошкільних закладів було здано лише 21, тобто всього 6 відсотків.

Надалі ситуація поступово погіршувалася. Першими почали "здавати позиції" відомчі дитячі садки, які склали 67 відсотків від загальної кількості дошкільних закладів країни. Підприємства, колгоспи, зазнавши економічних труднощів, "позбувалися від об'єктів соціальної сфери", до якої належали й дитячі садки. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову (№143 від 23 березня 1993 року), якою намагався призупинити цей процес, але ситуація все більше виходила з-під контролю державних органів влади. Не допомогли й Розпорядження Президента України від 29 грудня 1994 року; рекомендації, вироблені на нарадах з питань дитинства, які відбулися 29 травня та 6 грудня 1996 року за участю Президента України.

У період з 1992 по 1996 роки мережа дошкільних закладів зменшилася на 3000 одиниць й склала 21500 дитячих закладів, а з 1992 по 2002 роки – на 8800 одиниць й досягла 15700 одиниць. Таким чином, мережа закладів дошкільного виховання за десять років скоротилася на третину (1992 рік – 24500 дитячих закладів).

Якщо в 1992 році кількість дітей, які відвідували дошкільні заклади, складала 57 відсотків від загальної кількості дошкільнят, то в 2002 році – 40 відсотків. У відсотковому порівнянні показник відносно не значний (17 відсотків). Але порівняння за відсотковим показником повною мірою не відображає ситуацію. Загальна кількість дітей за цей період значно зменшилася, тому і співвідношення їх з "дитсадківцями" не було таким різким. Більш вражаючим є кількісне порівняння: в 1992 році дошкільні заклади відвідувало 2,2 млн. дітей, а в 2002 році – близько 1 млн. Тобто за десять років кількість вихованців зменшилася більш ніж удвічі.

Повного руйнування системи суспільного дошкільного виховання значною мірою вдалося уникнути завдяки передачі відомчих дитячих садків до комунальної власності. Уряд відповідною Постановою (№222 від 19 лютого 1996 року) рекомендував місцевим органам влади брати у своє підпорядкування відомчі дитячі садки, яких підприємства бажали позбутися. Але цей процес відбувався досить повільно. У 1996 році по Україні було передано до комунальної власності лише 471 дошкільний заклад, що значно менше запланованого. Невиконання графіків передачі було пов'язано з обмеженістю коштів у місцевих бюджетах.

Ще одне явище, характерне для 90-х років, – переведення постійно діючих дитячих садків у сезонні. Так, лише 1996 року в

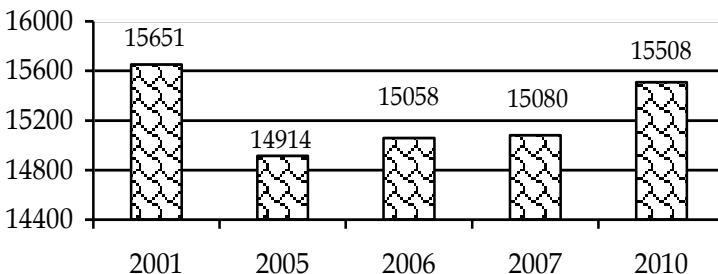
сезонні були переведені у Волинській області – 169 дошкільних закладів, Запорізькій – 73 дошкільні заклади, Київській – 71 дошкільний заклад, Одеській – 49 дошкільних закладів. За відсутністю коштів тимчасово, на осінньо-зимовий період, закривалося 2200 дошкільних закладів, більшість із них були сільськими. Усе це призводило до позбавлення дітей догляду, невиконання програмових вимог, інших негативних явищ. Педагоги перебували у вимушених, як правило, неоплачуваних відпустках.

На 2002 рік найвищі показники охоплення дітей дошкільними навчальними закладами були в містах Києві і Севастополі (62 відсотки), у Донецькій (53 відсотки), Київській (48 відсотків), Дніпропетровській, Запорізькій, Сумській та Черкаській (47 відсотків) областях; найнижчий – в Івано-Франківській області (19 відсотків). Низькі показники були і в більшості західних областей України: Рівненській, Львівській, Тернопільській.

Початок ХХІ ст. характеризувався продовженням досить динамічних процесів кількісних і якісних змін у системі суспільного дошкільного виховання. Скорочення мережі дошкільних навчальних закладів відбувалося до 2005 року, але починаючи з наступного року простежується тенденція до її поступового збільшення. (Діаграма 1). У 2007 році в Україні функціонувало 15,1 тисяч. дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності. З них у міській місцевості – 6,6 тис., у сільській – 8,5 тис. У 2009 році кількість дошкільних навчальних закладів складала вже 15,3 тис. (місто – 6,6 тис., село – 8,7 тис.). У 2010 році в Україні налічувалося 15.508 дошкільних навчальних закладів.

Діаграма 1

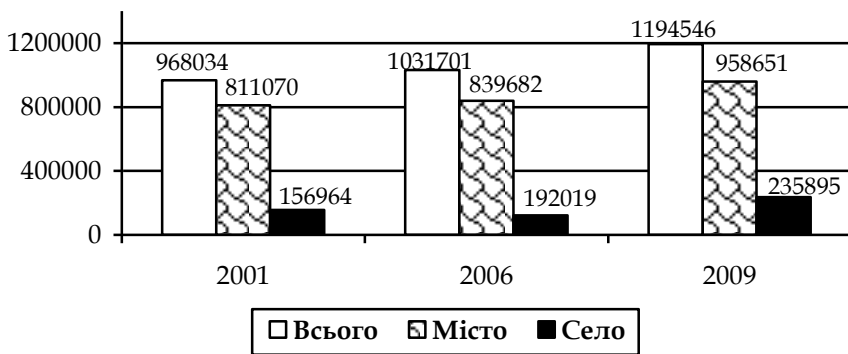
Кількість дошкільних навчальних закладів у 2001, 2005-2007, 2010 роках

Кількість дітей у дошкільних закладах в 2009 році становила 1194546 осіб. Серед них у міських закладах 958651, у сільських – 235895. Порівняно з 2006 роком кількість дітей зросла на 162845, а з 2001 роком – на 226512 осіб. (Діаграма 2). У 2010 році дошкільні навчальні заклади відвідувало 1214 тис. дітей.

Діаграма 2

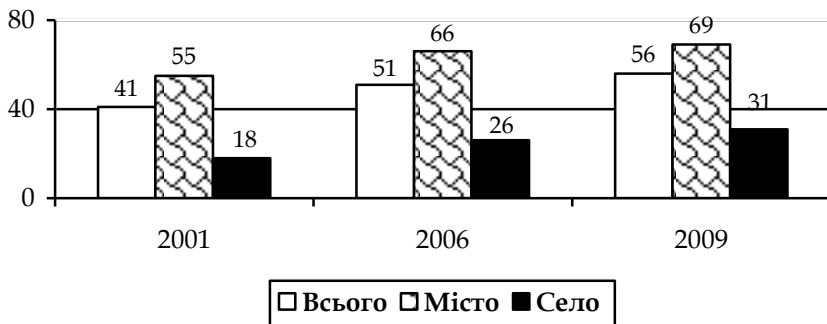
Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах у 2001, 2006, 2009 роках

Відповідно збільшився і відсоток охоплення дітей дошкільною освітою. В 2009 році він становив 56% від загальної кількості дошкільнят. Порівняно з 2001 роком цей показник зріс на 15%. (Діаграма 3). Такий показник зберігся і в 2010 році.

Діаграма 3

Охоплення дітей дошкільною освітою у 2001, 2006, 2009 роках у відсотковому показнику

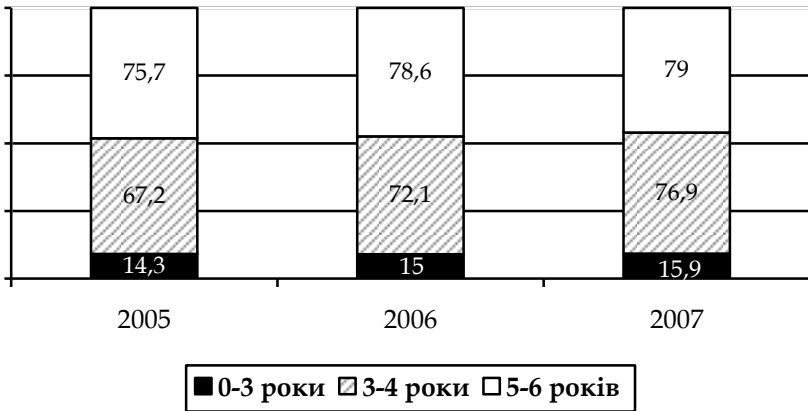
Найвищі показники охоплення дітей дошкільною освітою в 2009 році у Черкаській області (70%), м. Севастополі (69%), Донецькій Сумській областях (67%), м. Києві (66%), найнижчі – в Івано-Франківській (34%), Львівській (41%), Рівненській (42%) областях.

Збільшення показників вдалося досягти завдяки запровадженню різних форм залучення малюків до здобуття дошкільної освіти, зокрема груп короткотривалого перебування. У 2009 році функціонувало 1,2 тис. таких груп, які відвідувало 15,4 тис. дітей. Найбільше їх у Житомирській – 171, Львівській – 124, Дніпропетровській – 89, Волинській – 87, Чернівецькій – 73 областях.

Протягом останніх років простежується тенденція збільшення охоплення дітей дошкільною освітою усіх вікових категорій. (Діаграма 4).

Діаграма 4

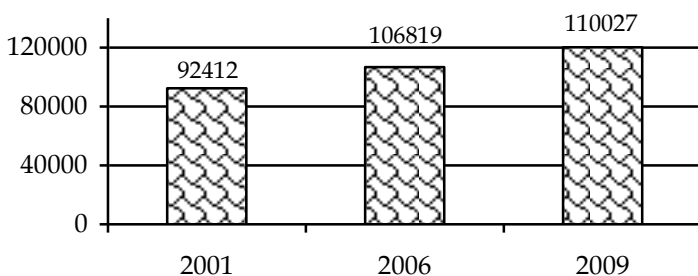
Охоплення дітей різних вікових категорій дошкільною освітою на початок 2005, 2006, 2007 років

Особлива увага приділяється дітям п'ятирічного віку. Охоплення відповідною освітою дітей старшого дошкільного віку у 2009 році складало 90,1 %. Найкращі показники у Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській, Київській областях (99%). Найгірші – Львівській (68%), Закарпатській (75%), Житомирській (76%) областях, м. Севастополі (75%). Проблема частково вирішується за рахунок груп при загальноосвітніх навчальних закладах. У 2009 році було організовано понад 3000 таких груп. Їх відвідувало понад 35,1 тис. дітей.

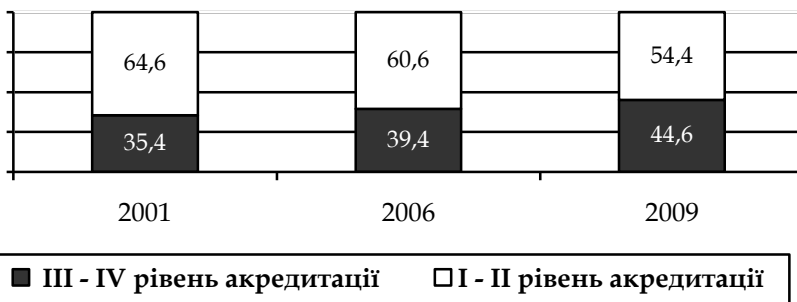
Однією з найбільш гострих соціальних проблем був стан здоров'я дітей. Спостерігалась тенденція до збільшення захворюваності дітей дошкільного віку. Тому для задоволення освітніх потреб такої категорії дітей збільшувалась та вдосконалювалась мережа дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу, тобто санаторних і спеціальних закладів. Порівняно з 2001 роком кількість дітей у цих закладах зросла на 27688. (Діаграма 5).

Діаграма 5
Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах компенсуючого типу в 2001, 2006, 2009 роках

Останніми роками значно поліпшився якісний склад педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів. Серед 136,6 тис. педагогічних працівників – 54,4% закінчили вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації; 44,6% – III-IV рівнів акредитації. Порівняно з 2001 роком відсоток спеціалістів, що мають повну вищу освіту, зріс на 9,2%. (Діаграма 6).

Діаграма 6
Якісний склад педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів у 2001, 2006, 2009 роках

Позитивні тенденції останніх років дали підстави Міністерству освіти і науки України на підсумковій колегії, що відбулася у серпні 2006 року визначити на найближчі роки метою охопити всіх дітей дошкільного віку відповідною освітою. Для досягнення цієї мети міністерство поставило своїм першочерговим завданням домагатися "забезпечення повного фінансування і відновлення діяльності дошкільних навчальних закладів, які призупинили свою діяльність на невизначений період, та будівництво нових у місцях, де в них є потреба."

Попри всі труднощі кінця ХХ – початку ХХІ століття, система суспільного дошкільного виховання збереглася, більш того, цей складний час ознаменувався й певними надбаннями та досягненнями. Чітко визначилися позитивні тенденції подальшого розвитку.

Протягом 90-х років тривав активний процес перегляду загальних підходів до виховання дітей дошкільного віку, визначення нових концептуальних засад. Це повною мірою знаходило відображення в концепціях, нормативно-правових і програмно-методичних документах. При певних досягненнях теорії і практики дошкільного виховання радянського періоду, багато чого слід було позбутися, докорінно змінити.

Реформування дошкільної ланки відбувалося в межах реформування всієї освітньої системи України, й на неї поширювалася дія таких важливих документів, як Закон України "Про освіту" (1991), Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХ століття) (1992), "Концепція національного виховання" (1994), "Національна доктрина розвитку освіти" (2002).

Цими документами дошкільне виховання визнавалося "вихідною ланкою в системі безперервної освіти, становлення і розвитку особистості". Вказувалося, що воно здійснюється в сім'ї, дитячих дошкільних виховних закладах і має на меті забезпечення фізичного та психічного здоров'я дітей, їх повноцінного розвитку, готовності до школи, набуття життєвого досвіду. Підкреслювалася органічна єдність ("інтеграція") родинного та суспільного дошкільного виховання.

Велике значення для подальшого розвитку суспільного дошкільного виховання мало прийняття Закону України "Про дошкільну освіту" (2001). У ньому була визначена державна політика

у сфері дошкільної освіти. Наголошувалося, що держава визнає важливу роль дошкільної освіти для подальшого становлення особистості і створює належні умови щодо її реалізації, забезпечує обов'язкову дошкільну освіту дітям старшого дошкільного віку. Визначалися принципи, на яких базується державна політика, а саме:

- гуманізація дошкільної освіти – утвердження дитини як найвищої цінності суспільства;
- підтримка та захист пріоритету виховної функції сім'ї;
- загальнодоступність та варіативність дошкільної освіти;
- всебічний розвиток особистості на засадах національних і загальнолюдських цінностей;
- відповідність системи дошкільної освіти особливостям розвитку дитини дошкільного віку.

В Законі розкрита сутність дошкільної освіти, вказується, що це виховна та навчальна діяльність, яка забезпечує всебічний розвиток дитини від народження до семи років, відповідно до її здібностей, нахилів, індивідуальних особливостей, національно-культурних потреб держави і суспільства; формує відповідно до віку основні норми загальнолюдської моралі, дає знання про природу, людину, суспільство, започатковує набуття життєвого досвіду, основи трудового виховання, екологічної культури.

Основними завданнями дошкільної освіти визначено: забезпечення права дитини на щасливе дитинство; реалізація державної політики в галузі освіти; задоволення потреб та інтересів громадян у дошкільній освіті; становлення особистості дитини; забезпечення її фізичного та психічного здоров'я; розвиток розумових та творчих здібностей, пізнавальної активності; національно-культурний розвиток; виховання любові та поваги до батьків, родини, батьківщини, морально-етичного ставлення до себе самого, людей, навколишнього світу, явищ живої і неживої природи; здійснення необхідної корекції вад психофізичного розвитку дитини.

У Законі були сформульовані основні принципи дошкільної освіти: органічне поєднання родинного й суспільного виховання; максимальне пристосування до природних особливостей дитини; диференціація освітньо-виховного процесу відповідно до індивідуальних здібностей, інтересів, потреб дитини; гуманізація та демократизація педагогічного процесу; забезпечення активної

позиції дитини у самовираженні та співробітництві з дорослими; введення дитини у світ національної культури; формування інтересу і поваги до неї, активного використання в житті.

Закон України "Про дошкільну освіту" став тим правовим документом, що регламентує практично всі аспекти функціонування системи дошкільної освіти. На його основі у 2003 році було розроблено й затверджено нове "Положення про дошкільний навчальний заклад". В ньому, між іншим, були визначені типи дошкільних навчальних закладів:

- ясла;
- дитячий садок;
- ясла-садок;
- ясла-садок компенсуючого типу (спеціальні і санаторні);
- ясла-садок комбінованого типу;
- центр розвитку дитини;
- ясла-садок сімейного типу.

Ще на початку 90-х років як один з напрямів реформування дошкільної освіти було визначено оновлення змісту освітньо-виховної роботи в дошкільних закладах. Науковці розробили цілу низку програм. Найбільш відомі з них: "Малятко" (Інститут педагогіки, Інститут психології Академії педагогічних наук України – 1991 р.), "Дитина" (Київський міжрегіональний інститут вдосконалення вчителів ім. Б.Грінченка – 1992 р.), "Дитина в дошкільні роки" (Запорізький обласний інститут вдосконалення вчителів – 1991 р.). Дошкільні заклади мали можливість самостійно обирати програму.

У 1999 році було розроблено Базовий компонент дошкільної освіти – основний нормативний документ, який визначає вимоги до змісту та обсягу дошкільної освіти в Україні (державний стандарт дошкільної освіти). До нього розроблено методичний супровід – Коментар та Програму розвитку дітей дошкільного віку, яка на протязі 2004-2006 рр. проходила апробацію в дошкільних закладах України. У 2010 році Програма була затверджена Міністерством освіти і науки України і набула статусу державної.

Знаковим для дошкільної освіти став 2010 рік. Питання дошкільної освіти обговорювалися на найвищих рівнях державної влади: засіданнях Гуманітарної Ради при Президенті України, Верховній Раді та Кабінеті Міністрів України. Як зазначив Міністр

освіти і науки України Д. Табачник, : "ніколи ще в незалежній Україні проблеми дошкільної освіти не мали такого розгласу і визнання їх надзвичайно важливого значення".

5 листопада 2010 року у м. Києві відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти. В його роботі прийняли участь представники всіх областей країни. На з'їзді була схвалена Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти на 2011-2017 рр. Цим документом були визначені мета, завдання і засади розвитку дошкільної освіти на середньострокову перспективу, а також теоретичні основи модернізації її змісту.

2. Підготовка педагогів дошкільної освіти. У 90-ті роки система дошкільної педагогічної освіти також зазнала значних перетворень як структурного, так і концептуального характеру.

Ситуація, що склалася в дошкільній педагогічній освіті в цей період, була досить парадоксальною. При значному скороченні мережі дитячих садків і відповідно зменшенні потреби в педагогах дошкільної освіти, кількість дошкільних відділень і факультетів у педагогічних навчальних закладах не тільки не зменшилась, а й навпаки, значно зросла. Так, підготовку спеціалістів дошкільної освіти в 1990 році здійснювали 36 педагогічних училищ і 8 педагогічних інститутів. У 1997 році їх готували в 42 педагогічних навчальних закладах I-II рівнів акредитації і в 21 педагогічному навчальному закладі III-IV рівні акредитації. У 2003 році – відповідно в 40 і 25. Сьогодні мережа педагогічних навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка педагогів дошкільного профілю, охоплює всю територію України. Практично у всіх областях ця підготовка здійснюється у педагогічних навчальних закладах як I-II, так і III-IV рівнів акредитації.

Наприкінці 90-х років був підвищений статус багатьох педагогічних закладів України, де здійснюється підготовка педагогів дошкільного профілю: близько половини педагогічних училищ набули статусу педагогічних коледжів, а переважна кількість педагогічних інститутів – статусу університетів. Разом із педагогічними університетами підготовка дошкільних працівників здійснюється і в декількох класичних університетах: Волинському, Прикарпатському, Рівненському та інших. Ця спеціальність видалася привабливою й для вищих шкіл недержавної форми власності.

Так, наприклад, у Донецькій області педагогів дошкільної освіти готують у Краматорському та Макіївському економіко-гуманітарних інститутах.

Наприкінці 90-х років відбувався процес створення навчальних комплексів "педагогічне училище (коледж) - педагогічний університет". Значна кількість педагогічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації, де здійснювалася підготовка вихователів дитячих садків, ввійшла до складу університетів. Більшість їх випускників, здобувши освітньо-кваліфікаційний рівень "молодший спеціаліст" за спеціальністю "Дошкільне виховання", продовжує навчання в університетах за тією ж або спорідненою спеціальністю.

На початку 90-х років виникла необхідність створення нормативно-правової бази для освітньої системи країни. У 1991 році Верховна Рада України прийняла Закон "Про освіту", яким визначалися правові основи функціонування всієї освітньої системи, включаючи й вищу освіту. У 2002 році було прийнято окремий Закон України "Про вищу освіту".

Цими законодавчо-правовими актами була закріплена освітня система країни, встановлені освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні. Новою системою не передбачалося середньої спеціальної освіти (фактично вона скасовувалася), а у вищій освіті започатковувалися два ступені: базова вища освіта і повна вища освіта.

У системі вищої освіти також була запроваджена ступенева підготовка: молодший спеціаліст - бакалавр - спеціаліст - магістр.

Для вищих навчальних закладів були встановлені рівні акредитації, які визначали їх статус (чотири рівні) й оговорювалося, за якими освітньо-кваліфікаційними ступенями вони мають готувати фахівців.

Визначені ще на початку 30-х років цільові установки для дошкільних відділень педагогічних училищ і дошкільних факультетів педагогічних інститутів вже в середині 80-х років не відповідали вимогам часу. Зі збільшенням кількості факультетів і загальної кількості фахівців зі спеціальною освітою інститути вже не могли працевлаштовувати своїх випускників у відповідності до наданої кваліфікації ("викладач педагогічного училища, методист з дошкільного виховання"). У 1997 році було затверджено новий перелік спеціальностей і кваліфікацій для педагогічних навчальних закладів. Відповідно до цього документу, випускникам дошкільних

факультетів педагогічних інститутів і дошкільних відділень педагогічних училищ стали надавати однакову кваліфікацію – "Вихователь дітей дошкільного віку". Таким чином, різниця між випускниками педагогічних училищ та інститутів певний час відображалася лише в освітньо-кваліфікаційних рівнях: "молодший спеціаліст" – "спеціаліст". Але пізніше для освітньо-кваліфікаційних рівнів "спеціаліст", "магістр" цільові установки були доповнені.

У 2002/2003 навчальному році вищі навчальні заклади України III-IV рівнів акредитації перейшли на двоступеневу підготовку: "бакалавр – спеціаліст", з перспективою подальшого переходу на підготовку "бакалавр – магістр". У зв'язку з цим виникла необхідність чітко визначити зміст підготовки для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня. Були розроблені відповідні освітні стандарти, в яких визначалися вимоги до фахівців кожного рівня, сфери їх застосування, а також зміст підготовки.

За двоступеневою системою здійснюється й підготовка педагогів дошкільної освіти. Здобуваючи освітньо-кваліфікаційний рівень "бакалавр", випускники отримують кваліфікацію "вихователь дитячого садка". Термін навчання – 4 роки. Цей рівень є базовим для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня "спеціаліст". Термін навчання – 1 рік. Випускники отримують кваліфікацію "організатор дошкільної освіти, вихователь дитячого садка", із зазначенням додаткової спеціалізації. Додамо, що в педагогічних училищах (коледжах) на відповідних відділеннях готують фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "молодший спеціаліст". А у навчальних закладах IV рівня акредитації (університетах) – магістрів. Магістрів готують до викладацької (у ВНЗ I-II рівнів акредитації), наукової та управлінської (в освітній галузі) діяльності.

Система дошкільної педагогічної освіти, що склалася, здатна економно та ефективно задовольняти потреби суспільного дошкільного виховання у фахівцях відповідного рівня підготовки. Вона дає змогу регулювати кадровий потенціал дошкільної галузі ще на етапі підготовки спеціалістів у вищій школі. Кожен рівень становить завершений цикл і може бути кінцевим, водночас він є стартовим для наступного, вищого кваліфікаційного рівня.

На початку 90-х років розпочалася підготовка фахівців із дошкільної освіти за додатковими спеціалізаціями і спорідненими спеціальностями: іноземна мова, фізичне виховання, музичне

виховання, образотворче мистецтво, практична психологія, гувернерство, хореографія, логопедія, соціальна педагогіка, початкова освіта. Випускники, які набули додаткові спеціалізації або спеціальності, мають право працювати на відповідних посадах у дошкільній галузі.

Протягом 90-х років тривала активна робота над змістом підготовки педагогів дошкільної освіти. При цьому враховувалися загальні тенденції та напрями розвитку як дошкільної освіти, так і вищої педагогічної освіти. Серед вимог, що ставилися до підготовки педагогів, були визначені розвиток національної свідомості на основі глибоких знань з історії і сучасності свого народу, його культури, традицій; володіння українською мовою як засобом спілкування й обізнаність зі станом природи та перспективами соціально-політичного розвитку України, свого регіону; чітке уявлення своєї ролі як громадянина у процесі всіх сторін життя регіону і держави. Майбутній педагог повинен бути ознайомлений з новими освітніми технологіями, надбаннями національної і світової педагогічної думки та володіти методиками навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Однією з характерних рис педагогічної освіти 90-х років було те, що вищі навчальні заклади працювали за самостійно складеними навчальними планами. Як таких типових навчальних планів не було. Міністерство освіти України певний час підтримувало "творчість на місцях". Значною мірою це було відповідною реакцією на жорстку централізацію й уніфікацію часів СРСР і проходило під гаслом "демократизації управління вищою школою". У цей час навчальні плани за одними й тими спеціальностями різних закладів значною мірою відрізнялися один від одного як за номенклатурою предметів, так і послідовністю їх вивчення, та кількістю годин, що відводилися на них. Така практика призводила до певних негативних явищ, хоча, без сумніву, творчі пошуки педагогічних колективів вищих шкіл України були продуктивними і сприяли визначенню змісту підготовки спеціалістів.

В останні роки ситуація змінилась. Міністерство освіти і науки України взяло зміст підготовки у ВНЗ під свій контроль. Значним кроком до уніфікації змісту підготовки фахівців стала розробка єдиних освітніх Стандартів.

Процес активних пошуків і перетворень триває. У найближчий час, у зв'язку з приєднанням України до Болонської конвенції, ВНЗ очікують значні зміни, які заторкнуть багато сторін їхньої діяльності. Це стосується і освітньо-кваліфікаційних рівнів (перехід до загальноприйнятих в Європі ступенів "бакалавр – магістр"), й організації педагогічного процесу (впровадження кредитно-трансферної системи з відповідною бальною системою оцінки), і змісту підготовки (узгодження наших освітніх Стандартів із загальноєвропейськими) тощо.

Для дошкільної педагогічної освіти важливо зберегти досягнуте й разом з усією вітчизняною вищою освітою інтегруватися у європейський освітянський простір.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення:

1. Що спричинило на початку 90-х років кризові явища в системі дошкільної освіти ?
2. Проаналізуйте динаміку змін, що відбулися у мережі закладів дошкільної освіти України, починаючи з 1992 року.
3. Що відбулося позитивного в розвитку дошкільної освіти за часів набуття Україною державної незалежності?
4. Які нормативно-правові документи, що регламентують функціонування дошкільної галузі, були прийняті на початку ХХ ст.?
5. Яких перетворень зазнала система підготовки спеціалістів дошкільної освіти в 90-ті роки ХХ ст. і на початку ХХІ ст.?

Джерела:

1. Про освіту: Закон України // Освіта. – 1996. – 21 серпня. – С.6-11.
2. Про дошкільну освіту: Закон України. – К.: Освіта, 2001. – 12 с.
3. Про вищу освіту: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 86. – С.1-15.
4. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ ст.). – К.: Освіта, 1993. – 36 с.
5. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К.: Освіта, 1993. – 16 с.
6. Концепція розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 рр. // Дошкільне виховання. – 2010. – № 2. – С.2-7.

ДИТЯЧІ САДКИ ЗА КОРДОНОМ (кінець XIX – початок XX ст.)

**З ЖИТТЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ДИТЯЧИХ САДКІВ І МАЙДАНЧИКІВ
20-30-Х РР.**

ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
З ЖИТТЯ ДИТЯЧИХ САДКІВ 50-60-Х РР.

ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
З ЖИТТЯ ДИТЯЧИХ САДКІВ 70-80-Х РР.

СУЧАСНІ ДИТЯЧІ САДКИ

Навчальне видання

Улюкаєва Ірина Герєєвна

ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Підручник

Комп'ютерна верстка *О.С. Овсянніков*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 24.09.2015 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Book Antiqua». Друк – цифровий.
Ум.-друк. арк. 17,34. Обл.-вид. арк. 17,78.
Наклад 300 прим. Зам. № 651.

Надруковано в друкарні ФО-П Дуюнова Т.В.
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12.
тел. (057) 717-28-80 e-mail: promart_order@ukr.net